

MUHASEBE VE DENETİME

BAKİŞ

Accounting and Auditing Review

Vergi Beyannamelerinde İhtirazi Kayıt Konusu Muhasebe Meslek Mensuplarının Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma

SMMM Dr. Kadir GÜLÇİN - Öğr. Gör. Dr. Can FIDANCAN

Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Entropi Ağırlıklandırılmış CAMELS ve ESG Performans Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Derya ONOCAK

Adli Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Faktörler

Doç. Dr. Utku ŞENDURUR - Doç. Dr. Merve ACAR

Muhasebe Uygulamalarındaki E-Dönüşüm Sürecine İlişkin Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Görüş ve Beklentileri: Ankara İli Örneği

Cihangir AKMAN - Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT

Hile Denetimi Kapsamında Müşteri Hilelerinin Tespiti

Dr. İpek YAYLALI

Muhasebe Bürolarında Çalışan Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijitalleşmeye Bakışı

Mehtap BAYSAL ARTIK - Öğr. Gör. Emine ARSLAN

Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Dönüşümde E-Dönüşüm Uygulamalarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Defter-Beyan Sistemi Üzerine Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Işık ALTUNAL - Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZBEK

Bağımsız Denetçilerin Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi Konusundaki Görüşleri ve E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Araştırılması

Öğr. Gör. Dr. Zeliha KOCA - Doç. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ

Denetim Raporlarındaki Denetçi Görüşlerinin Okunabilirliği Üzerine Bir İnceleme: Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarı Örneği

Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ

Finansman Aracı Olarak Sukuk: TFRS-9 Kapsamında Muhasebeleştirme Açısından Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KILINÇ

Sürdürülebilirlik Bilgilerinin Raporlanmasında Kullanılan Raporlama Çerçevesine Toplu Bakış ve Tek Raporlama Çerçevesine Duyulan İhtiyaç - Güncel Gelişmeler

Doç. Dr. Mustafa Uğur AKDOĞAN

Bağımsız Denetim Gözetimi: 2020-2022 Yılları KGK ve Uluslararası İnceleme Raporlarının Karşılaştırılması

Dr. Öğr. Üyesi Zehra HABERAL

CUMHURİYETİMİZ
100 YAŞINDA

T Ü R M O B

TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TÜRKİYE)

72

TÜRMOB ADINA SAHİBİ / Owner on behalf of TURMOB

Emre KARTALOĞLU

&

Genel Yayın Yönetmeni / Executive Editor

Yahya ARIKAN

&

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible For Desk Editor

Ebru EKEN

&

Editör ve Yayın Kurulu Başkanı / Editor and Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Kadir GÜRDAL

&

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI

Prof. Dr. Kadir GÜRDAL

Prof. Dr. Cemal İBİŞ

Prof. Dr. Semih ÖZ

Prof. Dr. Cevdet Yiğit ÖZBEK

&

Hakemli Dergi / Refereed Journal

Yayın Türü : Süreli Yaygın

Publication Type : Periodical issue

&

TÜRMOB tarafından yayınlanmaktadır

İdari Merkez / Administrative Office

İncek Kızılcaşar Mah. 2669.Sk. No:19 Gölbaşı/ANKARA

Tel: (0.312) 586 00 00

E-mail : ebrueken@turmob.org.tr

<https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mbakis>

&

Dört ayda bir yayımlanır / Published three times a year

&

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı'na (SBVT) kayıtlıdır.

EBSCO tarafından taranmaktadır.

Registered in TÜBİTAK-ULAKBİM Turkish Social Sciences

Database. Indexed by Ebscohost Academic Search

Complete

&

Grafik Tasarım

Tuncay TEKYILDIZ

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ Dergisi, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir.

Dergide yer alan yazılarda öne sürülen fikirler, yazarların kişisel görüşleridir.

Copyright ©

Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'nin yayımcı kuruluş olarak belirtilmesi ve atıfta bulunulması şartıyla izin verilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Adı ve Yazarları	Makale Türü	Sayfa No
Vergi Beyannamelerinde İhtirazi Kayıt Konusu Muhasebe Meslek Mensuplarının Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma <i>The Issue of Declaration With Reservation In Tax Returns A Research On the Awareness Of Accounting Professionals</i> SMMM Dr. Kadir GÜLÇİN - Öğr. Gör. Dr. Can FİDANCAN	İnceleme	1
Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Entropi Ağırlıklandırılmış CAMELS ve ESG Performans Analizi <i>Entropy Weighted CAMELS and ESG Performance Analysis of Deposit Banks In Türkiye</i> Dr. Öğr. Üyesi Derya ONOCAK	Araştırma	19
Adli Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Faktörler <i>Factors Affecting Forensic Accounting Practices</i> Doç. Dr. Utku ŞENDURUR - Doç. Dr. Merve ACAR	Araştırma	43
Muhasebe Uygulamalarındaki E-Dönüşüm Sürecine İlişkin Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Görüş ve Beklentileri: Ankara İli Örneği <i>Opinions and Expectations of Certified Public Accountants Regarding the E-Transformation Process In Accounting Applications: The Case of Ankara Province</i> Cihangir AKMAN - Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Araştırma	57
Hile Denetimi Kapsamında Müşteri Hilelerinin Tespiti <i>Detection of Customer Fraud Within The Scope of A Fraud Audit</i> Dr. İpek YAYLALI	Derleme	83
Muhasebe Bürolarında Çalışan Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijitalleşmeye Bakışı <i>The View of Accounting Professionals Working In Accounting Offices on Digitalization</i> Mehtap BAYSAL ARTIK - Öğr. Gör. Emine ARSLAN	Araştırma	105
Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Dönüşümde E-Dönüşüm Uygulamalarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Defter-Beyan Sistemi Üzerine Bir Araştırma <i>Evaluation of Accounting Professionals' Perspectives on E-Transformation Applications In Digital Transformation: A Research on the Book-Declaration System</i> Dr. Öğr. Üyesi Işık ALTUNAL - Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZBEK	Araştırma	125

Makale Adı ve Yazarları	Makale Türü	Sayfa No
Bağımsız Denetçilerin Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi Konusundaki Görüşleri ve E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Araştırılması <i>Opinions of Independent Auditors on the Effect of Information Systems Audit on Independent Audit, Investigation of the Knowledge Levels Regarding E-Document Private Integrators Information System Audit</i> Öğr. Gör. Dr. Zeliha KOCA - Doç. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ	Araştırma	145
Denetim Raporlarındaki Denetçi Görüşlerinin Okunabilirliği Üzerine Bir İnceleme: Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarı Örneği <i>A Study on the Readability of Auditor Opinions In Audit Reports: The Case of Close Monitoring Market In Borsa Istanbul</i> Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ	İnceleme	171
Finansman Aracı Olarak Sukuk: TFRS-9 Kapsamında Muhasebeleştirme Açısından Bir İnceleme <i>Sukuk As A Financial Instrument: A Review In Terms of Recognition Within the Scope of TFRS-9</i> Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KILINÇ	Araştırma	197
Sürdürülebilirlik Bilgilerinin Raporlanmasında Kullanılan Raporlama Çerçevesine Toplu Bakış ve Tek Raporlama Çerçevesine Duyulan İhtiyaç - Güncel Gelişmeler <i>Overview of Reporting Frameworks Used In Reporting Sustainability Information and the Need For A Single Reporting Framework, Latest Developments</i> Doç. Dr. Mustafa Uğur AKDOĞAN	İnceleme	217
Bağımsız Denetim Gözetimi: 2020-2022 Yılları KGK ve Uluslararası İnceleme Raporlarının Karşılaştırılması <i>Independent Audit Oversight: Comparison of Poa and International Inspection Reports For 2020-2022</i> Dr. Öğr. Üyesi Zehra HABERAL	Araştırma	239

VERGİ BEYANNAMELERİNDE İHTİRAZİ KAYIT KONUSU MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ FARKINDALIKLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 05.04.2023
Kabul Tarihi : 07.02.2024
Türü : İnceleme Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1277688

SMMM Dr. Kadir GÜLÇİN*
Öğr. Gör. Dr. Can FİDANCAN**

Bibliyografik Bilgiler

Gülçin, K., & Fidancan, C. (2024). "Vergi Beyannamelerinde İhtirazi Kayıt Konusu Muhasebe Meslek Mensuplarının Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 1-18) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1277688>

ÖZ

Türk vergi sisteminde verginin beyanı mükellefin sorumluluğundadır. Bu nedenle beyan edilen vergiye ilişkin hatalardan vergi mükellefi sorumlu olmaktadır. Sürekli değişen vergi mevzuatı zaman zaman verginin nasıl hesaplanacağı konusunda vergi mükellefi ile kamu idaresi arasında yorum ve görüş farklılıklarına neden olmaktadır. Vergi mükellefinin kendi beyanına karşı yargı yolunun kapalı olması vergi mükellefinin yorum gücünü zayıflatmaktadır. Bu sebeple vergi mükellefi zorunlu olarak kamu idaresinin yorumunu dikkate almaktadır. Ancak istisnai bir durum olarak ihtirazi kayıt müessesesi vergi mükelleflerinin beyanlarına karşı yargı yolunun kullanılmasını sağlamıştır.

Bu makalede, ihtirazi kayıt ile beyanname verme koşulları ele alınmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt ile beyanname verme konusunda farkındalıklarını ölçmek için bir araştırma yapılmıştır. Anket yöntemi ile elde edilen veriler analiz edilmiştir. İhtirazi kayıt ile beyanname verme

* Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, ORCID:0000-0003-3460-8316, kadirgulcin@hotmail.com,

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Ulukışla Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, ORCID: 0000-0002-5724-1919 canfidancan@ohu.edu.tr

konusunda vergi mükellefleri ve muhasebe meslek mensupları genelinde farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler : İhtirazi Kayıt, Vergi Beyannamesi, Muhasebe Meslek Mensubu

Jel Sınıflandırması : M41, M42, H20, K34

THE ISSUE OF DECLARATION WITH RESERVATION IN TAX RETURNS A RESEARCH ON THE AWARENESS OF ACCOUNTING PROFESSIONALS

ABSTRACT

In the Turkish tax system, tax declaration is the responsibility of the taxpayer. For this reason, the taxpayer is responsible for the errors related to the declared tax. The constantly changing tax legislation sometimes causes differences in interpretation and opinion between the taxpayer and the public administration on how to calculate the tax. The fact that the judicial remedy is closed against the taxpayer's own declaration weakens the interpretation power of the taxpayer. For this reason, the taxpayer necessarily takes into account the interpretation of the public administration. However, as an exceptional case, the reservation institution has enabled the use of judicial remedy against the declarations of taxpayers.

In this article, the conditions for making a declaration with reservation are discussed. A study was conducted to measure the awareness of professional accountants about making declarations with reservations. The data obtained by the survey method were analyzed. It is aimed to raise awareness among taxpayers and accounting professionals on the subject of filing a declaration with reservation.

Keywords : Declaration with reservation, Tax Declaration, Accounting Professionals

Jel Classification : M41, M42, H20, K34

1. GİRİŞ

Türk vergi sistemi, verginin hesaplanması, bildirime ilişkin beyan edilmesi ve hazineye ödenmesi sürecine ilişkin sorumluluğu vergi mükellefine bırakmaktadır. Kamu idaresi, mükellefler tarafından hesaplanan vergi matrahının doğruluğunu ve beyan edilen verginin gerçekliğini, mükellefin beyan iradesine bağlı kalarak kabul etmektedir. Buna karşılık mükelleflerin kendi beyanlarını dava edemeyecekleri Vergi Usul Kanunu (VUK)'nun 378/2 maddesi ile hüküm altına alınmıştır.

Vergi mükellefi ya da vergi sorumlusu verginin konusuna giren işlemleri vergi mevzuatının emrettiği hükümler doğrultusunda yerine getirmektedir. Vergi mevzuatı kanunlar, tebliğler, yönetmelikler, özelemler ve yargı içtihatlarından oluşmaktadır. Ayrıca uygulamada genel kabul görmüş pratikler de yer almaktadır. Vergi mükellefinin uygulamada tereddüt duyduğu konularda, mevzuata karşı kendi haklarını güvence altına almak istemesi sonucu hukuki bir boşluk ortaya çıkmıştır. Anayasal bir hak olarak vergi

mükellefinin kendi fikrini ifade etmesi veya idareye karşı kendi beyanına bağlı kalarak hak araması vergi hukuku alanında ihtirazi kayıt müessesini var etmiştir.

İhtirazi kayıt ile beyanname vermek vergi mükellefinin inisiyatifinde olan bir işlemdir. Vergi mükellefine ait yasal defterlerin tutulması ve beyana esas işlemlerin yerine getirilmesi muhasebe meslek mensuplarının görevleri arasındadır. Muhasebe meslek mensuplarının mevzuata ilişkin düzenlemelere ve değişikliklere hakim olması vergi mükellefine sağlanan müşavirlik hizmetinin niteliğini artırmaktadır. Aynı zamanda müşteri olarak tanımlanabilecek vergi mükellefinin yasal hakları muhasebe meslek mensupları tarafından önemli ölçüde korunmaktadır. İhtirazi kayıt müessesinin çalışmasında ilk aşama ihtilaf duyulan konuya ilişkin vergi beyannamesinin gelir idaresine verilirken ihtirazi kayıt ile verilmesidir. Bu işlem ise muhasebe meslek mensubunun müşavirliğinde gerçekleşmektedir. İhtirazi kayıt ile verilen beyannamenin ikinci aşaması olan yargı yolunda takibi avukatlık mesleğinin görevidir.

İhtirazi kayıt müessesesi literatürde incelendiğinde, çalışmaların önemli bir kısmının hukuk alanında yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Ancak ihtirazi kayıt konusunun hukuk alanında görüşülebilmesi için öncelikli olarak muhasebe alanını ilgilendiren vergi beyannamesinin ihtirazi kayıt ile verilmesi ön koşuldur.

Bu çalışma ile muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt konusunda farkındalıklarını incelemek üzere bir araştırma yapılması amaçlanmıştır. Anket yöntemi ile oluşturulan ifadeler aracılığı ile veriler elde edilmiştir. İlgili veriler analiz edilerek çalışmanın araştırma kısmı oluşturulmuştur. Literatür taraması yapılması sonucunda muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt ile beyanname verme konusunda bilgi, tecrübe ve farkındalıkları hakkında konu edinen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırma sonucunda elde edilen verilere göre muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt müessesesi hakkında farkındalık düzeyleri literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır.

2. İHTİRAZİ KAYIT İLE BEYANA İLİŞKİN USUL VE ESASLAR

Türk vergi sisteminde ödenecek vergi mükellefin beyanına tabi tutulmuştur. Vergi tutarının hesaplanmasından kaynaklı hatalar doğal olarak vergi mükellefi sorumluluğuna bırakılmıştır. Uygulamada istisnai de olsa bazı işlemler, mükellef ve idare tarafından farklı yorumlanmaktadır. İdareye karşı yoruma dayalı farklılıkların oluşması vergi mükellefleri tarafından beyan edilecek matrahın hesaplanmasında tereddütlere neden olmaktadır. Böyle bir durumda mükellef, yargı yoluna gitmeyi düşünmektedir. Ancak, vergi beyannameleri süreye bağlı olarak beyan edilme şartının olması, ilgili beyannamenin yargı süresine bırakılmadan verilmesi bir zorunluluk doğurmaktadır. Anayasal haklar bağlamında vergi mükelleflerinin fikir ve düşüncelerini ifade etme ve savunma hakkının ihlal edilmemesi için ihtirazi kayıt ile beyanname verilme pratiği oluşmuştur. Böylece mükellefin beyannameye eklediği bir şerh ile kendi beyanına karşı dava açma hakkı saklı tutulmuştur. Bu uygulama ile idare tarafından yapılan yorumun yargı denetimine açılması sağlanmıştır.

İhtirazi kayıt uygulaması öncelikli olarak yargı içtihatlarıyla geliştirilerek Türk Hukuk Sistemi'nde yer edinmiştir. İhtirazi kayıt müessesesinin herhangi bir kanunda doğrudan düzenlenmediği görülmektedir. Uygulamada karşılaşılan içtihatlar ihtirazi kayıt müessesesinin hukuki alt yapısını oluşturmuştur. Mükelleflerin beyan ettiği matraha karşı dava açma hakkı VUK 378. maddesine göre sadece vergi hataları-

na ait hükümler kapsamında olduğu belirtilmektedir. İhtirazi kayıt müessesesi ile mükellefçe beyan edilen matraha karşı dava yolunun açılması ise diğer bir istisnai durumdur.

İhtirazi kayıt işleminin varlığı ve işlemin doğurduğu sonuçların yaptırımları bakımından VUK ve İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK)'ndaki hükümler, ihtirazi kayıt müessesesinin hukuki dayanağını oluşturmaktadır. İhtirazi kayıt müessesesinin uygulama usulü ve kavramsal olarak tanımına Vergi Dairelerinin İşlem Yönergesinde yer verilmiştir.

Vergi sisteminin merkezi ve taşra teşkilatında yürütme organı olan Vergi Dairelerinin İşlem Yönergesinin 39. maddesinin üçüncü bendinde; “Mükelleflerce kanuni gerekçe gösterilerek beyan edilen matrah veya matrah kısmı üzerinden tarh edilen vergiye dava hakkının saklı tutulması yolunda beyannameye yazılı nota ihtirazi kayıt adı verilir. Bu şekilde verilen beyannameler üzerine süresinde verilen beyannameler için yapılan işlemler aynen yapılır. İhtirazi kayıtla verildiği şerhi düşülen tahakkuk fişi, beyanname ile birlikte değerlendirme masasına verilir.” şeklinde yer verilmektedir. Yönergenin 46. maddesinin dördüncü bendinde, ihtirazi kayıtla verilen beyannamelere dava açılmaz ise tahakkukun kesinleşeceği belirtilmektedir. Açılacak davaların tahsilatı durdurmayacağı hüküm altına alınmaktadır. Yönergenin 212. maddesinin ikinci bendinde, dava sonucunda verginin kaldırılması kararına göre tahakkuk tutarının terkininin, tahsil edilen tutar reddinin 30 gün içerisinde gerçekleşeceği yönerge içeriğinde belirtilmektedir.

İhtirazi kayıt ile beyanname verilmesine ilişkin uygulama usulü, kağıt ortamında verilen beyannamelerde beyanname eki olarak tereddüt duyulan konunun gerekçesini açıklayan bir dilekçe eşliğinde vergi dairelerine verilmesi ile gerçekleşmektedir. Elektronik ortamda verilen beyannamelerde ise “Özel Onay” tercihiyle “İhtirazi Kayıt” kutucuğu seçilmesi sonrası açılacak açıklama sayfası kısmına tereddüt duyulan konunun gerekçesi yazılarak beyannamenin gönderilmesi ile gerçekleşmektedir.

Beyanname Türü	TC Kimlik Numarası / Vergi Kimlik Numarası - Ad Soyad/Unvan	Vergi Dairesi / Malmüdürlüğü	Vergilendirme Dönemi	Durumu
KDV1				Onay bekliyor

DVM	İHT	PİS	KSS	DZT	STK
☐	☒	☐	☐	☐	☐

Özel Onay Kodları ve Açıklamaları

Kod	Açıklama
DVM	Damga Vergisinden Muafiyet
İHT	İhtirazi Kayıt
PİS	Pişmanlık Talepli
KSS	Kanuni Süresinden Sonra
DZT	Düzeltilme Beyannamesi
STK	6552 Sayılı Kanun Kapsamında Beyanname Alımı

Şekil 1: Elektronik Beyanname Özel Onay Kodları ve Açıklamaları Sayfası

Yukarıda gösterildiği üzere, elektronik ortamda ihtirazi kayıt ile beyanname gönderme sayfasında seçim yapılarak özel onaya gönderilmektedir. Aynı zamanda birden fazla özel onay durumu seçilebilmektedir. Örneğin, Kanuni Süresinden Sonra, İhtirazi Kayıt ile Düzeltme Beyannamesi verilebilir. Pişmanlık Talebi ile İhtirazi Kayıt beyanı seçilerek verilebilmektedir.

Beyannamelere ilişkin ödeme emri olan tahakkuk fişi beyanname verildikten sonra mükellefe tebliğ edilmektedir. Elektronik ortamda verilen beyannamelerde ise beyanname gönderildikten sonra otomatik olarak tahakkuk fişi mükellefe iletilmektedir. VUK 28/2. maddesine göre tahakkuk fişinin mükellefe iletilmesi tebliğ yerine geçmektedir. Mükellefçe ihtirazi kayıt ile verilen beyana ilişkin vergi mahkemelerine dava açma süresi İYUK 7. maddesi kapsamında, tahakkuk fişi tarihini izleyen günden başlayarak 30 gün olarak belirtilmektedir. Mükellef ihtirazi kayıt ile verilen beyana ilişkin yasal süre içerisinde dava açmaması durumunda, beyan edilen matraha sadık kaldığını göstermektedir. Böylece tahakkuk eden vergi tutarı kesinleşmiş sayılmaktadır.

Mükellef tarafından vergi matrahının hesaplanmasına ilişkin farklı yorum ve yöntemler tartışılmış olsa da mükellefin vergi beyanını idarenin yorumuna göre hesaplayarak ihtirazi kayıt ile vermesi mükellef lehine bir işlem olmaktadır. Çünkü, ihtirazi kayıt ile verilen beyannamelerde tahsil süresi değişmemektedir. Diğer bir ifade ile ihtirazi kayıt tahsil süresini durdurmamaktadır (İYUK 27/4). Mükellefin beyanının idarenin yorumundan farklı olması halinde bu durum matrahın eksik hesaplanmasına dolayısıyla vergi kaybına neden olabilir. Bu durumda mükellefin, verginin zamanında tahakkuk ettirilmemesi nedeni ile vergi ziyayı, gecikme zammı gibi müeyyideler ile karşılaşması olası bir durumdur. Ayrıca, günümüzde beyan tarihinin son günü ile beyana ilişkin vergi tutarının ödeme tarihlerinin son günü aynı gündür. Opsiyona bağlı bir zaman aralığı yoktur. İhtirazi kayıt sonucu vergi mahkemelerine dava açılması ve davada yürütmenin durdurulma istemi zaman alabilir. Mahkemenin yürütmenin durdurulması yönünde karar vermesi durumunda tahakkuk eden vergilere ilişkin ödeme emri ve gecikme faizi uygulaması durmuş sayılır. Böylece mükellef tarafından tereddüt edilen tutara karşı açılan dava sonucunda fazladan ödenmiş vergiler iade edilir (VUK 112/6). Ancak, mükellef tarafından ihtirazi kayıt ile verilen beyana ilişkin verginin yargı kararı olmamasına rağmen ödenmemiş olması halinde, vade tarihinden itibaren her geçen gün için mükellef aleyhine gecikme zammı tahakkuk eder.

İhtirazi kayıt ile verilen beyannameler sonucu ödenen vergilerde, vergi davasının mükellef lehine sonuçlanarak iadesinin yapılmasına kadar geçen sürede mükellef fazla ödemiş olduğu tutarın kullanım hakkından mahrum kalmaktadır. Anayasa'nın 125. Maddesinde "İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür." hükmü dikkate alındığında, mükellefin kullanım hakkından mahrum kaldığı süre için faiz talep etme hakkının olduğu düşünülmektedir. Ancak VUK 112/6. maddesinde mükellefe ödenecek faiz tutarının hesaplanacağı süre "...yargı kararının vergi dairesine tebliği tarihine kadar geçen süre için bu maddede yer alan esaslar dahilinde 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanuna göre belirlenen tecil faizi oranında gecikme faizi hesaplanır." olarak belirtilmektedir. İlgili hükümler kapsamında mükellef aleyhine iki farklı durumun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. İlk durum, tecil faizi, fazla ödenen vergi tutarının hazinede kaldığı süre için hesaplanmamaktadır. İkinci durum ise, kamu idaresi tarafından tahsil edilen borçlara ilişkin gecikme zammı oranının, mükellef tarafından tahsili yapılacak alacaklara uygulanan tecil faizinden yüksek olmasıdır. Her iki tarafın alacaklarına ilişkin uygulanan faiz oranının aynı olmadığı görülmektedir.

İhtirazi kayıt müessesesinin kanun ile açık bir şekilde düzenlenmemiş olması, bu müessesenin dolaylı olarak yönerge ve içtihatlarla uygulamada yer edinmesi sonucunda ihtirazi kayıt uygulaması hakkında net bir şekilde görüş birliğine varılmadığı görülmektedir. Vergi idaresinin tesis etmiş olduğu işlemler, yargı organlarının vermiş olduğu kararlar ve mükellef tarafından talep edilen işlemler dikkate alındığında ihtirazi kayıt ile beyan verme işleminin üç başlık altında incelenmesi mümkündür. Buna bağlı olarak (Özkaya & Özkaya, 2019, s. 52),

1. Kanuni süresinde verilen beyannamelere koyulan ihtirazi kayıt,
2. Kanuni süresinden sonra verilen beyannamelere koyulan ihtirazi kayıt,
3. Pişmanlıkla verilen beyannamelere koyulan ihtirazi kayıt durumlarına göre incelenmektedir.

İlk duruma göre incelendiğinde, kanuni süresinde ihtirazi kayıt ile verilen beyannamelerde vergi idaresi ve yargı organları kapsamında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Diğer durumlara ilişkin konular, aşağıda başlıklar halinde ele alınmaktadır.

2.1. Süresinde Verilmeyen Vergi Beyannamelerine İhtirazi Kayıt Konulması

Verginin konusunu oluşturan beyanın verilmesine ilişkin dönem veya tarih vergi mevzuatınca hüküm altına alınmaktadır. Kanuni süresi içerisinde verilen beyannamenin usulen yerine getirildiği kabul edilmektedir. İçerik ve esas yönünden doğruluğu veya incelenmesi ayrı bir idari durumu içermektedir. Mükellef tarafından verilecek beyannamenin mevzuatta belirtilen tarihte verilmemesi durumunda, cezai işlem başlatılmaktadır.

Vergi Usul Kanunu Mükerrer 355. maddesine göre, beyanname verme mecburiyetine rağmen ilgili beyannamelerin verilmemesi özel usulsüzlük ve vergi aslına ilişkin vergi cezaları uygulanmaktadır. Elektronik ortamda bildirilmesi gereken beyanname ve formların belirlenen süre içerisinde beyan edilmeyecek beyan süresinin son gününden başlayarak elektronik ortamda 3 gün içinde verilmesi halinde özel usulsüzlük cezası 1/10 oranında uygulanmaktadır. Kanuni süresinde verilmiş beyanname ve formlara ilişkin düzeltme amacıyla verilen beyanname ve formların, beyan tarihinin son gününden itibaren 10 gün içinde verilmesi halinde özel usulsüzlük cezası kesilmemektedir. Düzeltme beyanının, kanuni beyan tarihini takip eden 15 gün içinde verilmesi durumunda ise özel usulsüzlük cezası 1/5 oranında uygulanmaktadır.

Vergi Usul Kanunu'nun 368 Sıra No'lu Genel Tebliğinde, döneminde verilmiş beyannamelerdeki hata veya eksiklikleri düzeltmek amacıyla verilen beyannameler "ek beyanname" olarak, kimi zaman da ilk beyanı kapsayacak şekilde "düzeltme beyanamesi" olarak verilebilmektedir.

VUK 378. maddesine göre, mükelleflerin beyan ettiği matrah üzerinden tarh edilen vergiye karşı dava açılmaz hükmünün istisnaları, vergi hataları düzeltme beyanı ve ihtirazi kayıt ile beyandır. Kanuni süresinde verilen beyannameler için ihtirazi kayıt konusunda ihtilaf olmamasına rağmen, süresinden sonra verilen beyannamelerin ihtirazi kayıt ile verilmesinde ihtilaf bulunmaktadır. Bu kapsamda, Anayasa Mahkemesi'nin 03.04.2019 tarih ve 30734 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 27.02.2019 tarihli 2015/15100 sayılı bireysel başvuru kararında özetle kanuni süresi dışında ihtirazi kayıt ile verilen beyannamelere ilişkin vergi davalarının şekil bakımından red edilmeksizin esas bakımından incelenmesine

karar vermiştir. Vergi Daireleri İşlem Yönergesine bağlı kalınarak genel kabul görmüş içtihat ve pratik olan “süresinde verilen beyannameler için ihtirazi kayıt ile beyanname verilir” uygulamasının aksine süresinde verilir verilmeyeceğine bakılmaksızın ihtirazi kayıt ile verilen beyannamelerin esas bakımından inceleneceği yönündeki Anayasa Mahkemesi içtihadı ile süresinde verilmeyen vergi beyannamelerle ilgili ihtirazi kayıt konusunda yaşanan ihtilaf sonlandırılmıştır. Böylece düzeltme beyannamelerine konulan ihtirazi kayıt sonucu açılan davaların doğrudan red edilmeksizin esas bakımından incelenmesi öngörülmektedir. Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu bu karara esas oluşturan dava konusu olayda, vergi dairesi tarafından mükellefe yazılı bildirimde bulunularak, sahte belge düzenleyen üçüncü bir taraftan alım yapıldığı ve bu alıma ilişkin Katma Değer Vergisi (KDV) tutarının indirim tutarından çıkarılması (tenzil) istemi üzerine, mükellef yasal süresi dışında geçmiş yıllara dönük ihtirazi kayıt ile KDV beyanamesi vermiş ve bu beyana ilişkin dava hakkını kullanmıştır.

2.2. Pişmanlıkla Verilen Vergi Beyannamelerine İhtirazi Kayıt Konulması

Vergi mevzuatında pişmanlık ve ıslah, bir vergi kabahatini işleyen veya bu kabahatlere iştirak eden mükelleflere karşı doğacak cezaların hafifletilmesi amacıyla mükelleflerce ilgili kabahatlerin kendileri tarafından vergi idarelerine bildirilmesi işlemidir. (VUK 371. Mad.). Diğer bir ifade ile pişmanlıkla verilen beyannamenin konusu süresi içinde verilmemiş beyanın verilmesi olabileceği gibi eksik, hatalı veya yanlış verilmiş beyanın düzeltilmesi de olabilir (Karakoç, 2017, s. 63).

Pişmanlık ile bildirilen beyannamelerin ihtirazi kayıt ile verilir verilemeyeceği konusunda açık bir kanun maddesi yoktur. Açık bir kanun maddesinin olmaması, aşağıda örnek olarak derlenen konularda uygulayıcılar arasında fikir ayrılıklarına neden olmaktadır.

Fikir ayrılıklarına ve tartışmalara ilişkin konular;

“...Pişmanlıktan yararlanan mükellefin aynı zamanda ihtirazi kayıt ile beyan yoluyla dava açma hakkını elde etmesi hakkaniyetle bağdaşmayacağı..”,

“...Pişmanlık dilekçesine ihtirazi kayıt konulmasının pişmanlık başvurusunun kabulünü engellemeyeceğini fakat ihtirazi kayda dayanılarak dava açılmayacağını belirtilmektedir.”, “...Pişmanlık müessesesi kullanılması sonucu kanuna aykırı hareketin yaptırımı olan cezai müeyyide uygulanmamaktadır. Mükellefler, bir yandan pişmanlıktan yararlanırken bir yandan da dava açma haklarını saklı tutmaları için ihtirazi kayıt müessesesinden yararlanması mümkün bulunmamaktadır.” ,

“Danıştay Daireleri, kişinin pişmanlığının samimi olması gerektiği; beyanına ihtirazi kayıt koyan mükellefin, gerçekten pişman olduğunun kabul edilemeyeceği; salt VUK’un pişmanlık hükümlerinden yararlanmak amacıyla ihtirazi kayıt koyan kişinin, anılan hükümlerden yararlanamayacağı yolunda karar verilmiştir. Sonunda Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, bu beyannamelere ihtirazi kayıt konularak dava hakkının muhafaza edilemeyeceğine karar vermiştir.”

Aynı zamanda, Danıştay 4. Dairesi’nin 2016 kararında “vergi beyannamelerinin ihtirazi kayıtlarla verilmesi ile pişmanlıkla verilmesinin sebepleri, şartları ve yarattığı sonuçlar farklı..” olduğu yönünde görüş bildirilmiştir.

Pişmanlık dilekçesine ihtirazi kayıt konulamayacağını savunmanın, iptal davasının objektif niteliğiyle bağdaşmayacağı vurgulanmaktadır. Uygulamada karşılaştın durumlara bakıldığında, elde ettiği gelirin vergiye tabi olmadığı düşüncesiyle beyanda bulunmayan mükellefin, ileri bir tarihte ilgili gelirin beyan edilmesi gerektiğini öğrenmesi sonucu ceza tehdidinden kurtulmak için pişmanlıkla beyanda bulunması, öte yandan vergiye tabi olmadığı görüşünü de yargının huzuruna taşıması için ayrıca ihtirazi kayıt ile beyan etmesi, bir çelişkiden ziyade, idarî işlemin yargısal denetimden geçirilmesine ilişkin açık bir yoldur (Ortaç & Furtuna, 2017, s. 439-445).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde, ihtirazi kayıt konusuna ilişkin muhasebe meslek mensuplarının farkındalıkları araştırılmaktadır. Çalışma kapsamında literatür taraması yapılmıştır. Literatür incelemesi sonucunda ihtirazi kayıt ile ilgili kaynakların önemli bir bölümünün hukuk alanında ki çalışmaların olduğu görülmüştür. İhtirazi kayıt müessesesi aynı zamanda işletme alanı ile doğrudan ilişkili bir konudur. Mükellef tarafından beyan edilen matraha karşı vergi mahkemelerine dava açılabilmesi için temel koşul beyannamenin ihtirazi kayıt ile verilmesidir. Mükellef adına beyannamelerin muhasebe meslek mensupları tarafından verildiği dikkate alındığında, ihtirazi kayıt konusunun diğer bir tarafının da muhasebe meslek mensupları olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum dikkate alındığında araştırmanın temel gerekçesini oluşturan konu, ihtirazi kayıt müessesesinin işlerlik kazanması için vergi beyanına ihtirazi kayıt şerhinin eklenmesi ve bu işlemin muhasebe meslek mensuplarının sorumluluğunda olmasıdır.

Araştırma yöntemi belirlenmeden önce, literatür taraması yapılmıştır. Literatürde işletme alanında özellikle muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt hakkında sorumluluklarını içeren çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca, doğrudan ihtirazi kayıt konusunun ele alındığı sınırlı çalışma olduğu görülmüştür. Günümüzde vergi mevzuatında ki değişiklikler dikkate alındığında, vergi mükellefleri ile kamu idaresi arasında vergi itilaflarının olma olasılığının artacağı düşünülmektedir. Bu durum ihtirazi kayıt müessesesinin geçmişe kıyasla daha fazla gündeme geleceği düşünülmektedir. Konunun güncel olması ve sınırlı çalışmanın varlığı nedeniyle bu araştırmanın yapılmasına gereksinim duyulmuştur.

Araştırma modeli belirlenirken, araştırma hakkında ön bilgi elde etmek için meslek mensubu olan 17 kişiyle ihtirazi kayıt konusunda kısa görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler neticesinde ihtirazi kayıt konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olunmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt konusundaki farkındalığının araştırılması amacıyla anket yöntemi kullanılarak veri toplanması planlanmıştır.

Veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Hazırlanan anket formundaki ifadeler tamamen yazarların araştırmalarına dayalı ve bu çalışmaya özgü olarak hazırlanmıştır. Verinin toplanacağı örneklem grubu Ankara ilinde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirler olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki meslek mensuplarının yaklaşık yüzde onunun Ankara ilinde faaliyette bulunması ve etkileşimin daha hızlı olacağı gerekçesiyle Ankara ili örneklem grubu olarak dikkate alınmıştır. Toplam örneklem evreni on üç bin kişiden oluşmaktadır. Online olarak hazırlanan anket formu yedi yüz kişiye ulaşması sağlanmıştır. Anket formu ile veri toplama süresi doksan gün olarak belirlenmiştir. Süre sonucunda anket formunu cevaplayan ve örneklem grubunu oluşturan kişi sayısı yüz üç kişi olarak sonuçlanmıştır. Örneklem evreni ve çalışmaya katılım sağlayan örneklem

sayısına göre www.raosoft.com adresinde online hesaplama programı kullanılarak yapılan analizin güvencilik seviyesi yüzde doksan olarak hesaplanmıştır. Elde edilen veriler ile araştırmanın nicel çalışma bölümü hazırlanmıştır. Araştırmanın analiz bölümü için SPSS (Statistical Package for Social Sciences) analiz programından yararlanılmıştır. Anket sorularının tutarlılığını ölçmek ve soruların homojen yapısını açıklamak için Cronbach Alfa Güvenilirlik Analizi uygulanmıştır. Demografik veriler için frekans ve yüzdelik dağılımları belirlenmiştir. Hipotezler için t-testi (Independent-Samples T Test) ve tek yönlü varyans (One-Way ANOVA) testi uygulanmıştır.

3.1. Bulgular

Hazırlanan anket formuna ilişkin soruların güvenilirliği test edilmiştir. Anket sorularının birbirleri arasında iç tutarlılığını ölçmek ve soruların homojen yapısını açıklamak için Cronbach Alfa Güvenilirlik Analizi uygulanmıştır. Cronbach alfa katsayısı veri ölçeğindeki maddelerin birbirleriyle tutarlılığı ve bir o kadar da aynı özelliği ölçen maddelerden meydana gelip gelmediğini tespit etmek için kullanılmaktadır. Cronbach alfa likert tipli ölçeklerde sıklıkla kullanılmaktadır. Cronbach alfa analizine ilişkin istatistiksel sonuçların karar sınıflandırılması aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Yıldız & Uzunsakal, 2018, s. 18)

Güvenirlik katsayısı (Cronbach alfa)

$0 < R2 < 0.40$	Güvenilir Değil	Kabul Edilmez
$0.40 < R2 < 0.60$	Düşük Güvenilirlikte	Zayıf
$0.60 < R2 < 0.80$	Oldukça Güvenilir	Kabul Edilir
$0.80 < R2 < 1.00$	Yüksek Güvenilirlikte	Mükemmel

Ankette yer alan likert ölçekli değişken sorulara ilişkin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa Katsayısı 0,610 çıkmıştır. Hazırlanan anket formundaki soruların ve anket güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyde ve oldukça güvenilir endeksi aralığında yer aldığı görülmüştür.

Anket formunun ilk bölüm soruları olan demografik özelliklere ilişkin sorular ve frekans analizi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Özelliklerine Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Meslek Mensuplarının Cinsiyetleri	Sayı	Yüzde (%)
Erkek	83	81%
Kadın	20	19%
Meslek Mensuplarının Yaşları	103	100%
20-30 Yaş	11	11%
31-39 Yaş	42	41%
40-49 Yaş	37	36%
50 ve üzeri Yaş	13	13%
Meslek Mensuplarının Eğitim Durumları	103	100%
Lisans	83	81%
Lisans Üstü	20	19%
Meslek Mensuplarının Unvanları	103	100%
SMMM	99	96%
YMM	4	4%
Meslek Mensuplarının Çalışma Süreleri	103	100%
1-5 Yıl	23	22%
6-10 Yıl	38	37%
11-19 Yıl	31	30%
20-29 Yıl	6	6%
30- ve Üzeri Yıl	5	5%
Meslek Mensuplarının Çalışma Şekli	103	100%
Bağımsız	37	36%
Bağımlı	66	64%
	103	100%

Araştırma kapsamında elde edilen veriler anket formuna katılan 103 katılımcı ile oluşturulmuştur. Yukarıdaki tabloda katılımcıların demografik özellikleri gösterilmektedir. Muhasebe bilimi alanında yapılan bu araştırmaya katılan kişilerin tamamı meslek mensubudur. Katılımcılardan 99 kişi SMMM ve 4 kişi ise YMM'dir. Katılımcıların 37'si kendi iş yerinde kendi namına bağımsız bir şekilde çalışmaktadır. Diğer bir ifade ile müşavirlik hizmeti sunmaktadır. Katılımcıların 66'sı ise belirli bir işletmede ücret karşılığı bordrolu olarak bir işverene bağımlı olarak çalışmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyleri ise 83'ü lisans mezunu ve 20'si ise lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Katılımcıların muhasebe alanında

tecrübeleri incelendiğinde yüzde 37'si 6 ile 10 yıl arasında mesleki tecrübeye sahiptir. Katılımcıların yüzde 30'unun ise 11 ile 19 yıl arasında mesleki tecrübeye sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmanın amacı olan ihtirazi kayıt konusunun muhasebe mesleğini icra eden bireyler arasında farkındalığı ölçmek için likert tipinde hazırlanan ifadelerin “Katılmıyorum, Fikrim Yok, Katılıyorum” seçenekleri ile cevaplanması beklenmiştir. Anket formunda homojen olarak dağıtılan ifadeler, üç ayrı farkındalık düzeyi kapsamında hazırlanmıştır. Farkındalık düzeylerinin sınıflandırılması, katılması beklenen ifadeler, göreceli ifadeler ve katılması beklenilmeyen ifadelerden oluşmaktadır. Aşağıda anket formunda yer alan ifadeler tablolar halinde verilmiştir. İfadelere ilişkin kaç katılımcının hangi seçeneği seçtiği rakamlar ile gösterilmiştir. Verilen cevaplara ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri ise SPSS programı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: Katılması Beklenen İfadeler

İFADELER	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
Vergi beyanı sonrası oluşan tahakkuk fişi tebliğ niteliğindedir.	1	11	91	2,87	0,362
Vergi mahkemelerinde dava açma süresi 30 gündür.	4	12	87	2,81	0,786
İhtirazi kayıt ile beyan mükellef tarafından uygulanan tedbir amaçlı bir işlemdir.	9	33	61	2,50	0,655
Normal şartlarda mükellefin beyan ettiği matraha dava açma yolu kapalıdır.	23	17	63	2,39	0,831
İhtirazi kayıt müessesesi ile önemli bir hak kaybı ortadan kaldırılmıştır.	11	47	45	2,33	0,663
İhtirazi kayıt ile beyan mükellef tarafından vergi alacağını güvence altına alma eğilimidir.	22	34	47	2,24	0,785
Her vergi mükellefi ihtirazi kayıt ile beyanname veremez.	40	41	22	1,83	0,760
İfadelere ilişkin ortalamaların sınıf aralığı; Katılmıyorum: 1,00 - 1,70 / Fikrim Yok: 1,71 - 2,29 / Katılıyorum: 2,30 - 3,00					

Yukarıdaki tabloda, anket formu içerisinde düzenlenen ve meslek mensuplarının katılmaları beklenen ifadeler yer almaktadır. Katılmaları beklenen yedi ifadenin ortalamasının 2,30 ile 3,00 aralığında beş ifade olduğu görülmektedir. Diğer iki ifadenin ise 1,71 ile 2,29 aralığında olup bu ifadeler hakkında farkındalığın daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Katılması Beklenilmeyen İfadeler

İFADELER	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
İhtirazi kayıt müessesesi yargı alanının konusudur muhasebe mesleği ile ilişkisi yoktur.	91	8	4	1,16	0,459
İhtirazi kayıt ile beyan bir vergi suçu işlemidir.	82	17	4	1,24	0,514
Pişmanlık beyannamesi ile ihtirazi kayıt beyannamesi aynı şeydir.	82	13	8	1,28	0,601
İhtirazi kayıt ile beyanname vermeyi gerektirecek bir durum yoktur.	76	17	10	1,36	0,655
İhtirazi kayıt ile beyan mükellefin kusurundan ortaya çıkmıştır.	61	27	15	1,55	0,737
İhtirazi kayıt ile verilen beyannamelerde mükellef hak kaybına uğratılır.	58	29	16	1,59	0,742
İhtirazi kayıt ile beyanname vermek riskli bir yoldur.	54	32	17	1,64	0,752
İhtirazi kayıt ile verilen beyannamelere ilişkin ödeme emri otomatik olarak durur.	40	50	13	1,74	0,671
İhtirazi kayıt ile beyanname verdikten sonra vergi mahkemesine dava açmak zorunludur.	41	37	25	1,84	0,789
İhtirazi kayıt ile beyanname vermek mükellefe ek maliyet ve yükümlülükler getirmektedir.	38	32	33	1,95	0,833
Maliyeye beyan edilen tüm vergi beyannameleri için ihtirazi kayıt yöntemi uygulanabilir.	32	43	28	1,96	0,766
İfadelere ilişkin ortalamaların sınıf aralığı; Katılmıyorum: 1,00 - 1,70 / Fikrim Yok: 1,71 - 2,29 / Katılıyorum: 2,30 - 3,00					

Yukarıdaki tabloda, anket formu içerisinde düzenlenen ve meslek mensupları tarafından katılmaları beklenilmeyen ifadeler yer almaktadır. Katılmaları beklenilmeyen on bir ifadenin ortalamasının 1,00 ile 1,70 aralığında yedi ifade olduğu görülmektedir. Diğer dört ifadenin ise 1,71 ile 2,29 aralığında olup bu ifadeler hakkında farkındalığın daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Katılması Beklenen İfadeler Yüzdesi ve Ortalaması

İFADELER	Katılımcı Sayısı	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum
Vergi beyanı sonrası oluşan tahakkuk fişi tebliğ niteliğindedir.	103	1	11	91	1%	11%	88%
Vergi mahkemelerinde dava açma süresi 30 gündür.	103	4	12	87	4%	12%	84%
İhtirazi kayıt ile beyan mükellef tarafından uygulanan tedbir amaçlı bir işlemdir.	103	9	33	61	9%	32%	59%
Normal şartlarda mükellefin beyan ettiği matraha dava açma yolu kapalıdır.	103	23	17	63	22%	17%	61%
İhtirazi kayıt müessesesi ile önemli bir hak kaybı ortadan kaldırılmıştır.	103	11	47	45	11%	46%	44%
İhtirazi kayıt ile beyan mükellef tarafından vergi alacağını güvence altına alma eğilimidir.	103	22	34	47	21%	33%	46%
Her vergi mükellefi ihtirazi kayıt ile beyanname veremez.	103	40	41	22	39%	40%	21%
					15%	27%	58%

Anket ifadelerine kategoriler ölçüsünde verilen cevaplara göre “Katılması Beklenen İfadeler” başlığında yedi ifadenin yüzdeler ortalamasına bakıldığında, katılması beklenen ifadelere alınan yanıtlara göre meslek mensuplarının yüzde 58’inin ihtirazi kayıt hakkında farkındalığa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Katılması Beklenilmeyen İfadeler Yüzdesi ve Ortalaması

İFADELER	Katılımcı Sayısı	Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katlıyorum	
		Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Fikrim Yok
İhtirazi kayıt müessesesi yargı alanının konusudur muhasebe mesleği ile ilişkisi yoktur.	103	91	8	4	88%	8%	4%
İhtirazi kayıt ile beyan bir vergi suçu işlemidir.	103	82	17	4	80%	17%	4%
Pişmanlık beyannamesi ile ihtirazi kayıt beyannamesi aynı şeydir.	103	82	13	8	80%	13%	8%
İhtirazi kayıt ile beyanname vermeyi gerektirecek bir durum yoktur.	103	76	17	10	74%	17%	10%
İhtirazi kayıt ile beyan mükellefin kusurundan ortaya çıkmıştır.	103	61	27	15	59%	26%	15%
İhtirazi kayıt ile verilen beyannamelerde mükellef hak kaybına uğratılır.	103	58	29	16	56%	28%	16%
İhtirazi kayıt ile beyanname vermek riskli bir yoldur.	103	54	32	17	52%	31%	17%
İhtirazi kayıt ile verilen beyannamelere ilişkin ödeme emri otomatik olarak durur.	103	40	50	13	39%	49%	13%
İhtirazi kayıt ile beyanname verdikten sonra vergi mahkemesine dava açmak zorunludur.	103	41	37	25	40%	36%	24%
İhtirazi kayıt ile beyanname vermek mükellefe ek maliyet ve yükümlülükler getirmektedir.	103	38	32	33	37%	31%	32%
Maliyeye beyan edilen tüm vergi beyannameleri için ihtirazi kayıt yöntemi uygulanabilir.	103	32	43	28	31%	42%	27%
					58%	27%	15%

Anket ifadelerine kategoriler ölçüsünde verilen cevaplara göre “Katılması Beklenilmeyen İfadeler” başlığında on bir ifadenin yüzdelik ortalamasına bakıldığında, katılması beklenilmeyen ifadelere alınan yanıtlara göre meslek mensuplarının yüzde 58’inin ihtirazi kayıt hakkında farkındalığa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Göreceli İfadeler

İFADELER	Katılımcı Sayısı	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum
Vergi kanunlarında vergi mükellefi ve vergi sorumlusu yeterince korunmaktadır.	103	47	22	34	46%	21%	33%
İhtirazi kayıt uygulamasına muhasebe meslek mensupları hakimdir.	103	38	42	23	37%	41%	22%
İhtirazi kayıt müessesesi yaygın kullanılmaktadır.	103	62	25	16	60%	24%	16%

“Göreceli İfadeler” başlığında üç ifade hakkında katılımcıların genel olarak düşünceleri öğrenilmek istenmiştir. Bu üç ifade anket formunda bağımsız sorular olarak nitelendirilmektedir. Herhangi bir kategori içerisinde yer almamaktadır. Bu neden ile bu üç ifade bağımsız olarak ayrı ayrı değerlendirilmektedir. İlgili ifadeler kapsamında vergi mevzuatının vergi mükellefini ve vergi sorumlusunu koruduğu yönündeki ifadeye katılımcıların ağırlıklı olarak katılmadıkları anlaşılmıştır. İhtirazi kayıt işlemine meslek mensuplarının hakim oldukları hakkındaki ifadeye katılımcıların ağırlıklı olarak bu konuda fikirlerinin olmadıkları yönünde cevap verdikleri görülmüştür. İhtirazi kayıt müessesesinin yaygın kullanıldığı hakkındaki ifadeye katılımcıların ağırlıklı olarak katılmadıkları görülmüştür.

4. SONUÇ

Türk vergi sistemi içerisinde verginin hesaplanarak belirlenmesi ve beyan edilmesi vergi mükellefinin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Vergi mükellefi vergiyi doğuran olayı ve verginin konusunu oluşturan işlemi vergi mevzuatı kapsamında bilmekle yükümlü kılınmaktadır. Buna bağlı olarak da vergi mükelleflerince beyan edilen kendi vergi matrahlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır. Uygulamada vergi mükellefi ile idare arasında mevzuata ilişkin uygulama veya yorum farklılıklarından dolayı uyuşmazlıkların olması durumunda vergi mükelleflerinin yargı yoluna gidememesi sebebi ile temel anayasal haklarından mahrum bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu sorun ihtirazi kayıt müessesesi ile belirli bir ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

Danıştay ve Anayasa Mahkemesi tarafından sonuçlandırılan bazı vergi davası dosyalarında verilen kararlar uygulama pratiğinde bir içtihat oluşturmuştur. Bu kararlara bakıldığında, idare tarafından, beyan süreleri dışında düzeltilen beyannamelerin ihtirazi kayıt ile beyan edilmesi, yargıya taşınmasına engel değildir. Süresinde verilen beyannameler için ise ihtirazi kayıt ile beyan edilmesi durumunda tartışmasız olarak yargı yolu açık tutulmaktadır.

İhtirazi kayıt işlemine ilişkin süreç beyannamenin koşula bağlı ihtiraz kayıt şerhi ile beyan edilmesiyle başlamaktadır. Bu işlem, vergi mükellefi adına muhasebe meslek mensupları sorumluluğunda yapılmaktadır. Beyanın verilmesinden sonraki süreç idari mahkemelerde açılacak davaya ilişkin hukuk sürecini içermektedir.

Bu çalışmanın araştırma bölümünde, muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt müessesesi hakkında ki farkındalıklarının analiz edilmesinin temel gerekçesi, sürecin başlamasında koşullu beyan bildiriminde bulunacak kişilerin muhasebe meslek mensupları olmasıdır. Bu kapsamda Türkiye’de belgeli muhasebe meslek mensuplarının sayısı ve bu kişilere ulaşma koşulları değerlendirilmiştir. Örneklem evreni içerisinde Ankara ilinde belgeli meslek mensupları örneklem grubu olarak belirlenmiştir.

İhtirazi kayıt müessesesinin muhasebe meslek mensupları arasında ne düzeyde bilindiği ve meslek mensuplarının farkındalıklarının analiz edilmesi için anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Katılımcılara online ortamda iletilen anket formu içerisinde demografik özellikler ile ihtirazi kayıt müessesesi hakkında katılım sağlanması ve katılım sağlanmaması gerekli ifadeler yer verilmiştir. Ayrıca göreceli cevapların yer aldığı üç ayrı ifadeye yer verilmiştir.

Araştırmanın analizi sonucunda, anket formuna 103 meslek mensubu katılmıştır. Analizin güvenlik düzeyi raosoft web sayfasındaki programı kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırmanın güvenlik düzeyi yüzde doksan aralığında çıkmıştır. Çalışmanın güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Cronbach Alfa Katsayısı 0,610 çıkmıştır. Çalışmanın güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyde ve oldukça güvenilir endeksi aralığında yer aldığı görülmüştür. Anket formundaki ifadeler katılmıyorum, fikrim yok, katılıyorum yönündeki cevaplar sonucunda oluşan veri, t-testi (Independent-Samples T Test) ve tek yönlü varyans (One-Way ANOVA) testi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmaya katkıda bulunan 103 muhasebe meslek mensubunun yüzde 58’i ihtirazi kayıt müessesesi hakkında bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları, analiz kısmında örneklem olarak alınan grubun ölçek olarak sınırlı sayıda katılımcı ile yapılmasıdır. Ülke genelinde daha geniş katılımcı grubu ile yapılması çalışmanın güvenilirlik düzeyini artıracaktır. Bu çalışmanın sonuç çıktısı olarak, muhasebe meslek mensuplarının ihtirazi kayıt müessesesi konusunda farkındalığı artıracak eğitimler ya da bilgi notları düzenlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Karakoç, Y. (2017). *Vergi Yargılaması Hukuku Vergi Anlaşmazlıklarının/ Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4.Baskı*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Ortaç, F. R., & Furtuna, E. Y. (2017). Pişmanlıkla Verilen Beyannamenin İhtirazi Kayıtlarla Verilebilmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 423-452.

Özkaya, L., & Özkaya, L. (2019). Anayasa Mahkemesi'nin Son İçtihatı Çerçevesinde İhtirazi Kayıt. *Vergi Raporu*, 49-57.

Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması Ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 13-28.

Mevzuata İlişkin Kaynaklar

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu. . (www.mevzuat.gov.tr). Erişim Tarihi: 13 Şubat 2023

368 Sıra No'lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği. (www.mevzuat.gov.tr). Erişim Tarihi: 18 Şubat 2023

2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu. (www.mevzuat.gov.tr). Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023

Anayasa Mahkemesi, 27.02.2019 Tarihli 2015/15100 Sayılı Bireysel Başvuru Kararı, 03.04.2019 Tarih ve 30734 sayılı Resmi Gazete.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (www.mevzuat.gov.tr). Erişim Tarihi: 21 Şubat 2023

Vergi Daireleri Kuruluş Ve Görev Yönetmeliğine Dayanılarak Hazırlanan Otomasyonlu Vergi Daireleri İşlem Yönergesi. Kamu Mevzuat Sistemi: (www.kms.kaysis.gov.tr) Erişim Tarihi: 2 Mart 2023

Web Kaynaklar

www.raosoft.com

TÜRKİYE'DEKİ MEVDUAT BANKALARININ ENTROPİ AĞIRLIKLANDIRMALI CAMELS VE ESG PERFORMANS ANALİZİ

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 30.04.2023
Kabul Tarihi : 22.04.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1290277

Dr. Öğr. Üyesi Derya ONOÇAK*

Bibliyografik Bilgiler

Onoçak, D. (2024). "Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Entropi Ağırlıklandırılmış CAMELS ve ESG Performans Analizi" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 19-42)
<https://doi.org/10.55322/mbakis.1290277>

ÖZ

Finansal sistemin temel aktörlerinden olan bankaların sergilediği performans, banka paydaşlarının alacağı kararlarda kullanılan temel göstergelerdendir. Paydaşlar günümüzde finansal bilgiler kadar çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) gibi konuları kapsayan bilgilerin de kendilerine sunulmasını talep etmektedir. Bu konuda artan talep performans değerlendirmede, finansal kriterlerle birlikte finansal olmayan kriterlerin de dikkate alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle bu çalışmada çevresel, sosyal ve yönetim gibi finansal olmayan kriterlerin bankaların performansları üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında araştırma sorusu "Bankaların performans analizine ESG değerlerinin dahil edilmesi performans sıralamasını etkiler mi?" olarak belirlenmiştir. Çalışmada Türkiye'de faaliyette bulunan ve ESG puanlarına ulaşılabilen altı mevduat bankasının performansı CAMELS yöntemine göre analiz edilmiştir. Yapılan analizde performans kriteri olarak CAMELS bileşenlerinin yanı sıra bankaların ESG puan bileşenleri de kullanılmıştır. Performans kriteri olarak kullanılan bileşenlerin analizdeki ağırlıkları entropi yöntemine göre belirlenmiştir. Analize dahil edilen bankaların performans başarı sırası belirlenirken önce CAMELS bileşen değerlerine göre bir puanlama yapılmış ve ardından ESG bileşen değerleri de analize dahil edilerek puanlar tekrar

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Aşık Veysel MYO, onocak@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5082-7482.

hesaplanmıştır. Her iki durum için hesaplanan puanlar karşılaştırılmış ve ESG bileşenlerinin analize dahil edilmesinin bankaların performans puanlarında farklılıklar ortaya çıkardığı ve 2019 ve 2022 yılları için Akbank ve Garanti BBVA'nın başarı sıralarını da değiştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Performans Değerlendirme, CAMELS, ESG, Entropi Yöntemi

Jel Sınıflandırması: G21, M41, M42

ENTROPY WEIGHTED CAMELS AND ESG PERFORMANCE ANALYSIS OF DEPOSIT BANKS IN TÜRKİYE

ABSTRACT

The performance of banks, one of the main actors of the financial system, is one of the main indicators used in the decisions to be taken by bank stakeholders. Today, stakeholders demand that information covering environmental, social and governance (ESG) issues as well as financial information be provided to them. The increasing demand on this subject has revealed the need to consider non-financial criteria along with financial criteria in performance evaluation. From this point of view, in this study, it is aimed to determine the effect of non-financial criteria such as environmental, social and governance on the performance of banks. Within the scope of this purpose, the research question "Does the inclusion of ESG values in the performance analysis of banks affect the performance ranking?" has been determined. In the study, the performance of six deposit banks operating in Türkiye and whose ESG scores can be reached were analyzed according to the CAMELS method. In the analysis, besides the CAMELS components, banks' ESG score components were also used as performance criteria. The weights of the components used as performance criteria in the analysis were determined according to the entropy method. While determining the performance success order of the banks included in the analysis, first a scoring was made according to the CAMELS component values, and then the scores were recalculated by including the ESG component values in the analysis. The scores calculated for both cases were compared and it was determined that the inclusion of ESG components in the analysis resulted in differences in the performance scores of the banks and changed the success rankings of Akbank and Garanti BBVA for 2019 and 2022.

Keywords: Performance Evaluation, CAMELS, ESG, Entropy Method

Jel Classification: G21, M41, M42

1. GİRİŞ

Çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ülkemizde de finans sistemini bankacılık sektörü domine etmektedir (Özcan, 2021). Bu kapsamda bankacılık sektörünün başarısı ya da başarısızlığı hızla reel sektöre yansımakta ve dolayısıyla ülke ekonomisi üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır (Kandemir & Demirel Arıcı, 2013). Finans sisteminin baş aktörlerinden olan bankaların performanslarının ölçülmesi ve böylece sektör içindeki pozisyonlarının belirlenmesi hem sektördeki paydaşlar için hem de ülke ekonomisi için süreç yönetimlerinde stratejik öneme sahiptir (Tezergil, 2016). Bir bankanın paydaşı, onun müşterilerinden, yöneticilerinden, çalışanlarından, ortaklarından, yatırımcılarından, rakiplerinden ve devlet kurumlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla bankaların sergilediği performanstan geniş bir kitle etkilenmektedir.

Bankalar müşteri memnuniyetini belirlemek, rakip analizi yapmak, yönetimin başarı düzeyini belirlemek, faaliyet sonuçlarını değerlendirmek gibi nedenlerle performans ölçümü yapmaktadırlar (Karadağ Ak, Babuşçu & Hazar, 2021). Performans ölçümünde kullanılan başlıca kriterler, bankaların finansal tablolarına dayalı hesaplanan rasyolarıdır (Yılmaz, 2020). Finansal kriterlerin kullanıldığı bir yöntem olan CAMELS performans ölçümü bankacılık sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem ile bankaların; sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, yönetim kalitesi, kazançları, likidite durumu ve piyasa riskine karşı duyarlılığı ölçülmektedir.

Son yıllarda yaşanan finansal krizler ve muhasebe skandalları, paydaşlar tarafından finansal raporlama kalitesinin sorgulanmasına sebep olmuş ve performans değerlendirmede salt finansal rasyolardan elde edilen bilgilerin kullanılması yeterli görülmemeye başlamıştır (Çalışkan & Eren, 2016; Şeker & Şengür, 2022). Bu noktada işletmeler tarafından güvensizliği ortadan kaldırmak için çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) açıklamaları yapılmaya başlamıştır (Şeker & Şengür, 2022). Ülke ekonomisinde önemli roller üstlenen bankalar taşıdıkları sorumluluk gereği bu gelişmelerin dışında kalmamış, geçmiş bankacılık skandallarının da etkisiyle ESG faaliyetlerine daha fazla odaklanmıştır.

Günümüzde başta yatırımcılar olmak üzere tüm paydaşların finansal bilgi kadar finansal olmayan bilgilere de ilgilerinin artması, işletmeleri yaptıkları faaliyetler hakkında detaylı bilgi sundukları raporlar hazırlamaya itmiştir. Firmaların çevresel, sosyal ve yönetim alanlarındaki yatırım ve faaliyetleri ile ilgili performansını ortaya koyan bir ölçüt olarak ESG skorları hazırlanan faaliyet raporu, sürdürülebilirlik raporu gibi çeşitli raporlarla paydaşlara sunulmaktadır.

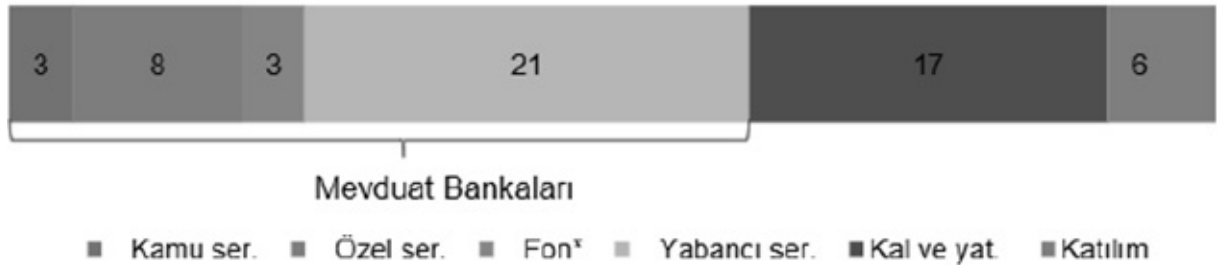
Çevresel, sosyal, yönetim gibi finansal olmayan kriterlerin bankaların performansları üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle Türkiye'deki bankacılık sektörünün genel görünümü açıklanmış ve ESG kriterlerinin dahil edilerek, bankacılık sektöründe performans değerlendirilmesinin yapıldığı literatür özetlenmiştir. Ardından çalışmada kullanılan analiz yöntemleri açıklanmış ve Türkiye'de faaliyette bulunan mevduat bankalarının performans analizi yapılmıştır. Analizde performans kriteri olarak CAMELS bileşenleri ile ESG skor bileşenleri kullanılmıştır. Bu bileşenlerin analizdeki ağırlıkları entropi yöntemine göre hesaplanmıştır. Analiz sonucu ulaşılan tespitler, bulgular başlığı altında açıklanmıştır.

2. TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Fon fazlası olanlardan toplanan kaynakların fon talebi olanlara aktarılmasına aracılık eden kuruluşlar olarak bankalar, finansal piyasalar içinde önemli bir role sahiptir. Bankalar, fon akışına aracılık ederek tasarruf ve yatırım arasında en uygun değişimin gerçekleşmesini sağlamanın yanı sıra kaydi para yaratmak, para ve maliye politikalarının yürütülmesine yardımcı olmak, gelir ve servet dağılımını etkilemek gibi ekonomi açısından önemli başkaca fonksiyonları da yerine getirir (Yetiz, 2016). Bu denli öneme sahip olan bankacılık sektörünün iyi bir performans sergilemesinin, ülke ekonomisine olumlu yansımaları olacağı aşikardır.

Bankacılık sistemi, içinde bulunduğu ekonomik yapının istikrarlı bir şekilde büyümesine katkı sağlamakla birlikte olası finansal risklere karşı dayanaklılığını da artırmaktadır. Bankacılık sektörünün sağlıklı işleyişi fon dağılımının güvenliğini ve finansmana erişebilirliği sağlama bakımından ekonomik sistemin işleyişini kolaylaştırmaktadır (Gülençer, 2020).

Finans sektörü içinde yüzde yetmiş pay ile önemli bir ağırlığa sahip olan (www.invest.gov.tr., 2023) Türk bankacılık sektörüne dair genel bilgiler Türk Bankalar Birliği (TBB) tarafından hazırlanan “Bankacılık Sisteminde Banka, Çalışan ve Şube Sayıları” başlıklı raporda sunulmaktadır. Bu rapora göre Şekil 1’de görüldüğü gibi Türkiye’de; 35 mevduat bankası, 17 kalkınma ve yatırım bankası, 6 katılım bankası olmak üzere toplam 58 adet banka faaliyet göstermektedir. Bu 58 bankanın 21’i uluslararası sermayeye sahiptir.

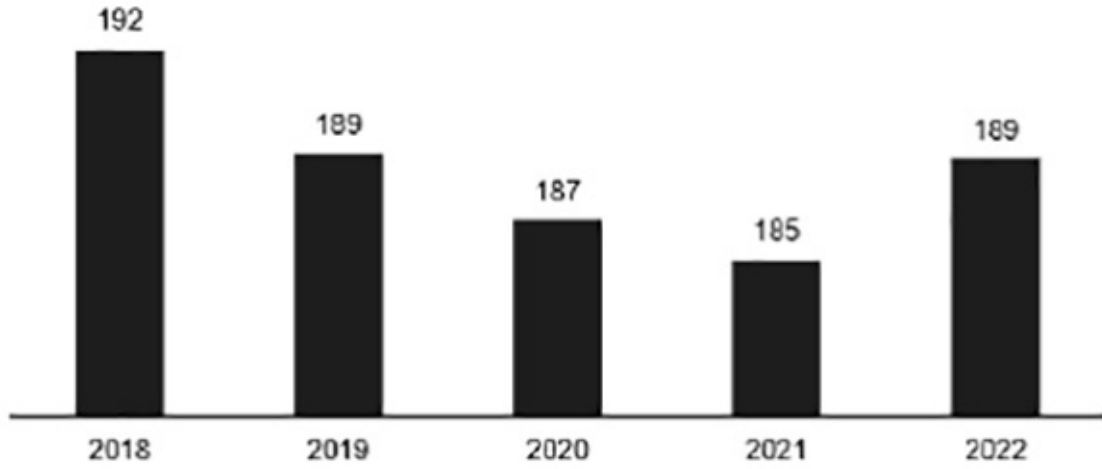

* Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na Devredilen Bankalar

Şekil 1. Türkiye’de Faaliyette Bulunan Banka Sayısı

Kaynak: TBB, 2022

Çalışan sayısı, Aralık 2022 itibariyle mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarında 188.687 kişi olmuştur. Çalışan sayısının son beş yıllık dönemdeki değişimi Şekil 2’de görüldüğü gibidir.

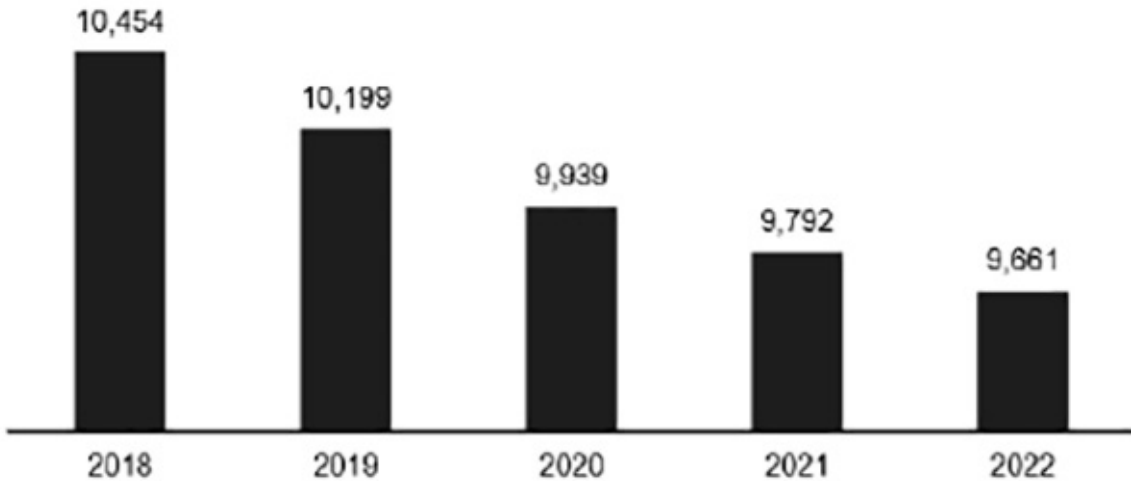

Şekil 2. Bankacılık Sektöründe Çalışan Sayısı (Bin kişi)

Kaynak: TBB, 2022

Çalışan sayısı 2021 yılının aynı dönemine göre mevduat bankalarında 3.306 kişi, kalkınma ve yatırım bankalarında ise 133 kişi artmıştır (TBB, 2022).

2022 yılında mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarında şube sayısı Şekil 3'te görüldüğü gibi 9.661'dir. Aralık 2022 itibariyle mevduat bankalarında banka başına ortalama şube sayısı 274 olmuştur (TBB, 2022).

Şekil 3. Şube Sayısı (Adet)

Kaynak: TBB, 2022

Şekil 3'te görüldüğü gibi son beş yıllık dönemde şube sayısı yıldan yıla azalış göstermiştir. İletişim teknolojileri ve dijital teknolojilerin gelişmesi ile birlikte birçok bankacılık hizmetinin mobil bankacılık, telefon bankacılığı, internet bankacılığı gibi dağıtım kanalları vasıtasıyla sunulabilir hale gelmesi, bankaların şube ve çalışan sayılarının azalması sonucunu doğurmuştur.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

ESG kriterleri dahil edilerek, bankacılık sektöründe performans değerlendirmesinin yapıldığı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Ahmed ve Rahman'ın (2014) Bangladeş'teki banka kredilendirme sürecine çevresel, sosyal ve yönetim risk faktörleri eklenerek revize edilmiş bir kredi riski derecelendirme modeli önerildikleri çalışmada, bankaların ESG faktörlerinin kredi riski yönetimine entegrasyonu konusunda hala gelişme aşamasında oldukları ancak bankacılık sektörünü düzenleyen kuruluşların (Bangladesh Bank ve SEC- Amerika Birleşik Devletleri Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu) böyle bir entegrasyona karşı olumlu bir tutum sergiledikleri tespit edilmiştir.

Ng'nin (2016) ülkelerin ESG performansları ile makro ekonomik faktörlerinin, bankaların ESG puanlarına etkisini analiz etmek amacıyla yaptığı çalışmada 2005-2014 dönemi için 45 farklı ülkeden 251 bankanın büyüklüğü, likiditesi, kuruluş yılı ve pazar gücüne ilişkin verileri ile ESG performansları arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışmada makro düzeyde ülke ESG puanları ile bankaların çevre ve sosyal sürdürülebilirlik göstergelerinin olumlu bir şekilde ilişkili olduğu ancak herhangi bir yönetim göstergesi ile ilişkili olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, daha yüksek ekonomik özgürlüğe sahip ülkelerdeki bankaların ESG'ye odaklanma eğilimindeyken, gelişmekte olan ülkelerdeki bankalarda bu eğilimin zayıf olduğu, özellikle mali krizlerin bankaların bu yöndeki eğilimlerini azalttığı belirlenmiştir.

Ahmed vd.'nin (2019) sürdürülebilirlik girişimleri ile ilgili düzenleyici politika kılavuzlarının uygulamasının finansal performansa katkısını araştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada Bangladeş'teki 30 özel ticari bankanın verileri kullanılarak 2012 ve 2018 yılları arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. ESG puanları hesaplanarak regresyon analizi yoluyla finansal performansla ilişkilendirilen bu çalışmada; bankaların genel sürdürülebilirlik performansının yani çevresel, sosyal ve yönetim puanlarının 2012'den 2018'e yüzde 33 arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca politika kılavuzu girişimlerinin banka sürdürülebilirliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Citterio'nun (2020) bankaların iflas tahminini konu alan ve 2000'li yıllardan sonra yayınlanan ampirik çalışmaları özetlemeyi amaçladığı çalışmada; banka iflas tahmininde CAMELS bileşenlerinin uygunluğu doğrulanmaktadır. Bununla birlikte çalışmada, kurumsal ve sosyal performans başta olmak üzere finansal olmayan değişkenlerin de yatırımcılar ve medya arasında giderek daha fazla ilgi gördüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Malandrakis ve Drakos'un (2020) 1999-2015 dönemini kapsayan ve dünya çapında 38 ülkeden 165 küresel ve küresel olmayan bankadan oluşan bir panel veri seti kullanarak, yeşil ve yeşil olmayan bankalar arasında finansal kriz anında herhangi bir performans farkı olup olmadığını inceledikleri çalışmada performans göstergesi olarak CAMELS bileşenleri kullanılmıştır. Çalışmada yeşil bankaların, küresel

olsun ya da olmasın finansal kriz sırasında ve sonrasında yalnızca sermaye yeterliliği açısından yeşil olmayan benzerlerinden daha iyi performans gösterdiği, diğer CAMELS bileşenlerinde ise özellikle kriz sonrası dönemde her iki grubun da aynı davranışı sergilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Chaturvedi vd.'nin (2021) performans göstergeleri olarak Varlık Getirisi (ROA) ve Net Faiz Marjını (NIM) kullanarak, CAMELS modeline dayalı olarak, KSS'nin (Kurumsal Sosyal Sorumluluk) Hindistan'daki ticari bankaların finansal performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada, 16 banka örneklemini üzerinden yapılan panel veri değerlendirmesinde 2015-2021 yılları arasındaki yedi yıllık dönem ele alınmıştır. Çalışmada bağımsız değişkenler (KSS, Sermaye Yeterlilik Oranı, Likit Aktiflerin Toplam Aktiflere Oranı, Toplam Kredinin Toplam Aktiflere Oranı ve Toplam Mevduatın Toplam Aktiflere Oranı) ve bağımlı değişkenler (ROA ve NIM) arasında pozitif bir korelasyon olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Citterio'nun (2021) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB)'de faaliyet gösteren 362 ticari bankanın 2012-2019 dönemi verilerini kullanarak, bankaların finansal olmayan performansları ile risklilikleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptığı çalışmada, ESG bileşenlerinden olan sosyal sürdürülebilirliğin bankalarda risk azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada finansal olmayan performansın banka riski üzerinde ümit vadeci bir tahmin yeteneğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Gambetta vd.'nin (2021) İspanya'da faaliyette bulunan ve sürdürülebilirliği ticari faaliyetlerine dahil eden finansal kurumların risk profillerinin belirlemesi ve bunun çevresel ve toplumsal düzeyde yarattığı etkiyi ölçmek amacıyla yaptıkları çalışmada; sürdürülebilirlik raporlarına göre daha az sermaye riskine, daha düşük yönetim etkinliğine ve daha yüksek piyasa riskine sahip finansal kurumların genellikle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha yüksek katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ishizaka vd.'nin (2021) bir dizi finansal ve finansal olmayan (çevresel, sosyal ve yönetim) kritere göre ABD bankalarının performans değerlendirmesine ilişkin bir kümeleme yapmayı amaçladıkları çalışmada yerel sermayeli bankaların genel olarak en iyi performans gösteren kümelerde yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Reig-Mullor ve Brotons-Martinez'in (2021) İspanya'da faaliyet gösteren altı ticari bankanın, 2015-2017 dönemine ait CAMELS bileşenlerini finansal kriter, ESG göstergelerini ise finansal olmayan kriter olarak kullandıkları çalışmada; bulanık AHP ve TOPSIS yöntemine göre bankaların performans sıralaması yapılmış ve Banco de Santander'in birinci, Banco Sabadell'un ise son sırada yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek ve Çankaya'nın (2021) G8 ülkeleri borsalarında faaliyet gösteren tüm bankaların ESG skorları ile finansal performansları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada finansal performans ölçütü olarak aktif karlılığı (ROA) ve özkaynak karlılığı (ROE) kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada bankaların ESG skorları ayrı ayrı bağımsız değişkenler olarak tanımlanmıştır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada hem aktif karlılığı hem de özkaynak karlılığı ile çevre skoru negatif ve anlamlı bir ilişkiye sahipken sosyal skorunun pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Yönetim skorunun ise her iki karlılık oranı ile de ilişkisinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çetenak, Ersoy ve Işık'ın (2022) Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarında ESG skorlarının finansal performans üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada 2010-2020 dönemi için panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda bankaların toplam ESG puanı ile sosyal ve yönetim puanları, muhasebe ve piyasa temelli performans göstergelerini (ROA ve Tobin Q) pozitif yönde etkilerken çevresel puanın her iki gösterge üzerinde de istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermediği tespit edilmiştir.

Packin ve Nippani'nin (2022) ABD'de faaliyette bulunan bankaların hükümetin, maliye politikasını ve sosyal gündemini iletmedeki rolünü araştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada, bankacılıkta etik ele alınmış ve çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) hedeflerinin son zamanlardaki yükselişine odaklanılmıştır. Çalışmada odaklanılan eğilimin, hissedarlarının servetini maksimize etmeye çalışan bankaların çıkarlarını, hükümetin sosyal politika hedefleriyle başarılı bir şekilde uyumlu hale getirmek için tek başına yeterli olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada, bankaların ESG'ye dayalı bazı hedefleri iletmeyi seçseler bile bunu kendi stratejik hedeflerini takip etmekle birlikte yapacaklarından açık standartlar ve kanunlar olmadan ESG tabanlı operasyonlarını hızlandırma girişimlerinin muhtemelen şeffaf olmayan, belirsiz ve esas olarak kendi gerçek ticari çıkarlarını ve uygulamalarını yansıtmayan halkla ilişkiler odaklı girişimlerden öteye gitmeyeceği yönünde yorumlar getirilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE VERİ SETİ

Çevresel, sosyal, yönetim gibi finansal olmayan kriterlerin bankaların performansları üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada CAMELS yöntemine göre performans analizi yapılmıştır. Yapılan analizde performans kriteri olarak CAMELS bileşenlerinin yanı sıra bankaların ESG puanları da kullanılmıştır. CAMELS bileşenlerinin ve ESG puanlarının analizdeki ağırlıkları belirlenirken entropi yöntemine başvurulmuştur.

Bu çalışmanın sorusu “Bankaların performans analizine, ESG değerlerinin dahil edilmesi performans sıralamasını etkiler mi?” olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda önce CAMELS analizi sadece finansal oranlar üzerinden yapılmış, ardından analize ESG puanları da dahil edilmiştir. Her iki duruma göre bankaların performans başarı sırası belirlenmiş ve karşılaştırılmıştır.

4.1. CAMELS Yöntemi

ABD'de federal düzeydeki denetim otoriteleri tarafından oluşturulan CAMELS derecelendirme sistemi; performans değerlendirme, denetim ve gözetim gibi alanlarda kullanılan bir oran yaklaşımıdır. Bu sistem yardımıyla bankaların mali durumu, yönetim kalitesi, mevzuata uyumu, iç kontrol sistemi, risk profili ve genel performansı sayısal olarak ortaya konmaktadır (Öztürk Karaçor vd., 2017). Söz konusu faktörlerin değerlendirilmesinde kurumun büyüklüğü, yapısının karmaşıklığı, operasyonların zorluk derecesi gibi göstergeler dikkate alınmaktadır (www.fdic.gov, 2022).

CAMELS adını altı bileşenin baş harflerinin birleşiminden almaktadır. Bu bileşenler aşağıda açıklanmıştır (Tükenmez vd., 2010; Kaya, 2001; Öztürk Karaçor vd., 2017; Gümüş & Nalbantoğlu, 2015).

Sermaye Yeterliliği (Capital): Bu bileşen bankanın; zorunlu sabit sermaye yatırımlarını karşılama, mevduat sahiplerine güvence sağlama ve risk durumlarında banka faaliyetlerinin sürekliliğini sağlama

gibi konulardaki yeterlilik derecesini gösteren bir bileşendir. Bu bileşen analiz edilirken bankanın sahip olduğu sermayenin bankanın büyüklüğüne oranla yeterlilik düzeyi, sermaye artırımına ihtiyaç duyulması halinde bankanın kaynak oluşturma kabiliyeti, büyümeye dair planları gibi konular ele alınmaktadır.

Aktif Kalitesi (Asset): Bu bileşen analiz edilirken bankanın portföy kalitesi, portföy riski ve uzun süreli aktiflerinin verimliliği dikkate alınır. Bu bileşen içerisinde yer alan en önemli unsur kredilerin kalitesidir. Bu kapsamda kredi süreçlerinin etkinliği, problemlı kredilerin varlığı ve miktarı, tahsilat becerileri ve kredi karşılıkları gibi birçok kıstas dikkatle incelenir.

Yönetim Kalitesi (Management): Bu bileşen, bankanın faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan riskleri tespit etme, ölçme, izleme ve kontrol etmede ne ölçüde yetenekli olduğu ile ilgili bir bileşendir. Bu bileşen analiz edilirken bankaların yönetim bilgi sistemlerinin yapısı, sektördeki gelişmeleri ne ölçüde takip ettiği, iç kontrol sistemlerinin etkinliği, bankacılık mevzuatına hâkimiyet derecesi, yönetim hiyerarşisi ve bunun bankanın yapısı ile uyumu gibi bilgiler dikkate alınır.

Kazançlar (Earnings): Bu bileşen banka karlılığının değerlendirildiği bileşendir. Bu bileşen analiz edilirken bankanın mevcut ve geçmiş karlılık verileri, karlılık düzeyinin sürdürülebilirliği ve karı artıracı faktörler, dağıılmamış karların miktarı, karlılık durumunun diğer bankalara kıyasla ne seviyede olduğu gibi kıstaslar dikkate alınmaktadır.

Likidite Durumu (Liquidity): Bu bileşen bankanın nakit pozisyonunun ve nakde dönme becerisinin değerlendirildiği bileşendir. Bu bileşen analiz edilirken bankanın yıllara göre likidite stratejileri, likit varlıkların miktarı ve yıllara göre seviyesi, varlıkların menkul değerlere dönüşme oranı ve hızı, kısa vadeli kredileri ile likidite durumunun uyumu gibi kriterler dikkate alınmaktadır.

Piyasa Riskine Duyarlılık (Sensitivity to Market Risk): Bu bileşen her türlü döviz, hammadde, gayri menkul fiyatlarındaki ve faiz oranlarındaki ani ve beklenmedik değişimlere karşı bankaların yönetim becerisinin değerlendirildiği bileşendir. Bu bileşen analiz edilirken bankanın likidite, karlılık ve sermaye miktarının piyasadaki muhtemel olumsuz durumlara karşı duyarlılığı gibi kıstaslar dikkate alınır.

CAMELS analizinin ilk aşaması analizde kullanılacak oranların belirlenmesidir. Oranlar belirlendikten sonra takip edilecek ikinci aşama analizde kullanılan oranların sektörel aritmetik ortalamalarına, diğer bir ifade ile referans değerlere oranlanıp yüz ile çarpılması suretiyle endeks değerlere ulaşılmasıdır.

Çalışmada kullanılan oranlar ve analiz dönemi için referans değerler Tablo 1’de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: CAMELS ve ESG Bileşenleri Referans Değerler

Bileşenler-Oranlar /Yıllar	2022	2021	2020	2019
C- Sermaye Yeterliliği				
Sermaye Yeterliliği Oranı	19,2	18,1	18,3	18,0
Özkaynaklar/Toplam Aktifler	10,0	7,8	9,8	10,9
(Özkaynaklar-Duran Aktifler) /Toplam Aktifler	6,6	4,7	6,4	7,1
A- Aktif Kalitesi				
Toplam Krediler/Toplam Aktifler	56,1	56,3	63,0	64,7
Toplam Krediler/Toplam Mevduat	81,7	88,5	100,5	101,9
Donuk Alacaklar /Toplam Krediler	2,4	3,7	4,7	6,1
Duran Aktifler/Toplam Aktifler	3,4	3,1	3,4	3,8
M- Yönetim Kalitesi				
Toplam Mevduat/Toplam Aktifler	68,6	63,6	62,7	63,5
Şube Başına Net Kar	40	8	5	4
Faiz Dışı Gelirler (Net)/Diğer Faaliyet Giderleri	182,1	110,0	84,5	87,9
Net Faaliyet Karı/Toplam Varlıklar	3,8	1,1	1,1	1,1
E- Karlılık				
Ortalama Aktif Karlılığı	3,8	1,2	1,1	1,1
Ortalama Özkaynak Karlılığı	41,3	13,7	10,3	10,3
Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler	4,1	1,3	1,2	1,3
Net Dönem Karı/Ödenmiş Sermaye	347,4	103,3	65,7	67,5
L- Likidite				
Likit Aktifler/Toplam Aktifler	17,3	20,0	13,5	13,8
Likit Aktifler/ Kısa Vadeli Yükümlülükler	28,6	31,5	22,2	23,8
TP Likit Aktifler/ Toplam Aktifler	3,0	2,9	2,3	2,4
S- Piyasa Riskine Duyarlılık				
YP Aktifler/YP Pasifler	90,1	86,6	81,8	83,9
Bilanço İçi Döviz Pozisyonu/Özkaynaklar	44,6	96,6	90,1	70,6
Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Gelirleri/Toplam Aktifler	3,7	1,5	1,9	2,1
Faiz Gelirleri/Toplam Aktifler	10,2	7,4	7,3	10,0
ESG				
Çevresel	28	45	42	38
Sosyal	33	44	40	37
Yönetişim	39	41	39	34

CAMELS analizinin üçüncü aşaması sapma değerinin hesaplanmasıdır. Sapma değeri, 100 ile endeks değeri arasındaki farktır. Bileşenin ilişki yönü “+” ise sapma değeri; endeks değeri -100, “-” ise 100- endeks değeri şeklinde hesaplanır.

Analiz dördüncü aşaması ağırlıklı değerlerin hesaplanmasıdır. Ağırlıklı değer, analizde kullanılan oranlara verilen ağırlıkların sapma değeri ile çarpılıp, bulunan değerin 100’e oranlanması ile hesaplanır. Bu çalışmada oran ağırlıkları, literatürdeki benzer çalışmalarda kullanılan değerler dikkate alınarak belirlenmiştir.

Analiz beşinci aşaması CAMELS puanının hesaplanmasıdır. Bu aşamada her bir bileşenin altında yer alan oranların ağırlıklı değerlerinin toplamı bileşen ağırlığı ile çarpılır ve bu işlem her altı bileşen için tekrarlandıktan sonra bulunan altı değerin toplamı CAMELS puanını verir. Bu çalışmada bileşen ağırlıkları entropi yöntemine göre hesaplanmıştır. Bu yöntem çok kriterli karar verme problemlerinde her bir kriterin uygun ağırlığını bulmak için kullanılan bir yöntemdir (Karaatlı, 2016).

Analiz altıncı ve son adımı ise CAMELS derecelerinin belirlenmesidir. Bu aşamada bulunan CAMELS puanları 1-5 arasında değişen bir skalada derecelendirilir. Dereceler Tablo 2’de gösterilen puan aralıklarına göre belirlenir.

Tablo 2: CAMELS Puanı ve Derecesi

CAMELS Puanı	CAMELS Derecesi
$-\infty$ - $-30]$	5
$(-30$ - $-10]$	4
$(-10$ - $10]$	3
$(10$ - $30]$	2
$(30$ - ∞	1

Kaynak: Daver, 2015

CAMELS derecelendirme sisteminde yer alan her bir bileşen 1-5 arasında derecelendirilmektedir. Bu dereceler “Federal Rezerv Sistemi Yönetim Kurulu” tarafından hazırlanan “Ticaret Bankası İnceleme Kılavuzu”nda şu şekilde yorumlanmaktadır (Cole & Gunther, 1995): “1- Her yönden güçlü kurum, 2- Temelde güçlü olmasına rağmen az da olsa zayıf yönleri bulunan kurum, 3- Endişe yaratan finansal, operasyonel ve uyum açısından problemlere sahip olan kurum, 4- Gelecekteki sorun yaratabilecek finansal açıdan önemli derecede zayıf yönleri bulunan kurum, 5- Kısa dönemde başarısızlık ihtimali yüksek olan mali açıdan kritik zayıf yönleri bulunan kurum.”

CAMELS derecelendirme sisteminde bir notu en iyi performansı gösterirken artan not bankanın kötüleşen performansına işaret etmektedir.

ABD’de banka denetim sürecine yardımcı olacak bir sistem olarak geliştirilen CAMELS sisteminde dereceler hesaplanırken, bankaya ait nicel bilgiler kadar denetçinin gözlem ve deneyimleri gibi nitel

bilgiler de kullanılmaktadır (Kaya, 2001). Denetim süreci sonunda ulaşılan CAMELS dereceleri, zayıf dereceye sahip bankalardan mevduatların çekilmesine ve bankacılık sistemine olan güvenin zedelenmesine sebep olmamak için kamuoyuyla paylaşılmaz (Hays, Lurgio & Gilbert, 2009).

Bu çalışmada, analize dahil edilen bankalara ait daha açıklayıcı nitel verilere ulaşılamadığından dolayı CAMELS derecelerinin açıklanmasından kaçınılmıştır.

4.2. Entropi Yöntemi

Literatürde ilk kez bir fizikçi ve matematikçi olan Rudolph Clausius (1865) tarafından kullanılan entropi kavramı, bir sistemdeki belirsizliğin ve düzensizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır (Zhang vd., 2011). Fiziksel ve matematiksel bir yaklaşım olarak ortaya çıkan entropi belirsizlik, düzensizlik ve çeşitlendirme ölçüsü olarak finansal analizlerde de kullanılmaktadır (Ulusoy, 2017).

Çok kriterli karar verme problemlerinde kriter ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılan entropi yöntemi, analizde sadece karar matrisindeki verileri kullanıp, subjektif değerlendirmeye yer vermemesi sebebiyle literatürde yer alan çalışmalarda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir (Ayçin & Orçun, 2019).

Entropi yönteminde kriter ağırlıkları aşağıda açıklanan beş aşamalı modele göre hesaplanmaktadır (Ayçin & Güçlü, 2020; Karami & Johansson, 2014).

1. Aşama Karar Matrisinin Oluşturulması: İlk aşamada “D” ile simgelenen ve değerlerinin yer aldığı matris oluşturulur.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlikte yer alan değerlerindeki i, karar alternatifi sayısını ($i=1,2,\dots,m$); j ise değerlendirme kriteri sayısını ($j=1,2,\dots,n$) göstermektedir.

2. Aşama Karar Matrisinin Normalizasyonu: Bu aşamada, karar matrisinde yer alan farklı birimlere sahip kriter değerleri aşağıdaki eşitlik yardımıyla [0,1] aralığında bir değer alacak şekilde standart hale getirilir.

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i,j \quad (2)$$

Eşitlikteki P_{ij} değerleri, j değerlendirme kriterine göre i alternatifin aldığı normalize değeri göstermektedir.

3. Aşama Kriterlerin Entropi Değerlerinin Bulunması: Kriterlerin entropi değerleri (e_{ij}) aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanır.

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n P_{ij} \cdot \ln(P_{ij}) \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n \quad (3)$$

Eşitlikte yer alan k değeri $k=$ olarak tanımlanan sabit bir katsayıdır ve $0 \leq e_{ij} \leq 1$ olacak şekilde değer alır. e_j değeri ise j kriterin belirsizlik ölçüsüdür.

4. Aşama Farklılaşma Derecelerinin Bulunması: Bu aşamada, bir önceki aşamada hesaplanan entropi değerleri kullanılarak, her bir kriter için aşağıdaki eşitlik yardımıyla farklılaşma dereceleri (hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j \quad j= 1,2,\dots,n \quad (4)$$

5. Aşama Entropi Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: Bu son aşamada aşağıdaki eşitlik yardımıyla kriterlerin ağırlık değerleri bulunur.

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (5)$$

Yukarıdaki eşitlikte görüldüğü gibi kriterlerin ağırlık değerleri, her bir kriterin farklılaşma derecesinin toplam farklılaşma derecesine oranlanması ile hesaplanır.

4.3. ESG Skoru

Şirket skandalları, ekonomik durgunluk, çevre kirliliği, küresel ısınma ve iklim krizleri gibi sorunlar son yıllarda şirketleri, finansal bilgilerin yanı sıra şeffaf, doğru ve karşılaştırılabilir finansal olmayan bilgileri de, başta yatırımcılar olmak üzere tüm paydaşlarına sunacak yeni raporlama modelleri geliştirme arayışına itmiştir (Şeker & Şengür, 2022). Şirketlerin özellikle çevre, sosyal sorumluluk ve kurumsal yönetim gibi finansal olmayan faaliyetleri raporlama ihtiyacı bu faaliyetlerin değerlendirilmesi için kullanılan ESG skorlarını ortaya çıkarmıştır. Ekonominin en önemli aktörlerinden olan bankalar da bu gelişmelerin dışında kalmamış ve geçmiş bankacılık skandallarının da etkisiyle ESG faaliyetlerine daha fazla odaklanmıştır (Çetenak, Ersoy & Özcan, 2022).

ESG skorunun çevresel, sosyal ve yönetim olmak üzere aşağıda açıklanan üç temel boyutu bulunmaktadır.

Çevresel (Environmental) Boyut: Bu boyut değerlendirilirken şirketin iklim stratejisi, çevre politikası çevresel raporlama uygulamaları, kaynak kullanımı, karbon ayak izi gibi göstergeleri dikkate alınır.

Sosyal (Social) Boyut: Bu boyut değerlendirilirken şirketin insan kaynakları politikası, işçi sağlığı ve iş güvenliği politikası, paydaş memnuniyetini artırmaya yönelik faaliyetleri, insan haklarına katkı sunan faaliyetleri gibi kıstaslar dikkate alınır.

Yönetişim (Governance) Boyutu: Bu boyut değerlendirilirken şirketin kurumsal yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi, finansal istikrarı, bilgi güvenliği politikası, inovasyon yönetimi, pazarlama uygulaması, gizlilik politikası, kalite yönetimi, risk ve kriz yönetimi, tedarik zinciri yönetimi, vergi stratejisi gibi göstergeleri dikkate alınır.

4.4. Araştırmanın Veri Seti

Bu çalışmanın veri setini; Türkiye’de faaliyette bulunan ve ESG skorlarına ulaşılan altı mevduat bankasının (Akbank, Garanti BBVA, Halkbank, Türkiye İş Bankası, Vakıfbank, Yapı Kredi Bankası) CA-MELS ve ESG bileşen değerleri oluşturmaktadır.

S&P, ESG derecelendirmesi yaparken her sektöre özel ayrı bir yaklaşım uygulamaktadır. ESG boyutlarına ait kriterler, sektörün iş dinamikleri ve finansal performansı üzerindeki etkisinin büyüklüğüne göre sıralanmakta ve değerlendirme sürecinde buna göre ağırlıklandırılmaktadır. Bu ağırlıklar her yıl tekrar değerlendirilerek, sürdürülebilirlik konularının göreceli önemindeki değişime veya boyutlara yeni kriterlerin eklenmesi veya çıkarılmasına bağlı olarak değiştirilebilmektedir. S&P bankacılık sektörü için belirlediği boyut ağırlıklarını 2019 ve 2023 yıllarında güncellemiştir. Bu çalışmada ESG boyut ağırlığı olarak S&P’un ağırlıkları kullanıldığından analiz dönemi olarak güncellemelerin yapıldığı yıllar arasındaki dönem kapsayan dört yıl (2019-2022) dikkate alınmıştır.

Tablo 3: Veri Seti

Bileşenler/ Yıllar	Akbank				Garanti BBVA				Halkbank			
	2022	2021	2020	2019	2022	2021	2020	2019	2022	2021	2020	2019
C1	24,6	22,2	21,8	21	20,6	18,3	18,5	19,6	14,7	14,5	15,2	14,3
C2	14,3	10,7	14,1	15,1	13,3	10,4	12,6	13,7	6,5	4,8	6,3	7
C3	10,4	7,4	10,3	11,4	9,5	7	8,8	9,7	4,1	2,8	4,1	3,9
A1	52,1	49,8	56,8	56,5	58,1	56,1	63,9	64,2	60,5	59,9	66,1	67,7
A2	82,5	85,5	94,3	91	84,7	82,8	98	101	79,4	86,2	98,4	103,9
A3	3,0	5	6,8	7,3	2,6	3,8	4,6	6,9	2,2	3	3,8	5,1
A4	3,9	5	6,8	7,3	3,7	3,5	3,8	4,1	2,3	2	2,2	3,1
M1	63,2	58,3	60,2	62,2	68,6	67,7	65,2	63,6	76,2	69,5	67,2	65,1
M2	84	17	9	7	70	15	7	7	14	1	3	2
M3	227,7	230,2	95,5	120	252,3	281,8	169,7	156,7	69,4	-40,5	-16,3	68,2
M4	7,1	2	1,6	1,7	6,1	2	1,5	1,8	1,4	0,2	0,5	0,4
E1	6,7	2,1	1,6	2,1	6,1	2,1	1,4	1,6	1,3	0,2	0,5	0,4
E2	52,3	17,5	10,7	17,5	50,5	18,5	10,8	12,3	22,1	3,5	6,9	5,6
E3	7,4	2,3	1,8	2,3	6,6	2,3	1,8	2	1,4	0,2	0,5	0,4
E4	1.154,3	233,2	120,5	233,2	1.393,1	311,3	148,5	146,6	296,9	60,9	105,1	137,6
L1	14,9	20,2	12,9	20,2	20,0	26,5	15,9	16,3	11,9	14,1	9,6	8,4
L2	28,9	37	23,6	37	32,5	39,5	26	27,3	17,5	19,6	14,2	13,5

L3	2,5	2,1	1,1	2,1	3,9	5,9	3,1	3,5	2,4	2,2	1,3	0,7
S1	88,7	86,5	76,8	83,7	87,3	78,8	81,9	84,2	80,0	83,5	89,1	89,5
S2	33,9	69,3	88	56,0	41,6	117,9	72,2	56,7	120,8	153,2	57,3	53,5
S3	6,2	1,4	2,3	2,2	4,9	0,9	1,3	1,9	2,2	1,5	1,8	1,3
S4	11,9	6,9	7,5	9,6	10,9	7,5	7,6	10,1	11,1	9,9	7,9	10,2
EPS	61	64	64	64	94	88	89	82	55	76	81	70
SPS	59	57	57	57	93	80	86	83	38	35	31	36
GPS	47	46	46	46	74	68	69	73	23	27	29	19
Bileşenler/ Yıllar	Türkiye İş Bankası				Vakıfbank				Yapı Kredi Bankası			
	2022	2021	2020	2019	2022	2021	2020	2019	2022	2021	2020	2019
C1	24,4	20,4	18,7	17,9	15,2	14,8	16,4	16,6	21,3	18,7	18,2	17,8
C2	13,6	9,4	11,4	12,6	6,4	5,2	6,7	7,9	11,4	8,6	10,3	10,6
C3	6,3	3,9	5,5	6,3	4,8	3,9	5	5,3	8,4	5,4	6,6	6,9
A1	55,6	55,5	61,5	61,8	56,7	58,8	62,9	69,6	54,5	55,1	63,8	62,1
A2	84,0	86,3	99,1	97,7	84,6	100,2	106,1	116,1	89,8	101,3	115,3	107,9
A3	3,0	4,1	5,6	6,5	2,1	3,1	4	5,9	3,4	4,6	6,4	7,6
A4	7,3	5,5	5,9	6,3	1,6	1,3	1,6	2,6	3,0	3,2	3,7	3,7
M1	66,1	64,3	62,1	63,2	67,1	58,7	59,2	60	60,7	54,4	55,3	57,5
M2	54	11	6	5	25	4	5	3	66	13	6	4
M3	141,5	72,2	71,7	42,3	239,3	141,9	129,4	145	200,2	163,2	145,8	118,2
M4	3,7	0,8	0,9	0,9	2,2	0,5	0,9	0,9	5,9	1,7	1,2	0,9
E1	5,3	1,8	1,3	1,4	1,8	0,5	0,9	0,7	5,7	1,8	1,2	1
E2	44,2	17,4	10,8	11,2	30,2	8,5	12,6	9,1	55,6	18,9	11,4	9
E3	5,3	1,7	1,5	1,5	2,2	0,5	0,9	0,9	6,2	1,8	1,4	1,1
E4	615,4	299,3	151,4	134,8	337,7	106,9	128,3	112,1	624,4	124,2	60,1	42,6
L1	15,8	22,2	14,2	14,1	18,4	17,1	13,7	10,1	15,6	19,5	14,7	19,2
L2	24,6	33,2	23,4	24,3	30,1	28,5	22,8	18,6	27,2	32	25,8	35,2
L3	1,6	1,9	1	1,3	3,6	3	2,1	0,6	3,8	4,1	3,4	4,3
S1	82,6	85	76	82,9	96	91,1	89,7	83,9	85,2	84,3	82,7	83,4
S2	63,6	98,4	118	70,6	28,0	91,2	70,5	92	58,5	105,7	88,5	84,4
S3	4,2	1,8	2,1	2,5	1,8	0,7	1,2	1,1	5,5	1,8	1,5	1,5
S4	8,8	6,6	7,2	9,2	9,4	7,2	6,8	10	11,6	7	7,2	9,2
EPS	36	75	32	37	55	78	68	69	76	87	77	67
SPS	36	37	31	37	54	51	36	51	75	66	29	34
GPS	28	30	33	31	43	37	26	46	59	57	32	28

Bankaların CAMELS bileşen değerlerine Türkiye Bankalar Birliği'nin veri sisteminden, ESG bileşen değerlerine ise S&P Global Ratings'in veri sisteminden ulaşılmıştır.

5. BULGULAR

CAMELS analizinde bankalar değerlendirilirken çeşitli finansal oranlar kullanılır. Bu oranların analizdeki ağırlığı araştırmacının insifatifindedir. Bu çalışmada literatürde en sık kullanılan finansal oranlar kullanılmıştır. Kullanılan oranlar, ağırlıkları ve yönleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: CAMELS Analizinde Kullanılan Bileşenler, İlişki Yönü ve Ağırlıkları

Bileşenler ve Oranlar	Kod	İlişki Yönü	Oran Ağırlığı (%)	Bileşen Ağırlığı (%)	
				ESG Dahil	ESG Hariç
CAMELS					
C- Sermaye Yeterliliği	SY			14	16
Sermaye Yeterliliği Oranı	C1	+	40		
Özkaynaklar/Toplam Aktifler	C2	+	30		
(Özkaynaklar-Duran Aktifler) /Toplam Aktifler	C3	+	30		
A- Aktif Kalitesi	AK			13	16
Toplam Krediler/Toplam Aktifler	A1	+	30		
Toplam Krediler/Toplam Mevduat	A2	+	25		
Donuk Alacaklar /Toplam Krediler	A3	-	25		
Duran Aktifler/Toplam Aktifler	A4	-	20		
M- Yönetim Kalitesi	YK			15	18
Toplam Mevduat/Toplam Aktifler	M1	-	20		
Şube Başına Net Kar	M2	+	30		
Faiz Dışı Gelirler (Net)/Diğer Faaliyet Giderleri	M3	+	20		
Net Faaliyet Karı/Toplam Varlıklar	M4	+	30		
E- Kazançlar	KZ			15	18
Ortalama Aktif Karlılığı	E1	+	30		
Ortalama Özkaynak Karlılığı	E2	+	30		

Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler	E3	+	20		
Net Dönem Karı/Ödenmiş Sermaye	E4	+	20		
L- Likidite	LD			14	16
Likit Aktifler/Toplam Aktifler	L1	+	35		
Likit Aktifler/ Kısa Vadeli yükümlülükler	L2	+	35		
TP Likit Aktifler/Toplam Aktifler	L3	+	30		
S- Piyasa Riskine Duyarlılık	PRD			14	16
YP Aktifler/YP Pasifler	S1	-	20		
Bilanço İçi Döviz Pozisyonu/Özkaynaklar	S2	-	30		
Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Gelirleri/Toplam Aktifler	S3	+	30		
Faiz Gelirleri/Toplam Aktifler	S4	-	20		
ESG	ESG			15	-
Çevresel	EPS	+	13		
Sosyal	SPS	+	32		
Yönetişim	GPS	+	55		

Çalışmada kullanılan oranların ağırlıklıları ve ilişki yönleri, literatürdeki benzer çalışmalarda kullanılan değerler dikkate alınarak belirlenmiştir. Bileşen ağırlıkları ise entropi yöntemine göre, aşağıdaki beş aşamalı süreç uygulanarak hesaplanmıştır.

1. Aşama: Karar Matrisi

Bankalar/Bileşenler	SY	AK	YK	KZ	LD	PRD	ESG
Akbank	0,41	0,32	0,39	0,40	0,37	0,29	0,31
Garanti BBVA	0,36	0,33	0,46	0,45	0,40	0,32	0,47
Halkbank	0,22	0,34	0,14	0,13	0,21	0,38	0,20
Türkiye İş Bankası	0,34	0,33	0,25	0,28	0,33	0,35	0,20
Vakıfbank	0,24	0,35	0,34	0,16	0,31	0,32	0,27
Yapı Kredi Bankası	0,32	0,35	0,35	0,21	0,37	0,35	0,30

Matriste yer alan değerler her bir bankanın 2019-2022 dönemine ait dört yıllık bileşen değerlerinin aritmetik ortalamasıdır.

2. Aşama: Normalize Matris

Bankalar/Bileşenler	SY	AK	YK	KZ	LD	PRD	ESG
Akbank	-0,36	-0,36	-0,36	-0,36	-0,36	-0,36	-0,36
Garanti BBVA	-0,36	-0,36	-0,35	-0,35	-0,36	-0,36	-0,35
Halkbank	-0,33	-0,36	-0,27	-0,27	-0,33	-0,36	-0,32
Türkiye İş Bankası	-0,36	-0,36	-0,34	-0,35	-0,36	-0,36	-0,32
Vakıfbank	-0,34	-0,36	-0,36	-0,29	-0,36	-0,36	-0,35
Yapı Kredi Bankası	-0,36	-0,36	-0,36	-0,33	-0,36	-0,36	-0,36

3.ve 4. Aşama: e_j ve d_j Değerleri

	SY	AK	YK	KR	LD	PRD	ESG
e_j	0,59	0,61	0,55	0,55	0,59	0,61	0,58
d_j	0,40	0,38	0,44	0,44	0,40	0,38	0,41

5. Aşama Değerleri

Kriter ağırlıkları hesaplanırken öncelikle CAMELS bileşen değerleri ve ESG puanları analize dahil edilmiş ardından sadece CAMELS bileşen değerleri üzerinden analiz yapılmıştır. Her iki durum için bulunan değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

w_j Değerleri/Bileşenler	SY	AK	YK	KR	LD	PRD	ESG
ESG Dahil	0,14	0,13	0,15	0,15	0,14	0,14	0,15
ESG Hariç	0,16	0,16	0,18	0,18	0,16	0,16	-

Entropi yöntemine göre bileşen ağırlıkları hesaplandıktan sonra CAMELS analiz aşamaları takip edilerek bankaların CAMELS puanları hesaplanmış ve sektörün ortalama değerleriyle, diğer bir ifadeyle referans değerlerle karşılaştırılarak performans sırası belirlenmiştir. Referans değerleri Tablo 5'te görüldüğü gibidir.

Tablo 5: Referans Değerler

ESG Puanları/Yıllar	2022	2021	2020	2019
ESG Dahil	41,40	32,00	29,04	28,19
ESG Hariç	42,91	30,29	27,31	27,09

Tablo 5'te görülen referans değerler, Türkiye'de faaliyette bulunan mevduat bankalarının analize dahil edilen finansal oranlarının ortalamalarına ve bankacılık sektörü ortalama ESG puanlarına göre hesaplanmıştır.

Tablo 6: ESG Dahil ve Hariç Performans Puanları ve Sıralaması

Bankalar		Performans Puanları				Performans Sıralaması			
		2022	2021	2020	2019	2022	2021	2020	2019
Akbank	ESG Dahil	38,08	29,01	16,73	37,60	2	2	2	2
	ESG Hariç	35,87	30,47	14,23	36,18	1	2	2	1
Garanti BBVA	ESG Dahil	50,19	44,29	32,25	40,66	1	1	1	1
	ESG Hariç	34,90	39,19	21,52	27,15	2	1	1	2
Halkbank	ESG Dahil	-33,02	-35,66	-19,79	-22,99	6	6	6	6
	ESG Hariç	-36,82	-39,11	-21,57	-24,29	6	6	6	6
Türkiye İş Bankası	ESG Dahil	0,27	6,62	-2,38	0,31	4	4	5	4
	ESG Hariç	1,86	9,81	0,55	1,27	4	4	5	4
Vakıfbank	ESG Dahil	-2,87	-11,89	-0,45	-4,39	5	5	4	5
	ESG Hariç	-10,57	-15,13	1,87	-11,36	5	5	4	5
Yapı Kredi Bankası	ESG Dahil	29,88	23,42	5,67	2,41	3	3	3	3
	ESG Hariç	19,23	18,96	8,03	2,98	3	3	3	3

Tablo 6'da görülen pozitif CAMELS puanları, ilgili bankanın referans değere göre yüzdesel olarak daha iyi performans gösterdiği, negatif puanlar ise ilgili bankanın sektöre göre yüzdesel olarak daha kötü performans gösterdiği şeklinde yorumlanır (Kandemir & Demirel Arıcı, 2013). Örneğin pozitif puan alan Akbank'ın 2022 yılı ESG dahil puanı 38,08'dir. ESG dahil sektör ortalama değeri, diğer bir ifadeyle referans değer ise 32,12'dir. Bu durumda Akbank sektöre göre yüzde 38,08 daha iyi performans göstermiştir. Negatif puan alan Halkbank'ın ise aynı yıl ESG dahil puanı -33,02 olarak bulunmuştur. Bu durumda Halkbank'ın sektöre göre yüzde 33,02 daha düşük performans gösterdiği söylenebilir.

Ayrıca Akbank ve Garanti BBVA'nın 2022 ve 2019 yıllarında ESG puanı dahil başarı sırası ile ESG puanı hariç başarı sırasında fark olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen iki yılda ESG puanları analize dahil edildiğinde Garanti BBVA birinci sırayı alırken, ESG puanları hariç tutulduğunda Akbank birinci sırayı almıştır. Bu durumun bahsi geçen iki yılda Akbank'ın finansal oranlara göre hesaplanan CAMELS

değerlerinin, analize dahil edilen bankaların CAMELS değerleri arasındaki en yüksek değerler olmasından ve Garanti BBVA'nın ESG puanlarının sektör ortalamasının oldukça üzerinde gerçekleşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

ESG puanları dahil edilerek yapılan performans başarı sıralamasında ilk sırada yer alan Garanti BBVA'nın, performans puanı 2022 yılında 50,19; 2021 yılında 44,29; 2020 yılında 32,25 ve 2019 yılında 40,66 olarak gerçekleşmiştir. Bu bankanın ESG puanları 2022 yılında 83, 2021 yılında 75, 2020 yılında 77 ve 2019 yılında 77'dir. (www.spglobal.com, 2023). Bu puanlar analize dahil edilen bankaların ESG puanları arasındaki en yüksek puanlardır. Diğer taraftan ESG puanları dahil edilerek yapılan analizde, performans başarı sıralamasında son sırada yer alan Halkbank'ın, performans puanı 2022 yılında -33,02; 2021 yılında -35,66; 2020 yılında -19,79 ve 2019 yılında -22,99 olarak gerçekleşmiştir. Bu bankanın ESG puanları 2022 yılında 32, 2021 yılında 36, 2020 yılında 36, 2019 yılı 31'dir (www.spglobal.com, 2023). Bu puanlar analize dahil edilen bankaların ESG puanları arasındaki en düşük puanlardır.

6. SONUÇ

Devletlerin ekonomi politikalarında önemli bir yer edinen sürdürülebilir kalkınma, Brundtland Raporu'nda "gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini ortadan kaldırmaksızın, günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarının karşılanabilmesi" ifadeleri ile tanımlanmıştır (WCED, 1987). Ekonomik sistemin aktörleri olan işletmelere, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için önemli görevler düşmektedir. Muhasebenin temel kavramlarından biri olan süreklilik, işletme faaliyetlerinin belli bir süreye bağlı olmadan yürütüleceğinin ve işletme ömrünün işletme sahipleri ile ortaklarının ömründen bağımsız olduğunun ifadesi için kullanılan bir kavramdır. Bu noktada işletmeler açısından süreklilik ile devlet açısından sürdürülebilir kalkınmanın ortak hedefi sürdürülebilirliği sağlamaktır. İşletmelerin temel amaçlarından olan karlılık ve büyüme, içinde ESG unsurlarını barındıran sürdürülebilirlikten ayrı düşünülemez. Yaşanan ekonomik krizlerin tüm ekonomik birimleri etkilemesi, işletmelerin bulunduğu çevreden bağımsız düşünülmemeyeceğinin bir göstergesidir (Bayraktaroğlu, İltter & Tanyeri, 2009).

Sürdürülebilirlik, yenilenebilir olmayan kaynakların kullanımında sınırların belirlenmesi, yenilenebilir kaynakların ise israf edilmeden kullanılması gerekliliğini ifade etmektedir (Ceylan, 2010). Global ekonomide açık bir sistemin parçası olan işletmeler, kendilerini hesap verebilir durumda konumlandırmak zorundadırlar (Sancar, 2013). Bu kapsamda ESG'ye yönelik yürüttükleri faaliyetleri çeşitli raporla paydaşlarıyla paylaşırlar.

ESG gibi finansal olmayan kriterlerin bankaların performansları üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada CAMELS yöntemine göre performans analizi yapılmıştır. Çalışmanın amacı kapsamında araştırma sorusu "Bankaların performans analizine ESG değerlerinin dahil edilmesi performans sıralamasını etkiler mi?" olarak belirlenmiştir.

Yapılan analizde performans kriteri olarak CAMELS bileşenlerinin yanı sıra bankaların ESG puanları da kullanılmıştır. Analize dahil edilen bankaların performans başarı sırası belirlenirken önce CAMELS bileşen değerlerine göre bir puanlama yapılmış ve ardından ESG bileşen değerleri de analize dahil edilerek puanlar tekrar hesaplanmıştır. Her iki durum için hesaplanan puanlar karşılaştırılmış ve ESG bileşenlerinin analize dahil edilmesinin performans puanlarında farklılıklar ortaya çıkardığı belirlenmiştir.

ESG puanlarının açıklanması bankanın paydaşlarına karşı sorumluluğu olan şeffaflık ve hesap verebilirliğin bir gereğidir. Paydaş memnuniyeti odaklı faaliyette bulunmanın, bankaya itibar kazandırarak rekabet avantajı sağlayacağı ve bunun kısa vadede olmasa bile, bir süre sonra finansal performansa yansıtacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyette bulunan altı mevduat bankasının finansal ve finansal olmayan performansları literatür taraması yapılarak belirlenen yirmi iki finansal oran ve ESG bileşenleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde CAMELS ve entropi yöntemleri kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde araştırmacılar tarafından farklı finansal oranlar kullanılarak, kullanılan yöntem farklılaştırılarak, farklı analiz dönemleri için ilgili bankaların veya diğer finansal kuruluşların performansları değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. P., Ahmed, S. U., Noor, M. F., Zaima, A., & Karmaker, U. (2019). The policy-led sustainability and financial performance linkage in the banking sector: Case of Bangladesh. *Banks and Bank Systems*, 14(4), 89-103.
- Ahmed, S., & Rahman, M. (2014). Incorporating ESG risk in bank-lending in Bangladesh. *International Research Journal of Finance and Economics*, 341(120), 25-38.
- Ayçin, E., & Güçlü, P. (2020). BIST ticaret endeksinde yer alan işletmelerin finansal performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 287-312.
- Ayçin, E., & Orçun, Ç. (2019). Mevduat bankalarının performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 175-194.
- Bayraktaroğlu, G., İltar, B., & Tanyeri, M. (2009). *Kurumsal sosyal sorumluluk: Pazarlamada yeni bir paradigmaya doğru*. Literatür Yayıncılık.
- Ceylan, Ö. (2010). *Tüketicilerin çevresel sürdürülebilirlik ve ekolojik moda konusunda bilgi düzeyi, tutum ve davranışlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chaturvedi, K., Akhtar, S., Azhar, N., & Shamshad, M. (2021). Impact of corporate social responsibility on financial performance of selected banks in india: based on camel model. *Studies in Economics and Business Relations*, 2(2), 17-31.
- Citterio, A. (2020). Bank failures: review and comparison of prediction models. *Available at SSRN 3719997*.
- Citterio, A. (2021). The role of ESG in predicting bank financial distress: cross country evidence.
- Cole, R. A., & Gunther, J. (1995). A CAMEL rating's shelf life. *Available at SSRN 1293504*.
- Çalışkan, E., & Eren, T. (2016). Bankaların performanslarının çok kriterli karar verme yöntemiyle değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 85-107.
- Çetenak, E. H., Ersoy, E., & Işık, Ö. (2022). ESG (çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim) skorunun firma performansına etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (63), 75-82.
- Daver, G. (2015). *Turkish banking sector performance analysis after the 2001 Crisis*. Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FDIC, <https://www.fdic.gov/resources/deposit-insurance/brochures/deposits-at-a-glance> (Erişim Tarihi: 07/01/2023).
- Gambetta, N., Azcárate-Llanes, F., Sierra-García, L., & García-Benau, M. A. (2021). Financial institutions' risk profile and contribution to the sustainable development goals. *Sustainability*, 13(14), 1-15.
- Gülençer, S. (2020). Türkiye'deki mevduat bankalarının TOPSIS ve VIKOR yöntemleriyle analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 1-22.
- Gümüş, F. B., & Nalbantoğlu, Ö. (2015). Türk bankacılık sektörünün CAMELS analizi yöntemiyle 2002-2013 yılları arasında performans analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 83-106.
- Hays, F. H., De Lurgio, S. A., & Gilbert, A. H. (2009). Efficiency ratios and community bank performance. *Journal of Finance and Accountancy*, 1(1), 1-15.
- <https://www.invest.gov.tr/tr/sectors/sayfalar/financialservices> (Erişim Tarihi: 15/01/2023).
- <https://www.spglobal.com/esg/scores/results?cid> (Erişim Tarihi: 23/01/2023).

- Ishizaka, A., Lokman, B., & Tasiou, M. (2021). A stochastic multi-criteria divisive hierarchical clustering algorithm. *Omega*, 103, 1-28
- Kandemir, T., & Demirel Arıcı, N. (2013). Mevduat bankalarında CAMELS performans değerlendirme modeli üzerine karşılaştırmalı bir çalışma (2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 61-87.
- Karaatlı, M. (2016). ENTROPİ-GRİ ilişkisel analiz yöntemleri ile bütünlük bir yaklaşım: Turizm sektöründe uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 63-77.
- Karadağ Ak, Ö., Babuşçu, Ş., & Hazar, A. (2021). BIST banka endeksinde yer alan mevduat bankalarının finansal performanslarının COPRAS yöntemiyle değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 280-305.
- Karami, A. & Johansson, R. (2014). Utilization of multi attribute decision making techniques to integrate automatic and manual ranking of options. *Journal of Information Science and Engineering*, 30, 519-534.
- Kaya, Y. T. (2001). *Türk bankacılık sektöründe CAMELS analizi*. BDDK, Mali Sektör Politikaları Dairesi Çalışma Raporları: 2001/6.
- Malandrakis, I., & Drakos, K. (2020). Green banks vs. non-green banks: A Differences-in-Differences CAMEL-based approach. *Available at SSRN 3663894*.
- Ng, A. (2016). *The tangibility of the intangibles: What drives banks' sustainability disclosure in the emerging economies?* GEG Working Paper, No. 120, University of Oxford, Global Economic Governance Programme.
- Özcan, M. (2021). Türk bankacılık sektörünün finansal performans göstergeleri: BIST mali sektörü üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 389-406.
- Öztürk Karaçor, Z., Mangır, F., Kodaz, Ş. S., & Kartal, M. (2017). Kamusal ve özel sermayeli bankaların CAMELS performans analizi: Türkiye örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2 (ICEFM 2017 Özel Sayısı/Special Issue of ICEFM 2017)), 47-65.
- Packin, N. G., & Nippani, S. (2022). Ranking season: Combating commercial banks' systemic discrimination of consumers. *American Business Law Journal*, 59(1), 123-174.
- Reig-Mullor, J., & Brotons-Martinez, J. M. (2021). The evaluation performance for commercial banks by intuitionistic fuzzy numbers: The case of Spain. *Soft Computing*, 25(14), 9061-9075.
- Sancar, A.G. (2013). Kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında kurumsal yönetim: Kavramın doğuşu, gelişimi ve değerlendirilmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 8(1), 71- 84.
- Şimsek, O., & Çankaya, S. (2021). Bankalarda ESG skorları ile finansal performans arasındaki ilişkinin incelenmesi: G8 ülkeleri örneği. *PressAcademia Procedia*, 14(1), 169-170.
- TBB, (2022). *Bankacılık sisteminde banka, çalışan ve şube sayıları*. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3926/Banka_Calisan_ve_Sube_Sayilari-Eylul_2022.pdf (Erişim Tarihi: 05/02/2023).
- Tezergil, S. A. (2016). VİKOR yöntemi ile türk bankacılık sektörünün performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357-373.
- Tükenmez M., Kutay, N., & Akkaya, G.C. (2010). Kamu ve özel sermayeli ticari bankalarda CAMELS performans değerlendirme modeli üzerine bir inceleme. *İktisat İşletme ve Finans*, 25(293), 95-112.
- Ulusoy, T. (2017). Ekonofizik ve finansal entropi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 138-149.
- WCDE (World Commission on Environment and Development), (1987). *Our Common Future, Brundtland Report*. Oxford University Press.

Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk Bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.

Yılmaz, N. (2020). Türkiye'deki mevduat bankalarının VİKOR yöntemiyle performans analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2733-2748.

Zhang, H., Gu, C. L., Gu, L. W., & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy—A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

ADLİ MUHASEBE UYGULAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 31.07.2023
Kabul Tarihi : 26.02.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1335550

Doç. Dr. Utku ŞENDURUR*

Doç. Dr. Merve ACAR**

Bibliyografik Bilgiler

Şendurur, U., & Acar, M. (2024). "Adli Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Faktörler" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 43-56) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1335550>

ÖZ

Adli muhasebe; muhasebe ve muhasebe denetiminin yasal sorunların çözümünde kullanılmasında şeklinde tanımlanabilir. Bu çalışmanın amacı, adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasına etkili olan insani ve örgütsel faktörler hakkında ampirik kanıtlar sağlayarak adli muhasebe literatürünü zenginleştirmektir. Çalışmadaki veriler 133 akademisyene anket uygulanarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, iyi bir muhasebe eğitimi almış, mesleki deneyimi fazla ve bilgi teknolojisi çözümleri konusunda yetkin meslek mensuplarının adli muhasebe uygulamalarında başarılı olacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Yaratıcı muhasebe uygulamalarının ise adli muhasebe uygulamalarına zarar verdiği görüşü hakimdir. Çalışma sonucunda ortaya konabilecek bir takım çözüm önerileri şu şekildedir: Adli muhasebe dersleri tüm üniversitelerin hem lisans hem de yüksek lisans programlarının müfredatlarına girebilir, üniversite öğrencilerine adli muhasebe stajı yaptırılabilir, üniversitelerde adli muhasebe vaka analizi dersi ile öğrencilerin daha mezun olmadan bir deneyim sahibi olmaları sağlanabilir, adli muhasebe sürecini daha etkin hale getirmek için işletmelerden muhasebe bilgi sistemleri, iş analitiği ve veri madenciliği gibi bilgi teknolojisi çözümlerini benimsemeleri istenebilir, işletmeler çalışanlarına

* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, usendurur@agri.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8303-4315

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, merve-hun@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-5312-7935

hizmet içi eğitimle bilgi teknolojileri hakkında seminerler verebilir ve işletmeleri etik dışı ve zararlı olması nedeniyle yaratıcı muhasebe uygulamalarını kullanmaktan kaçınmaları gerekebilir.

Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, İnsan Faktörleri, Örgütsel Faktörler, Yapısal Eşitlik Modeli

Jel Kodları: M40, M42

FACTORS AFFECTING FORENSIC ACCOUNTING PRACTICES

ABSTRACT

Forensic accounting; It can be defined as the use of accounting and accounting auditing in solving legal problems. The aim of this study is to enrich the forensic accounting literature by providing empirical evidence about the human and organizational factors that affect the successful application of forensic accounting. The data in the study were obtained by applying a questionnaire to 133 academicians. The obtained data were analyzed using confirmatory factor analysis and structural equation modeling. In the study, it was concluded that professionals who have a good accounting education, have more professional experience and are competent in information technology solutions will be successful in forensic accounting practices. The opinion that creative accounting practices harm forensic accounting practices is dominant. Some solution suggestions that can be put forward as a result of the study are as follows: Forensic accounting courses can be included in the curricula of both undergraduate and graduate programs of all universities, forensic accounting internship opportunities may be provided by universities, students can be provided with experience before they graduate with forensic accounting case analysis courses in universities, to make the forensic accounting process more effective, firms may be asked to adopt information technology solutions such as accounting information systems, business analytics and data mining, businesses may give seminars to their employees about information technologies with in-service training, and they may need to avoid using creative accounting practices because their businesses are unethical and harmful.

Keywords: Forensic Accounting, Human Factors, Organizational Factors, Structural Equation Model

Jel Classification: M40, M42

1. GİRİŞ

Dünyada hızla artan muhasebe hileleri ve bunların sebep olduğu maddi ve manevi kayıplar, muhasebe skandalları ve şirket iflasları, muhasebe hilelerini önlemede yeni ve yaratıcı yöntemlerin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu yöntemlerden biri de adli muhasebe olmuştur. Adli muhasebenin uygulama alanları; dava destek danışmanlığı, uzman şahitlik ve hile denetçiliği şeklinde özetlenebilir (Bozkurt, 2000). Bu uygulama alanlarının adli muhasebeye daha iyi katkı sağlaması çok sayıda faktörün birleşimi ile olmaktadır. Bu faktörler örgütsel ve insan faktörleri şeklinde ikiye ayrılabilir (Alsheikh vd., 2023). Örgütsel faktörlere örnek olarak bilgi teknolojisi çözümleri (Pan & Seow,

2016) ve yaratıcı muhasebe uygulamaları (Bhasin, 2016) verilebilir. İnsan faktörleri ise bilgi (Nicolae & Diana, 2017) ve deneyim (Meservy vd., 2006) ile ilişkili olabilir (Alsheikh vd., 2023).

Adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasını etkileyen örgütsel ve insan faktörlerini araştırmakla ilgilenen az sayıda çalışma vardır. Adli muhasebe ile ilgili önceki çalışmalar (Abu Saleem, 2019; Bhasin, 2016; DiGabriele, 2009; Hassani vd., 2018; Hegazy vd., 2017; Kadam, 2020; Meservy vd., 2006; Nicolae & Diana, 2017; O'Donnell, 2019; Thottoli vd., 2019; Alsheikh vd., 2023) bu çalışma için ana kaynak olmuştur. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı, kavrayışlı eğitimsel ve yönetsel çıkarımlar sağlamak için adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasına etkili olan faktörler hakkında ampirik kanıtlar sağlayarak adli muhasebe literatürünü zenginleştirmektir.

2. TEORİK ALTYAPI VE HİPOTEZLER

2.1. İnsan Faktörleri

Adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasını etkileyen insan faktörlerinden olan bilgi, adli muhasebe eğitimi (AME) ile (Nicolae & Diana, 2017) yakından ilişkilidir (Alsheikh vd., 2023). Bir diğer faktör olan deneyim (DYM) adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanması için oldukça değerli bir faktör olarak kabul edilir (Bhasin, 2016; Hegazy vd., 2017; Meservy vd., 2006; Alsheikh vd., 2023).

Literatürde AME'nin mutlaka eğitim müfredatına konulması gerektiğini belirten çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Carnes & Gierlasinski, 2001; Rezaee vd., 2004; Meservy vd., 2006; Smith ve Crumbley, 2009; Bhavani & Mehta, 2018). Carnes ve Gierlasinski (2001)'nin çalışmalarına göre, muhasebe hizmeti alan işletmeler, hata ve hilelerin tespit edilmesi konusunda muhasebecilerin daha yetkin olmalarını istemekte ve üniversitelerden de bu yetkinlikte öğrenciler yetiştirmelerini talep etmektedirler. Rezaee vd. (2004), çalışmalarında akademisyenlere ve meslek mensuplarına AME hakkında görüşlerini sormuşlardır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, önerilen adli muhasebe konularının çoğunluğunun, muhasebe müfredatına entegre edilmesinin önemli olduğu belirtilmiştir. Meservy vd. (2006)'nin çalışmalarında da önceki çalışmalara paralel olarak üniversitelerde öğrencilerin hile önleme ve tespit etme becerilerini zenginleştirmede AME müfredatının çok önemli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Smith ve Crumbley (2009) çalışmalarında geleneksel muhasebe denetimi dersi ile AME'ni karşılaştırmış ve AME'nin daha iyi bir seçenek olduğu sonucuna varmışlardır. Bhavani ve Mehta (2018) tarafından adli muhasebe eğitimi üzerine yapılan bir çalışmada araştırmacılar, üniversitelerin adli muhasebe dersleri vermeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Bu tür sonuçlar, muhasebecilerin ve denetçilerin adli muhasebe prosedürlerini nasıl uygulayacaklarını öğrenebilecekleri adli muhasebe eğitiminin önemini doğrulamaktadır. Bütün bu bilgiler ışığında, AME rolünü araştırmak için aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H1: *Adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasında adli muhasebe eğitimi önemli bir rol oynamaktadır.*

Adli muhasebe uygulamalarının başarıya ulaşmasında bir diğer önemli faktör ise muhasebecilerin veya denetçilerin deneyimidir (Alsheikh vd., 2023). Okoye ve Ndidika (2009) çalışmalarında, adli muhasebe uygulamalarının başarı ile sonuçlanması ve muhasebe veya denetçilerin deneyimi arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. McMullen ve Sanchez (2010), muhasebecilerin hile tespitindeki önceki deneyimlerini, adli muhasebe uygulamalarının başarıya ulaşması konusunda temel bir ön koşul olarak görmüştür.

Bhasin (2016), adli muhasebecilerin finansal kanıtların analizi, bilgisayarlı uygulamaların geliştirilmesi, bulgularının hazırlanması, iletilmesi ve suiistimal denetiminin ve tespitinin iyileştirilmesine yardımcı olma gibi faaliyetlerini gerçekleştirmek için uygun pratik deneyimlerle donatılması gerektiğini savunmuştur (Alsheikh vd., 2023). Literatüre bakıldığında, adli muhasebecilerin iş deneyimlerinin, adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasını teşvik ettiği görülmüştür. Buna göre çalışmanın bir diğer hipotezi şu şekildedir:

H2: Adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasında adli muhasebecilerin deneyimleri önemli bir rol oynamaktadır.

2.2. Örgütsel Faktörler

Bierstaker vd. (2006) çalışmalarında işletmelerin en çok kullandığı dolandırıcılık yöntemlerinin bilgi işlem teknolojileri üzerinden olduğunu, bunu da adli muhasebecilerin ortaya çıkardığını belirtmektedirler. Özkul ve Pektekin (2009) çalışmalarında, bilgi teknolojileri çözümlerinin (BTC) önemini vurgulayarak, teknolojinin kötü amaçlarla kullanıldığı durumlarda ortaya çıkan hileler ve bu hileleri tespit etme ve önlemede adli muhasebecilerin yararlanacağı veri madenciliği tekniklerine değinmişlerdir. Pan ve Seow (2016), 2004'ten 2014'e kadar adli muhasebe ile ilgili literatürü gözden geçirmişler ve adli muhasebecilerin bilgisayar dolandırıcılığının nasıl yürütüldüğüne dair gerekli bilgileri kazanması gerektiğini belirtmişlerdir. Hassani vd. (2018)'ne göre, bankaların dolandırıcılık tespitinde kullandığı veri madenciliği, adli muhasebeciler tarafından kullanılan yaygın tekniklerdir. Thottoli vd. (2019)'ne göre, BTC'nin adli muhasebe uygulamaları üzerinde önemli bir etkisi vardır. Günümüz dünyasında adli muhasebeciler, bilgisayar ve diğer tüm bilgi teknolojileri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bu alanlarda birer uzman olmaları onlardan beklenmese de, bu teknolojiler hakkında da bir görüşe sahip olmaları gerekmektedir (Aktaş & Kuloğlu, 2008). Yukarıda belirtilen çalışmalara dayanarak, bilgi teknolojisi çözümlerinin adli muhasebecilerin görevlerini iyi yapmalarına yardımcı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar, bilgi teknolojisi çözümlerinin adli muhasebenin uygulanması için önemli olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, çalışmanın üçüncü hipotezi şu şekildedir:

H3: Adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasında bilgi teknolojisi çözümleri önemli bir rol oynamaktadır.

Adli muhasebenin ortaya çıkış nedenlerinden biri de yaratıcı muhasebedir. Dünya genelinde ortaya çıkan muhasebe skandalları sonucunda iç ve dış denetimdeki eksikliklerin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, özellikle yaratıcı muhasebe uygulamalarının (YMU) ortaya çıkarılması ile birlikte, muhasebe işlemlerinin hukuki boyutuna daha fazla önem veren bir muhasebe dalına ihtiyaç olduğu belirlenmiştir (Akın ve Onat, 2015). Adli muhasebe bu ihtiyaç sonucunda ortaya çıkmış bir alandır. YMU işletmelerin, hisse fiyatlarını iyileştirmek gibi çeşitli uygulamalarla yatırımcıların veya finansal tablo kullanıcılarının kararlarını etkilemek için kullandıkları bir tür manipülatif muhasebe davranışını ifade eder. Aslında bu uygulamalar finansal raporlamada etik olmayan davranışlardır (Bhasin, 2016; Alsheikh vd., 2023). Etik kurallara paralel olarak şirketlerin fiilen yaptıklarının açıklanması gerektiğinden bu tür uygulamalara son verilmelidir. Bu nedenle, adli muhasebe bu amaca ulaşmak için esastır (Osazevbaru, 2012; Alsheikh vd., 2023).

YMU önüne geçmek için AMU'nun kullanılması son yıllarda artmaya başlamıştır. Selimoğlu ve Altunel (2019) çalışmalarında, Türkiye'de finansal tablo hileleri ve hile denetimi konularında yazılan lisansüstü tezleri incelemiş ve bu tezlerde genellikle adli muhasebe ve yaratıcı muhasebe konularının yoğun bir şekilde incelendiği ve tez çalışmalarının 2013 yılı ve sonrasında arttığı ortaya çıkmıştır. Rezaee vd. (2004)'ne göre YMU, adli muhasebede önemli bir konudur. Abu Saleem (2019), YMU'nı işletmelerin gerçek performansından ziyade kendi çıkarlarını eşleştirmek için kullandıkları bir muhasebe uygulaması olarak tanımlamış ve AMU'nun YMU'nı azaltılmasında önemli bir rol oynadığını tespit etmiştir. Aşağıdaki hipotez, yaratıcı muhasebenin adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasını ne ölçüde engellediğini araştırmak için önerilmiştir:

H4: *Yaratıcı muhasebe uygulamaları, adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasını engellemede önemli bir rol oynamaktadır.*

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Yöntem

Çalışma Alsheikh vd., (2023)'nin araştırmasındaki anket ve değişkenlerden yararlanılarak yapılmıştır. Çalışmanın amacı, adli muhasebe uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasını etkileyen faktörleri doğrulamak ve ilgili verileri çeşitli paket programlar yardımı ile tanımlayıcı istatistikler ve regresyon analizi gibi istatistiksel yöntemler kullanarak analiz etmektir. Çalışmada bu değişkenleri faktör olarak kullanılıp kullanılmayacağını ölçmek için ilk önce doğrulayıcı faktör analizi yapılmış, daha sonra yapısal eşitlik modeli kullanılarak model oluşturulmuştur. Model, her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunun varsayıldığı dört hipotezi vurgulamaktadır. Çalışmanın etik ilkelere uygunluğu Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulunun 28.03.2023 tarih ve 59 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

3.2. Evren Örneklem

Bu çalışmanın örneklemini Türkiye'deki üniversitelerde eğitim veren ve alanı muhasebe olan 133 akademisyen oluşturmaktadır. Türkiye'deki üniversitelerde eğitim veren ve alanı muhasebe olan toplam 2021 akademisyen bulunmaktadır (Aslan vd., 2020). *Çalışmanın ana kütlesini 2021 kişi oluşturmaktadır.* Araştırmanın örneklemini Mason vd. (2003), çalışmasındaki formül¹ kullanılarak elde edilmiştir. Buna göre yüzde 95 güven aralığında evrenin 2021 kişi olduğu araştırmada, evrenin tümünü temsil etmesi için ihtiyaç duyulan sayı 333 olarak hesaplanmıştır. Tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 333 kişiyle çevrimiçi yapılan görüşmeler sonucu eksik veriler çıkarıldıktan sonra araştırmaya 133 kişi katılmıştır. Buna göre tüm evrenin yüzde40'ına ulaşılmıştır.

3.3. Veri Seti

Araştırmaya yönelik verilerin oluşturulmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. *Çalışmada, anket uygulanan bireylerin sosyo-demografik özelliklerini ortaya koymak için 3 soru; bağımsız değişkenleri içeren AME, DYM, BTC, YMU ve bağımlı değişkeni içeren başarılı adli muhasebe uygulamaları*

¹ $E_{vren}/(1+(evren*0.0025))$, Çalışmada evrenin tümünü yansıtmak için ihtiyaç duyulan örneklem sayısı $2021/(1+(2021*0.0025))= 333$ kişi

(BAU) ile ilgili de 5'li likert ölçeği ile hazırlanan 17 soru yer almaktadır. 1-3 arasındaki sorular BTC, 4-6 arasındaki sorular YMU, 7-9 arasındaki sorular AME, 10-12 arasındaki sorular DYM, 13-17 arasındaki sorular ise BAU'nı ölçmek için oluşturulmuştur. Tablo 2'de bulunan ortalama puanlar bireylerin verdikleri cevaplara verilen puanların ortalaması ile hesaplanmıştır (kesinlikle katılıyorum:5, katılıyorum:4, kararsızım:3, katılmıyorum:2 ve kesinlikle katılmıyorum:1). Verilerin normal dağılıp dağılmadığının ortaya konması için yapılan normallik analizlerine göre verilerin normal dağıldığı söylenebilir (sig: 0.000). Anket güvenilirliği için yapılan Cronbach Alpha (α) analiz değeri ise 0.853'tür. Literatürde 0,7'nin üstündeki değer güvenilir, 0,8'in üstündeki değer ise yüksek güvenilir olarak kabul edilmektedir (Yıldız & Uzunsakal, 2018, s. 14-28). Bu çalışmadaki değer 0,8'inn üzerinde olduğundan, uygulanan bu anketin güvenilir olduğu görülmektedir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde tanımlayıcı istatistikler, anket sorularına verilen cevaplara göre ortalama puanlar, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli sonuçlarına yer verilecektir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde (yüzde)
Cinsiyet	Erkek	81	60.9
	Kadın	52	39.1
Yaş	26-35	24	18.1
	36-45	62	46.6
	46 ve üzeri	47	35.3
Unvan	Öğr. Gör.	13	9.8
	Araş. Gör.	8	6
	Dr. Öğr. Üyesi	39	29.3
	Doç. Dr.	45	33.8
	Prof. Dr.	28	21.1

Tablo 1'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların yüzde61'i erkek yüzde39'u kadın olmakla beraber yarısına yakını da (yüzde47) 36-45 yaş aralığındadır. Araştırmaya katılanların çok büyük bir bölümünü de (yüzde63) Doçent doktor ve Doktor öğretim üyesi unvanlı akademisyenlerden oluşmaktadır. Tablo 2'de anket soruları, ortalamalar ve değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 2. Anket Soruları ve Ortalama Puanlar

Değişkenler	Sorular	Ortalama Puanlar
BTC	1. Bilgi teknolojisi uygulamaları hile tespitini geliştirmek için gereklidir.	4.46
	2. Şirketler muhasebe veri tabanlarını araştırmak için veri madenciliğini kullanabilir.	4.15
	3. Adli muhasebe uygulamaları için muhasebe bilgi sistemleri hayati öneme sahiptir.	4.34
YMU	4. Yaratıcı muhasebe uygulamaları etik değildir ve durdurulmalıdır.	3.21
	5. Muhasebe standartlarını takip etmek, adli muhasebe uygulamasını iyileştirir.	3.69
	6. Yaratıcı muhasebe uygulamaları, adli muhasebe uygulaması için zararlıdır.	3.01
AME	7. Muhasebe programları adli muhasebe ile ilgili dersleri içermelidir.	4.06
	8. Adli muhasebe müfredatı hile ile mücadele eğitimi ve uygulamasını içermelidir.	4.30
	9. Adli denetim muhasebe programlarında öğretilmelidir.	4.08
DYM	10. Muhasebe alanında deneyim, hilenin önlenmesine ve tespit edilmesine yardımcı olur.	4.26
	11. Vaka öğretimi, öğrencilere pratik deneyim hakkında iç görüş sağlar.	4.45
	12. Adli deneyim, adli muhasebe uygulamasının tamamlayıcı bir faktördür.	4.09
BAU	13. Adli muhasebeciler yeterli muhasebe becerilerine sahip olmalıdır.	4.58
	14. Adli muhasebeciler denetim faaliyetlerini yürütebilmelidir.	3.84
	15. Adli inceleme, adli muhasebeciler için vazgeçilmez bir ön koşuldur.	3.96
	16. Adli muhasebecilerin iletişim becerileri, başarıları için çok önemlidir.	4.15
	17. Adli muhasebecilerin hukuk ve bilişim gibi disiplinlerde bilgi sahibi olması gerekir.	4.40

Kaynak: Alsheikh vd., 2023

Anket sorularına verilen cevapların ortalamalarına bakıldığında akademisyenler YMU'nın adli muhasebe uygulamaları için zararlı olduğu görüşü hariç (3.01), diğer bütün sorulara yüksek oranda katılmışlardır (4 ve üstü). Yine akademisyenler yaratıcı muhasebenin etik olup olmadığı konusunda kararsız (3 ve civarı) kalmışlardır. Ortalama puanlara bakıldığında adli muhasebe uygulamalarının başarılı (BAU) olmasına etki eden faktörler olarak BTC, AME, DYM görülürken, katılımcılar YMU'nı başarılı bir adli muhasebe uygulaması için neredeyse engel olarak görmemektedirler.

4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Sorular	Faktör Yükleri	AVE	CR
BTC	S1	0.841	0.57	0.722
	S2	0.801		
	S3	0.756		
YMU	S4	0.914	0.58	0.736
	S5	0.545		
	S6	0.905		
AME	S7	0.819	0.57	0.715
	S8	0.660		
	S9	0.809		
DYM	S10	0.794	0.55	0.701
	S11	0.561		
	S12	0.868		
BAU	S13	0.730	0.55	0.705
	S14	0.710		
	S15	0.723		
	S16	0.772		
	S17	0.727		

Not: Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü (KMO) 0.5'ten büyüktür (0.854) Bartlett's küresellik testi anlamlılık derecesi=0.0000 (Sig. = 0.000). Tüm faktör yükleri 0.5'ten büyük ve ki-kare serbestlik derecesi oranı 3'ten küçüktür ($\chi^2/df = 2.15$). Karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) 0.92 (0.90'dan büyük) ve yaklaşık karekök ortalama hatası (RMSEA) 0.065'dir (0.08'den küçük).

Tablo 3'e bakıldığında bütün faktör yüklerinin 0.5'ten büyük olduğu ve Alsheikh vd. (2023)'nin çalışmalarıyla da uyumlu olarak beş faktörlü bir yapının ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca, tüm ortalama varyans değerleri (AVE) 0.5'ten ve tüm birleşik güvenilirlik değerleri de (CR) 0.7'den büyüktür. Model uyum değerleri de literatürde belirtilen (Bouwstra vd., 2019) olması gereken değerlerdedir.

4.2. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)

Çalışmada pearson korelasyon katsayılarına, çoklu bağlantı endekslerine (VIF) ve toleransa (TOL) bakıldığında, bütün değişkenlerin birbirleriyle pozitif korelasyon gösterdiği VIF değerlerinin 10'dan küçük ve TOL değerleri 0.1'den büyük olduğu görülmüştür. Faktör ve korelasyon analizinden sonra değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin tespiti ve hipotezlerin test edilmesi için yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Oluşturulan model için YEM tahminleri Tablo 4'deki gibidir:

Tablo 4. YEM Tahminleri

Uyum İndeksleri	Değerler
Ki kare χ^2/df	1.98
NNFI(>0.09)	0.98
CFI(>0.09)	0.97
IFI(>0.09)	0.97
GFI(>0.09)	0.89
NFI(>0.09)	0.97
RMSEA(<0.08)	0.061

Not: $0 < \chi^2/df < 2$ = Mükemmel uyum, **NNFI:** Normalleştirilmemiş uyum indeksi, **CFI:** Karşılaştırmalı uyum indeksi, **IFI:** Artan uyum indeksi, **GFI:** Uyum iyiliği indeksi, **NFI:** Normalleştirilmiş uyum indeksi, **RMSEA:** Yaklaşık karekök ortalama hata

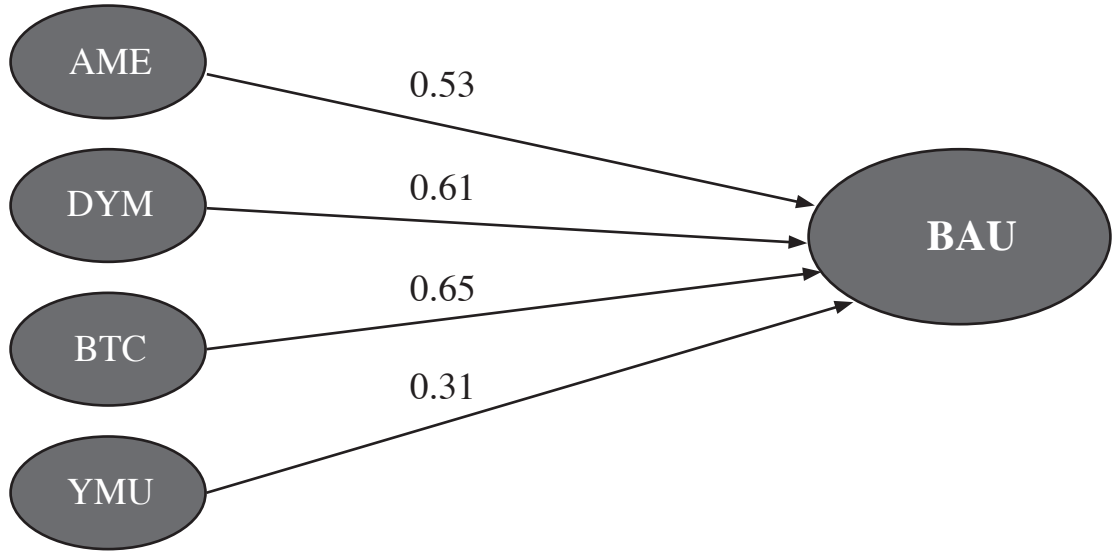
Tablo 4'te görüldüğü üzere araştırma modeli kabul edilebilir düzeydedir ve çalışmanın teorik çerçevesine uygun olduğu söylenebilir. Tablo 5'te ise modelde varsayılan tüm ilişkilerin YEM yol analizi sonuçlarına ait standartlaştırılmış yol katsayılar (r), değişkenlerin birbirlerini açıklama güçleri (r^2) ve anlamlılık düzeyleri gösterilmiştir.

Tablo 5. Model Katsayıları ve Anlamlılıkları

Hipotezler	R değerleri	R ² değerleri (yüzde)	Hipotez (Kabul/Red)
H1	0.53*	28.1	Kabul
H2	0.61*	37.2	Kabul
H3	0.65*	42.3	Kabul
H4	0.31*	9.61	Kabul

Not: r= İlişki yönü ve düzeyi, r^2 = Açıklama gücü, * $p < 0.05$ = Anlamlılık düzeyi

Çalışmanın YEM analizi sonuçlarına göre, AME, DYM ve BTC'nin başarılı adli muhasebe uygulamaları üzerinde ortanın üstü ve pozitif bir etkisi vardır. YMU'nun başarılı adli muhasebe uygulamaları üzerinde ise düşük düzeyde pozitif bir etkisi vardır. Modelde anlamlılık katsayıları da 0.05'in altında olduğundan (0.000), modeldeki tüm hipotezler kabul edilebilir. Şekil 1'de yol analizi sonuçları ve oluşturulan model gösterilmektedir.

Şekil 1. Yol Analizi Sonuçları

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasına etkili olan insani ve örgütsel faktörler hakkında ampirik kanıtlar sağlayarak adli muhasebe literatürünü zenginleştirmektir. Çalışmadaki veriler 133 akademisyene anket uygulanarak elde edilmiştir.

Çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre, tüm araştırma hipotezleri kabul edilmiştir. Bu sonuç adli muhasebe eğitimi ve adli muhasebeci deneyimi gibi insan faktörlerine ek olarak bilgi teknolojisi çözümleri ve yaratıcı muhasebe uygulamaları gibi örgütsel faktörlerin adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasını önemli ölçüde etkilediği anlamına gelmektedir. Bu çalışmanın sonuçları adli muhasebe eğitiminin, mesleki deneyimin, bilgi teknolojisi çözümlerinin ve yaratıcı muhasebe uygulamalarının başarılı adli muhasebe uygulamalarının ortaya çıkmasında önemli bir rolü olduğunu söyleyen literatürdeki çalışmalarla da (DiGabriele, 2009; Efiang, 2012; Meservy vd., 2006; Okoye & Ndidika, 2009; Alsheikh vd., 2023; Hassani vd., 2018; Kadam, 2020; O'Donnell, 2019; Thottoli vd., 2019; Bhasin, 2016; Osazevbaru, 2012; Rezaee vd., 2004; Hegazy vd., 2017; McMullen & Sanchez, 2010) uyumludur.

Çalışmada, iyi bir muhasebe eğitimi almış, mesleki deneyimi fazla ve bilgi teknolojisi çözümleri konusunda yetkin meslek mensuplarının adli muhasebe uygulamalarında başarılı olacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Yaratıcı muhasebe uygulamalarının ise adli muhasebe uygulamalarına zarar verdiği görüşü hakimdir. Her ne kadar yaratıcı muhasebe uygulamalarının adli muhasebe uygulamalarına zarar verdiği görüşü ortaya çıkmış ise de, çalışmada yapılan analizlere bakıldığında, bu oran literatürden farklı olarak diğer çalışmalara göre daha az çıkmıştır. Çalışmaya katılan akademisyenler bu konuda neredeyse karasız olduklarını belirtmişlerdir. Çalışmadan ortaya çıkan sonuçlara göre bir takım çözüm önerileri aşağıdaki gibidir (Alsheikh vd., 2023) :

- Adli muhasebe dersleri tüm üniversitelerin hem lisans hem de yüksek lisans programlarının müfredatlarına girebilir.
- Üniversite öğrencilerine adli muhasebe stajı yaptırılabilir.
- Üniversitelerde adli muhasebe vaka analizi dersi ile öğrencilerin daha mezun olmadan bir deneyim sahibi olmaları sağlanabilir.
- Muhasebe ve denetim firmaları yeni mezun öğrencilere deneyim kazanmaları için uygun çalışma koşulları sağlayabilirler.
- Adli muhasebe sürecini daha etkin hale getirmek için işletmelerden muhasebe bilgi sistemleri, iş analitiği ve veri madenciliği gibi bilgi teknolojisi çözümlerini benimsemeleri istenebilir.
- İşletmeler çalışanlarına hizmet içi eğitimle bilgi teknolojileri hakkında seminerler verebilir.
- İşletmeleri etik dışı ve zararlı olması nedeniyle yaratıcı muhasebe uygulamalarını kullanmaktan kaçınmaları gerekebilir.

Bu çalışma bazı sınırlıklara sahiptir. Bunlardan ilki değişkenlerdir. Kavramsal modeli açısından bu çalışma, adli muhasebenin başarılı bir şekilde uygulanmasını etkileyen dört değişkenle (faktörle) sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, ileriki araştırmalarda daha fazla değişken kullanılabilir. Araştırma verileri, akademisyenlerden oluşan ve evrenin yüzde40'ına ulaşan bir örneklemden toplanmıştır. Gelecekteki çalışmalarda meslek mensuplarının ve öğrencilerin de görüşleri alınabilir ve daha büyük örneklemeler kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Abu Saleem, K. S. A. (2019). The impact of audit committee characteristics on the creative accounting practices reduction in Jordanian Commercial Banks. *Modern Applied Science*, 13(6), 113-123.
- Akın, O., & Onat, O. K. (2015). Muhasebe meslek mensuplarının adli muhasebecilik kavramına bakış açılarının değerlendirilmesi. *Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi* 8(1).
- Aktaş, H., & Kuloğlu, G. (2008). Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (25), 101-120.
- Aslan, M., Mikail, E. R. O. L., & Öztürk, E. K. (2020). Türkiye’de yükseköğretimde muhasebe-finance eğitiminin öğretim elemanı yönünden incelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(60), 117-132.
- Alsheikh, A. H., Alsheikh, W. H., & Kareem, H. M. (2023). Factors implanted in the successful implementation of forensic accounting: An empirical study on academicians and practitioners. *Humanities and Social Sciences Letters*, 11(1), 10-21.
- Bhasin, M. L. (2016). Survey of creative accounting practices: An empirical study. *Wulfenia Journal Klagenfurt*, 23(1), 143-162.
- Bhavani, G., & Mehta, A. (2018). Forensic accounting education in the UAE. *Accounting and Finance Research*, 7(1), 214-222.
- Bozkurt, N. (2000). Muhasebe ve denetim mesleğinde yeni bir alan adli muhasebecilik. *Yaklaşım Dergisi*, 8(94), 56-61.
- Bierstaker, J. L., Brody, R. G., & Pacini, C. (2006). Accountants’ perceptions regarding fraud detection and prevention methods. *Managerial Auditing Journal*, 21(5)
- Bouwstra, H., Smit, E. B., Wattel, E. M., van der Wouden, J. C., Hertogh, C. M., Terluin, B., & Terwee, C. B. (2019). Measurement properties of the barthel index in geriatric rehabilitation. *Journal of the American Medical Directors Association*, 20(4), 420-425.
- Carnes, K.C. & Gierlasinski, N.J. (2001). Forensic accounting skills: Will supply finally catch up to demand?. *Managerial Auditing Journal*, 16 (6). 378–382.
- DiGabriele, J. A. (2009). Implications of regulatory prescriptions and audit standards on the evolution of forensic accounting in the audit process. *Journal of Applied Accounting Research*, 10(2), 109-121.
- Efiong, E. J. (2012). Forensic accounting education: An exploration of level of awareness in developing economies-Nigeria as a case study. *International Journal of Business and Management*, 7(4), 1-9.
- Hassani, H., Huang, X., & Silva, E. (2018). Digitalisation and big data mining in banking. *Big Data and Cognitive Computing*, 2(3), 18-30.
- Hegazy, S., Sangster, A., & Kotb, A. (2017). Mapping forensic accounting in the UK. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 28, 43-56.
- Kadam, P. S. (2020). An overview of forensic accounting in India. *Studies in Indian Place Names*, 40(42), 208-216.
- Mason, R. L., Gunst, R. F., & Hess, J. L. (2003). *Statistical design and analysis of experiments: with applications to engineering and science*. John Wiley & Sons.
- McMullen, D. A., & Sanchez, M. H. (2010). A preliminary investigation of the necessary skills, education requirements, and training requirements for forensic accountants. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 2(2), 30-48.
- Meservy, R. D., Romney, M., & Zimbelman, M. F. (2006). Certified fraud examiners: A survey of their training, experience and curriculum recommendations. *Journal of Forensic Accounting*, 7(1), 163-184.

- Nicolae, B., & Diana, D. (2017). The relevant skills for forensic accountants—can the Romanian accounting education programs offer them? *Ovidius University Annals: Economic Sciences Series*, 17(1), 419-423.
- O'Donnell, J. B. (2019). Are accounting information systems programs evolving to meet the needs of the accounting profession? An analysis of accounting information systems programs in 2005 and 2019. *The Journal of Applied Business and Economics*, 21(8), 81-91.
- Okoye, E. I., & Ndidika, A. L. (2009). The role of forensic accounting in fraud investigation and litigation support. *National Association of the Academics*, 17(1), 39-44.
- Osazevaru, H. O. (2012). Creative accounting and firm's market value in Nigeria. *Kuwait Chapter of the Arabian Journal of Business and Management Review*, 33(852), 1-13.
- Özkul, F. U. & Pektekin, P. (2009). Muhasebe yolsuzluklarının tespitinde adli muhasebecinin rolü ve veri madenciliği tekniklerinin kullanılması, *MODAV Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 4, 57-88.
- Pan, G., & Seow, P.-S. (2016). Preparing accounting graduates for digital revolution: A critical review of information technology competencies and skills development. *Journal of Education for Business*, 91(3), 166-175.
- Rezaee, Z., Crumbley, D. L., & Elmore, R. C. (2004). Forensic accounting education. *Advances in Accounting Education: Teaching and Curriculum Innovations*, 6, 193-231.
- Selimoğlu, S. & Altunel, M. (2019). Master/Phd theses prepared about financial statement fraud and fraud audit: Academic literature between 2008 and 2018. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 127-140.
- Smith, G. Stevenson and Crumbley, D. Larry. (2009). How Divergent are Pedagogical Views toward the Fraud/Forensic Accounting Curriculum?. *Global Perspectives on Accounting Education*, 6, 1-24.
- Thottoli, M. M., Thomas, K., & Ahmed, E. R. (2019). Qualitative analysis on information communication technology and auditing practices of accounting professionals. *Journal of Information and Computational Science*, 9(9), 529-537.
- Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 14-28.

MUHASEBE UYGULAMALARINDAKİ E-DÖNÜŞÜM SÜRECİNE İLİŞKİN SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLERİN GÖRÜŞ VE BEKLENTİLERİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ*

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 08.08.2023
Kabul Tarihi : 03.04.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1339592

Cihangir AKMAN**
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT***

Bibliyografik Bilgiler

Akman, C., & Çil Koçyiğit, S., (2024). “Muhasebe Uygulamalarındaki E-Dönüşüm Sürecine İlişkin Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Görüş ve Beklentileri: Ankara İli Örneği” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 57-82) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1339592>

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, serbest muhasebeci mali müşavirlerin muhasebe uygulamalarındaki elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentilerinin belirlenmesi ve bu görüş ve beklentilerin bazı değişkenler açısından değişip değişmediğinin ortaya konmasıdır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak Durmuş (2018)'un geliştirdiği ve Malatya ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerine uygulanan ve “muhasebe meslek mensuplarının bilgi düzeyleri ve görüşleri”, “müşteri işletmelerin dijital muhasebe süreçlerinde değerlendirilmeleri”, “kamu kurum ve kuruluşlarının dijital muhasebe süreçlerinde değerlendirilmeleri” ve “mesleki kuruluşlara ilişkin değerlendirmeleri” boyutlarından oluşan anketten faydalanılmıştır. Anket formları Ankara Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı bağımsız çalışan muhasebe meslek mensuplarına uygulanmış ve sonuçlar

* Bu çalışma; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalında hazırlanan ve Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT tarafından yürütülen yukarıdaki başlıklı tezden türetilmiştir.

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İşletme Bölümü Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, cihangirakman210@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-4932-6989>.

*** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, seyhan.cil@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1012-3605>.

analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda kadın meslek mensuplarının e-dönüşüm uygulamaları ile ilgili görüş ve beklentilerinin erkek meslek mensuplarından yüksek olduğu; eğitim durumu lise ve ön lisans olan grubun diğer eğitim seviyelerine göre elektronik dönüşüm uygulamaları ile ilgili görüş ve beklentilerinin daha yüksek olduğu; profesyonel deneyim azaldıkça elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentilerin fazla olduğu; muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeyi arttıkça elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirme, görüş ve beklenti düzeylerinin düştüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, SMMM, E-Dönüşüm

Jel Sınıflandırılması: M41, M49

OPINIONS AND EXPECTATIONS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS REGARDING THE E-TRANSFORMATION PROCESS IN ACCOUNTING APPLICATIONS: THE CASE OF ANKARA PROVINCE

ABSTRACT

This research aims to determine the opinions and expectations of certified public accountants regarding electronic transformation in accounting practices and to reveal whether these opinions and expectations have changed in terms of some variables. The data collection method in the research was developed by Durmuş (2018) and applied to accounting professionals operating in Malatya province and includes topics such as “knowledge levels and opinions of certified public accountants”, “evaluation of customer businesses in digital accounting processes”, “digital accounting processes of public institutions and organizations”, a survey consisting of the dimensions “evaluations” and “evaluations regarding professional organizations” was used. The survey forms were applied to independent professional registered in the Ankara Chamber of Certified Public Accountants, and the results were analyzed. As a result of the research, the opinions and expectations of female professionals regarding e-transformation applications were compared to those of male professionals is higher The views and expectations of the group whose education level is high school or associate degree regarding electronic transformation applications are higher than those of other education levels; As professional experience decreases, opinions and expectations regarding electronic transformation applications increase; It has been determined that as the income level of professional accountants increases, their evaluation, opinion, and expectation levels regarding electronic transformation decrease.

Keywords: Accounting, SMMM, E-Transformation

Jel Classification: M41, M49

1. GİRİŞ

Dönüşüm var olan bir yapıdan farklı olarak daha gelişmiş bir yapıyı ifade etmektedir. Dönüşüm temelinde bilinçli olarak ve mutlak suretle kontrol edilen olumlu bir değişimin meydana gelmesini kapsamaktadır (Öz & Bozdoğan, 2012, s. 69). E-dönüşüm sosyal ve ekonomik yaşamda yapılan işlemlerin dijital olarak takip edildiği, kayıt altına alındığı ve ulaşılmak istendiğinde bu ortamda ibraz edilebildiği bir sistemden oluşmaktadır (Arıkan, 2015, s. 5). E-dönüşüm, elle girilen işlemlerin elektronik ve bilgisayar ortamlarında işlenmesi ve izlenmesidir (Tekbaş vd., 2018, s. 224).

E-dönüşüm, 21.yy. gereksinimlerini karşılamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 21.yy'da bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda toplumsal yaşam, mesleklerin işleyişi ve insanların dünyası değişmektedir. Bu değişime ayak uydurabilmek için var olan sistemlerin yeniden inşa edilmesi ve tasarlanması gerekmektedir (Tekbaş vd., 2018, s. 223-224).

E-dönüşüm ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin verimliliği artarak, mesleğin gerektirdiği işlerin yürütülmesi kolaylaşmıştır. Maliyet ve zaman avantajı sağlayan bu uygulamalar Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile diğer kamu kurum ve kuruluşların iş ve işlemlerini hızlandırmıştır. Bu yeniliklere ek Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile diğer kullanıcıların geleneksel rolü değişerek yalnızca arşivleme ve kayıt tutmaktan öte gelişen teknolojik uygulamaların kullanılarak faydalı bilgilerin sunulmasına dönüşmüştür (Deniz & Güngör Tanç, 2020).

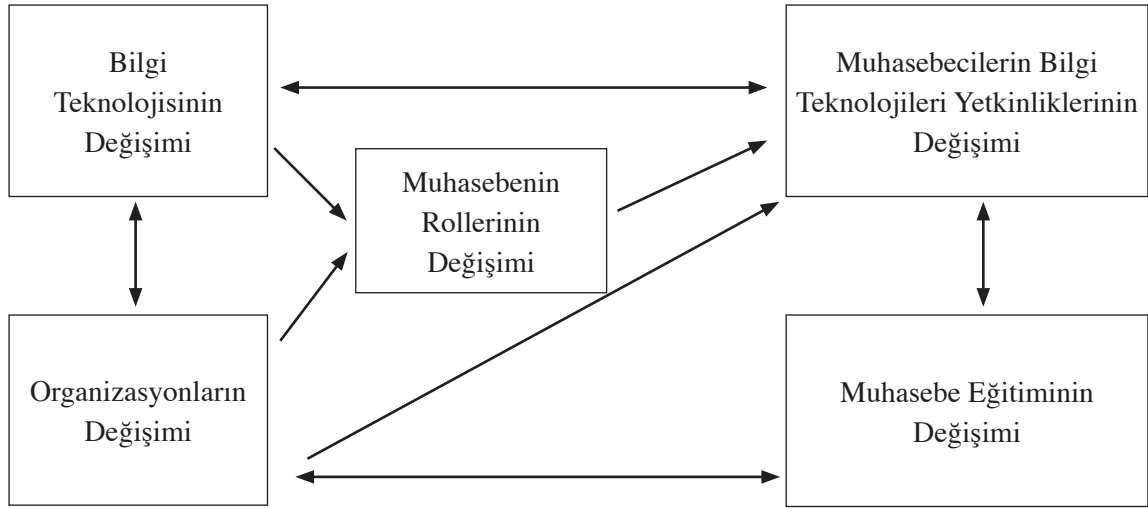
E-dönüşüm ile bilgi-iletişim teknolojilerindeki gelişmeler muhasebe bilgi sisteminde farklı değişikliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Sevim, 2009, s. 29). İşletmelerin muhasebe uygulamalarında e-dönüşümü tercih etmesinin nedenleri arasında uluslararası denetim standartlarına uyum sağlamak, bu çerçevede uzaktan denetime de alt yapı oluşturmak aynı zamanda vergi uyumunu kolaylaştırmaktır (Şençiçek, 2013, s. 90). Geleneksel muhasebeyle e-muhasebe benzerlikleri içerisinde beyannamelerin verilmesi, finansal tabloların oluşturulması ve defterlerin tutulması bakımından farklılık bulunmaktadır (Gülten, 2017, s. 47).

Belirtilen çerçevede muhasebe uygulamalarındaki e-dönüşüm sürecine ilişkin bağımsız çalışan serbest muhasebeci mali müşavirlerin görüş ve beklentileri, bilgisayar teknolojilerinden yararlanma biçimleri, e-dönüşüme uyum sağlama düzeyleri ve bakış açıları araştırılmıştır. Araştırma bulgularının meslek mensuplarına, araştırma yapmayı planlayan araştırmacılara, konuya ilgi duyan üçüncü şahıslara kaynak olması düşünülmektedir. Araştırma bu yönleriyle önem taşımaktadır.

2. E-DÖNÜŞÜM

E-Dönüşüm, temelde bulunan değişim aşamasının elektronik ortama taşınması, elektronik ortamın birden çok bileşen ile uyum içinde olması, kalıcı bir durumda olması, değişimin doğası içerisindeki bazı farklılıklar ile bir "değişim süreci" olarak kabul edilmesini içeren süreçlerdir (Yürekli vd., 2016, s. 291).

E-dönüşüm sisteminin temelinde algoritma mantığı bulunmaktadır. E-dönüşüm süreç ile oldukça etkileşim içindedir. E-dönüşüm muhasebe sisteminin yeniden oluşturulmasından öte var olan sistemin gelişen teknolojik sistemlere doğru kaymasını sağlamaktadır. Bunun için verilerin bilgisayar ortamında bulunması gerekmektedir (Güney & Özyiğit, 2015, s. 290).

Şekil 1. Bilişim Teknolojisi ve Organizasyonel Değişimi (Kaplan, 2021, s. 11)

Şekil 1’de teknolojinin gelişmesi ile bilgiye ulaşım daha kolay hale geldiği ve muhasebe alanında eğitim ve organizasyonların da değiştiği görülmektedir. Bilgi teknolojisinin değişimi muhasebe meslek mensuplarını da değişime mecbur bırakarak muhasebenin işlevlerini genişletmektedir. Bu yüzden muhasebe meslek mensuplarının eğitimi ve yetkinlikleri değişip gelişerek işletmelerin ihtiyaç duyduğu yeni bilgi ve uygulamaların yerine getirilmesini sağlamaktadır.

2.1. E-Dönüşüm Süreci

E-dönüşüm süreci Türkiye’de daha çok kamu kaynaklı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu süreç 21.yy ile birlikte yaygınlaşmıştır (Gökdoğan, 2017, s. 9). 2001 yılında aday ülkeler için e-Europe+ Initiative adlı programı başlatan Avrupa Birliği (AB)’nin bu çabaları ile Türkiye e-dönüşüm için gereken adımları atmıştır. Türkiye’de bilgi toplumuna yönelik düzenlenen çalışmaların tek bir çatıda toplanması için 2003 yılında “E-Dönüşüm Türkiye Projesi”ne geçilmeye başlanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bu projenin yürütülmesinden sorumlu olmuştur (Gürbüz, 2014, s. 14).

E-dönüşümü oluşturan etkenler incelendiğinde bilgi işlem sistemlerinde maliyet, hız, kalite gibi sürdürülebilir rekabet öğelerinin müşteri isteklerinde farklılığa neden olması şeklinde gözlenmektedir (Kulak, 2019, s. 58).

21.yy’ın işletmelerinde akıllı teknolojiler kullanılmaktadır. Teknolojik dönüşüm sayesinde web tabanlı muhasebe uygulamaları ile bütünleşik sistemleri kapsayan muhasebe uygulamalarına geçilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Bulut bilişimden faydalanılmaktadır. İşletmeler tarafından geliştirilen çeşitli yazılımlar sayesinde uygulamalardan herhangi bir problemle karşılaşılmadan faydalanılmaktadır. E-dönüşüm sürecinde belirtilen yazılımların oynadığı rol oldukça önemli bir noktadadır (Tektüfekçi, 2016, s. 22).

E-dönüşüm süreci hâlâ tamamlanan bir süreç değildir. 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Henüz yeni sayılabilen bu dönüşüm süreci uygulamalar devam ettikçe kendini

geliştiren bir yapı sergilemektedir. E-dönüşüm sürecinin devam eden bir süreç olduğu aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Tablo 1. Türkiye’de E-dönüşümün Yol Haritası

2004	☐ 5070 E-imza Kanunu
2008	☐ EFKS
2010	☐ E-fatura Uygulaması
2012	☐ VUK 421 ile 19.000 şirket E-fatura, E-defter uygulamasına geçti
2014	☐ 19.200 şirket zorunlu E-fatura kullanmaya başladı ☐ E- ödeme tebliği ile elektronik para düzenlemesi hayata geçirildi
2015	☐ Elektronik kayıt saklama gereksinimi zorunluluğu ☐ 19.200 şirket zorunlu E-defter kullanmaya başladı
2016	☐ Zorunluluk kapsamı 100.000 şirkete çıkmıştır
2017	☐ Zorunluluk kapsamı 200.000 şirkete çıkmıştır
2018	☐ Zorunluluk kapsamı 400.000 şirkete çıkmıştır

Kaynak: Gökdoğan, 2017, s. 9

Türkiye’de “E-Dönüşüm Türkiye Projesi” 2003 yılında uygulamaya alınmaya başlamıştır. “E-Dönüşüm Türkiye Projesi” ile 21.yy toplumuna dönüş için başlatılan çalışmaların tek bir çatı altına alınması hedeflenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin sorumluluğunda bulunan bu proje ile Türkiye’de e-dönüşüm uygulamaları zorunlu hale gelmiştir. E-dönüşüm yalnızca Türkiye’de değil tüm dünyada uygulanmaktadır. Teknolojinin sürekli gelişmesi ile ülkeler e-dönüşümü uygulamak durumunda kalmaktadır. E-dönüşüm maliyetleri azaltarak ülkelerin gelişmişliklerine yardımcı olmaktadır.

2.2. E-İşletme ve E-İşletmenin Muhasebe Uygulamalarına Etkisi

E-dönüşümün maliyet, hız ve zaman tasarrufu sağlaması gibi nedenlerle firmalar hem kendi iç işlerindeki birçok işlemi hem de devlet ve diğer işletmeler ile olan ilişkilerini e-ortamda bilgi teknolojileri yoluyla gerçekleştirmeye başlamıştır (Dinç & Varıcı, 2008, s. 192). Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan bu gelişmelerin tamamı, küresel çapta büyük ve derin bir etki bırakarak organizasyon ve işletme yapılarının değişmesini sağlamıştır. E-işletmeler, muhasebeden denetime, yönetimden pazarlamaya kadar işletmelerin departmanlarının tamamının değişmesini sağlamıştır. Geleneksel işletmelerin tamamı küreselleşmeye ayak uydurmak, rekabet koşullarına uyum sağlamak, işletme birimlerinin tamamında bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanmak gibi nedenlerle elektronik işletmelere dönüşmeye başlamıştır (Kızılgın, 2017, s. 14).

Yukarıda da belirtildiği gibi elektronik dönüşüm süreçlerin elektronik ortama dönüşmesi ile başlamış bu durum e-işletmelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Çağıl & Ergün, 2009, s. 547).

Elektronik işletmeler, karar süreçlerinde bilgiye istedikleri zaman istedikleri yerden ulaşabilmektedir. Buna göre elektronik işletme modelleri geleneksel işletme modelleri ile kıyaslandığında çevreyle etkileşimi ve rekabet ortamı yüksek, mekân ve zamandan bağımsız, esnek ve daha hızlı işletme modelleridir (Sevim, 2009, s. 11).

Genel olarak değerlendirildiğinde elektronik işletmelerin bilgi sistemleri ve teknolojilerinin birbirleriyle uyum içerisinde çalıştığı yer ve zaman sınırı tanımayan işletmeler oldukları sonucuna varılabilir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle modern işletmeciliğe farklı bakış açıları kazandıran bilgi teknolojilerinin işletmelerin muhasebe sistemleri ve organizasyon yapıları üzerinde yarattığı etkiler aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar meslek mensuplarına, arşiv, raporlama, kayıt ve belgeleme işlevine etkisi olarak özetlenebilir (Dinç ve Varıcı, 2008, s.203).

- ✓ Meslek mensuplarına etkisi
- ✓ Arşiv işlevine etkisi
- ✓ Raporlama işlevine etkisi
- ✓ Kayıt işlevine etkisi
- ✓ Belgeleme işlevine etkisi

Elektronik işletmenin muhasebeye uyarlanması, işlemlerin e-ortama taşınması ile muhasebeciler zaman, mekân ve maliyet unsurlarından büyük oranda kurtularak uzun hesaplar, defter ve kâğıtlardan kurtulmaktadır. Böylece kalan vakitlerini daha spesifik iş ve işlemlere (işletme sonuçlarının analiz edilmesi, verilecek stratejik kararlar için raporlar sunulması vb) verebilmeleri ile muhasebe mesleği defter tutma fonksiyonundan çok daha fazlasını kapsamaya başlamıştır (Güney ve Özyiğit, 2015).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Gönen ve Solak (2017), tarafından yapılan çalışmada, e-dönüşüm sürecine ilişkin muhasebe meslek mensuplarının, iş yükü, hizmet maliyeti vb. konulara bakış açılarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İzmir’de faaliyet gösteren ve e-dönüşüm uygulamalarını kullanmakta olan muhasebe meslek mensuplarına anket uygulanmış ve anket sonucunda elde edilen bulgular analize dilmiştir. Araştırma neticesinde e-dönüşüm süreci ve uygulamalarının muhasebe meslek mensupları için ek maliyetler ortaya çıkarttığı, müşteri işletmelerin bu ek maliyetleri karşılamaktan kaçındıkları ve muhasebe meslek mensuplarının yetersiz eğitim, sistemsal hatalar vb. nedenlerle bu süreçte en az bir kez hata yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Kulak (2019), Malatya ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının e-muhasebe hakkındaki görüşlerini araştırmak amacıyla yaptığı çalışmada, 104 muhasebe meslek mensubuna anket uygulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, muhasebe meslek mensupları ile e-dönüşüm arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki bulunmuştur.

Deniz ve Güngör Tanç (2020), çalışmalarında araştırmamızla paralel olarak muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm uygulamaları hakkındaki görüş ve beklentilerini ortaya koymak amaçlı Hatay ilinde faaliyet gösteren 438 SMMM'ye Durmuş (2018) tarafından geliştirilen ve Malatya ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerine uygulanan anket formu uygulamışlardır. Yapılan analiz sonucunda muhasebede e-dönüşüm ile ilgili en fazla sorun olarak algılanan konu, müşteri işletmelerin elektronik muhasebeye ilişkin bilgi düzeylerinin ve teknolojik altyapılarının yetersizliği olmuştur. Öneri olarak da muhasebede kullanılan teknolojik uygulamalar ile ilgili muhasebe meslek mensuplarının yanı sıra muhasebe meslek mensubu adaylarının, mükelleflerin, kamu kurumlarında çalışan personellerin daha çok bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesinin önem kazandığı ve böylece muhasebede e-dönüşüm uygulamalarının beklenen tüm faydaları tüm çıkar grupları için genel anlamıyla sağlayacağını belirtmişlerdir.

Derya Baskan ve Çıtak (2020), elektronik muhasebe uygulamalarının muhasebe meslek etiğine etkileri ölçmek amaçlı Kırıkkale ilinde meslek odasına kayıtlı 51 muhasebe meslek mensubuna yönelik anket uygulamışlardır. Anket sonuçları analiz edilmiş ve katılımcıların %56'ı e-dönüşüm uygulamalarının meslek etiğine etkileyeceğini, %72'sinin e-dönüşüm uygulamasının mesleki özeni destekleyeceğini, %56'sı e-dönüşüm uygulamalarında çalışanların altyapı eksikliğinin muhasebe meslek etik davranışını etkilediğini, %55'i ise çalışanlara e-dönüşümle ilgili eğitim verilmemesinin muhasebe meslek etiği anlayışını etkilediğini sonucuna ulaşmışlardır.

Kavcı ve Ercan (2022), muhasebe meslek mensuplarının e-muhasebe uygulamalarına ilişkin tutumlarına yönelik bir araştırma yapılmış ve Gaziantep ilinde kayıtlı bağımsız olarak çalışan 325 meslek mensubunun e-muhasebe uygulamalarına ilişkin tutumları anket yardımıyla ölçülmüştür. Araştırma sonucunda, muhasebe meslek mensuplarının elektronik uygulamalarla ilgili genel olarak olumlu bir algıya sahip oldukları saptanmıştır. Meslek mensuplarının cinsiyet, yaş ve öğrenim durumuna göre; e-muhasebe uygulamalarına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Ancak katılımcıların mesleki unvanlarına göre e-muhasebe uygulamalarına ilişkin tutumları ölçeği ve boyutlarının puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

4. E-DÖNÜŞÜME İLİŞKİN SMMM'LERİN GÖRÜŞ VE BEKLENTİLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; serbest muhasebeci mali müşavirlerin elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentilerinin belirlenmesi ve bu görüş ve beklentilerin bazı değişkenler açısından değişip değişmediğinin ortaya konulmasıdır. Görüş ve beklentilerin belirlenmesi elektronik uygulamalar ile ilgili eksik tespit ve önerilerin ortaya konulması açısından önemlidir. Bu amaçla Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımsız çalışan SMMM'ler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

H2: Muhasebe meslek mensuplarının yaşına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

H3: Muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

H4: Muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyimine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

H5: Muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeyine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

H6: Muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

H7: Muhasebe meslek mensuplarının istihdam ettiği personel sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nicel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modelinden faydalanılmıştır. Tarama modeli bir olay veya konuya ilişkin katılımcıların görüşleri ya da tutum, yetenek, beceri, ilgi vb özelliklerinin belirlenerek genellikle diğer araştırmalara nazaran görece daha büyük örneklem üzerinde yapılan araştırmalardır (Gürbüz & Şahin, 2014).

4.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ankara'da faaliyette bulunan bağımsız çalışan SMMM'ler oluşturmaktadır. Ankara Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı toplam 11.233 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir bulunmaktadır (ASMMMO, 2022). Bu sayıdan kamuda çalışan 977 kişi ve bağımlı çalışan 4.423 melek mensubu çıkartıldığında 5.833 bağımsız çalışan Serbest Muhasebeci Mali Müşavir sayısına ulaşılmaktadır. Bundan dolayı çalışmanın evrenini Ankara ilinde faaliyet gösteren ve bağımlı çalışan 5.833 Serbest Muhasebeci Mali Müşavir oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tabloda meslek mensuplarının çalışma şekilleri ve dağılımları verilmiştir. Meslek mensupları incelendiğinde 3.362'sinin kadın 8.977'sinin erkek olduğu görülmektedir. Kamuda çalışan 212 kadın 765 erkek; bağımlı çalışan 1.659 kadın, 2.764 erkek; serbest çalışan 702 kadın 3.884 erkek ve diğer grupta bulunan 789 kadın 1.564 erkek bulunmaktadır.

Tablo 2. Meslek Mensuplarının Çalışma Şekli ve Cinsiyete Göre Üye Dağılımları

	<i>Kadın</i>	<i>Erkek</i>	<i>Toplam</i>
<i>Kamu</i>	212	765	977
<i>Bağımlı</i>	1.659	2.764	4.423
<i>Serbest</i>	702	3.884	4.586
<i>Diğer</i>	789	1.564	2.353
<i>Toplam</i>	3.362	8.977	12.339

Tablo 2’de meslek mensuplarının unvanlarına göre dağılımları verilmiştir. Unvanlara göre dağılımlar incelendiğinde Serbest Muhasebecilerin 179’unun kadın, 927’sinin erkek olduğu görülmektedir. Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin ise 3.183’ünün kadın, 8.050’sinin erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Meslek Mensuplarının Unvanlarına Göre Dağılımı

	<i>Kadın</i>	<i>Erkek</i>	<i>Toplam</i>
<i>SM</i>	179	927	1.106
<i>SMMM</i>	3.183	8.050	11.233
<i>Toplam</i>	3.362	8.977	12.339

Kaynak: <https://www.asmmmo.org.tr/>

Araştırmanın örnekleme belirlerken sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında sıklıkla kullanılan Cochran tarafından geliştirilen formül kullanılmıştır. Nicel araştırmalarda kullanılan bu formüldeki terimler ve anlamları aşağıda sunulmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2018, s. 128):

$$n_0 = \frac{t^2 x s^2}{d^2} \quad (1)$$

$$n_0 = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0}{N}} \quad (2)$$

N: evren büyüklüğü

n: örneklem büyüklüğü

t: 0.05 için 1.96

s: evren için tahmin edilen standart sapma (0,5)

d: kabul edilebilir sapma toleransı (0,05)

$$n_0 = \frac{1,96^2 x 0,5^2}{0,05^2} = 384,16 \quad (3)$$

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{5833}} = 360,42 \quad (4)$$

Formül sonucuna göre ulaşılmaması gereken en az 361 meslek mensubu bulunmaktadır. Araştırma kapsamında 387 meslek mensubuna ulaşılmıştır.

4.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak Durmuş (2018)'un geliştirdiği ve Malatya ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerine uygulanan anketten yazardan izin alınarak faydalanılmıştır. Üniversitenin Etik Komisyonundan gereken izinler 03 sayılı toplantı ile 23.03.2022 tarihinde alınmıştır. Durmuş (2018)'un geliştirdiği anketin ilk bölümünde muhasebe meslek mensuplarının demografik özellikleri ile çalışma şartlarını araştırmak için kapalı uçlu sorular sorulmuştur. Anketin ikinci bölümünde “muhasebe meslek mensuplarının bilgi düzeyleri ve görüşleri” (20 ifade), “müşteri işletmelerin dijital muhasebe süreçlerinde değerlendirilmeleri” (6 ifade), “kamu kurum ve kuruluşlarının dijital muhasebe süreçlerinde değerlendirilmeleri” (13 ifade) ve “mesleki kuruluşlara ilişkin değerlendirmeler” (8 ifade) olmak üzere toplamda 47 ifade bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümündeki ifadeler “Beşli Likert Tipi” (Kesinlikle Hayır, Hayır, Kararsızım, Evet, Kesinlikle Evet) ölçek kullanılmıştır.

4.5. Veri Analiz Yöntemi

Anket verilerinin analizinde SPSS (Statistical Package for the Social Sciences/Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) programından faydalanılmıştır. Araştırmaya uygun olarak toplanan veriler SPSS-26 paket programına işlenmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermemesinden önce uç değerler ile kayıp veri problemi gösteren 16 veri araştırmadan çıkarılmıştır. Araştırmanın demografik verileri ve ölçek ifadeleri frekans ve yüzde yöntemleriyle analiz edilmiş olup muhasebe meslek mensuplarının cinsiyete göre elektronik dönüşüm ile ilgili görüş ve beklentileri arasında anlamlı farklılığın olup olmadığının belirlenmesinde t testi kullanılmıştır. Muhasebe meslek mensuplarının yaş, eğitim seviyesi, profesyonel deneyim, gelir düzeyi, müşteri sayısı ve istihdam ettiği personel sayısına göre elektronik dönüşüm ile ilgili görüş ve beklenti düzeyleri arasında farklılık olup olmadığının değerlendirilmesinde ANOVA testi kullanılmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. Katılımcılara Ait Değerlendirmeler

Araştırma örneklemine ait demografik bilgiler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 4. Meslek Mensuplarının Demografik Bilgileri

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	256	66,1
	Kadın	131	33,9
	Toplam	387	100
Yaş		Frekans	Yüzde
	20-30 Yaş	6	1,6
	31-40 Yaş	43	11,1
	41-50 Yaş	185	47,8
	51-60 Yaş	141	36,4
	61 ve üstü	12	3,1
	Toplam	387	100
Eğitim Seviyesi		Frekans	Yüzde
	Lise	3	0,8
	Ön Lisans	30	7,8
	Lisans	275	71,1
	Yüksek Lisans	74	19,1
	Doktora	5	1,3
	Toplam	387	100
Profesyonel Deneyim		Frekans	Yüzde
	1-5 Yıl	4	1
	6-10 Yıl	18	4,7
	11-15 Yıl	31	8
	16-20 Yıl	119	30,7
	21-25 Yıl	106	27,4
	26-30 Yıl	90	23,3
	31 ve üzeri Yıl	19	4,9
	Toplam	387	100

		Frekans	Yüzde
Gelir Düzeyi	₺5000'den az	3	0,8
	₺5001-₺8000	10	2,6
	₺8001-₺11000	12	3,1
	₺11001-₺14000	31	8
	₺14001-₺17000	114	29,5
	₺17001-₺20000	135	34,9
	₺20001 ve üzeri	82	21,2
	Toplam	387	100
Hizmet Verdiği Müşteri Sayısı		Frekans	Yüzde
	1-25 müşteri	27	7
	26-50 müşteri	128	33,1
	51-75 müşteri	171	44,2
	76-100 müşteri	55	14,2
	101 ve üzeri müşteri	6	1,6
	Toplam	387	100
İstihdam Edilen Personel Sayısı		Frekans	Yüzde
	0-3 kişi	11	2,8
	4-6 kişi	149	38,5
	7-9 kişi	178	46
	10-12 kişi	49	12,7
	Toplam	387	100

Araştırmada Muhasebe Meslek Mensuplarının dijital muhasebe ile ilgili bilgi düzeylerini ve e-dönüşüm süreçleri ile ilgili değerlendirmelerini içeren ve 5'li likert ölçekten oluşan sorular ve verilen cevapların dağılımı aşağıda sunulmuştur:

Tablo 5. Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Muhasebe ile ilgili Bilgi Düzeyleri ve E-Dönüşüm Süreci ile ilgili Değerlendirmeleri

	İfadeler	Ortalama	Standart sapma
1	Dijital muhasebede kendinizi yeterli görüyor musunuz?	4,24	0,54
2	Dijital muhasebe ile ilgili eğitim aldınız mı?	4,21	0,69
3	Dijital muhasebe eğitimine ihtiyaç duyuyor musunuz?	3,66	1,06
4	Dijital muhasebe ile ilgili sürekli eğitimlerin olması gerektiğini düşünüyor musunuz?	4,32	0,63
5	Ofisimizin teknolojik değişime uyumunu gerçekleştirdiniz mi?	4,20	0,55
6	Ofis personelimiz için işyerimizde sürekli teknolojik değişim ve mevzuat değişimi uyum eğitimi yapıyor musunuz?	4,11	0,61
7	Ofisteki teknolojik alt yapı iyileştirmelerin önemli ekonomik maliyetleri olduğunu düşünüyor musunuz?	4,04	0,67
8	Dijital muhasebe uygulamalarını gerçekleştirebilecek ek personel istihdamınız oldu mu?	2,81	1,16
9	Dijital muhasebeye geçişten dolayı personel azaltımı yaptınız mı?	2,64	1,21
10	E-defter müşterilerinizin ücretlendirme sisteminde artışlar oldu mu?	3,92	0,68
11	Muhasebe mesleğindeki dijital dönüşümün mesleğe katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?	4,45	0,54
12	Muhasebe mesleğindeki dijital dönüşümün ekonomiye katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?	4,39	0,57
13	Muhasebe mesleğindeki dijital dönüşümün kayıt dışılığı önleyebileceğini düşünüyor musunuz?	4,19	0,78
14	Muhasebe mesleğindeki e-dönüşümün meslekteki haksız rekabeti önlemeye katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?	4,15	0,80
15	Muhasebe mesleğindeki e-dönüşümün yolsuzluk ve suistimalleri önleyeceğini düşünüyor musunuz?	4,25	0,76
16	Muhasebe mesleğindeki e-dönüşümün meslekte kurumsallaşmaya yardımcı olacağını düşünüyor musunuz?	4,32	0,60
17	Muhasebe mesleğindeki e-dönüşümün tahsilat sorununun çözümüne katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?	4,30	0,65
18	Bir uygulayıcı olarak gelecekte değişen muhasebe mesleğinin öneminin artacağını düşünüyor musunuz?	4,32	0,60
19	Dijital muhasebe ile işlemlerin hızlanmasının kendinize ve ailenize daha fazla zaman ayırmaya yardımcı olacağını düşünüyor musunuz?	4,30	0,64
20	E-Dönüşüm ve dijital muhasebe uygulamasıyla birlikte meslek mensubunun müteselsil ve müştereken sorumluluğunun yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?	4,17	0,49

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların söz konusu ifadeler arasında çok yüksek düzeyli katılımı “meslek mensuplarının muhasebe mesleğindeki dijital dönüşümün mesleğe katkısı olduğu (=4,45)” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların dijital muhasebe ile ilgili bilgi düzeyleri ve e-dönüşüm sürecine ilişkin en düşük düzeyli katılımlar orta düzeyde katılım olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda orta düzeyde katılımın “dijital muhasebe uygulamalarını gerçekleştirebilecek ek personel istihdamı olduğu=2,81)” ifadelerine ilişkin olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 6. Muhasebe Meslek Mensuplarının Müşteri İşletmeleri Dijital Muhasebe Süreçleri ile İlgili Değerlendirmeleri

	İfadeler	Ortalama	Standart sapma
1	Müşterilerinizin E-dönüşüm (E-defter, e-belge, e-beyan vb.) ile ilgili yeterli bilgiye sahip olduklarını düşünüyor musunuz?	2,30	1,08
2	Müşterilerinizin e-dönüşüm sürecine yaklaşımlarının olumlu olduğunu düşünüyor musunuz?	2,51	1,24
3	Müşterilerinizin teknik alt yapılarının E-dönüşüm süreci için yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?	2,44	1,07
4	Müşterilerinizin yüksek maliyetler nedeniyle e-dönüşüm sürecine uyum için teknik alt yapılarını iyileştirme niyetlerinin olduğunu düşünüyor musunuz?	2,57	1,22
5	E-defter uygulamalarından dolayı yapılan ücret artışlarına müşterilerinizin olumlu yaklaştıklarını düşünüyor musunuz?	2,51	1,03
6	Dijital muhasebenin piyasa ve şirketlerin şeffaflığını ve hesap verilebilirliğini artıracığını düşünüyor musunuz?	4,12	0,69

Yukarıdaki tabloya göre ortalamalar incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının yüksek düzeyli değerlendirmeleri arasında “dijital muhasebenin piyasa ve şirketlerin şeffaflığının ve hesap verilebilirliğini artıracığı ($\bar{x}=4,12$)” yönündeki ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır. Geriye kalan düşüncelerin tamamının düşük düzeyli değerlendirmeler sınıfında olduğu görülmüştür. Buna göre meslek mensupları müşterilerinin e-dönüşüm ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını ve yeterli teknik alt yapılarının olmadığını düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Muhasebe Meslek Mensuplarının Kamu Kurum ve Kuruluşlarını Dijital Muhasebe Süreçleri ile İlgili Değerlendirmeleri

	İfadeler	Ortalama	Standart sapma
1	Kamu kurum ve kuruluşlarının mesleğe bakış açılarının olumlu olduğunu düşünüyor musunuz?	3,62	0,85
2	Farklı kamu kurumlarının farklı dijital alt yapılar kullanması dijital muhasebe uygulamalarında sorun yaratmakta mıdır?	2,89	1,04
3	E-Dönüşüm sürecinde yeterli pilot uygulamaların yapıldığını düşünüyor musunuz?	3,12	0,96
4	E-dönüşüm geçiş sürecinin yeterli uzunlukta olduğunu düşünüyor musunuz?	2,97	0,93
5	Kamu kurumlarının e-dönüşüm uygulama kararlılığının yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?	2,84	0,98
6	E-dönüşüm sürecine geçişte kamu kurumlarının, işletmelerin ve muhasebe meslek mensuplarının fiziki ve teknik bilgi yeterliliklerini dikkate aldığını düşünüyor musunuz?	2,77	1,02
7	Kamu kurumları personellerinin e-dönüşüm için yeterli eğitime ve bilgiye sahip olduğunu düşünüyor musunuz?	3,10	0,92
8	Elektronik ortamda kamu kurumlarına (Gelir İdaresi Başkanlığı vb.) erişimde sıkıntı yaşandığını düşünüyor musunuz?	3,12	1,00
9	Erişim aksaklıklarından dolayı beyannamelerin zamanında verilmemesine dair problemler yaşandığını düşünüyor musunuz?	3,06	1,00
10	E-dönüşüm ile ilgili mevzuat değişikliklerinin bilişim sistemine zamanında entegre edilebildiğini düşünüyor musunuz?	3,21	1,06
11	Dijital muhasebenin bilgi kullanıcıları arasında bilgi paylaşımı ve kontrolde faydalı olacağını düşünüyor musunuz?	3,77	0,90
12	E-Dönüşüm ve Dijital muhasebe sürecinde e-şifrelerin ve yetki kullanımlarından doğabilecek sorunlardan güvenlik ve gizlilik açısından endişe duyuyor musunuz?	3,23	1,06
13	Bilgi teknolojileri kullanılarak üniversitelerde yeni bir muhasebe eğitim modeli oluşturulmalı mıdır?	4,09	0,58

Yukarıdaki tabloya göre ortalamalar incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının yüksek düzeyli değerlendirmeleri arasında “bilgi teknolojileri kullanılarak üniversitelerde yeni bir muhasebe eğitim modelinin oluşturulması gerektiği ($\bar{x}=4,09$)” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların orta düzeyli değerlendirmeleri arasında en düşük katılımın “E-dönüşüm sürecine geçişte kamu kurumlarının işletmelerin ve muhasebe meslek mensuplarının fiziki ve teknik bilgi yeterliliklerini dikkate aldığı ($\bar{x}=2,77$)” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 8. Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Kuruluşlara İlişkin Dijital Muhasebe Süreçleri ile İlgili Değerlendirmeleri

	İfadeler	Ortalama	Standart sapma
1	Meslek örgütünün e-dönüşüm sürecine yeterli katkıda bulunduğunu düşünüyor musunuz?	2,25	0,92
2	Meslek örgütü e-dönüşüm süreci ile ilgili sürekli eğitimler yapmakta mıdır?	2,35	0,98
3	Meslek örgütünün e-dönüşüm süreci ile ilgili eğitimlerinin ücretsiz olması gerektiğini düşünüyor musunuz?	3,33	1,46
4	Meslek örgütü e-dönüşüm süreci ile ilgili olarak bizlere bir yol haritası sundu mu?	2,33	0,95
5	Meslek örgütünün mesleğe girişte (staj dönemi) e-dönüşüm ile ilgili bir eğitim vermesi gerektiğini düşünüyor musunuz?	3,87	1,10
6	Muhasebe mesleğine girişlerin teknik ve mesleki bilgi bakımından zorlaştırılması gerektiğini düşünüyor musunuz?	3,70	0,98
7	Mesleğe girişte, kullanılan muhasebe programları ve e-belge ile ilgili ders ve sınavların getirilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?	3,90	0,89
8	Muhasebe yazılımlarının (luca, zirve, mikro vb.) ve eğitimlerinin meslek örgütü tarafından ücretsiz verilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?	4,34	0,59

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların söz konusu ifadeler arasında en yüksek düzeyli katılımı ($\bar{x}=4,34$)” çok yüksek düzeyde katılım oranı ile “muhasebe yazılımlarının (luca, zirve, mikro vb.) ve eğitimlerinin meslek örgütü tarafından ücretsiz verilmesi gerektiği” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların düşük düzeyli değerlendirmeleri arasında “meslek örgütünün e-dönüşüm sürecine yeterli katkıda bulunduğu ($\bar{x}=2,25$)” ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır.

Ortalamalar incelendiğinde meslek örgütünün e-dönüşüm sürecine katkısının yetersiz olduğunu düşündükleri söylenebilir.

5.2. Hipotez Testi Sonuçları

Ölçeğin Normallik ve Levene homojenlik testleri yapılmış olup, test sonuçlarına göre ölçek geneli ortalama puanların çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında değiştiği görülmüş olduğundan, verilerin normal dağıldığı sonucuna varılmıştır.

Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach's Alpha katsayısına bakılmıştır. 47 ifadeye ilişkin olarak Cronbach's Alpha değeri 0,806 bulunmuş olup, ölçek yüksek derecede güvenilirdir. Anketin geçerlilik çalışmaları Durmuş (2018) tarafından yapılmış olup geçerlik ve güvenilirlik çalışması ayrıca yapılmamıştır.

Araştırma kapsamında muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili belirlenen hipotezler ve hipotezlere ilişkin sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

H1: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 9. Muhasebe Meslek Mensuplarının Cinsiyete Göre Elektronik Dönüşüm ile İlgili Görüş ve Beklenti Düzeylerine İlişkin t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	Ortalama	F	t	p
Muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmeleri	Erkek	256	3,011	14,163	-3,619	0,000
	Kadın	131	3,20			

Tablo 9'da muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre elektronik dönüşüm ile ilgili görüş ve beklentileri verilmiştir. t testi sonucuna göre cinsiyetler arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p < 0,05$). Bu sonuç doğrultusunda; H1 hipotezi olan "Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyete göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşleri farklılaşmaktadır" hipotezi kabul edilmiştir. Kadınların elektronik dönüşüm uygulamaları ile ilgili görüş ve beklentilerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

H2: Muhasebe meslek mensuplarının yaşa göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 10. Muhasebe Meslek Mensuplarının Yaşa Göre Elektronik Dönüşüme İlişkin Görüş ve Beklentilerine yönelik ANOVA testi sonuçları

	Yaş	n	Ortalama	F	df	p	Farklılık
Muhasebe meslek mensuplarının yaşa göre elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmeleri	20-30 Yaş (A)	6	3,5718	5,383	4	0,000	B>D
	31-40 Yaş (B)*	43	3,2997				
	41-50 Yaş (C)	185	3,0700				
	51-60 Yaş (D)*	141	2,9817				
	61 ve üstü yaş	12	3,2378				

Homojenlik =0,001

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek mensuplarının yaşa göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının yaşa göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Buna göre H2 (Muhasebe meslek mensuplarının yaşa göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri farklılaşmaktadır.) hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti için yapılan varyansların homojenliği testine göre varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre Tamhane's T2 Testi yapılmıştır. Tamhane's T2 testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık 31-40 yaş ile 51-60 yaş aralığındaki gruplar arasındadır. Buna göre 31-40 yaş aralığında bulunan muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri 51-60 yaş grubuna göre daha fazladır.

H3: Muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 11. Muhasebe Meslek Mensuplarının Eğitim Seviyesine Göre Elektronik Dönüşüme İlişkin Görüş ve Beklentilerine yönelik ANOVA testi sonuçları

	Eğitim Seviyesi	n	Ortalama	F	df	p	Farklılık
Muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmeleri	Lise (A)*	3	3,8864	13,288	4	0,000	A>C A>D B>C B>D
	Ön Lisans (B)*	30	3,6045				
	Lisans (C)*	275	3,0283				
	Yüksek Lisans (D)*	74	2,9894				
	Doktora (E)	5	3,3491				

Homojenlik =0,149

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Buna göre H3 (Muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri farklılaşmaktadır.) hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti için yapılan varyansların homojenliği testine göre varyansların homojen olduğu tespit edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesinde Tukey Testi uygulanmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık Lise, Lisans, Yüksek Lisans eğitim seviyeleri ile Ön lisans, Lisans, Yüksek Lisans grupları arasında gerçekleşmiştir. Buna göre eğitim durumu Lise olan grubun lisans ve yüksek lisanstan grubundan; eğitim durumu Ön lisans olan grubun Lisans ve Yüksek Lisans grubundan elektronik dönüşüm uygulamaları ile ilgili görüş ve beklentilerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

H4: Muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyime göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 12. Muhasebe Meslek Mensuplarının Profesyonel Deneyimlerine Göre Elektronik Dönüşüm İlişkin Görüş ve Beklentilerine yönelik ANOVA testi sonuçları

	Profesyonel Deneyim	n	Ortalama	F	df	p	Farklılık
Muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyimlerine göre elektronik dönüşümüne ilişkin değerlendirmeleri	1-5 Yıl (A)	4	3,4776	4,663	6	0,000	B>C B>F
	6-10 Yıl (B)*	18	3,4617				
	11-15 Yıl (C)*	31	3,3222				
	16-20 Yıl (D)	119	3,0840				
	21-25 Yıl (E)	106	3,0209				
	26-30 Yıl (F)*	90	2,9698				
	31 Yıl ve Üzeri (G)	19	2,9910				

Homojenlik =0,001

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyime göre elektronik dönüşümüne ilişkin görüş ve beklentileri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyime göre elektronik dönüşümüne ilişkin görüş ve beklentileri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Buna göre H4 (Muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyime göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.) hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti için yapılan varyansların homojenliği testine göre varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Tamhane's T2 Testi uygulanmıştır. Tamhane's T2 testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık gösteren grup 6-10 yıl, 11-15 yıl ve 26-30 yıl profesyonel deneyime sahip olanlardır. Buna göre 6-10 yıl arasında profesyonel deneyimi bulunan muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri 11-15 yıl ve 26-30 yıl profesyonel deneyime sahip olanlara göre daha fazladır. Bu üç grup içerisinde profesyonel deneyim arttıkça görüş ve beklentiler azalmaktadır.

H5: Muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeyine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 13. Muhasebe Meslek Mensuplarının Gelir Düzeyine Göre Elektronik Dönüşüme İlişkin Görüş ve Beklentilerine yönelik ANOVA testi sonuçları

	Gelir Düzeyi	n	Ortalama	F	df	p	Farklılık
Muhasebe meslek mensuplarının gelire göre elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmeleri	₺5000 TL'den az*(A)	3	4,0780	10,913	6	0,000	A>D>C>E E>F>G
	₺5000- ₺8000 (B)	10	3,7247				
	₺8001-₺11000* (C)	12	3,2162				
	₺11001-₺14000 * (D)	31	3,3507				
	₺14001-₺17000* (E)	114	3,1446				
	₺17001-₺20000* (F)	135	2,9885				
	₺20001 ve üzeri* (G)	82	2,8861				

Homojenlik =0,000

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeyine göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri tek yönlü ANOVA testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeylerine göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmüştür ($p<0,05$). Buna göre H5 (Muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeyine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır) hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesinde kullanılacak teste karar vermek için önce varyansların homojenliği test edilmiş varyansların homojen olmadığı tespit edildikten sonra Tamhane's T2 Testi uygulanmıştır. Gruplar arasındaki anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için yapılan Tamhane's T2 testi sonucunda genel olarak gelir düzeyi arttıkça muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmelerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

H6: Muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 14. Muhasebe Meslek Mensuplarının Müşteri Sayısına Göre Elektronik Dönüşüme İlişkin Görüş ve Beklentilerine yönelik ANOVA testi sonuçları

	Müşteri Sayısı	n	Ortalama	F	df	p	Farklılık
Muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmeleri	1-25 müşteri (A)*	27	3,5261	14,962	4	0,000	C<A C<B D<A D<B
	26-50 müşteri (B)*	128	3,2146				
	51-75 müşteri (C)*	171	2,9494				
	76-100 müşteri (D)*	55	2,8920				
	101 ve üzeri (E)	6	3,4094				

Homojenlik =0,000

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Buna göre H6 (Muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.) hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti için yapılan varyansların homojenliği testine göre varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Tamhane's T2 Testi uygulanmıştır. Tamhane's T2 testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık müşteri sayısı 51-75 kişi, 1-25 kişi, 26-50 kişi ile müşteri sayısı 76-100 kişi, -25 kişi, 26-50 kişi arasındaki gruplarda gerçekleşmiştir. Buna göre müşteri sayısı 51-75 kişi ile 76-100 kişi aralığında olan grubun elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri müşteri sayısı 1-25 kişi ile 26-50 kişi olan gruba göre daha düşüktür.

H7: Muhasebe meslek mensuplarının istihdam edilen personel sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.

Tablo 15. Muhasebe Meslek Mensuplarının İstihdama Göre Elektronik Dönüşüme İlişkin Görüş ve Beklentilerine yönelik ANOVA testi sonuçları

	İstihdam	n	Ortalama	F	df	p	Farklılık
Muhasebe meslek mensuplarının istihdama göre elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmeleri	0-3 kişi (A)	11	3,2764	3,708	3	0,012	D>B
	4-6 kişi (B)*	150	3,0129				
	7-9 kişi (C)	178	3,0668				
	10-12 kişi (D)*	48	3,2640				

Homojenlik =0,022

Yukarıdaki tabloda muhasebe meslek mensuplarının istihdama göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri tek yönlü ANOVA testiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe meslek mensuplarının istihdama göre elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentileri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Buna göre H7 (Muhasebe meslek mensuplarının istihdama göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri farklılaşmaktadır.) hipotezi kabul edilmiştir. Anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespiti için yapılan varyansların homojenliği testine göre varyansların homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Tamhane's T2 Testi uygulanmıştır. Tamhane's T2 testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık 4-6 kişi ile 10-12 kişi arasındaki gruplarda tespit edilmiştir. Buna göre 4-6 kişi aralığında olan grubun elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri 10-12 kişi aralığında olan gruba göre daha düşüktür.

Tablo 16. Hipotez Testi Tablosu

H1: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyetine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL
H2: Muhasebe meslek mensuplarının yaşına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL
H3: Muhasebe meslek mensuplarının eğitim seviyesine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL
H4: Muhasebe meslek mensuplarının profesyonel deneyime göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL
H5: Muhasebe meslek mensuplarının gelir düzeyine göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL
H6: Muhasebe meslek mensuplarının müşteri sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL
H7: Muhasebe meslek mensuplarının istihdam edilen personel sayısına göre elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri farklılaşmaktadır.	KABUL

6. ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

Türkiye'de de 21.yy ile birlikte e-devlet, e-vergi gibi elektronik uygulamalar gelişerek kapsamı her geçen gün artmıştır. Teknolojideki gelişmeler muhasebe mesleğine de yansarak e-fatura, e-defter, e-tebligat, e-arşiv, e-beyanname gibi sistemlerin kullanılmasını sağlamış, meslek mensuplarının ve kamu kurumlarının beklentilerini artırmıştır. Belirtilen elektronik uygulamalar sayesinde düzenlenen kayıtlar fiziksel olmaktan çıkmış elektronik ortamda muhafaza edilmeye başlanmıştır. Bu sayede arşivleme, posta, baskı, kağıt ve işgücünden tasarruf sağlanmaya başlanmış, çalışanların motivasyonunun artması, işlemlerde hata riskinin azalması, zaman ve maliyetlerden tasarruf ve evrakların kaybolmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca elektronik dönüşüm uygulamaları sayesinde vergi kaçakçılığı ve kayıt dışılığın önüne geçilmiştir.

Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

- ✓ Katılımcıların büyük çoğunluğunun 40 yaşın üzerindeki kişilerden oluştuğu görülmektedir.
- ✓ Katılımcıların eğitim düzeyinin büyük oranda lisans düzeyinde toplandığı görülmektedir. Katılımcıların %99'u yükseköğretim mezunudur.
- ✓ Katılımcıların büyük bir oranının mesleki deneyiminin en az 16 yıl olduğu görülmektedir.
- ✓ Katılımcıların büyük bir bölümünün gelir düzeyi ₺14.001 ve üzerindedir.
- ✓ Katılımcıların müşteri ağırlıklarının genel olarak 26-50 kişi ile 51-75 kişi aralığında olduğu görülmektedir.
- ✓ Katılımcıların istihdam ettikleri personel sayılarının büyük bir bölümünün 4-6 kişi ile 7-9 kişi aralığında olduğu görülmektedir.
- ✓ Kadın meslek mensuplarının ortalaması erkek meslek mensuplarının ortalamasından yüksek olduğundan kadınların elektronik dönüşüm ile ilgili görüş ve beklentilere ilişkin ifadelerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.
- ✓ 31-40 yaş aralığında bulunan muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüşler ve beklentileri 51-60 yaş grubuna göre daha fazladır.
- ✓ Eğitim durumu Lise olan grubun lisans ve yüksek lisanstan grubundan; eğitim durumu Ön lisans olan grubun Lisans ve Yüksek Lisans grubundan elektronik dönüşüm uygulamaları ile ilgili görüş ve beklentilerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.
- ✓ 6-10 yıl arasında profesyonel deneyimi bulunan muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri 11-15 yıl ve 26-30 yıl profesyonel deneyime sahip olanlara göre daha fazladır. Bu üç grup içerisinde profesyonel deneyim arttıkça görüş ve beklentiler azalmaktadır.
- ✓ Genel olarak gelir düzeyi arttıkça muhasebe meslek mensuplarının elektronik dönüşüme ilişkin değerlendirmelerinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında da benzer bulgulara rastlanmıştır. Durmuş (2018)'un yaptığı araştırmanın sonuçları da gelir düzeyi ile elektronik dönüşüme ilişkin görüş ve beklentiler arasında anlamlı farklılık olduğu yönündedir.
- ✓ Müşteri sayısı 51-75 kişi ile 76-100 kişi aralığında olan grubun elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri müşteri sayısı 1-25 kişi ile 26-50 kişi olan gruba göre daha düşüktür.
- ✓ İstihdam sayısı 4-6 kişi aralığında olan grubun elektronik dönüşüm uygulamalarıyla ilgili görüş ve beklentileri 10-12 kişi aralığında olan gruba göre daha düşüktür.

Araştırma sonucunda tespit edilen öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- ✓ Bilgi teknolojileri kullanılarak üniversitelerdeki eğitim modeli gözden geçirilerek e-dönüşüm ile ilgili eksiklikler varsa eğitim programlarına ilave edilmelidir.

- ✓ Luca, zirve, mikro gibi muhasebe yazılım programlarının ve eğitimlerinin meslek örgütü tarafından tüm meslek mensuplarını kapsayacak ve katılım sağlayacak şekilde ücretsiz verilmelidir.
- ✓ Mesleğe giriş aşamasında, muhasebe programları ve e-belge ile ilgili dersler ve sınavlar getirilmelidir.
- ✓ Meslek örgütü mesleğe girişte (staj dönemi) e-dönüşüm ile ilgili bir eğitim vermelidir.
- ✓ Meslek örgütleri e-dönüşüm sürecine yeterli katkıda bulunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arıkan, Y. (2015). Rehber E-uygulamalar. <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/yayinlar/kitaplar/e-uygulamalar.pdf>.
- Çağıl, G., & Ergün, K. (2008). Geleneksel işletme anlayışından e-işletme anlayışına geçişte yaşanan problemler. *Akademik Bilişim*, 545-553.
- Deniz, F., & Güngör Taç, Ş. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe uygulamalarındaki e-dönüşüm sürecine ilişkin görüş ve beklentileri: Hatay ili örneği. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23, 2 (e-ISSN: 2564-7458) SS. 622-636
- Dinç, E. & Varıcı, İ. (2008). E-işletme olgusunun muhasebe ilke ve uygulamaları üzerine etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 191-211.
- Durmuş, A. F. (2018). *Opinions and expectations of members of accounting profession about digital accounting a research in malatya province, reading on technology and knowledge management*. Arad publications, 129- 156.
- Gökdoğan, S. (2017). *E-dönüşüm süreci içinde e-fatura ve e-defter uygulamaları ve güvenliği*. Uzmanlık Tezi, İller Bankası Anonim Şirketi.
- Gönen, S., & Solak, B. (2017). Maliye bakanlığı e-dönüşüm sürecinin muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesine ilişkin bir alan araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 63-80.
- Gülten, S. (2017). *Elektronik muhasebe üzerine en geniş çalışma*. <https://muhasebebilimler.com/elektronik-muhasebe-e-kitap-muhasebe/24/>
- Güney, S., & Özyiğit, H. (2015). Muhasebedeki verilerin yönetimde kullanılması ve elektronik muhasebe verilerinin yönetim kararlarına etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 279-297.
- Gürbüz, A. (2014). *E-dönüşüm ve iş yaşamına etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Kaplan, E. E. (2021). *Muhasebede e-dönüşüm: Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe’de e-arşiv ve e-fatura uygulamasına yönelik araştırma* (Gebze İlçesi Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızgın, M. (2017). *E-fatura ve e-defter uygulayıcılarının sürekli denetim alguları üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kulak, A. (2019). *Muhasebede e-dönüşüm*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öz, E. & Bozdoğan, D. (2012). Türk vergi sisteminde e-maliye uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 67-92.
- Sevim, A. (2009). *Dijital muhasebe*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şenççek, F. (2013). Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin muhasebe uygulamalarına etkisi: E-muhasebe. *Sosyal ve Beşeri Bilim Dergisi*, 5(2), 89-102.
- Tekbaş, İ., Kurnaz, E. & Azaltun, M. (2018). Dijital muhasebe okuryazarlığı: Muhasebe meslek mensupları üzerine bir araştırma. 5. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresinde Sunulan Tam Metin Bildiri*, İzmir, 223-238.
- Tektüfekçi, F. (2016). *E-Dönüşüm sürecinde elektronik muhasebe uygulamaları*. Kitapana Basım Yayın Dağıtım Bilişim.
- Yürekli, E., Gönen, S., & Şahiner, A. (2016). E-fatura uygulamasına ilişkin bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(35), 290-302.

HİLE DENETİMİ KAPSAMINDA MÜŞTERİ HİLELERİNİN TESPİTİ

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 22.09.2023
Kabul Tarihi : 22.04.2023
Türü : Derleme Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1364590

Dr. Öğr. Üyesi İpek YAYLALI*

Bibliyografik Bilgiler

Yaylalı, İ., (2024). "Hile Denetimi Kapsamında Müşteri Hilelerinin Tespiti" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 83-104) <https://doi.org/10.55322/mbakis.1364590>

ÖZ

Dünyada yaşanan muhasebe ve denetim skandallarının piyasaları derinden sarsacak noktaya ulaşmış olması, hilelerin ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. İş dünyasında meydana gelen yenilikler, değişimler ve koşullardaki farklılıklar kontrollerin önemli bir paya sahip olduğunu ve denetim işlemlerinin mesleki tecrübeye dayanılarak gerçekleşmesi ve her alana özgü denetim ekipleriyle birlikte yürütülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda işletmelerde artan hilelerin tespiti konusunda hile denetimine verilen önem giderek artmaktadır. Bu çalışmada amaç, işletmeleri derinden sarsan hile çeşitlerinden biri olan müşteri hilelerin ne olduğu, nasıl meydana geldiği ve işletmelerde nasıl tespit edilmesi ve ne şekilde önlenmesi gerektiği konuları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde hile kavramları ve özellikleri, ikinci bölümde hile denetimin kavramı, önemi ve hile denetiminde uygulanan teknikler, üçüncü bölümde müşteri hilelerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Son bölümde ise hile denetiminde müşteri hilelerinin tespitine ilişkin temel bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hile, Hile Denetimi, Müşteri Hileleri, Proaktif Yöntemler

JEL Kodları: M40, M41, M42, M49

* İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ipek.yaylali@medipol.edu.tr

DETECTION OF CUSTOMER FRAUD WITHIN THE SCOPE OF A FRAUD AUDIT**ABSTRACT**

The fact that the accounting and auditing scandals in the world have reached a point that will shake the markets deeply indicates how important fraud is. Innovations in the business world, changes and differences in conditions reveal that controls have a significant share and that audit procedures should be based on professional experience and should be carried out together with audit teams specific to each field. Especially in recent years, the importance given to fraud auditing has been increasing in the detection of increasing fraud in businesses. The aim of this study is to focus on what customer fraud is, how it occurs and how it should be detected and prevented in businesses, which is one of the types of fraud that shakes businesses deeply. In the first part of the study, the concepts, and characteristics of fraud, in the second part, the concept of fraud control, its importance and the techniques applied in fraud inspection, in the third part, customer frauds are evaluated. In the last section, basic information about the detection of customer fraud in fraud auditing is given.

Keywords: Fraud, Fraud Audit, Customer Fraud, Proactive Methods

JEL Codes: M40, M41, M42, M49

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan ve günümüze kadar etkisi devam eden muhasebe ve denetim skandalları, sadece işletmelerin faaliyette buldukları ülkeleri etkilememiş, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Yaşanan bu skandallar, birçok kişinin işten çıkmasına ve büyük yatırımların kaybedilmesine neden olmuştur.

Dünyada ve ülkemizde finansal krizleri hızlandıran ve işletmeleri iflasa sürükleyen nedenlerin başında faaliyetlerin kurumsal yönetim anlayışı kapsamında değerlendirilmemesidir (Amudo & Inanga, 2009). Ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği, verilerin çokluğu, teknoloji kullanımının yaygınlığı ve büyüme düşüncesi muhasebe işlemlerinde karmaşık ve zor işlemlere zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla hazırlanan finansal tabloların güvenilirliğini sorgulama ihtiyacı doğurmuş ve bilgi kullanıcıların güvenilir bilgiye olan gereksinimini artırmıştır. Finansal tabloların doğruluğu ve güvenilirliğini sağlamak adına alanında yetkin, deneyimli ve tarafsız kişilere ihtiyaç duyulmaktadır (Selimoğlu Kardeş ve diğerleri, 2011). Tüm bunlarla birlikte, yaşanan skandallar dünya ekonomisi üzerinde derin bir etki yaratarak, denetim firmalarına yönelik güveni sorgular hale getirmiştir (Mulligan, 2002).

Küresel rekabet ortamı ve teknoloji bağlamda yaşanan yeniliklere uyum sağlamak adına işletmeler her alanda yenileme ihtiyacına gitmişlerdir. İşletme faaliyetlerin artmasıyla birlikte sosyal ve ekonomik alanda birtakım hilelerin ortaya çıkma ihtimali artmıştır. İşletme varlıklarının kötüye kullanılması, muhasebe verilerinin tahrip edilmesi, kontrollerin yetersizliği vb. etkenler şeklinde sıralanabilir (Ekeiqwe, 2000). Aynı zamanda, internetin yaygınlığı ve erişebilirliği iş dünyasında büyük fırsatların doğmasına ve beraberinde olası risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Volonino ve diğerleri, 2007). İşletme-

ler iş ve işlemlerin yürütülmesi aşamasında ortaya çıkan hilelerin tespiti için gerekli yöntemleri acilen uygulamaya koyulmuştur. Bunun neticesinde işletmeler yaşanan bu olumsuz durumların çözümü adına hile kavramı ve hilelerin tespiti ile ilgili detaylı araştırmalara yönelmiştir (Varıcı, 2012). Diğer taraftan yapılan araştırmalar neticesinde işletme yöneticilerinin işletmelerinin küçük bir işletme olduğu ve risk altında olmadığı ve çalışan sayısının yüz kişinin altında olduğu yönündeki düşüncelerin varlığı bu tarz işletmelerde daha çok hile vakaların yaşandığı yönündedir (Gagliardi, 2014). İnsan faktörünün olduğu her yerde hile kaçınılmazdır. Güven duygusu nedeniyle süreçlerin yönetiminde kontrollerin yetersizliği, yetki sınırının uygulanmaması, her işlemin aynı kişi tarafından yapılması vb. eylemlerin uygulandığı işletmelerde olası hilelerin ortaya çıkma ihtimali oldukça fazladır. İşletmeler büyüdükçe ve işletme faaliyetlerinde çeşitlilik arttıkça işlemlerde gerekli kontrolleri doğrudan ya da dolaylı olarak sağlamaları imkansızdır. Kontrollerin alanında uzman ve tecrübeli iyi bir denetim ekibiyle birlikte hareket edilmesi olası hilelerin şiddet düzeyini azaltılacağı yönündedir.

2. KONU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1. Hile Kavramı ve Özellikleri

Hile, dünya çapında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde endişe yaratan ciddi bir sorundur. Hile, üst yönetimden en alt birimlere kadar gerek kamu gerekse özel sektörlerde giderek yaygınlaşan bir yaşam biçimi şekline dönüşmektedir (Abiola, 2009).

Hile, kişi ve kurumları aldatmak için kasıtlı yapılan eylemlerdir (Koh ve diğerleri, 2009). Hile, kendi menfaati ya da üçüncü taraflara haksız bir kazanç sağlamak amacıyla işletme varlıklarının ele geçirilmesi veya yükümlülüklerin yerine getirilmemesi şeklinde gerçekleşmektedir (Hacıhasanoğlu & Karaca, 2015). Başka bir tanıma göre çalışanlar ve üçüncü kişiler tarafından bilerek ve kasdi olarak menfaat sağlamak adına muhasebe verilerin değiştirilmesi, bilgi ve belgelerin gizlenmesi, muhasebe politika ve kuralların yanlış uygulanması şeklinde ifade edilebilir (Bunget & Dumitrescu, 2009). Hile, önceden planlanmış ve anlık fırsatların doğmasıyla birlikte devreye girer. Kişiler tarafından gerçekleşen hilelerin temel amacı genellikle yaşam standartlarının yükselmesi yönündedir. Gerçekleşen hile eylemlerinde en çok işveren zarar görür (Nwaze, 2012).

Hile kavramında yer alan varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Kasıtlı bir şekilde gerçekleşmektedir
- Hile, gizli olarak sürdürülen bir eylemdir
- Her türlü durumda işletme zarar görür
- Hile eylemini gerçekleştiren kendisine yarar sağlamaktadır
- Kurban genellikle aldatılır (Gee, 2014).

Hile, faaliyet ve süreçlerin yönetilmesi aşamasında ciddi zorluklar yaratan bir eylem olup, işletmeler için temel sorunlardan biri olarak görülmektedir (Law, 2011); (Perri & Brody, 2012). Hile, itibarın yok olmasına, faaliyetlerde küçülmeye ya da iflase kadar birçok olumsuz durumları işaret etmektedir

(Gbegi & Adebisi , 2014). Hile, işletmelerde varlıkların yok olmasına ve maddi zararların artmasına yol açan gizli bir risktir. Bu riskler sadece maddi kayıplara ortam hazırlamamakta aynı zamanda sürekliliği de etkileyerek işletme imajını sarsmaktadır. İşletmeler, ilgili risklerin etkisini düşürmek için öncelikle hileleri oluşturan alt faktörleri araştırmalı, olası riskleri tanımaları ve gerekli önlemleri uygulamaları gerekmektedir (Yılmaz ve diğerleri, 2018).

Dünya çapında gerçekleşen yakın tarihli kurumsal muhasebe skandalları (Enron, WorldCom, Global Crossing, Tyco vb.) hile ile ilgili endişeleri artırmıştır (Peterson & Buckhoff, 2004); (Rezaee ve diğerleri, 2004). Bu tür skandallar, yatırımcıların finansal piyasalara olan güvenini azaltmış ve yeniden yatırım yapma girişimini engellemiştir (Manurung & Hardika, 2015). Hile, ulusal sınırları aşan küresel bir sorundur. Tüm ülkeler, sermayenin başka yerlere yönlendirilmesi ve ekonomik gelişmeyi durma noktasına getiren risklerin önlenmesi veya minimum seviyeye indirilmesi kapsamında yeni yöntemlere ihtiyaç duymuştur (Svensson, 2003).

Hile eylemi, yönetim ve çalışanlar tarafından uygun olmayan ahlaki ve etik davranışların sergilenmesi, işletme varlıkların ve yatırımların zimmete geçirilmesi ya da kötüye kullanılması, finansal tabloların manipüle edilmesi, yatırımcıların aldatılması (Soltani, 2014), kayıpların gereğinden az gösterilmesi veya kasıtlı olarak gizlenmesine kadar farklı şekillerde gerçekleşmektedir (Wang ve diğerleri, 2006).

Hile risklerin tespit edilmesinde şüpheli davranışlar ve kırmızı bayrakların varlığı önem taşımaktadır. Davranışsal olmadan şüphecilik, hilelerin tespit edilmesi aşamasında genellikle güçtür. Çünkü, hilelerin işletme yapısı çerçevesinde menfaat sağlamak üzere kişiler tarafından nasıl ve ne zaman gerçekleşeceği öngörülememektedir (Knapp & Knapp, 2001). Hile, kişi/kişiler tarafından kasten yapıldığından tespit edilmesi zor ve zaman alabilmektedir (Kapardis , 2002). Hilenin tespitini engelleyen bir diğer faktör hile türlerinin fazlalığı ve hilenin gerçekleşmesinde alt yatan motivasyonların bilinmemesidir (Kassem & Higson, 2012). Tüm bunlarla birlikte, teknolojinin gelişimi ve muhasebe alanındaki yenilikler hem iyi hem de kötü haber olma niteliğini taşımaktadır. Çünkü değişim ve gelişim bazı durumlarda hilelerin gerçekleşme boyutunu artırmakta ve birçok fırsatları yaratabilmektedir (Çatıkkaş & Çalış , 2007). Diğer bir etken ise konumundan dolayı hilelerin tespit edilememesi ve üst konumda bulunan kişiler tarafından yapılan hilelerin büyük maddi kayıplara yol açtığı ve iflase kadar götürdüğü gerçeğidir. Bu tür hilelerin pozisyonundan dolayı tespit edilmesi zaman alabilmekte ve etki düzeyi yüksek olmaktadır (Idowu, 2009). Hile, büyük maddi ve manevi zararlara neden olan, sosyal ve çevresel istikrarı zayıflatan ve ekonomiye darbe vuran, itibarı zedeleyen ve sürekliliği tehdit eden bir eylemdir (Nicolescu, 2007). Yaşanan hileler neticesinde finansal raporlamanın güvenilirliğini ve denetimin kalitesini artırmak için kurumsal yönetim kritik bir önem taşımaktadır (Ezzell, 2002).

İşletme yönetimi ve çalışanlarca yapılan hileler işletmeler için önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Yapılan hile araştırmaları neticesinde işletmelerin yıllık gelirlerinin %5'ini hileli işlemlerden dolayı kaybettikleri görülmektedir. Vaka sayısı ve maliyet açısından artış gösteren hilelere şu şekilde örnekler verilebilir:

- İşletme yönetimi tarafından ilgilileri aldatmak için yapılan finansal tablo hileleri
- İşletme çalışanları tarafından yapılan hileler

- Yatırımlarla ilgili yapılan hileler
- Beyaz yakalılar tarafından yapılan hileler
- Ticari rüşvetler ve komisyonlar,
- Banka işlemleri ile ilgili hileler
- Kredi kartı, bilgisayar ve internet hileleri şeklinde açıklanmaktadır (Bozkurt, 2000).

Hilelerin tespiti ve önlenmesi aşamasında işletme yönetimine büyük sorumluluklar düşmektedir. Bahsi geçen olası risklerin bertaraf edilmesinde gerekli kontrol mekanizmalarının devreye girmesi, çalışanların kontrol sürecine dahil edilmesi ve yetkilerinin belirlenmesi ile tüm alanlarda görevlerin ayrımı ilkesinin uygulanması önem taşımaktadır.

2.2. Hilenin Ortaya Çıkartılması ve Önlenmesi

Kurumsal dünyada hile en kritik sorunlar arasında yerini korumakta ve günümüz şartlarında giderek daha da yaygınlaşmaktadır (Skousen & Wright, 2006). Ekonomik küreselleşme sonrasında işletmelerde yaşanan skandallar tüm dikkatleri denetim sürecine yönlendirmiştir. İşletmelerde hileler incelendiğinde yönetim tarafından gerçekleşen hilelerin tespiti ve önlenmesi aşamasında gerekli tedbirlerin alınmadığı yönündedir. Bu tür durumlar genellikle zayıf bir yönetime sahip olmakla ilişkilidir (Dzamba, 2004).

Hileden korunmak yüzde yüz mümkün değildir. İşletme yönetimi hilelerin önlenmesi hususunda gerekli tedbirleri sağlamış olsa da hile kaçınılmazdır. Yönetimin gerekli tüm düzenlemeleri yerine getirdiğini düşünerek rahat olmamaları ve her daim tedbirli olmaları ve buna göre davranmaları gerekir (Sheridan, 2014). İşletmeler hile ile mücadele etme aşamalarında belirledikleri stratejilerde başarılı olabilmesi için hilelerin ortaya çıkartılması kadar hilelerin önlenmesine de gereken önemi vermelidir. Bu iki kavramın birlikte ele alınması gerekmektedir (Bozkurt, 2016). Hileleri bertaraf etmek adına önleyici kontroller oluşturulmalı ve tüm birimlerde hilelerin ortaya çıkma düşüncesi yüksek seviyede tutulmalıdır (Yılmaz B. , 2005).

Hile ile ilgili somut kanıtlara ulaşmak ilk etapda oldukça güçtür. Hile sürecinde bulunan unsurlardan biri hilelerin ortaya çıkartılması aşamasında hile belirtileri işaretleridir (Gökçen & Tipi, 2019). İşletme varlıklarının kötüye kullanımında ve finansal tablolarda yapılan hileleri tespit etme ve önlemede yardımcı olan uyarı işaretleri bulunmaktadır (Dzamba, 2004). Bu uyarı işaretleri, hile olasılığını gösteren önemli kanıt delilleri olup, önlem alınması gerektiğini bildiren kırmızı bayraklardır (Green & Calderon, 1996). Hilenin ortaya çıkartılmasından sonra hile ile ilgili bir araştırma söz konusu ise hile araştırılmasına geçilir (Gökçen & Tipi, 2019). Diğer bir ifadeyle, hilenin ortaya çıkartılması aşaması bir hilenin olup olmadığına yönelik bir şüphe duyularak incelemeler yapılır, hilenin araştırılması ise hile gerçekleştikten sonra hilenin nasıl ne zaman, kim tarafından ve niçin yapıldığı sorularına cevaplar aranır (Bozkurt, 2016).

Hile, işletme itibarına zarar veren bir eylem olmakla birlikte yatırımcıların güvenini azaltan önemli bir sorundur. Yatırımcılar hile riski sorununa karşı çok temkinli davranmaktadırlar. Yatırımcıların yatırım yapılacak işletme hakkında kurumsal yönetim kapsamında yer alıp almaması büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca, yatırımcılar hilelerin önlenmesinde etkili yöntemlerin uygulanıp uygulanmadığı konusuna da odaklanmaktadır (Munteanu ve diğerleri, 2010).

Hilenin önlenmesi ile ilgili en çok kullanılan ihbar hattı yöntemidir. İhbar hattı, bir kişi tarafından fark edilen hilelerin ilgili birimlere bildirilmesi sonucu yetkili kişiler tarafından çözülmesini içerir. İlgili bildirimler doğrudan gerçekleşen hile ile ilgili belirtiler olabileceği gibi bazı ipuçları vermek şeklinde de gerçekleşebilir. İşletmelerde ihbar hattının etkin işlenmesine yönelik birtakım özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Kişilerin ahlaki açıdan yeterli duyarlılığa sahip olması
- Kişilerin hileleri çözmek için stratejileri belirleme yeteneğine sahip olması ve
- Kişilerin hileleri çözmek için istekli ve kararlı olmalarıdır (Rezaee & Riley, 2010).

İşletmelerde olası hilelerin önlenmesi adına alınacak tedbirler aşağıdaki gibi sıralanabilir. Bu tedbirler hile risklerinin azaltılmasında katkı sağlayacaktır.

- Dürüstlük ve Etik Değerler yaratmak
- Çalışanların her daim izlenmesi
- İhbar hattı oluşturulması
- İşe uygun çalışanların seçimi
- Cezalandırma politikasının oluşturulması
- Uygun ve güvenilir çalışma ortamının yaratılması
- Hile risk değerlendirilmesinin yapılması
- Çalışanlara destek programlarının oluşturulması
- İç kontrolün etkinleştirilmesi
- İç denetim fonksiyonunun kurulması
- Hile bilincinin oluşturulması, şeklinde belirtilmektedir (Gloeck & De Jager, 2005).

İşletmelerde etkin ve verimli bir iç kontrol sisteminin varlığı, hileyi gerçekleştiren kişi/kişiler üzerinde önemli bir caydırıcılığı bulunmaktadır. Kontrol mekanizmalarının etkili ve güçlü olması hem hilelerin gerçekleşme alanlarının azalmasına hem de hilelerin kısa zamanda ortaya çıkmasına etki eder. Hilelerin çoğu, yakalanmama düşüncesi ve fırsat unsurunun devreye girmesiyle meydana gelmektedir (Abiola & Oyewole, 2013). Bu kapsamda gerçekleşen hileleri ortaya çıkartmak, önlemek, gerekli tedbirleri almak ve uygulamak işletme yönetiminin görevleri arasındadır. İşletme yönetimi özellikle iç kontrol sistemini kurarak ve bu sistemin etkinliğini sağlayarak olası hilelerin etkisini düşürebilir. Bir başka önemli etken ise diğer denetim birimlerinin sisteme entegre edilmesi hususunun yönetime sağlayacağı faydadır. Tüm

bunlarla birlikte, hilenin finansal tablolar üzerinde önemli bir etkiye sahip olması nedeni ile bağımsız denetçilere hile riskini araştırma ve değerlendirme sorumluluğu verilmiştir (Kaya & Uzay, 2018).

Hilelerin ortaya çıkartılmasında oluşan maliyetler işletmeler nezdinde istenmeyen bir durumdur. Bu açıdan, olası hilelerin erkenden tespit edilmesi ve fırsatların ortadan kaldırılması iç kontrol sisteminin kurulması ile mümkündür. Kontrol ortamının sağlanması, risklerin değerlendirilmesi, güvenilir bilgi sistemi ve izleme faaliyetlerinin etkili olması ise ancak iç kontrol sisteminin uygun ve doğru zamanda kurulmasıyla ilişkilidir. Ayrıca dürüstlük ve iş ahlakı ile ilgili değerlerin işletmenin her kademesinde benimsenmesi de diğer önemli bir adımdır (Biegelman & Bartow, 2012). İşletme yönetimi, çalışanın davranışlarını, yaşam tarzındaki değişiklikleri, uyuşturucu/alkol veya kumar bağımlılığı, nitelik, yeterlilik, eğitim, önceki işler, performansın düzenli olarak değerlendirilmesi ve alınan kararlarla ilgili tutarsızlıklar gibi faktörleri de dikkate almalıdır (Petraşcu & Tieanu, 2014). Dolayısıyla, etkin bir iç kontrol sistemi aracılığı ile hile olayları erkenden fark edilerek, gerekli önlemler alınır ve oluşacak kayıpların önüne geçilebilir (Hermiyetti, 2010).

(Petraşcu & Tamas, 2013), göre iç kontrolün rolü, işletmenin finansal verilerinin muhasebe ilkelerine uygunluğu ve finansal tabloların doğru, güvenilir ve eksiksiz bir resmini sunmaktır. Usulsüzlüğü ve dolandırıcılığı tespit etmek ve sınırlandırmak için etkili bir yöntemdir. Bununla birlikte bir iç denetimin varlığı ile bağımsız denetim ve diğer denetim faaliyetleri arasında sağlıklı iletişim kurularak uygun ve doğru yapıya sahip bir iç kontrol sistemi geliştirilebilir. Bu noktadan hareketle, iş ve işlemlerin doğru yürütülmesine yardımcı olur ve olası hilelerin önlenmesine destek verir. İşletmelerde etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulmaması neticesinde; denetim çalışmalarında yaşanan eksiklik, performans kalitesini değerlendirmede yetersizlik, bilgilere ulaşmada yaşanan aksaklıklar ve işletme yönetiminin ihmalkâr davranışı hilelerin gerçekleşmesi için birtakım fırsatları doğurabilir (Kostova, 2013).

Denetçinin denetim süresince hileleri ortaya çıkartma konularında hâkim olmaları gereken üç temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar (Vona, 2012);

Farkındalık yöntemi: Kişi/kişilerin hileli işlemleri gerçekleştirirken gizlemek adına kırmızı bayrakların (uyarı, işaret, ipuçları) farkında olmaktır.

Teori yöntemi: Denetçinin hile tanımlarına, hile işaretlerine ve hile üçgenine hâkim olmaktır.

Metodoloji yöntemi ise hile eylemi amacının tanımlanması, hile risklerine hâkim olunması, hile riski değerlendirme sürecinin geliştirilmesi ve hile soruşturmasının yürütülmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Gerçekleşen hilelerin önlenmesinde birtakım yöntemler mevcuttur. Söz konusu bu hileleri önlemede işletme yönetiminin gerekli alt yapıyı kurması elzem bir durumdur. İlgili yöntemler ise;

- Sürpriz denetimler
- Duran varlık ve stokların takibi
- Bordro bilgilerinin kontrolü
- İzleme

- Seyahat ve personel giderlerinin kontrolü
- İhbar hattı uygulamaları
- Satıcıların kontrolü ve banka mutabakatları, şeklinde sıralanabilir (Pehlivanlı, 2011).

Kısaca, işletme yönetimi olası hilelerin verdiği zararları önlemek ya da etkisini en aza indirmek için kontrol ortamının sağlanmasına öncelik vermelidir. Maliyet faktörleri ikinci planda tutularak her alan için gerekli ve deneyimli denetçiler ön planda yer almalıdır. Hileyi önlemek kesin olmamakla birlikte insan faktörünün olduğu her yerde hile kaçınılmazdır anlayışı işletmeleri süreçlerin her aşamasında harekete geçirecektir. Teknolojinin bu denli geliştiği bir dönemde hileleri klasik yöntemlerle çözmek itibar ve sürekliliğe olumsuz etki edecektir.

3. HİLE DENETİMİNİN TANIMI VE ÖNEMİ

Küresel rekabet ve teknolojik değişimlere bağlı olarak artan hile ve yolsuzluklar, başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerde “hile denetim” diğer ismiyle “adli muhasebe” olarak yeni bir mesleğin doğmasına zemin hazırlamıştır. Hile denetimi, muhasebe verilerinin güvenilir ve doğruluğundan şüphe duyulan durumlarda başvuru alanıdır (Rasmussen & Leuanae, 2004).

İşletmelerde faaliyetlerin yürütülmesi sırasında sık sık hileler ortaya çıkmaktadır. İşletme yöneticisi, çalışan, satıcı ya da müşteriler herhangi bir baskı durumunda kaldıklarında ya da bir fırsat unsuru ortaya çıktığında hilelere başvurabilirler. Bu kapsamda, iş ve işlemlerin sağlıklı yürütülmesinde hile denetimi önem arz eden konu olarak ortaya çıkmaktadır (Akçay & Uysal, 2019). İşletmelerde süreklilik sağlayan ve önem kazanan sürekli denetim kavramı, koşulların etkisiyle birlikte diğer farklı denetim alanlarını ortaya çıkartmıştır. Bu denetim alanlarından biri, işletmelerin sürekli karşı karşıya kaldıkları hileleri tespit eden, önlemeye yönelik yeni yöntemleri ortaya koyan, hilelerin önlenmesi için risk haritasını çıkaran ve hilelerin etkilerini gidermeye çalışan ya da derecesini azaltan ve işletmeler için gerekli olunan hile denetimi kavramıdır (Pehlivanlı, 2011).

Hile denetimi, finansal tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğunu tespit etmeye yönelik makul güvence vermek amacı ile gerçekleşen ve planlı bir şekilde yapılan süreçtir (Doğan & Kayakıran, 2017). Hile denetimi, denetim sürecine başlamadan önceden planlanan bir denetim programının oluşturulması kapsamında denetim ekibinin karar ve performansı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Bierstaker & Wright, 2001). Ayrıca, üst yönetimde bulunan kişiler tarafından sergilenen davranış ve tutumların çalışan performansına etki edebileceği için gerekli önlemleri ortaya koyarak olası hilelerin derecesini azaltmaktadır (D'Aquila & Bean, 2003).

İşletmelerde gerçekleşen hilelerin tespiti genellikle finansal denetim sırasında ortaya çıkmaktadır. Nedeni ise finansal denetim odağının hile denetimine göre farklı olması ve uygulanan testlerin farklılaşmasıdır (Pearson & Singleton, 2008). İşletmelerde gerçekleşen hileleri önlemek adına yeni yöntemler için arayışlara gidilmesi genellikle kırmızı bayrak (işaret) yaklaşımının kabul edilmemesiyle ilişkilidir. Kırmızı bayraklar, hile göstergelerinden oluşan bir kontrol listesinin kullanılmasını içerir. Kırmızı bay-

rakların varlığı hilenin varlığını göstermez, fakat bir denetçiyi uyarmak için kullanılan ipuçlarıdır. Bu açıdan bu uyarıcı faktörünün uygulanması işletmelere fayda sağlayacaktır (Kapardis , 2002).

Denetçilerin hileleri tespit etmede başarısız olmaları genellikle alanında uzman olmayan denetçilerin sorumluluğunda hilelerin araştırılmasıdır. Faaliyetlerin tür, yapı ve oluşumlarına göre denetim süreci alanlara özgü olmalıdır (Hammersley ve diğerleri, 2011). Bu aşamada kontrol mekanizmalarıyla birlikte diğer denetim süreçlerinin devreye girmesi büyük önem teşkil etmektedir. Gerçekleşen her hile sürekliliği zedeledikçe çalışan performansını da olumsuz etkileyecektir (Munteanu ve diğerleri, 2010). Bu bakımdan hileleri tespit etmede sorumlu olan hile denetçisinin; hileleri tespit etme yeteneğine sahip olması, sezgilerini etkin kullanması, soruşturma kabiliyetine sahip olması ve denetim programını yürütürken mesleki bilgi ve deneyime vakıf olması önem arz etmektedir (Rahmawati, 2017). Ayrıca hile denetimi, hilelerle mücadele edilmesinde gerekli denetim ekibini yeniden kurmak, önleyici politikalar oluşturmak ve sisteme entegre edilmesini sağlamak, riskleri belirlemek ve değerlendirmek, izleme süreçlerinin geliştirilmesini, kontrol mekanizmalarının etkinliğini, iş akış süreçlerinin sürekli test edilmesi gibi yaklaşımlara sahip olması hileleri önlemede katkı sağlayacağı göz ardı edilmemelidir (Gallet, 2010).

Hile denetimin etkili olması yönünde yapılacak ilk adım, denetimin yapılacağı birimin iyi bir şekilde analiz edilmesidir. Çünkü her işletmenin faaliyet alanı ve süreçleri farklılık gösterebilmektedir. Faaliyet alanı ve iş süreçlerinin daha iyi değerlendirilmesi için gerekli unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- İşletme içerisinde bulunan tüm birimlerle görüşmeler yapılarak faaliyetlerin değerlendirilmesi
- İşletmenin diğer üçüncü taraf ile bağlantılarının incelenmesi
- İşletmede daha önce yaşanmış hile olaylarının değerlendirilmesi
- Üst pozisyonda bulunan yönetici ve kilit konumda yer alan çalışanlarla görüşmelerin yapılması
- İşletmenin iş akış süreçleri ile bu iş süreçlerinin ürettiği verilerin değerlendirilmesi
- İşletmede doğabilecek hile vakalarının belirlenmesidir (Singleton & Singleton, 2010).

Teknolojinin iş dünyasında hızlı bir şekilde yerini alması faaliyetlerde çeşitliliğe neden olmuştur. Bu durum işlemlerin zor ve karmaşıklığını kaçınılmaz hale getirmiştir. Dolayısıyla gerçekleşen hileler gizli bir şekilde yürütülmektedir. Çalışanlar teknolojinin getirdiği imkanları kullanarak bilgi ve belgelerin saklanması ya da değiştirilmesini daha kolay yapabilmektedir (Kenyon & Tilton, 2006). Ayrıca, birçok işletme ekonomik baskılar nedeniyle iflaslarla karşı karşıya kalmakta ve bu durum kontrol yetersizliğini oluşturarak çalışanlarda iş güvenliği eksikliğini yaratmaktadır. Bu olumsuz durumların varlığı ise hile riskini kademeli şekilde artırmaktadır (Owojori & Asaolu, 2009). Bu aşamada, kaliteli ve nitelikli bir denetim faaliyetinin gerçekleşmesi adına uygun ve doğru denetim programlarının oluşturulması, verilen sorumlulukların eksiksiz yerine getirilmesi, denetimle ilgili tüm sorumlulukların belirlenmesi ve doğru denetim tekniklerinin uygulanması önemlidir (Gönen & Rasgen, 2016).

3.1. Hile Denetim Teknikleri

3.1.1. Benford Yasası

Benford Yasası, veri kümesi içindeki sayılarda kullanılan rakamların olasılık dağılımlarını analiz etmek üzere uygulanan bir matematik yöntemidir. Benford yasasında ilgili rakamların beklenen frekansları ile gözlemlerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan verilere uymayan anormal sayı dizileri doğrudan hileli işlemleri göstermemekte, hile riskinin artığına yönelik yoğunlaşması gereken alanı işaret etmektedir (Nigrini, 2011). Benford Yasası, rakamların ortaya çıkış sıklıkları ile muhasebe verilerinde ortaya çıkan ilk rakamların sıklıklarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Terzi & Kasap, 2007).

3.1.2. Yapay Sinir Ağı

Yapay sinir ağları, insan beyninden esinlenerek, doğru ve güçlü istatistiksel modelleme yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Yapay sinir ağları, veri kümesinde bulunan işlemler arasındaki fonksiyonel bağlantıları belirlemekte ve bu işlemleri sınıflama, tanımlama, tahmin etme, değerlendirme ve kontrol testlerine tabi tutmaktadır (Coakley & Brown, 2000). Yapay sinir ağları, ağırlıklı bağlantılar aracılığıyla birbirine bağlanan ve her biri kendi belleğine sahip işlemlerden meydana gelen paralel ve dağıtılmış bilgi işleme yapılarıdır (Elmas, 2003). Yapay sinir ağları, hilelerin tespitinde ve risk değerlendirmelerinde kullanım alanı yaygındır (Cerullo & Cerullo, 2006).

3.1.3. Veri Madenciliği

Veri madenciliği, gizli kalmış bilgileri istatistik ve matematik teknikleri kullanarak çözmeye çalışan, ileriye yönelik önemli tahminlerde bulunmaya katkı sağlayan, fark edilmeyen ilişkileri açığa çıkaran, önemli kuralları üreten veri tabanlı teknoloji yöntemidir (Karacan & Uygun, 2016). Başka bir ifadeye göre veri madenciliği, büyük hacimli veri yığınları arasından önemli ve değeri olan bir bilgiyi elde etme işlemi şeklinde ifade edilebilir. Veri madenciliği, veriler arasındaki doğru ve anlamlı ilişkileri ortaya koymak üzere gerektiğinde ileriye dönük çıkarımlarda da bulunabilir (Özkan, 2008). Veri madenciliği, hile risklerinin gözlemlenmesi adına ve yüksek miktardaki bilgilerin etkin ve etken bir biçimde analiz edilmesini amaçlar (Rezaee & Riley, 2010). Genellikle adli muhasebeciler, özellikle büyük ölçekli veriler arasında herhangi bir anormallik olması durumunda veri madenciliğinden faydalanmaktadır (Crumbley, 2001).

3.1.4. Kırmızı Bayraklar (Red Flags)

Kırmızı bayraklar, yönetim ve çalışanların kişisel menfaat sağlamak adına hile yapmaya iten baskılar, fırsatlar, durumlar, tehditler ya da kişisel özellikler olarak tanımlanabilir (Gullkvist & Jokipii, 2013). Kırmızı bayraklar, işletmelerde ortaya çıkabilecek olası risk eylemleridir (DiNapoli, 2008). Hayatın olağan akışı dışında gelişen bir durum söz konusu olduğunda daha dikkatli araştırılması gerektiği ve hileye karşı bir eğilim olduğunun göstergesidir (Sandhu, 2016). Kırmızı bayraklar her işlemde hile belirtisini göstermese de hilenin olabileceğine yönelik ilgili alanlara daha fazla yoğunlaşmasını işaret etmektedir. Kırmızı bayraklar, hile denetimi sürecinde uygulanan erken uyarı sistemidir (Koornhof & du Plessis, 2000). Kırmızı bayraklar, hile belirtilerini değerlendirmede işletmenin yapısı, faaliyetlerin yürütülme şekli, sektör ve kültürüne dayanmaktadır (Pehlivanlı, 2011).

3.1.5. Analitik İnceleme Prosedürleri

Analitik inceleme prosedürleri, finansal ve finansal olmayan veriler arasındaki anlamlı ilişkileri analiz eden ve finansal tablolarda olası hata ve yanlışlıkları tespit etmeye yönelik geliştirilen bir yöntemdir (Meigs ve diğerleri, 1989). Analitik inceleme prosedürleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir denetim yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemde, verilerin değerlendirilmesi aşamasında denetçinin bilgi birikimi ve deneyimi hileli vakaların ortaya çıkarılması kapsamında önemli bir konumdadır (Knapp & Knapp, 2001). Analitik inceleme prosedürlerinin uygulanması finansal tablolarda yer alan hesap kalemlerinde risklerin olma ihtimalini işaret eder. Risk olarak belirlenen her işlemde hile olasılığı bulunmayabilir (Taylor, 2011). Analitik inceleme prosedürlerinin temel amacı; işletme devamlılığının korunması, işletme ve çevresinin tanınması, hazırlanan finansal tablolardaki yanlışlıkların tespiti, denetim sürecinde uygulanan testlerin azaltılması ve kapsamının genişletilmesidir (Gökten & Gökten, 2010).

3.1.6. Çapraz Denetim Tekniği

Çapraz denetim, muhasebe işlemlerinde hangi hesap kaleminin alacak ya da hangi hesap kaleminin borç kaydı göstereceğine yönelik uygulanan bir tekniktir (Çankaya & Gerekan, 2009). Çapraz denetim, muhasebe işlemlerindeki hesapların birbiriyle karşılıklı doğru çalışması gerektiğini amaçlamaktadır. Muhasebe işlemlerinde karşılıklı çalışmaması gereken hesaplar aynı kayıt içerisinde söz konusu ise anormal bir durumun olduğu düşünülmelidir. Ayrıca, hesap kalemlerinde bulunan tutarların doğruluğu da önemlidir. Hesap kalemleri ile tutarlar arasında bir farkın olması halinde gerekli araştırmalar yapılır (Şen, 2007).

3.2. Hile Denetimi Aşamaları

Hile denetiminde temel amaç, hileli işlemlerin ortaya çıkarılması, odak noktası ise hileli işlemlerdir. Hile şemalarının tanımlanması ile başlayan ve hileye ilişkin denetim sonucunun oluşturulması ile biten hile denetiminin aşamaları aşağıdaki gibidir (Vona, 2012):

- **Hile Şemalarının Tanımlanması:** Hile denetimi, hata ve hileleri araştırmak üzere tasarlanan bir denetim yaklaşımıdır. İşletme sistemi içerisinde çeşitli hile şemaları mevcut olup, denetçi hileli işlemler için hangi hile şemalarının denetim planında uygulanacağına odaklanmalıdır.
- **Denetim Prosedürünün Tasarımı:** Hile denetim prosedürleri doğru işlemleri belirlemeye yöneliktir. Denetçi, belge incelemesi ile başlayarak ekonomik işlemlere yönelik prosedürlerin incelenmesi, bağımsız veri kıyaslamasının yapılması, mantıksal ve trend testlerin analizinin değerlendirilmesi şeklinde mevcut durumla karşılaştırılmalıdır.
- **Hile Fırsatı:** Çalışanlar, hileli işlemleri organize edebilir ve her türlü hilelere başvurabilirler. Burada temel amaç, denetçiler tarafından çalışanların hangi durumlarda hileli eylemlere başvurabileceklerini belirlemektir.
- **Veri Hazırlığı:** İşletme faaliyetlerinde gerçekleşen farklı işlemlerin tanımlanması ve analiz edilmesidir. Söz konusu hile riskleri eşlenir, kontroller belgelenir ve kontrollerin doğru çalışıp çalışmadığına yönelik değerlendirmeler yapılır.

- Kanıtların Değerlendirilmesi: Hile şemaları vasıtasıyla çalışanlar tarafından gizlenmiş olan hilelerin açığa çıkartılması için güvenilir kanıtların toplanmasıdır. Eksik belgelerin tespiti ve kontrollerin yetersizliği değerlendirilerek yönetimle paylaşılması gerekmektedir.
- Sonuçların Oluşturulması: Hile denetimi çalışmasında ortaya çıkan iki tür sonuç mevcuttur. Birincisi, gerçekleşen hile denetimi sonucunda hiçbir kanıt ulaşılmaması, ikinci sonuç ise toplanan kanıtların güvenilir ve yeterli düzeyde olmamasıdır.

Hile denetimi süresince belirlenmiş olan ve yapılan işlemler hile denetimin odak noktasını içermektedir. Herhangi bir hileli durum tespit edildiğinde, denetçi tarafından hile şemaları oluşturulmaktadır. İşletme faaliyetlerinde hileli işlemin olup olmadığına yönelik gerekli yöntemler uygulanarak ulaşılmaktadır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde hileli işlem tespit edilirse gerekli soruşturma yapılmaktadır.

3.3. Hile Denetçisi ve Özellikleri

Son yıllarda yaşanan muhasebe skandalları birçok yatırımcı fonlarının yok olmasına ve yatırımcının piyasalara olan güveninin kaybetmesine neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz durumlar neticesinde işletmelerde hilelerin önlenmesine daha fazla yoğunlaşması gerektiği ortaya çıkmıştır (Peterson & Buckhoff, 2004); (Rezaee ve diğerleri, 2004). İşletmelerde gerçekleşen hilelerin zararları önemli boyutlara ulaşmıştır. Hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi uzmanlık gerektiren bir alandır. Muhasebeci, İç denetçi, bağımsız denetçiler tarafından hilenin tespit edilmesi ve önlenmesi konusunda yüksek bir performans beklenmemesi gerekir. Çünkü hile başlı başına uzmanlık gerektiren bir alandır. Bu nedenle yeni bir meslek türü olarak ortaya çıkmıştır. Bu mesleği icra edenlere Hile Denetçisi ya da Adli Muhasebeci adı verilmektedir (Bozkurt, 2000).

Hile denetçisi, faaliyet ve süreçlerde gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi muhtemel hilelerin tespiti ya da önlenmesi aşamasında hizmet sunan deneyimli kişilerdir (Çankaya & Gerekan, 2009). Hile denetçileri olarak adli muhasebeciler, hilenin nasıl, kimler tarafından ve ne şekillerde yapılabileceği konularında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

Hile denetçileri, hileli işlemleri açığa çıkartma konusunda birtakım görevleri yerine getirmektedirler. Bunlar;

- Gerçekleştiğinden şüphe edilen hileli işlemleri belge ve kanıtlarıyla birlikte tespit etmek
- İşletmenin durumunu analiz etmek ve yapılacak işlemlerle ilgili tavsiyeleri değerlendirmek
- İşletme varlıklarının korunması ve geliştirilmesine katkı sunmak
- Aktiflerin tahsil işlemleri için hukuki işlemlerle ilgili işletmeye yardımcı olmak
- İşletmeyle birlikte çalışan diğer uzman kişilerle iştişare halinde bulunmaktır (Pazarçeviren, 2005).

Hile eylemleri, her geçen gün işletme ve çevresini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Yaşanılan maddi kayıpların derecesi işletmeler nezdinde sağlıklı ölçülememektedir. Dolayısıyla bu olumsuz durumların yok edilmesi, hilelerin önlenmesiyle ilişkilidir. Gerçekleşen hilelerin önlenmesi ise mesleki deneyim

ve tecrübeye bağlı uzman kişilere olan gereksinimi artırmaktadır. Bu noktada, hile denetçiliği mesleği gerekli görülen önemli bir konu olarak yerini korumaktadır.

Basarılı bir hile değerlendirme sürecinin dört adımı mevcuttur. Bunlar;

- Hileli işlemlere neden olabilecek risk faktörlerini tespit etmek ve değerlendirmek
- İşletme faaliyetlerinde olası riskleri belirlemek ve değerlendirmek
- İşletme içinde hileye neden olabilecek olası riskleri belirlemek
- İşletme faaliyetlerinde zayıf kontrolleri tespit etmek ve değerlendirmek, şeklinde sıralanabilir (Zikmund, 2008).

Hile denetçiliği, farklı süreçlerin ve farklı davranış şekillerinin detaylı araştırıldığı ve incelendiği alan olarak bilinmektedir. Hile denetçisi ya da adli muhasebeci, yapılan hileleri kanıtlayıcı belgelerle ortaya koyma gayreti içerisindedir (Singleton & Singleton, 2010). Ayrıca hile denetçisi, hileli işlemler neticesinde hileyi gerçekleştiren çalışanların dolandırıcılığı, rüşvet, zimmete geçirme, nakit hırsızlığı, stok hırsızlığı, suça karışmış soruşturmalar gibi özel ve kamu sektöründe faaliyet gösteren işletmelere hizmet verir ve cezai konuların çözümü konusunda gerekli desteği sağlar (Shim ve diğerleri, 2008). Diğer bir ifadeyle hile denetçileri, muhasebe işlem ve süreçlerde, strateji, politika, personel ve kuralların doğru uygulanmasında gerekli önerilerde bulunur ve işletme içerisinde iç kontrol sisteminin etkin ve verimli işleyişine katkı sunar (Golden ve diğerleri, 2006).

4. MÜŞTERİ HİLELERİNİN TANIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Müşteri hileleri, müşterilerin mal ve hizmet satın aldıkları işletmeye karşı gerçekleştirdikleri hilelerdir. Müşteri hileleri, düşük tutarda mal ve hizmet satın alınması, alınan malların ödemesinin yapılmaması, ya da ödemeleri gereken tutarın altında bir ödeme yapma şeklinde genellikle müşteriler mal ve hizmet sunan işletmeleri kandırmak adına çeşitli hilelere yönelmektedirler (Elder ve diğerleri, 2010). Bu hile türünde “tüketici kanunu” bilinçli bir şekilde yanlış yorumlanarak işletmeler istismar edilmeye çalışılmaktadır. Müşteri hilelerinde satın alınan malın bir müddet kullanılıp iade edilmesi, garanti kapsamında olmayan bir malın “kapsam dahilindeymiş” gibi gösterilerek iadesi konusunda ısrar edilmesi, satın alınan malın bozuk ürün iddiasıyla mal bedelini ödemekten kaçınması vb. etkenler yolsuzluğun temel yöntemleridir (Albrecht ve diğerleri, 2009).

Müşteri hileleri genel olarak, mal ve hizmet alan müşteri tarafından ya tek başına ya da işletmede bir çalışanla birlikte ortaklaşa yapılmaktadır (Bozkurt, 2016). Müşterilerin tek başına gerçekleştirdikleri hilelerde genellikle teslim alınmış ürünler hakkında gerçek olmayan yanıltıcı iddialarda bulunmalarıdır. Müşterinin çalışanlarla birlikte gerçekleştirdikleri hilelerde ise düşük fiyatla ürün alınması, ödemenin yapılmadan ürünün teslim edilmesi, ödeme yapılmadığı halde yapılmış gibi gösterilmesi şeklinde işletmeler aldatılmaktadır (Singleton & Singleton, 2010).

Yapılan tanımlamalar kapsamında işletmelerde gerçekleşen müşteri hileleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İşletmeden mal çalma
- Paketlenmiş mallar üzerindeki gizli hileler
- Benzer malların etiketlerini değiştirme
- İade amaçlı kısa dönemli satın almalar
- Garanti kapsamında olan ürünü bir müddet kullandıktan sonra yenisi ile değiştirmek için ürüne kasten zarar vermek
- Belirli bir hizmet için sahte üyelik kayıtları
- Satın alınan malın ödemesinde sahte çek kullanımı
- Sigorta şirketlerinden hak edilmeyen ödemeleri almak, şeklinde tanımlanmaktadır (Tian & Keep, 2002).

Müşteri hilelerinde yapılan hile türleri çeşitlilik göstermekte olup, genelde müşterinin mal veya hizmet satın alınan işletmeye karşı kötü bir niyet öne sürerek parasal ya da ücretsiz bir ürün alma niyetiyle yapılmasıdır. Müşteri, işletmeden düşük tutarda ürün almakta veya mal ve hizmetlere yönelik aldatıcı iddialarda bulunarak kar gütmeye peşindedir. İşletme yönetiminin müşteri potansiyelini koruması adına müşterilerine güvenmesi sağlıklı bir iş ilişkisi için gereklidir. Fakat bazı müşterilerin iş ahlakı hileli davranışlara yol açmaktadır. İşletme yönetiminin mal ve hizmet satımında bu tarz olumsuz durumlarla karşılaşabileceği varsayılarak müşteri ilişkilerinde kontrolleri sağlamaları gerekmektedir.

Müşteri ve çalışan tarafından iş birliği şeklinde yapılan hileler genellikle işletme yönetiminin bilgisi dışında gerçekleşmektedir. Müşteriler, rüşvet ya da hediye karşılığında işletme çalışanlarını kolaylıkla etkisi altına alabilmektedirler. En sık karşılaşılan müşteri hilesi rüşvettir. Müşteriler işletmede ahlaki değerleri zayıf olan ve yaşam koşulları kötü olan çalışanları seçmektedirler. Çünkü bu tarz kişilerin kandırılması ve iş birliğine davet edilmesi daha basittir. Müşteri ve çalışanlar arasında usulsüzlüğe yönelik ilişkilerin kurulması ortaya çıkan maddi kayıplar kadar işletme varlığını da tehdit etmektedir. Müşteri hilelerinde işletmeler zarar ederken müşterilerle birlikte çalışanlarda kazanmaktadır.

İşletmeler her türlü mal ve hizmet satımında müşteriler tarafından çeşitli açılardan zarar görmektedirler. Çalışanlarında devreye girmesiyle birlikte mal veya hizmet satın alan müşteriler korunduğundan dolayı diğer müşterilerle rekabet ortamına girmemektedirler. Dolayısıyla, işletmeler gerçekte en iyi koşullarda satımı gerçekleştirilmemesinde ve bu durum satılan ürün veya hizmetin gerçek değerinin belirlenmemesine yol açmaktadır. Böylece müşteri kendi lehine mal veya hizmeti satın alabilmektedir. Çalışanla birlikte gerçekleşen müşteri hilelerinde alıcı firma çalışana sağladığı rüşveti işletmeden düşük tutarda mal veya hizmet satın alarak çıkartmaktadır. Bu hile türünde çalışanların müşteri ile olan ilişkileri incelenmelidir. Tek bir müşteriyle çalışmak hilelerin doğmasına ortam hazırlar. Kısaca, mal veya hizmet satışından bir karın elde edilebilmesi doğru müşteri seçimi ve doğru ilişkilerin yönetilmesiyle bağlantılıdır. Bu tarz durumlar işletmeleri maddi ve manevi zararlardan koruyacağı aşikardır.

5. HİLE DENETİMİNDE MÜŞTERİ HİLELERİNİN TESPİTİ

Çalışanlar tarafından farklı birim ve şekillerde gerçekleşen hileler sayı ve tutar olarak giderek artmakta ve bu durum işletmeler için önemli bir sorun haline gelmektedir. İşletmelerin kâbusu olan hilelerin tespiti için yapılacak ilk işlem işletme yapısının tanınması ve değerlendirilmesidir. Bununla birlikte, işletmenin içinde bulunduğu coğrafi konum ve faaliyet gösterdiği sektörde dikkate alınarak olası riskler tahmin edilmelidir.

Hile vakalarının her geçen gün artması işletme tarzı ve maliyet faktörlerinin etkisiyle ilgilidir. İşletmeler kendi kurumlarında hileli işlemler olmayacakmış gibi hareket etmektedirler. Fakat, gerçekleşen hileler çoğunlukla işletme yapısına göre şekillenmektedir. Bu bakımdan alt yapılar oluşturulmalı ve hile eylemi gerçekleşmeden önlem alınmalıdır. Çünkü, hile eylemi gerçekleştikten sonra tespiti oldukça güçtür ve maddi kayıpları yüksektir (Aslanzade, 2017).

Hile denetimi, son yıllarda işletmeler, ekonomi ve ülkeler kapsamında hilenin tespiti ve önlenmesinde kritik bir öneme sahiptir. Özellikle dünyada yankı uyandıran muhasebe ve denetim skandalları, denetimin her alanda önemine ve gerekliliğine dikkat çekmiştir (Emir, 2008). Dolayısıyla, işletmelerde gerçekleşen hilelerin tespiti ve önlenmesinde alanında yetkin denetçilere gereksinim duyulmaktadır.

Hile denetiminde gerçekleşen hilelerin nasıl ve ne şekilde ve kimler tarafından gerçekleştirildiğinin bilinmesi gerekmektedir (Yang ve diğerleri, 2017). O halde, hilelerin tespitinde işin teknik boyutunun temel bilgileri gerektirmesi nedeniyle hile denetçileri tarafından yapılan denetim diğer denetim faaliyetlerine göre daha kapsamlıdır.

Yönetim tarafından gerekli olunan iç kontrol sisteminin kurulmaması, işe alınan çalışanların dürüstlük ve ahlaki değerlerinin araştırılmaması, prim desteği adı altında belirlenen hedeflerin çalışanlar üzerinde uygulanması, çalışanlarla iletişim kurulmaması ve mevcut finansal sorunların bilinmemesi olası hileleri artırıcı yöndedir (Singleton & Singleton, 2010).

İşletmelerde gerçekleşen hile türleri içerisinde müşteri hilelerin verdiği zarar oldukça fazladır. İşletme yönetimi tarafından hilelerin önlenmesi için etkin bir iç kontrol sisteminin kurulması hayati bir önem taşımaktadır. İç kontrol sistemin varlığı, işletmeler için önemli bir güvenlik duvarı oluşturmaktadır. Kontrol ortamı bilinci yaratılarak iş ve görev tanımlamaların yapılması, yetkilerin belirlenmesi, doğru işe doğru kişinin seçilmesi ve eğitilmesi, görevlerin ayrılığı ilkesinin uygulanması, mal ve hizmet satımı ile ilgili işlemlerde farklı kişilerin görevlendirilmesi ve farklı kişiler tarafından muhasebeleştirilmesi, mal veya hizmete ilişkin satış prosedürlerinin oluşturulması, ödemelerin farklı kişiler tarafından takip edilmesi ve işleme alınması, alınan siparişlerin düzenli olarak kontrol edilmesi, depodan çıkan mallar için bağımsız teslim etme bölümlerinin oluşturulması vb. gibi faktörler ortaya çıkabilecek olası hilelerin önlenmesinde fayda sağlayacaktır.

Denetçilerin denetim sürecinde işlemlerle ilgili yüksek, düşük ya da yuvarlak rakamlara dikkat etmeleri önemlidir. Bu tür hilelerin ortaya çıkma olasılıkları bulunsa da genellikle tesadüf ya da ihbar şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşletmeler kapsamında ister müşteri hileleri olsun ister satıcı hileleri olsun her türlü alım ve satımı yapılan mallara ilişkin piyasalara göre faturalarda makul bir fiyatlandırma ya da yuvarlak tutarlar söz konusu ise gerçekleşmiş birtakım hileli işlemlerin olabileceğine işaret etmektedir (Lanza,

2003). Ayrıca, müşteri ile doğrudan ilişki içerisinde bulunan çalışanların bu tür hileleri gerçekleştirmek üzere özel eğitim almış olmaları diğer önemli bir husustur. Eğitim alan çalışanlar, sık kullandığı hile yöntemlerine başvurmakta ve daha bilinçli bir şekilde hareket etmektedirler (Goldmann & Kaufman, 2009).

Müşteri hileleri, satıcı işletmelere fark ettirilmeden uzun süre devam eden ve kolaylıkla gerçekleşen bir hile yöntemidir. Bu hilelerin ortaya çıkartılması oldukça güç olup, maddi anlamda daha büyük zararlara neden olabilmektedir. Çünkü işin içinde birden fazla taraf bulunduğundan hile daha yavaş ilerlemekte ve müşteri ile çalışana duyulan güven nedeniyle daha geç anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2016).

Müşteri hilelerinin tespiti yapılırken işletmenin satış ve tahsilat döngüsünde gerçekleşen işlemlere denetçinin odaklanması gerekmektedir. Burada denetçi, müşteri tarafından gelen bir siparişin olup olmadığı, sipariş var ise sipariş formunun hazırlanıp hazırlanmadığı, sipariş onaylandığında müşteriye onaylanmış sipariş formunun gönderilip gönderilmediği ve yükleme belgesi ile muhasebe tarafından faturanın düzenlenip düzenlenmediği, fatura tutarının piyasa fiyatıyla yakın değerde olup olmadığı kontrol edilmelidir (Bozkurt, 2018). Bütün bu işlemler denetim süzgecinden geçtikten sonra denetçi, müşterinin yeni bir müşteri olup olmadığına, eski bir müşteri ise nasıl ve ne şekilde çalıştığına odaklanmalıdır.

Sonuç olarak, hileli işlemlerin ortaya çıkartılmasında diğer denetim faaliyetlerinin etkisi kadar hile denetiminin katkısı da göz ardı edilemez. Hile konusunda eğitim almış denetçilerin hile alanlarına yoğunluğu ve denetimi daha derin olabilmektedir. Söz konusu bu hileler kapsamında müşteri hilelerin ortaya çıkartılmasında denetçilerin izlemeleri gereken önemli adımlar mevcuttur. Örneğin, çalışanlar sürekli izlenmeli, çalışan ve müşteri ilişkisine dikkat edilmeli, müşteri arasında gerçekleşen sözleşmeler incelenmeli, müşteri listeleri gözden geçirilmeli, tek bir müşteriyle olan çalışma durumu araştırılmalı, faturalarda yer alan tutarlar incelenmeli, alınan mal ve hizmetin değerine göre sektör fiyatları ile fatura fiyatları karşılaştırılmalı ve gelen ihbarlar dikkate alınarak araştırmalar yapılmalıdır.

Hile ile mücadelede işletmelerin bilinçlenmesi önemli bir adımdır. İşletmeler, sadece kar elde etme düşüncesi ile hareket etmemeleri gerekmektedir. Ekonominin gelişmesinde, istihdamın sağlanmasında ve refah düzeyinin artmasında önemli bir yer edinmektedir. O halde işletmelerin sürekliliği istikrarlı bir şekilde devam ettirmeleri iş ahlakı ile doğru orantılıdır. Diğer bir ifadeyle maliyet faktörlerinin dikkate alınması ve çalışanların beklentilerine duyarsız kalınması hilelerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamda, işletmeler kurumsal yönetim anlayışı çerçevesinde hareket ederek tüm faaliyetlerin şeffaf ve hesap verebilirlik ortamında sağlanması hile olasılığını tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte etkisini ve maddi kayıpları azaltacağı yönündedir.

6. SONUÇ

Son yıllarda yaşanan ve günümüze kadar devam eden muhasebe ve denetim skandalları, birçok ülke ve işletmeleri hilelerin önlenmesi konusunda birtakım değişikliklere yönlendirmiştir. Dünyada kurumsal sorun haline gelen ve işletmeleri zarara uğratan hilelerin gerçekleşmeden önce tespit edilmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Dolayısıyla, teknolojinin iş dünyasında yerini almasıyla birlikte hileler daha çabuk gerçekleşmekte ve uzun süre gizlenebilmektedir. İşletmeleri iflasa kadar götüren ve sürekliliği zedeleyen bu olumsuz durumların önlenmesinde hile denetiminin önemi artmaktadır. Bu bakımdan, hile

denetimi şüpheli işlemlere yönelik geliştiğinden dolayı diğer denetim süreçlerinden amaç ve yöntem yönünden ayrılmaktadır. İş ve işlemlere göre denetim süreçlerinin gerçekleştirilmesi işletmelere fayda sağlayacaktır. Hile denetimi aracılığıyla hileler ya tesadüfen ya da bazı hile belirtilerine gereksinim duyulmadan erkenden fark edilerek önlenmektedir.

Hilenin önlenmesi ve gerekli koşulların sağlanması yönetimin sorumluluğundadır. Yönetim bu aşamada sadece iç kontrol sisteminin kurulmasına destek veren değil sistemin etkinliğini artırmada da öncülük etmelidir ve gerekli olan tüm alt yapıları sağlamalıdır. Bu etkinliğin sağlanmasında yapılacak ilk adım çalışanlarla birlikte hareket edilmesidir. Ayrıca yönetim hilelerin meydana gelmesine yol açan unsurları da takip etmeleri gerekmektedir. Bu unsurlar, işletmenin yapısı, kültürü, sektör, çalışanların eğitim seviyesine bağlıdır ve bu etkenler hilelerin tespiti ve maliyeti konusunda işletmeden işletmeye farklılık gösterebileceği dikkate alınmalıdır. Tüm bunlarla birlikte, işletmeler iç kontrol sisteminin yanında kendi işletme yapılarına göre özel kontrolleri belirlemesi ve uygulaması önemlidir. Dolayısıyla, işletmelerde meydana gelen hileler sadece ilgili işletmeyi değil tüm ekonomiyi etkileyerek ciddi kayıplara neden olmaktadır.

Müşteri hileleri, işletmelerde iç kontrol sisteminin yetersiz olması ya da etkin çalışmaması, müşteri portföyünün tanınmaması, işlemlerin aynı kişiler tarafından yürütülmesi, satılan malların sürekli iade edilmesi, düşük fiyatla satılması ve ödeme konularında birtakım problemin doğması, çalışanların müşterilerle olan ilişkileri, çalışanlara duyulan güven unsuru gibi faktörler şeklinde gerçekleşmekte ve işletmelerde ciddi kayıplara yol açmaktadır. Yönetimin bu tür belirtileri dikkate alarak alanında uzman ve deneyimli hile denetçilerinden destek almalıdır. Müşteri hilelerin önlenmesinde işletmenin mal veya hizmet satım sürecinde işlemlerin ayrı kişiler tarafından yürütülmesi ve her müşteri için ayrı sipariş kartlarının oluşturulması müşteriler tarafından olası hilelerin gerçekleştirme potansiyelini azaltacaktır. Müşteri hilelerin önlenmesi kapsamında çalışanlara işletme kültürü ve etik politikalar oluşturulmalı ve oluşturulan politikalar müşterilerle paylaşılmalıdır. Bu girişim ilgili müşterilerde işletme tarafından uygulanan kurallar konusunda bir farkındalık yaratarak hilelerin önlenmesi ya da minimum seviyeye indirilmesi konusunda destek sağlayacaktır.

Bu çalışmada betimsel örneklem yöntemi kullanılarak literatür çalışması yapılmıştır. Sosyal bilimler alanında literatür çalışmalarında işletmelerde meydana gelen müşteri hilelerinin tespiti ve önlenmesinde hile denetiminin önemine ilişkin konular araştırılmıştır. Söz konusu yapılan araştırmalar neticesinde hile denetiminin önemine ilişkin çalışmalar mevcut olup, müşteri hilelerinin tespiti ve önlenmesine ilişkin hangi yöntemlerin izlenmesi gerektiğine dair çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir. Müşteri hilelerinin tespit ve önlenmesi konularında daha kapsamlı araştırmalar gerçekleştirilebilir. İlgili çalışmalar işletmelere katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abiola, I. (2009). An assessment of fraud and its management in Nigeria commercial bank, *European Journal of Social Science*, 10(4), 628-640.
- Abiola, I., & Oyewole, A. T. (2013). Internal control system on fraud detection: Nigeria experience, *Journal of Accounting and Finance*, 13(5), 141-152.
- Akçay, S., & Uysal, M. (2019). Hİile denetimi ile bağımsız denetim arasındaki ilişkinin boyutları, *Turkish Studies*, 14(2), 49-65.
- Albrecht, W. S., Albrecht, C. C., & Albrecht, C. O. (2009). *Fraud examination*, South-Western Cengage Learning.
- Amudo, A., & Inanga, L. (2009). Evaluation of internal control systems: a case study from Uganda. *International Research Journal of Finance and Economics*, (3), s. 125-144.
- Aslanzade, Ş. (2017). Çalışan hileleri, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* (36), 61-75.
- Biegelman, M. T., & Bartow, J. T. (2012). *Executive roadmap to fraud prevention and internal control: creating a culture of compliance*. New Jersey: John Wiley&Sons, Inc.
- Bierstaker, J. L., & Wright, A. (2001). The effects of fee pressure and partner pressure on audit planning decisions, *Advances in Accounting*, 18(5), 25-46.
- Bozkurt, N. (2000). Muhasebe ve denetim mesleğinde yeni bir alan “adli muhasebecilik”, *Yaklaşım Dergisi*, (94), 56-61.
- Bozkurt, N. (2016). İşletmelerin kara deliği hile: çalışan hileleri, 3.Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bozkurt, N. (2018). Muhasebe denetimi, 8. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bunget, O. C., & Dumitrescu, A. C. (2009). Detecting and reporting the frauds and errors by the auditor, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1), s.117-125.
- Cerullo, M. J., & Cerullo, M. V. (2006). Using neural network software as a forensic accounting tool, *ISACA Journal*, (2), 1-5.
- Coakley, J. R., & Brown, C. E. (2000). Artificial neural networks in accounting and finance: modeling issues, *International Journal Of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, 9(2), 119-144.
- Crumbley, D. L. (2001). Forensic accounting: older than you think, *Journal of Forensic Accounting*, 2(2), 181-202.
- Çankaya, F., & Gerekan, B. (2009). Hile denetçiliği mesleği ve sertifikalı hile denetçiliği mesleki standartları ve ahlâk kuralları, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (28), 93-108.
- Çatıkkaş , Ö., & Çalış , Y. E. (2007). İşletmelerde muhasebe hilelerinin önlenmesi için hile belirtileri, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (9), 187-210.
- D’Aquila, J. M., & Bean, D. F. (2003). Does a tone at the top that fosters ethical decisions impact financial reporting decisions: An experimental analysis, *International Business & Economics Research Journal*, 2(8), 41-54.
- DiNapoli, T. P. (2008). Red flags for fraud, state of new york office of hhe state comptroller, 1-14. https://www.osc.state.ny.us/files/localgovernment/publications/pdf/red_flags_fraud.pdf.
- Doğan, S., & Kayakıran, D. (2017). İşletmelerde hile denetiminin önemi, *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, (108), 167-187.
- Dzamba, A. (2004). 36 red flags to look for when reviewing financial reporting controls, financial analysis, *Planning & Reporting*, 4(8), 1-12.
- Ekeiqwe, C. C. (2000). Computerizing a banking system, issue for banking executives, A Paper Presented in ICAN Mandatory Continuing Professional Education Programme (MPCE) Seminar.

- Elder, R. J., Beasley, M. S., & Arens, A. A. (2010). Auditing and assurance services. 13th Edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Elmas, Ç. (2003). Yapay sinir ağları, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Emir, M. (2008). Hile denetimi, Mali Çözüm, (86), 109-124.
- Ezzell, W. F. (2002). Chair's corner, the CPA letter, november, American Institute of Certified Public Accountants, (4).
- Gagliardi, C. (2014). The reality of fraud risk: five common misconceptions from small business owners. *The CPA Journal*, 8(4), 11-19.
- Gallet, O. (2010). Halte aux fraudes: guide pour auditeurs et dirigeants, 2th edition, Dunod, Paris.
- Gbegi, D. O., & Adebisi, J. F. (2014). Forensic accounting skills and techniques in fraud investigation in the Nigerian public sector, *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5(3), 243-252.
- Gee, S. (2014). Fraud and fraud detection: a data analytics approach. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Gloeck, J. D., & De Jager, H. (2005). Fraud profiles of public sector institutions in South Africa, *Southern African Journal of Accountability and Auditing Research*, 6(1), 49-65.
- Golden, T. W., Skalak, S. L., & Clayton, M. M. (2006). A guide to forensic accounting investigation, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Goldmann, P., & Kaufman, H. (2009). Anti-fraud risk and control workbook, Wiley&Sons, USA.
- Gökçen, G., & Tipi, O. (2019). İşletmelerde hilelerin önlenmesine yönelik iç kontroller ve BİST imalat sektöründe bir araştırma, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 145-169.
- Gökten, P. O., & Gökten, S. (2010). Denetimin etkinliği çerçevesinde analitik inceleme ve örnekleme, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 3(1), 87-107.
- Gönen, S., & Rasgen, M. (2016). Hile denetiminde benford yasası: Borsa istanbul örneği, *Yalova Üniversitesi Uluslararası Ticaret, Finans ve Lojistik Dergisi*, 1(1), 93-113.
- Green, B. P., & Calderon, T. G. (1996). Information privacy and the internal auditor's assessment of fraud risk factors, *Internal Auditing-Boston-Warren Gorham And Lamont Incorporated*, (11), 4-15.
- Gullkvist, B., & Jokipii, A. (2013). Perceived importance of red flags across fraud types, *Critical Perspectives On Accounting*, 24(1), 44-61.
- Hacıhasanoğlu, T., & Karaca, N. (2015). Potansiyel muhasebe meslek mensuplarının hile algısı üzerine Bozok Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 117-130.
- Hammersley, J. S., Johnstone, K. M., & Kadous, K. (2011). How do audit seniors respond to heightened fraud risk? auditing: A Journal of Practice & Theory, 30(3), 81-101.
- Hermiyetti, H. (2010). Pengaruh penerapan pengendalian internal terhadap pencegahan fraud pengadaan barang, *Jurnal Akuntansi & Auditing Indonesia*, 14(2), 172-191.
- Idowu, A. (2009). An assessment of fraud and its management in Nigeria commercial banks, *European Journal of Social Sciences*, 10 (4), 628-640.
- Kapardis, M. K. (2002). A fraud detection model: a must for auditors, *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 10(3), 266-278.
- Karacan, S., & Uygun, R. (2016). Denetim ve raporlama. Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık.
- Kassem, R., & Higson, A. (2012). The new fraud triangle model, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(3), 191-195.

- Kaya, H. P., & Uzay, Ş. (2018). Hileli finansal raporlama ve bağımsız denetçinin sorumluluğu, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (20), 721-740.
- Kenyon, W., & Tilton, P. D. (2006). Potential red flags and fraud detection techniques, a guide to forensic accounting investigation, Ed. Thomas Golden Steven S. Skalak-Mona Clayton, John Wiley & Sons, Inc, USA.
- Knapp, C. A., & Knapp, M. C. (2001). The effects of experience and explicit fraud risk assessment in detecting fraud with analytical procedures, *Accounting, Organizations and Society*, 26(1), 25-37.
- Koh, A. N., Arokiasamy, L., & Lee, C. (2009). Forensic accounting: public acceptance towards occurrence of fraud detection, *International Journal of Business and Management*. 4(11), 145-149.
- Koornhof, C., & du Plessis, D. (2000). Red flagging as an indicator of financial statement fraud: the perspective of investors and lenders, *Meditari Accountancy Research*, 8(1), 69-93.
- Kostova, S. (2013). Audit procedures for disclosure of errors and fraud in financial statements, *Ekonomske Teme*, 51(2), 355-375.
- Lanza, R. B. (2003). Proactively detecting occupational fraud using computer audit reports, USA: The IIA Research Foundation, Altamonte Springs.
- Law, P. (2011). Corporate governance and no fraud occurrence in organizations: Hong Kong evidence, *Managerial Auditing Journal*, 26(6), 501-518.
- Manurung, D. H., & Hardika, A. L. (2015). Analysis of factors that influence financial statement fraud in the perspective fraud diamond: Empirical study on banking companies listed on the indonesia stock exchange year 2012 to 2014. *Proceedings of the International Conference on Accounting Studies (ICAS), Johor Bahru, Johor, Malaysia*, 279-286.
- Meigs, W. B., Whittington, O. R., & Meigs, R. F. (1989). Principles of auditing. Richard D. Irwin.
- Mulligan, T. S. (2002). Accounting watchdog reiterates it will disband. *Los Angeles Times*, February C4.
- Munteanu, V., Zuca, M., & Zuca, Ş. (2010). Auditul intern la întreprinderi și instituții publice: concepte, metodologie, reglementări, studii de caz [internal audit in public companies and institutions: concepts, methodology, regulations, case studies], Wolters Kluwer, Bucharest.
- Nicolescu, C. (2007). Spălarea banilor – mai multe repere într-o lume atipică [money laundering – some remarks in an atypical world], Ed. Universității Lucian Blaga, Sibiu.
- Nigrini, M. J. (2011). Forensic analytics: methods and techniques for forensic accounting investigations. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Nwaze, D. (2012). Due process and accountability: advance fee fraud (1), *Zenith Economic Quarterly* 8(2), 24-28.
- Owojori, A. A., & Asaolu, T. O. (2009). The role of forensic accounting in solving the vexed problem of corporate world, *European Journal Of Scientific Research*, 29(2), 183-187.
- Özkan, Y. (2008). Veri madenciliği yöntemleri, İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Pazarçeviren, S. Y. (2005). Adli muhasebecilik mesleği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-19.
- Pearson, T. A., & Singleton, T. W. (2008). Fraud and forensic accounting in the digital environment, *Issues in Accounting Education*, 23(4), 545-559.
- Pehlivanlı, D. (2011). Hile denetimi metodoloji ve raporlama. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Perri, F. S., & Brody, R. G. (2012). The optics of fraud: affiliations that enhance offender credibility, *Journal of Financial Crime*, 19(3), 305-320.

- Peterson, B. K., & Buckhoff, T. A. (2004). Anti-fraud education in academia, *advances in accounting education: teaching and Curriculum Innovations*, (6), 45-67.
- Petraşcu, D., & Tamas, A. (2013). Internal audit versus internal control and coaching, *Procedia Economics and Finance*, (6), 694-702.
- Petraşcu, D., & Tieanu, A. (2014). The role of internal audit in fraud prevention and detection, *Procedia Economics and Finance*, (16), 489-497.
- Rahmawati, F. (2017). Effect of competence and experience of investigative auditors on the effectiveness of audit procedure implementation in proof of fraud. *E-Journal of UNHAS*, 3(1), University of Hasanuddin.
- Rasmussen, D. G., & Leauanae, J. L. (2004). Expert witness qualifications and selection, *Journal of Financial Crime*, 12(2), pp.165-171.
- Rezaee, Z., & Riley, R. (2010). *Financial statement fraud: prevention and detection*, second edition, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Rezaee, Z., Crumbley, D. L., & Elmore, R. C. (2004). Forensic accounting education, *advances in accounting education: teaching and Curriculum Innovations*, (6), 193-231.
- Sandhu, N. (2016). Behavioural red flags of fraud- a qualitative assessment, *Journal Of Human Values*, 22(3), 221-237.
- Selimoğlu Kardeş, S., Özbireckli, M., Uzay, Ş., Kurt, G., & Alagöz, S. (2011). *Muhasebe denetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sheridan, T. A. (2014). *Managerial fraud: executive impression management, beyond red flags*, 1th Edition, London: Routledge.
- Shim, J. K., Siegel, J. G., & Dauber, N. (2008). *Corporate controller's handbook of financial management (2008-2009)*, CCH Incorporated, Chicago.
- Singleton, T. W., & Singleton, A. J. (2010). *Fraud auditing and forensic accounting*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Skousen, C. J., & Wright, C. J. (2006). Contemporaneous risk factors and the prediction of financial statement fraud, *Journal of Forensic Accounting*, (9), 37-62.
- Soltani, B. (2014). The anatomy of corporate fraud: a comparative analysis of high profile american and european corporate scandals, *Journal of Business Ethics*, 120 (2), 251-274.
- Svensson, J. (2003). Why conditional aid does not work and what can be done about it?, *Journal of Development Economics* 70(2), 381-402.
- Şen, S. (2007). *Hatalı ve hileli işlemlerin tespiti için: denetim teknikleri*. (2.Baskı), Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Taylor, J. (2011). *Forensic accounting*. England: Pearson Education.
- Terzi, S., & Kasap, M. (2007). Hile denetiminde benford yasasının kullanımı, *Dayanışma Dergisi*, (100), 117-125.
- Tian, K. T., & Keep, B. (2002). *Customer fraud and business responses: let the marketer beware*, London: Greenwood Press.
- Varıcı, İ. (2012). Hileli finansal raporlama açısından denetçinin sorumluluğu: İMKB'de faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarının incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3(5), 122-144.
- Volonino, L., Anzaldua, R., & Godwin, J. (2007). *Computer forensics: principles and practices*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

- Vona, L. W. (2012). *Fraud risk assessment: building a fraud audit program*, New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Wang, J., Liao, Y., Tsai, T., & Hung, G. (2006). Technology-based financial frauds in taiwan: issue and approaches, *IEEE Conference at Taiwan on: Systems, Man and Cyberspace*, (2), 1120–1124.
- Yang, D., Jiao, H., & Buckland, R. (2017). The determinants of financial fraud in chinese firms: does corporate governance as an institutional innovation matter? *Technological Forecasting and Social Change*, (125), 309-320.
- Yılmaz, B. (2005). *Hile ile savaşa bir bakış ve hilenin önlenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Programı Ders Notu).
- Yılmaz, G., Ataman, B., & Ayboğa, H. (2018). Hile önleme ve tespit etme yöntemlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi: Türkiye araştırması, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 646-664.
- Zikmund, P. (2008). 4 steps to a successful fraud risk assessment, *Internal Auditor*, 65(1), 60-64.

MUHASEBE BÜROLARINDA ÇALIŞAN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ DİJİTALLEŞMEYE BAKIŞI

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 03.10.2023
Kabul Tarihi : 26.02.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1370711

Mehtap BAYSAL ARTIK
Öğr.Gör. Emine ARSLAN

Bibliyografik Bilgiler

Baysal Artık, M., & Arslan, E. (2024). "Muhasebe Bürolarında Çalışan Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijitalleşmeye Bakışı" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 105-124)
<https://doi.org/10.55322/mbakis.1370711>

ÖZ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, diğer tüm alanlarda olduğu gibi muhasebe uygulamalarını da derinden etkilemiş ve iş süreçlerinde köklü değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Böylece muhasebe uygulamaları daha hızlı ve verimli hale gelmiştir. Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerin takip edilmesi, meslek mensuplarının mesleklerinde öğrenmeyi ve gelişmeyi sürdürmelerine de yardımcı olmuştur. Bu çalışmanın amacı, muhasebe bürolarında çalışan meslek mensuplarının muhasebede dijitalleşmeye yönelik görüşlerini belirlemektir. Bu kapsamda Afyonkarahisar Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı ve aktif olarak mesleğini sürdüren 85 meslek mensubuna ulaşılmış ve veriler anket formu yardımıyla toplanmıştır.

Elde edilen veriler istatistiksel analizler yardımıyla ölçülmüştür. Çalışma sonucunda meslek mensupların dijitalleşmeye bakışının olumlu bulunduğu, meslek mensuplarının gelirine, unvanına,

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, YÖK 100/2000 BURSİYERİ mehtapbaysalartik@hotmail.com,
ORCID: 0000-0001-5629-6048

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, earслан@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2213-0493

yaşına ve muhasebede dijitalleşmeye yönelik eğitim alıp almama durumuna göre dijitalleşmeye bakışının farklılaştığı sonucu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Elektronik Muhasebe Uygulamaları, Meslek Mensupları

Jel Kodlar: M40, M41

THE VIEW OF ACCOUNTING PROFESSIONALS WORKING IN ACCOUNTING OFFICES ON DIGITALIZATION

ABSTRACT

Developments in information and communication technologies have profoundly affected accounting practices, as in all other areas, and have led to radical changes in business processes. Thus, accounting practices have become faster and more efficient. In addition, following technological developments has also helped professionals to continue learning and developing in their professions. The aim of this study is to determine the opinions of the professional members working in accounting offices towards digitalization in accounting. In this context, 85 professional members registered to Afyonkarahisar Chamber of Certified Public Accountants and actively practicing their profession were reached and data were collected through a questionnaire.

The data obtained were measured with the help of statistical analysis. As a result of the study, it was concluded that the view of the members of the profession towards digitalization was found to be positive, and the view of the members of the profession towards digitalization differed according to their income, title, age and whether they received training on digitalization in accounting.

Keywords: Digitalization, Electronic Accounting Applications, Members of Accounting Profession.

Jel Code: M40, M41

1. GİRİŞ

2. yüzyılın başından itibaren teknolojik gelişmelerin hızı ve etkisi önemli ölçüde artmıştır. Dördüncü sanayi devrimi, bu gelişmelerin önemli bir örneği ve sanayiye, iş dünyasına, toplumu genel olarak etkileyen büyük bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Dijitalleşme kavramından ilk defa 1999 yılında Kevin Ashton tarafından gerçekleştirilen sunumda bahsedilmiş ve bu sunumda nesnelerin interneti kavramına da yer vermiştir. Bu kavramın geliştirilmesinde Amazon, Google ve Apple gibi büyük teknoloji şirketleri etkili olmuştur. Bu şirketler, nesnelerin interneti teknolojisinin potansiyelinin farkına varan ve bu teknolojiyi uygulamaya başlayan önemli şirketler arasındadır (Tekbaş, 2019). Dijitalleşme, fiziksel nesnelerin, bilgilerin veya süreçlerin dijital formatlarda temsil edilmesi ve işlenmesini sağlamaktadır. Bu süreç, bilgisayarlar ve diğer dijital cihazlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Dijitalleşme sürecinin öncelikle bilgisayarların ortaya çıkmasıyla başladığı, bu süreci internetin izlediği görülmektedir.

Teknolojide meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkan dijitalleşme rüzgarından muhasebe mesleği de etkilenmektedir. Günden güne gelişen bilgisayar teknolojisi sayesinde, büyük miktardaki veriler daha hızlı bir şekilde işlenip analiz edilebilmekte, bu da muhasebe süreçlerini daha etkili ve verimli hale getirmektedir. Muhasebe meslek mensuplarının verilere daha kolay erişmelerini, verilerin daha hızlı işlenmesini ve daha iyi raporlama yapmalarını sağlamaktadır. Bu değişim, muhasebe alanındaki geleneksel yöntemleri ve süreçleri dönüştürerek, daha rekabetçi ve çağa uygun bir hale getirmiştir.

Gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte veri işleme ve kayıt işlemlerinde geleneksel yöntem olan elle gerçekleştirilen kayıt işlemleri yerini bilgisayar yazılımlarına bırakmıştır. Luca, Eta, Netsis, Nebim gibi muhasebe programları günümüzde muhasebecilerin en büyük yardımcısıdır. Bu programlar aracılığı ile işlemler zamandan tasarruf sağlanarak yapılmaktadır. Aynı zamanda işletmelerin faaliyet ve finansal sonuçlarında hata yapma payı en aza indirilmekte, kâğıt israfı da önlenmektedir (Avcı, 2020: 39-40). Günlerce süren finansal muhasebe, maliyet muhasebesi gibi işlemler, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte artık hızlıca gerçekleştirilebilmektedir. Otomasyon sistemleri ve dijital çözümler, varlıkların takibi, planlama ve kontrol gibi işlemleri daha verimli hale getirerek iş süreçlerini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. İşletme, bir satış işlemi gerçekleştirdiğinde gerekli fiş kaydı sisteme girilir, böylece tüm bilgiler gerekli defterlere sistem tarafından aktarılır ve mizan, bilanço ve gelir tablosu gibi tablolar otomatik olarak oluşturulur (Güney ve Özyiğit, 2015: 287). Dönem sonlarında kapanış fişinin veya dönem başı açılış fişinin oluşturulması, amortismanların hesaplanması gibi pek çok işlem artık bir tıkla yapılabilecek kadar kolaylaşmıştır.

Kamuda dijitalleşme süreci de meslek mensuplarını yakından ilgilendiren birtakım yenilikler getirmiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı vergi toplama maliyetini düşürmek, kayıt dışı tutarı belirlemek, vergi kaybını önlemek, vergi gelirlerini artırmak ve denetimi hızlandırmak için dijitalleşme sürecini başlatmıştır. Bu kapsamda e-fatura, e-defter, e-beyanname, e-arşiv, e-müstahsil makbuzu, e-SMM, e-bilet, e-irsaliye, gibi muhasebe meslek mensuplarını etkileyecek uygulamalar başlamıştır (Bekçi vd., 2020: 579). Bu uygulamalar muhasebe meslek mensuplarının iş süreçlerinde büyük kolaylık sağlamakta ve işlerini daha hızlı ve verimli bir şekilde yapmalarına yardımcı olmaktadır.

Manuel veri girişini azaltan bulut bilişim, yapay zekâ ve blok zincir gibi teknolojiler, veri girişlerinin hızını ve doğruluğunu artırmaktadır. Muhasebe mesleğinin daha etkin olabilmesi için teknolojiyeki değişimlere ve gelişmelere ayak uydurabilecek yapay zekâ, dijitalleşme, endüstri 4.0 gibi teknolojik gelişmeleri kullanabilen, pratik ve teorik bilgileri harmanlayan matematik ile teknolojiyi ve felsefeyi birleştirebilen muhasebe meslek mensuplarına ihtiyaç duyulacaktır (Gulin vd., 2019: 431-432). Elektronik ortamda meydana gelen pek çok değişiklik, meslek mensuplarının çalışma sistemlerini yeniden dizayn etmeye yönlendirmiştir. Özellikle Maliye ve Sosyal Güvenlik Kurumu gibi devlet kurumlarına verilen beyannamelerin hazırlanmasından fatura girişine, tahsilattan ödemeyle ilgili işlemlere kadar pek çok işlem günümüzde elektronik ortamda yürütülmektedir.

Ülkelerarası sınırların ortadan kalktığı, sermayenin bir tıkla dünyanın herhangi bir noktasına aktarıldığı, işletmelerin uluslararası alanda rekabet edebildiği, mevcut yapıya muhasebenin ayak uydurabilmesi için çeşitli düzenleme ve değişikliklerin yapılmasını zaruri hale getirmiştir. Uluslararası düzeyde iş yapan şirketler için standartlaştırılmış muhasebe süreçleri, karşılaştırılabilir finansal bilgiler sunmayı kolaylaş-

tırır. Bu da küresel düzeyde şirketler arasında finansal analiz ve karşılaştırma yapılmasını olanaklı kılar. Muhasebe süreçlerindeki standartlaşma ve otomasyon, manuel işlemleri azaltarak maliyet tasarrufu sağlar ve işletmelerin daha rekabetçi olmasına katkıda bulunur.

Bu çalışmanın amacı, muhasebe bürolarında çalışan meslek mensuplarının muhasebede dijitalleşmeye yönelik görüşlerini belirlemektir. Çalışma kapsamında öncelikle muhasebede dijitalleşme ile ilgili çalışmalara yer verilmiş, daha sonra uygulama kısmına geçilmiştir. Uygulama Afyonkarahisar'da faaliyet gösteren muhasebe bürolarında çalışan meslek mensupları ile yapılmıştır. Meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışı, kullanılan istatistiksel analiz yöntemleriyle ölçülmüştür.

2. LİTERATÜR

Literatürde muhasebede dijitalleşmeyle ilgili çalışmalar yer almaktadır. Literatür araştırması yapılırken ScienceDirect, TR Dizin, Web of Science, Scopus, Ulusal Tez Merkezi, Google Akademik (Google Scholar) veri tabanları kullanılarak araştırma yapılmıştır. Aşağıda Türkiye'de yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Artık Baysal ve Kula (2023)'nin yaptıkları çalışma, İstanbul ilinde bulunan muhasebecilerin e-muhasebe uygulamalarının kullanımını engelleyen sınırlamaları kapsamaktadır. Araştırmada veri toplama yönetimi olarak anket kullanılmıştır. Araştırma sonucunda muhasebecilerin algıladığı temel engellerin, altyapı yetersizliği ve nitelikli personel eksikliği olduğu ortaya çıkmıştır.

Pusmaz ve Özulucan (2021) yaptıkları çalışmada meslek mensuplarının, dijital muhasebe okuryazarlık düzeylerini belirlemeye çalışmıştır. Çalışma, Kayseri ve Niğde'de yürütülmüştür. Tarama modeli kullanılan çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının yaşı, cinsiyeti, yerleşim yeri, mesleki unvanları, öğrenim düzeyi, mezuniyet durumları ve iş tecrübeleri ile dijital muhasebe okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat dijital sistemlerin mesleklerindeki ve hayatlarındaki önem derecesi, eğitim almış olup olmadıkları, yeni teknolojileri nasıl öğrendikleri ile dijital muhasebe okuryazarlık düzeyleri arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca muhasebe meslek mensuplarının dijital muhasebe konusunda bilinç düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Tuğay ve Güler (2021) muhasebe meslek mensuplarının elektronik uygulamalarla ilgili görüşlerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışma, Isparta'da bağımsız olarak faaliyetini sürdüren meslek mensupları ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda meslek mensupları e-muhasebe uygulamalarının gerekli olduğunu ancak teknik altyapı ve bilgi eksikliği nedeniyle mükelleflerin bu uygulamalara henüz adapte olamadıklarını ifade etmişlerdir.

Kurnaz vd., (2020) Türkiye'de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına yaptıkları anket ile dijitalleşmenin muhasebe eğitime olan etkisini araştırmıştır. Elde edilen veriler Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri yardımı ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde muhasebe eğitiminde dijitalleşmeye yeteri kadar ayak uydurulamadığı ve iş hayatında gerekli olan nitelikli meslek mensubu yetiştirme konusunda yetersizliklerin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca muhasebe eğitiminde dijitalleşmenin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Çıtak ve Derya Başkan (2020) tarafından Kırıkkale’de muhasebe meslek mensuplarının görüşlerine yönelik yapılan çalışmada, muhasebe meslek etiği ve muhasebe uygulamalarındaki elektronik gelişmeler kavramsal olarak incelenmiştir. Akabinde çalışmada anket yoluyla elde edilen veriler faktör analizi uygulanarak yorumlanmıştır. Çalışma neticesinde meslek mensuplarının elektronik gelişmelerle ilgili gerekli eğitimleri almasının ve mesleki özene dikkat edilmesinin, meslek etiğinin etkileyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca demografik özelliklerin, meslek etiği anlayışını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Avcı (2020) ise diğer çalışmalarla benzer olarak dijital muhasebe konusunda meslek mensupların görüşlerini incelemiştir. Çalışma neticesinde dijitalleşmenin muhasebe meslek çalışanlarının işlerini kolaylaştırdığı gibi sorumluluklarını da artırdığı neticesine ulaşılmıştır.

Tanç ve Deniz (2020) gerçekleştirdikleri çalışmalarında Hatay ilinde bulunan muhasebe meslek mensuplarının muhasebede dijital dönüşüm hakkındaki görüş ve beklentilerini tespit etmek amacıyla anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmışlardır. Elde edilen bulgular neticesinde meslek mensupların e-muhasebe uygulamaları konusunda bilgi sahibi oldukları tespit etmişlerdir. Ayrıca muhasebede dijital dönüşüm ile ilgili en sık yaşanan sorunun müşteri işletmelerin muhasebede dijitalleşme ile alakalı bilgi düzeylerinin ve teknolojik altyapılarının yetersiz olduğuna ilişkindir.

Erdoğan (2020) Malatya’da faaliyet gösteren meslek mensuplarının e-muhasebe uygulamalarının kullanımını etkileyen faktörleri teknoloji kabul modeline göre belirlemeyi amaçlamıştır. Gerçekleştirilen anket çerçevesinde elde edilen sonuçlara göre e-muhasebe uygulamalarının meslek mensuplarına iş süreçlerinde fayda ve kullanım kolaylığı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Yücel ve Adiloğlu (2019) muhasebede dijitalleşme ile sağlanan zaman tasarrufunun işletmeleri danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerine yönelteceği, işletmelerin buna gerçekten ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Teknoloji ile azalan iş yükünün, işletmelerin inovasyon faaliyetlerine zaman ayırmasına yardımcı olduğu belirtilmiştir.

Sarıçiçek (2019) tarafından yapılan çalışmada ise muhasebede dijitalleşme ve dijital dönüşümün ihtiyacından bahsedilmektedir. Ayrıca yapay zekânın muhasebede uygulanmasına ilişkin kavramsal bir bakış açısı sağlanarak hem akademisyenlere hem de muhasebe uygulayıcılarına kendi araştırma alanlarında fayda sağladığı belirtilmiştir.

Garip ve Karasioğlu (2019) yaptıkları çalışmada, e-muhasebe uygulamalarını kullanan muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme sürecinde karşılaştıkları sorunları tespit etmeye ve çözüm önerileri getirmeye odaklanmışlardır. Çalışma kapsamında Karaman’da faaliyet gösteren meslek mensuplarının görüşleri incelenmiştir. Meslek mensuplarının dijitalleşme süreciyle ilgili yaşadığı en önemli sorunun kalifiye eleman eksikliği olduğu sonucuna varılmıştır.

Kulak (2019) Malatya’da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının e-muhasebe konusundaki görüşlerini araştırmak amacıyla yaptığı çalışmada, 104 muhasebe meslek mensubuna anket uygulanmıştır. Eskiden zamanının büyük bir çoğunluğunu vergi dairesinde geçiren meslek mensuplarının, dijital dönüşüm sürecinin tüm nimetlerinden faydalandığı, ancak bu sürecin meslek mensupları açısından zorlu bir süreç olduğu, özellikle yetişmiş insan kaynağı ile ilgili sıkıntılar yaşandığını belirtmiştir. Dijitale geçiş sürecinde Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yapılacak uygulamalarda, mutlaka pilot uygulamaya

yer verilmesi, gerekirse eğitimlerin düzenlenmesi ve daha sonra uygulamaya geçilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca meslek mensuplarının genel olarak e-muhasebe uygulamalarından memnun olduğu da ifade edilmiştir.

Tekbaş (2018) çalışmalarında Türkiye’de faaliyet gösteren meslek mensuplarının dijitalleşmeye yönelik tutumları belirlemeye çalışmışlardır. Yapılan analiz sonucunda, dijital ürünlerin iş verimini artırdığı ve gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra meslek mensuplarının muhasebede dijitalleşme konusunda yapılan yeniliklere açık oldukları, gelişmeleri yakından takip ettikleri, dijital ürünleri kullanabilme konusunda kendilerini yeterli gördükleri sonuçlarına da ulaşılmıştır. Ancak meslek mensupları dijital ürünlerin kullanımına yönelik verilen eğitimlerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Muhasebede dijitalleşmeden etkin, doğru ve verimli bir şekilde yararlanılabilmesi için dijitalleşme okuryazarlığının önemine dikkat çekilmiştir.

Aslan ve Özerhan (2017) big datanın muhasebe mesleğine olan etkisini araştırmışlardır. Meslek mensuplarının gelecek 10 yıl içinde %50-60 gibi bir oranda big datanın muhasebe mesleğine yüksek düzeyde etki edeceği görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir.

Tektüfekçi (2017) çalışmasında diğer çalışmalardan farklı olarak e-dönüşüm sürecinde e-belge uygulamalarını ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye’deki elektronik muhasebe uygulamalarının başlangıcından günümüze kadar olan süreç değerlendirmiştir. Muhasebede dijitalleşme sürecinde öğrencilerin ülke uygulamalarından haberdar olmalarının sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir.

Gönen ve Solak (2017) muhasebe meslek mensupları açısından muhasebede dijitalleşme sürecini ele alan bir alan araştırması yapmışlardır. Çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının dijital dönüşüm sürecinde yaşadıkları sorunların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada anket yöntemi kullanılarak istatistiksel analiz yapılmıştır. Çalışma neticesinde muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüm sürecinden kaynaklanan ek maliyetlere katlanmak istemedikleri ve bu nedenle meslek mensuplarının asgari ücret tarifesinin güncellenmesini ve browserlardan kaynaklanan sorunların giderilmesini talep ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca yeterli düzeyde eğitim verilmemesi ve kullanılan programlardan da kaynaklanan nedenlerle hata yapma olasılıklarının arttığı ve meslek mensuplarının lisansüstü eğitime teşvik edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Muhasebede dijitalleşmeyle ilgili yurtiçinde yapılan çalışmaların yanı sıra yurt dışında yapılan çalışmalarda yer almaktadır. Bu çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Marinagi vd. (2015) Yunanistan’da e-faturanın benimsenmesine ve kullanılmasına yönelik bir saha çalışması yapmışlardır. Çalışmanın kapsamını Yunanistan’da faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Çalışmada, işletmelerde e-faturanın kullanımının zorlukları üzerinde durulmuştur. Çalışma neticesinde e-faturalandırmayı uygulamak için gerekli bilgi birikiminin yetersiz olması ve yönetim desteğinin bulunmaması olmak üzere iki sorunun varlığı tespit edilmiştir.

Thottoli ve Ahmed (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada bilgi teknolojileri belirleyicilerinin e-muhasebe uygulamaları üzerindeki etkisi incelenmişlerdir. Bu amaçla Umman’da faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde çalışan muhasebecilerden anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Elde edilen veriler ışığında bilgi teknoloji belirleyicilerinden, bilgi teknoloji maliyeti ile e-muhasebe

uygulamaları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunurken bilgi teknolojileri riski, çalışanların bilgi teknolojileri becerileri, çalışanların becerileri ile e-muhasebe uygulamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Noronha ve Kulkarni (2012) gerçekleştirdikleri çalışmalarında Hindistan’da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışlarını incelemiştir. Bu kapsamda literatür çerçevesinde geliştirdikleri anket formu kullanılarak veri toplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, muhasebede dijital ürünlerin kullanımının çalışanlar açısından yeni fırsatlar sunduğu ancak çalışanların dijital ürünler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları nedeniyle çalışma ortamının zorlaştığı ifade edilmiştir. Bu nedenle e-muhasebe kullanan işletmelerde, birtakım standartların geliştirilerek uygulamaya konulması gerektiği ileri sürülmüştür.

Amidu vd. (2011)’nin yaptıkları çalışmanın çerçevesini Gana’da bulunan KOBİ’ler oluşturmaktadır. KOBİ’lerde kullanılan e-muhasebe uygulamalarına yönelik anket çalışması yapılmıştır. Çalışmada işletmelerin tamamına yakınının, bünyesinde muhasebe meslek mensubu çalıştırdığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda işletmelerin çoğunlukla mali bilgileri üretmek amacıyla elektronik muhasebe yazılımları kullandığı, bunun yanı sıra yönetim kararlarına ilişkin bilgilerin kısa sürede kaydedilmesi, maliyetleri düşürme, veri saklama açısından da önemli bir avantaj elde edildiği öne sürülmüştür.

3. ARAŞTIRMA

Bu kısımda çalışmanın amacı evreni, örnekleme, yöntemi, sınırlılıkları hakkında bilgilere yer verilerek anketten elde edilen bulgular yorumlanarak açıklanmıştır.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bilgi teknolojilerin gelişimi birçok alan ve meslekte olduğu gibi muhasebe alanında da köklü değişimlere neden olmuştur. Bu gelişmeler muhasebede kayıt, belgeleme, raporlama ve arşiv gibi uygulamalarda da değişikliklere sebep olmuştur. Geleneksel muhasebe yöntemlerine göre defterlerin yerini elektronik ortamdaki kayıtlar almıştır. Yani işlemler önceden yazılı belgelerle gerçekleştirilirken günümüzde bu işlemler ETA, LUCA NEBİM, ORKA, MİKRO, AKINSOFT, NETSİS, gibi muhasebe programlarıyla bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Bu sayede muhasebe meslek mensupları kayıt tutma ya da arşivleme işlemlerine daha az zaman ayırarak, veri analizi, raporlama ve işletmelerin yönetim kararlarına katkı sağlama konularında daha fazla uzmanlaşabilmektedirler. Ancak, dijitalleşme sürecinin hızlı ilerlemesi, muhasebe meslek mensuplarının kendilerini sürekli olarak geliştirmelerini ve teknolojik yenilikleri takip etmelerini gerektirmektedir.

Günümüzde yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan dijital teknolojilerden, muhasebe meslek mensuplarının işlerini yaparken yararlanmalarını kaçınılmaz kılmaktadır yararlanmaları kaçınılmazdır. Bunun sonucunda da muhasebe mesleği dijitalleşme sürecinden hem olumlu hem de olumsuz yönden etkilenmiştir. Bu bağlamda meslek mensuplarının dijitalleşme sürecine bakış açıları oldukça önemlidir. Çünkü bu görüşler, dijitalleşmenin muhasebe mesleği için ne kadar faydalı olduğunu ve nasıl daha iyi kullanılabileceğini belirlemek için yol gösterici olabilir. Bu nedenle muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakış açısını belirlemek hedeflenmiştir. Afyonkarahisar’da benzeri bir çalışma yapılmaması araştırmanın önemini de ortaya koymaktadır Bu amaç doğrultusunda çalışmada; dijitalleşme sürecinin

meslek mensuplarına ne gibi katkılar sunduğu, dijital teknolojik ürünlerin işlerini yapmalarında onlara bir kolaylık sağlayıp sağlamadığı, dijitalleşmenin meslek mensupların iş yükünü artırıp artırmadığı, meslek mensuplarının dijitalleşme sürecinde eğitim alıp almadığı, meslek mensuplarının eğitim aldı ise hangi kurumdan eğitim aldığına yönelik soruların cevabı aranarak meslek mensuplarının, mevcut dijital ürünler hakkında beklentileri ve görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırmanın kapsamını, Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren ve muhasebe bürolarında çalışan muhasebe meslek mensupları oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı tarih itibari ile Afyonkarahisar’da Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası’ndan alınan verilere göre, odaya kayıtlı aktif olarak mesleğini sürdüren 227 meslek mensubu yer almaktadır. Anket formu, tesadüfi olarak seçilen Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren muhasebe bürosunda çalışan meslek mensuplarına uygulanmıştır. İlk etapta anket sorularında anlaşılmayan ya da eksik bir husus olup olmadığını anlamak üzere 8 mali müşavirin görüşleri alınmak üzere ön görüşme gerçekleştirilmiş olup nihai haline ulaşılmıştır. Mart-Haziran 2023 tarihleri arasında bizzat meslek mensuplarıyla görüşme gerçekleştirilerek anket formu dağıtılmıştır. Araştırmanın konusu açıklanmış olmasına rağmen, bazı anketlerde yanıtlarda eksiklikler tespit edilmiş ve bu sebeple bu anketler çalışmanın içine dâhil edilmemiştir. Toplam 85 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmanın sadece Afyonkarahisar’da bulunun muhasebe meslek mensuplarını kapsaması araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Bu konuda meslek mensuplarına sürekli anket gelinmesinden dolayı artık cevap vermek istemedikleri bazı meslek mensuplarının ise anketlerin bırakılıp daha sonra alınmasını istedikleri fakat anket alınmaya gidildiği zaman ise anketi kaybettiğini ya da yoğun olduklarını belirterek katılım sağlamamışlardır.

3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu kapsamlı bir literatür taraması sonucunda Gönen ve Solak (2017), Kulak (2019), Garip ve Karasioğlu (2019) Tanç ve Deniz (2020), Erdoğan (2020), Kavcı ve Ercan’ın (2022) çalışmalarından ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin görüşleri alınarak edinilen bilgilerle hazırlanmıştır. Anket formunda iki bölüm yer almaktadır. Birinci bölümde muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine, dijital ürünleri kullanım düzeylerine ve bilgi düzeylerine yönelik sorular mevcuttur. İkinci bölümde ise muhasebe meslek mensuplarının muhasebede dijital ürünlere bakış açılarını değerlendirmeye yönelik “5’li Likert Ölçeği”ne göre oluşturulan “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde ölçeklendirilmiş sorular bulunmaktadır. Veriler “SPSS 22.0 for Windows” paket programında analiz edilerek ANOVA ve T-testi ile karşılaştırmalara tabi tutulmuştur.

3.4. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

Çalışmanın yapılabilmesi için anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan form iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde meslek mensuplarının demografik yapısı ile ilgili sorular, ikinci bölümde ise dijitalleşmeye olan bakışlarını belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Form 5’li Likert yöntemine göre hazırlanmıştır. Demografik sorular frekans analizi yoluyla, Likert sorular ise Anova ve T-testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Öncelikle elde edilen verilerin güvenilirliği test edilmiştir. Güvenilirliğinin 0,70 üzerinde olduğu araştırmalar, istatistiksel olarak güvenilir kabul edilmektedir (Altunışık vd., 2010: 124). Bu çalışmada yapılan analiz sonucunda, Cronbach's Alpha kat sayısı temel alınarak kullanılan bakışa yönelik ölçeğin katsayısının 0,70 üzerinde olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçek Türü	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha Katsayısı
Dijital Muhasebeye Bakış	18	0,768

Çalışmada Tablo 1'de yer aldığı üzere muhasebe bürolarında çalışan muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışının ölçümünde kullanılan ifadelerle yönelik güvenilirlik kat sayısı 0,768 bulunmuştur. Akabinde araştırma verilerinin analizinde meslek mensuplarına ait tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir. Sıklık ve yüzde tekniklerinin kullanıldığı analiz sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Meslek Mensuplarına Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Demografik Özellikler	Değişkenler	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	37	56,5
	Erkek	48	43,5
Yaş	24 ve altı	4	4,7
	25-34	44	51,8
	35-44	22	25,9
	45-54	7	8,2
	55 ve üstü	8	9,4
Eğitim Durumu	Lise	6	7,1
	Ön lisans	15	17,6
	Lisans	40	47,1
	Yüksek Lisans	24	28,2
	Doktora	-	-
Mesleki Deneyim Süresi	5 yıl ve altı	12	14,1
	6-10 yıl	33	38,8
	11-15 yıl	14	16,5
	16-20 yıl	10	11,8
	21 yıl ve üzeri	16	18,8

Mesleki Unvan	Muhasebe Personeli	30	35,3
	Stajyer SMMM	8	9,4
	SMMM	47	55,3
Mükellef Sayıları	30 ve altı	46	54,1
	31 - 60	25	29,4
	61- 90	10	11,8
	91 - 120	4	4,7
	121 ve üzeri	-	-
Aylık Ortalama Gelirleri	5500 ve altı	5	5,9
	5501 - 7000	21	24,7
	7001-9000	22	25,9
	9001 ve üzeri	37	43,5

Örneklemin yüzde 48'ini erkek muhasebeciler, yüzde 37'sini ise kadın muhasebeciler oluşturmaktadır. Muhasebecilerin çoğunluğu (yüzde 66) 25 ile 44 yaşları arasındadır. Katılımcıların önemli bir kısmı (yüzde 40) lisans derecesine sahiptir. Muhasebe deneyimi, 5 yıllık artışlarla kategorize edildiğinde katılımcılar arasında nispeten eşit bir şekilde dağılmıştır. Ayrıca, örneklenen muhasebecilerin yüzde 46'ısı 30'dan az müşteriye hizmet verdiği, aylık ortalama gelir durumlarına bakıldığında ise 5500 ile 9001 ve üzeri gelir grubunun yüzde 80 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Meslek Mensupların Dijitalleşmeyle İlgili Bilgileri

Dijitalleşmeyle ilgili özellikler	Değişkenler		Sıklık (n)	Yüzde (%)
Dijitalleşmeye dâhil olma süreci	Zorunlu olarak	Evet	57	67,1
	Gönüllü olarak	Hayır	28	32,9
Dijitalleşmeye yönelik eğitime katılım	1-3 Seminer/Eğitime katılım		31	36,5
	4-7 Seminer/Eğitime katılım		18	21,2
	8-11 Seminer/Eğitime katılım		2	2,4
	Katılmayanlar		34	40

Dijitalleşmeye yönelik eğitimi alma yeri	SMMM Odası	Evet	49	57,6
		Hayır	36	42,4
	Hazine ve Maliye Bakanlığı	Evet	5	5,9
		Hayır	80	94,1
	Eğitim almayanlar	Evet	34	40
		Hayır	51	60
Dijital ürün kullanımı	E-defter	Evet	69	81,2
		Hayır	14	16,5
	E-fatura	Evet	68	80
		Hayır	15	17,6
	E-kayıt	Evet	29	34,1
		Hayır	54	63,5
	E-rapor	Evet	32	37,6
		Hayır	51	60
	E-arşiv	Evet	66	77,6
		Hayır	16	18,8
	E-denetim	Evet	30	35,3
		Hayır	52	61,2
	Tamamı	Evet	32	37,6
		Hayır	53	62,4

Dijitalleşmeyle ilgili özellikler incelendiğinde, Tablo 3'te görüldüğü üzere meslek mensuplarının çoğunluğu 57'si dijitalleşmeye zorunlu olarak dâhil olmuştur. Meslek mensuplarının yüzde 40'ı dijitalleşme konusunda herhangi bir resmi eğitim almamışken, yüzde 36,5'i ise üç ve üçten az eğitime katılmıştır. Yüzde 57,6'sı SMMM odasından eğitim alırken, Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan eğitim alan katılımcı sayısı ise 5'tir. Dijital ürünleri kullanan meslek mensuplarının büyük bir oranı (yüzde 81,2) e-defter, (yüzde 80) e-fatura ve (yüzde 77,6) e-arşiv kullanırken, en az kullanılan dijital ürünün (yüzde 37,6) e-rapor olduğu tespit edilmiştir. Veri analizinin ikinci aşamasında meslek mensupların dijitalleşmeye bakışının ölçülmesi amaçlı kullanılan ifadeler ile katılımcıların katılım düzeyi değerlendirilmiştir. Tablo 4'te 5'li Likert tipi ölçeğine göre hazırlanan dijitalleşmeye bakış ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesinde sıklık, yüzde, standart sapma ve aritmetik ortalama değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 4. Meslek Mensuplarının Dijitalleşmeye Bakışı

İfadeler	X	S.S		İfadelere Katılım Düzeyi				
				1	2	3	4	5
Dijitalleşme Süreci Muhasebe Mesleğinde İş Yükünü Arttırmaktadır.	2,95	1,17	N	9	21	32	11	12
			F	10,6	24,7	37,6	12,9	14,1
Muhasebe Mesleğinde Dijital Teknolojilerini Düzenli Olarak Kullanırım	4,03	0,68	N	-	-	18	46	21
			F	-	-	21,2	54,1	24,7
Dijital Teknolojilerini Kullanmanın Güvenli Olduğunu Düşünüyorum.	3,71	0,66	N	-	-	34	41	10
			F	-	-	40,0	48,2	11,8
Dijitalleşme Sürecinde Tüm Uygulamalar İle İlgili Yeterli Bilgim Var.	3,37	0,73	N	-	7	45	27	6
			F	-	8,2	52,9	31,8	7,1
Dijitalleşmeye Geçmek Çok Anlamlı Olduğunu Düşünüyorum.	3,95	0,73	N	-	-	25	39	21
			F	-	-	29,4	45,9	24,7
Dijital Teknolojilerini Kullanmanın Zaman Tasarrufu Sağlayacağını Düşünüyorum.	3,64	0,92	N	-	13	17	42	13
			F	-	15,3	20,0	49,4	15,3
Muhasebe Mesleğinde Dijital Teknolojilerini Kullanmanın, Daha İyi Analiz Yapılabilmeyi Sağlayacağını Düşünüyorum	3,78	0,86	N	1	7	15	48	14
			F	1,2	8,2	17,6	56,5	16,5
E-Muhasebe Uygulamaları İle İlgili Yeterli Eğitim Almaktayım.	2,65	1,10	N	1	1,2	1	1,2	1
			F	7	8,2	7	8,2	7
E-Muhasebe Uygulamalarının Basit, Anlaşılır Ve Kullanımı Kolay Olduğunu Düşünüyorum.	3,29	0,92	N	6	5	36	34	4
			F	7,1	5,9	42,4	40,0	4,7
E-Muhasebe Uygulamaları İle İlgili Güncellemeleri Takip Ederim.	3,89	0,70	N	1	-	20	50	14
			F	1,2	-	23,5	58,8	16,5
E-Muhasebe Uygulamalarının İş Performansına Katkısı Olumludur.	3,64	0,93	N	5	2	21	47	10
			F	5,9	2,4	24,7	55,3	11,8

E-Muhasebe Uygulamaların Kullanımı İle Borç Tahsilat Süresi Kıaldığını Düşünüyorum.	2,83	1,07	N	6	35	15	25	4
			F	7,1	41,2	17,6	29,4	4,7
E-Muhasebe Uygulamaların Kullanımı Zorunlu Olmasa Dahi Kullanmak İsterim	3,95	0,84	N	2	-	20	41	22
			F	2,4	-	23,5	48,2	25,9
E-Muhasebe Uygulamalarının Kullanımı İle Muhasebe Hileleri En Aza İndirgediğini Düşünüyorum.	3,15	1,00	N	6	12	37	23	7
			F	7,1	14,1	43,5	27,1	8,2
Dijitalleşme Ve Dijitalleşme Sürecinde Kullanılan E-Muhasebe Yeniliklerini Desteklerim	4,08	0,69	N	-	-	17	44	24
			F	-	-	20,0	51,8	28,2
Dijital Muhasebe İle İlgili Sürekli Eğitimlerin Olması Gerektiğini Düşünüyorum.	4,05	0,95	N	2	4	12	36	31
			F	2,4	4,7	14,1	42,4	36,5
Muhasebe Mesleğindeki Dijitalleşmenin Kayıt Dışılığı Önleyebileceğini Düşünüyorum	3,43	0,74	N	-	7	40	32	7
			F	-	8,2	47,1	37,6	8,2
Muhasebe Mesleğindeki Dijitalleşmenin Tahsilat Sorununuzun Çözümüne Katkı Sağlayacağını Düşünüyorum.	2,92	1,05	N	6	27	24	23	5
			F	7,1	31,8	28,2	27,1	5,9

Tablo 4 incelendiğinde meslek mensuplarının genel olarak dijitalleşmeye bakışı ile ilgili ifadeler verilen cevapların ortalamasının 3,31 olduğu görülmüştür. Meslek mensupların dijitalleşme hakkındaki görüşlerinin genel olarak olumlu olduğu söylenilebilir. Dijitalleşme ve dijitalleşme sürecinde kullanılan “e- muhasebe yeniliklerini desteklerim” (\bar{x} :4,08, s.s:0,69) ifadesi en yüksek ortalamaya sahiptir. Akabinde dijital muhasebe ile ilgili sürekli eğitimlerin olması gerektiğini düşünüyorum (\bar{x} :4,05, s.s:0,95), muhasebe mesleğinde dijital teknolojileri düzenli olarak kullanırım (\bar{x} :4,03, s.s:0,68) ifadeleri takip etmektedir. Meslek mensupların dijitalleşme ile ilgili görüşlerine yönelik en düşük ortalamayı alan ifade ise e-muhasebe uygulamaları ile ilgili yeterli eğitim almaktayım (\bar{x} :2,65, s.s:1,10) ifadesi olmuştur.

3.5. ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışma kapsamında analizin son aşamasında ise, katılımcılara betimleyici nitelikte yöneltilen soru ile Likert ölçeğine göre hazırlanmış 18 sorunun karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır. Çıkan sonuçlar ve değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı ya da anlamsız farklılıklar tablolar halinde aşağıda yer verilmiştir. Öncelikle meslek mensupların dijitalleşmeye yönelik bakışının değerlendirilmesi sonucu bakışı temsil eden tüm ifadelerin aritmetik ortalaması alınarak bütüncül bir sonuca ulaşılmak istenmektedir. Bu bağlamda bundan sonraki yapılacak analizde bakışın ölçümünde bu dijitalleşmeye bakış skoru kullanılacaktır. Tablo 5'e göre araştırmada yer alan katılımcıların dijitalleşmeye bakışının olumlu olduğu (\bar{x} :3,52, s.s: 0,40) görülmüştür.

Tablo 5. Meslek Mensupların Dijitalleşmeye Bakışının Değerlendirilmesi

Dijitalleşmeye Bakış skoru	N	\bar{x}	s.s	Minimum	Maksimum
	85	3,52	0,40	2,89	4,44

Araştırma verilerin değerlendirilmesi kapsamında öncelikle meslek mensuplarının bakışının tanımlayıcı unsurlara bağlı olarak istatistiksel açıdan anlamlı ya da anlamsız farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir. Bu amaçla ölçeğin öncelikle normal dağılıp dağılmadığına yönelik çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Büyüköztürk vd. (2011) göre ölçeğin normal dağıldığı çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 1,00$ değerleri arasında yeterlidir.

Analiz verileri normal dağıldığı için bağımsız değişkendeki (tanımlayıcı unsurlar) grup sayısının iki olduğu durumlarda bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. İlaveten üç ve üzeri sayıda grubun karşılaştırılması olduğu durumlarda ise One Way ANOVA testi kullanımına yer verilmiştir. Değişkenler arası ilişkinin kaynağını One Way ANOVA testi belirtmez. Bu nedenle ilişkinin kaynağını belirlemek amacıyla SPSS'de Post Hoc testi uygulanmıştır. Uygulamada en sık kullanılan Ryan-Einot-Gabriel-Welsch F testi ve Tukey testine yer verilmiştir. Test neticesinde farklı gruplarda yer alan bağımsız değişkenlere farklı harfler (a,c,b,d gibi) verilmiştir. Bununla birlikte aynı anda birden fazla grupta yer alan bağımsız değişkenlere ise (ab, ac, db vb.) harflendirmeler yapılmıştır. Aynı harf içeren birden fazla grupta yer alan değişkenler (ab, ac) arasında fark yok iken farklı harf içeren farklı grupta yer alan değişkenler (ab, dc) arasında fark vardır. Sonuç olarak farklı harfler içeren (a, b, c, d vb.) gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilirken, farklı gruplara verilen aynı harfler içeren (a,a,a,a) gruplar arasında ise herhangi bir farklılık olmamıştır. Yani, aynı sembolü gruplar arasında fark yokken, farklı sembolü gruplar arasında fark vardır. Bu bağlamda gerçekleştirilen analiz sonuçları Tablo 6'de sunulmuştur.

Tablo 6. Meslek Mensuplarının Dijitalleşmeye Bakışının Tanımlayıcı Değişkenlere Göre Farklılaşma Derecesinin Karşılaştırılması

Bağımsız Değişkenler	Gruplar	N	\bar{x}	s.s	F değeri	p
Cinsiyet	Bay	48	3,487	0,409	0,114	0,356
	Bayan	37	3,569	0,393		
Yaş	24 ve altı	4	3,75a	0,71	2,946	0,025*
	25-34	44	3,53a	0,41		
	35-44	22	3,55a	0,44		
	45-54	7	3,07b	0,05		
	55 ve üstü	8	3,61ab	0,40		
Eğitim	Lise	6	3,52	0,378	1,558	0,206
	Ön lisans	15	3,55	0,381		
	Lisans	40	3,43	0,332		
	Lisansüstü	24	3,65	0,501		
	Doktora	85	3,52	0,401		
Mesleki Unvan	Muhasebe Personeli	30	3,54a	0,304	6,32	0,03*
	Stajyer SMMM	8	3,94bc	0,516		
	SMMM	47	3,43ad	0,397		
Mesleki Deneyim Süresi	5 yıl ve altı	12	3,51	0,304	0,994	0,416
	6-10 yıl	33	3,48	0,430		
	11-15 yıl	14	3,71	0,540		
	16-20 yıl	10	3,45	0,331		
	21 ve üzeri	16	3,47	0,282		
Mükellef Sayısı	30 ve altı	46	3,56	0,40	0,612	0,609
	31 -60	25	3,50	0,375		
	61-90	10	3,40	0,439		
	91-120	4	3,40	0,509		
	121 ve üzeri	-	-	-		
Aylık ortalama Gelir	5500 ve altı	5	3,28a	0,503	6,054	0,01*
	5501 -7000	21	3,48a	0,347		
	7001-9000	22	3,30ab	0,391		
	9001 ve üzeri	37	3,70ac	0,351		

Tablo 6’da araştırma sonuçları incelendiğinde; Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışının yaşa (F: 2,946, p:0,025) göre farklılaştığı görülmüştür. Söz konusu farklılığın kaynağını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen post-hoc testi sonucunda 24 ve altı yaşları (\bar{x} : 3,75), 5-34 yaşları (\bar{x} : 3,53) ile 35-44 yaşları (\bar{x} :3,55) arasında yer alan meslek mensupların dijitalleşmeye bakışı arasında anlamlı bir farklılık yoktur. 55 ve üstü yaş aralığında yer alan (\bar{x} :3,61) meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışı ile diğer yaş aralıkları arasında anlamlı farklılık yer almamaktadır. Buna karşın 45-54 yaşlarında (\bar{x} :3,07) yer alan meslek mensupların bakışı 24 ve altı yaşları (\bar{x} : 3,75) , 25-34 yaşları (\bar{x} : 3,53) ile 35-44 yaşları arasında (\bar{x} :3,55) yer alan meslek mensupları bakışına göre farklılaşmaktadır.

Tablo 6’nın analiz sonuçları incelendiğinde; meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışının, unvana göre farklılaştığı görülmüştür. Katılımcıların muhasebe personeli (\bar{x} :3,54) olma durumları ve SMMM olma durumları (\bar{x} : 3,43) arasında muhasebeye bakışı açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Fakat katılımcıların stajyer SMMM olma durumlarının (\bar{x} :3,94) muhasebeye bakışı, muhasebe personeli (\bar{x} :3,54) ve SMMM olanlar (\bar{x} :3,43) arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Ayrıca Tablo 6 incelendiğinde ortalama gelir düzeyine göre muhasebe bürolarında çalışan meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışının farklılaştığı görülmüştür. 7001-9000 arası gelir grubu (\bar{x} : 3,30) ile 9001 ve üzeri gelir grubu (\bar{x} :3,70) arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilirken 5500 ve altı gelir grubu (\bar{x} :3,28) 5501 -7000 gelir grubu (\bar{x} :3,48) ile 7001-9000 arası gelir grubu (\bar{x} :3,30) ile 9001 ve üzeri gelir grubu (\bar{x} :3,70) arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 7. Muhasebe Bürolarında Çalışan Meslek Mensuplarının Dijitalleşmeye Bakışının Dijitalleşme Süreci ve İşlemlerine Yönelik Seminer/Eğitim Katılım Durumuna Göre Farklılaşma Derecesinin Karşılaştırılması

Bağımsız Değişken	Gruplar	N	\bar{x}	s.s	F değeri	p
Dijitalleşme süreci ve işlemlerine yönelik seminer/egitim katılım durumu	Evet	51	3,44	0,35	1,32	0,025*
	Hayır	34	3,64	0,44		

Muhasebe bürolarında çalışan meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışının Tablo 7’de yer verildiği üzere dijitalleşme süreci ve işlemlerine yönelik seminer/egitim katılım durumuna (p:0,025<0,05) göre farklılaştığı görülmüştür.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren muhasebe bürolarında çalışan meslek mensuplarının dijitalleşmeye bakışı, kullanılan istatistiksel analiz yöntemleriyle ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan anket, 85 meslek mensubu ile yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Çalışma sonucunda araştırmaya katılan meslek mensuplarının çoğunluğunun kadın (%56,5) ve büyük çoğunluğun 25-34 yaş aralığında (%51,8) olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna bakıldığında, katılımcıların ço-

ğunluğunun lisans (%47,1) ve yüksek lisans (%28,2) seviyesinde eğitim aldığı görülmektedir. Mesleki deneyim sürelerine bakıldığında, katılımcıların çoğunluğunun 6-10 yıl arasında (%38,8) tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Meslek mensuplarının çoğunluğu bağımsız çalışan (%72,9) ve SMMM unvanına sahip (%55,3) kişilerdir. Meslek mensuplarının önemli bir kısmı (%54,1) 30 ve altı mükellef sayısına sahiptir. Aylık gelir durumuna bakıldığında, katılımcıların çoğunluğunun 9001 TL ve üzeri (%43,5) gelir elde ettiği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, meslek mensuplarının %67,1'i dijitalleşmeye zorunlu olarak, %32,9'u ise gönüllü olarak dâhil olmuştur. Meslek mensuplarının %36,5'i 1-3 seminer/eğitime, katılırken %40'ı ise hiç seminer/eğitime katılmamıştır. Mensuplarının %57,6'sı SMMM odasından eğitim almışken, %40'ı herhangi bir yerden eğitim almamıştır. Bu bağlamda elde edilen sonuç Tekbaş (2018), Gönen ve Solak (2017) ve Tañç ve Deniz (2020) çalışma sonuçlarını desteklemektedir. Afyonkarahisar SMMM Odası'nın bu süreçte meslek mensuplarının eğitimine önem verdiği sonucuna ulaşılabilir. Dijital ürünlerin kullanımı açısından, katılımcıların %81,2'si e-defteri kullanırken, %16,5'i e-defteri kullanmamaktadır. Dijital ürünlerin tamamını kullanan meslek mensuplarının oranı %37,6 iken, kullanmayanların oranı %62,4'tür.

Genel olarak, meslek mensuplarının dijitalleşmeye yönelik görüşleri olumludur. Ancak yüz yüze yapılan görüşmelerde meslek mensupları, yeterli eğitim alamadıkları konusunu çok kez ifade etmişlerdir. Özellikle, katılımcılar verilen eğitimlerin saatlerinin genellikle mesai saatlerinde olması nedeniyle katılım sağlayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, katılımcıların dijitalleşme konusunda eğitim alamadıklarını göstermektedir. Kulak (2019)'ın çalışmasıyla benzer bir sonuç tespit edilmiştir. Meslek mensupların dijitalleşmeye bakışına yönelik görüşlerine bakıldığında en yüksek ortalama sahip ifadenin, dijitalleşme sürecinde kullanılan "e-muhasebe yeniliklerini desteklerim" ifadesi olduğu görülmüştür. Bu ifadeyi "dijital muhasebe ile ilgili sürekli eğitimlerin olması gerektiğini düşünüyorum" ve "muhasebe mesleğinde dijital teknolojilerini düzenli olarak kullanım" ifadeleri izlemiştir. Çalışma sonucu Kavcı ve Ercan (2022), Tañç ve Deniz (2020) ve Tekbaş (2018) çalışmalarıyla benzerdir.

Analiz sonuçlarına göre meslek mensupların dijitalleşmeye bakışının demografik özelliklere göre farklılaşmasına yönelik görüşler değerlendirildiğinde ise yaş, aylık ortalama gelir ve meslek mensuplarının e-muhasebe uygulamalarına yönelik eğitim alma durumlarına göre farklılaştığı sonucu tespit edilmiştir. Bu duruma karşın meslek mensupların, eğitim durumu, mesleki deneyim, çalışma şekli ve mükellef sayılarına göre bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.

Çalışmanın, mükellef sayılarının ve iş yoğunluğunun fazla olduğu büyük şehirlerde uygulanması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık, Sakarya
- Amidu, M., Effah, J., ve Abor, J. (2011). E-Accounting Practices Among Small And Medium Enterprises İn Ghana. *Journal Of Management Policy And Practice*, 12(4), 146-155.
- Artık Baysal, M. , ve Kula, V. (2023). Overcoming Barriers To E-Accounting Adoption: A Survey Of Accountants in Turkey. *J. Corp. Gov. Insur. Risk Manag*, 10(1), 50-57.
- Aslan, Ü., ve Özerhan, Y. (2017). Big Data, Muhasebe ve Muhasebe Mesleği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 862-883.
- Avcı, B. (2020). *Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine Getirdiği Yenilikler ve Uygulamalar*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi. Lisansüstü Programlar Enstitüsü, İstanbul.
- Bekçi, İ., Apalı, A. ve Engin, M. (2020). E-Dönüşümün Muhasebe Meslek Mensuplarında Memnuniyet Düzeyi: Bursa İli Örneği. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 579-596.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., Köklü, N. (2011). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik (7. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çıtak, F., ve Derya Baskan, T. (2020). Muhasebedeki Elektronik Gelişmelerin Muhasebe Meslek Etiğine Etkisi: Kırıkkale İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısı Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22, 249-270.
- Erdoğan, E. (2020). *Dijital Muhasebe Uygulamaları Kullanımının Teknoloji Kabul Modeli İle İncelenmesi: Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Garip, O., ve Karasioğlu, F. (2019). E-Muhasebe Uygulamaları Kapsamında Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Karaman'da Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 433-446.
- Gönen, S., ve Solak, B. (2017). Maliye Bakanlığı E-Dönüşüm Sürecinin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine İlişkin Bir Alan Araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (76), 63-80.
- Gulin, D., Hladika, M., ve Valenta, I. (2019). Digitalization And The Challenges For The Accounting Profession. *In Proceedings Of The Entrenova-Enterprise Research Innovation Conference (Online)*, 5(1), 428-437.
- Güney, S., ve Özyiğit, H. (2015). Muhasebedeki Verilerin Yönetimde Kullanılması ve Elektronik Muhasebe Verilerinin Yönetim Kararlarına Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 279-297.
- Kavcı, T. ve Ercan, C. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının E-Muhasebe Uygulamalarına İlişkin Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma. *G.Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 6 (6) , 1-16.
- Kulak, A. (2019). *Muhasebede E-Dönüşüm*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T., ve Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle Birlikte Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22, 81-96.
- Marinagi, Catherine C. Trivellas- Panagiotis Reklitis, C.Skourlas, (2015), "Adoption and Use of E-Invoicing in Greece", 4. *International Conference on Integrated Information*, Madrid (Spain), 1644(1), 279-286.
- Noronha, M. R., ve Kulkarni, A. R. (2012). E-Accounting in India. *Indian Journal of Accounting*, 42(2), 1-10
- Pusmaz, T., ve Özulucan, A. (2021). Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Muhasebe Okuryazarlık Düzeylerinin Tespiti Üzerine Kayseri ve Niğde İllerinde Bir Araştırma. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4), 1431-1452.

- Sarıçipek, R. (2019). Muhasebe Alanındaki Dönüşüm ve Yapay Zeka. *2.Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, Balıkesir, 1092-1099.
- Tanç, Ş. G., ve Deniz, F. (2020). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Uygulamalarındaki E-Dönüşüm Sürecine İlişkin Görüş ve Beklentileri: Hatay İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 622-636.
- Tekbaş, İ. (2018). *Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine ve Meslek Mensuplarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma ve Yeni Bir Kavram Önerisi: Mali Mühendislik*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekbaş, İ. (2019). *Muhasebenin Dijital Dönüşümü ve Mali Mühendislik*. Finans ve Muhasebeye Fütürist Bakış, 2. Baskı, Ceres Yayınları: İstanbul.
- Tektüfekçi, F. (2017). E-Dönüşüm Sürecinde E-Muhasebe Uygulamaları: Türkiye Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(1), 79-88.
- Thottoli, M. M. ve Ahmed, E. R. (2022). Information Technology And E-Accounting: Some Determinants Among SMEs. *Journal of Money and Business*, 2(1), 1-15.
- Tuğay, O. ve Güler, A. (2021). Elektronik Muhasebe Uygulamaları Konusunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri: Isparta İlinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14(2), 695-726.
- Yücel, G., ve Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-Yapay Zeka ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE E-DÖNÜŞÜM UYGULAMALARINA BAKIŞ AÇILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: DEFTER-BEYAN SİSTEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 13.10.2023
Kabul Tarihi : 24.01.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1375572

Dr. Öğr. Üyesi Işık ALTUNAL**
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZBEK***

Bibliyografik Bilgiler

Altunal, I., & Özbek, A. (2024). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Dijital Dönüşümde E-Dönüşüm Uygulamalarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Defter-Beyan Sistemi Üzerine Bir Araştırma" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 125-144) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1375572>

ÖZ

Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarını ilgilendiren e-dönüşüm uygulamalarına yön veren mevzuat ve kanunlarla ilgili farklı uygulamaların var olması, teknolojik yenilikler, sisteme entegrasyonun sağlanması gibi işler muhasebe meslek mensuplarının işlerini kolaylaştırmakta; bununla beraber birtakım sıkıntılara da neden olmaktadır.

Çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübelerinin, eğitim durumlarının, yaşlarının, cinsiyet ve unvanlarının dikkate alınarak e-dönüşüm uygulamalarının bir alanı olarak görülen Defter Beyan Sistemi üzerinde algılarını ve tutumlarını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca sistemin

* Bu makale 10. Uluslararası Muhasebe ve Finans kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
Orcid: 0000-0003-0659-3591, isik.altunal@dpu.edu.tr

*** İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans,
Orcid 0000-0001-9183-6513, aozbek@gelisim.edu.tr

hem kullanıcısı hem de uygulayıcısı olan muhasebe meslek mensuplarının eleştiri ve beklentilerinin değerlendirilmesi de amaçlanmaktadır. Bu amaçla Teknoloji Kabul Modeli'ne göre Defter Beyan Sistemi'ne yönelik kullanım kolaylığı, algı, tutum, niyet ve davranış boyutlarını ölçen bir anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda Kütahya ve Eskişehir illerinde çalışmakta olan muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi üzerine bakış açıları değerlendirilmiş ve Defter Beyan Sistemi'nin aksak yönlerine yönelik çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Meslek Mensupları, E-Dönüşüm, Defter-Beyan Sistemi, Teknoloji Kabul Modeli

Jel Kodu: M41, M48

EVALUATION OF ACCOUNTING PROFESSIONALS' PERSPECTIVES ON E-TRANSFORMATION APPLICATIONS IN DIGITAL TRANSFORMATION: A RESEARCH ON THE BOOK-DECLARATION SYSTEM

ABSTRACT

Works such as the existence of different applications related to legislation and laws that shape e-transformation practices that concern professional accountants in Turkey, technological innovations, and integration into the system facilitates the works of accountants, however they causes some difficulties.

The aim of this study is to reveal the perceptions and attitudes of professional accountants on the Ledger Declaration System, which is seen as an area of e-transformation applications, by taking into account their professional experience, educational status, age, gender and titles. It is also aimed to evaluate the criticisms and expectations of professional accountants, who are both users and practitioners of the system.

For this purpose, a survey was applied to measure ease of use, perception, attitude, intention and behavior dimensions for the Ledger Declaration System according to the Technology Acceptance Model. As a result of the study, the perspectives of professional accountants working in Kutahya and Eskişehir on the Ledger Declaration System were evaluated and solution suggestions were presented for the deficiencies of the Ledger Declaration System.

Keywords: Professional Accountants, E-Transformation, Book Declaration System, Technology Acceptance Model

Jel Code: M41, M48

1. GİRİŞ

Endüstri 4.0 süreciyle beraber robotlardan ve tamamen dijital ve otonom sistemlerden oluşan akıllı fabrikalara giriş yapılmış, bulut sistemler ve yapay zeka gibi uygulamalar hayatın her alanında kullanılmaya başlanmıştır. Endüstri 4.0'ın henüz deney aşamasında olan Metaverse ve Blokzincir uygulamaları da günümüzde yaygınlaşmaya başlamış ve bu tür sanal ortam ve merkezizetsiz sistemlerin muhasebe, finans ve denetim mesleğine olması muhtemel etkileri üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır. Sonuç itibariyle yaşanan tüm bu dijital gelişmeler sonucunda muhasebe mesleğinin bu dönüşümden etkilenmesi kaçınılmaz olacağı düşünülmekte ve klasik muhasebeciliğin muhasebe mühendisliği veya finansal veri bilimcisine dönüşeceği tahmin edilmektedir (Erturan ve Ergin, 2018: 153).

Bilişim ve iletişim alanında yaşanan son teknolojik gelişmeler ışığı altında hem özel sektör kuruluşları hem de kamu sektörü kuruluşları tarafından e-dönüşüm uygulamalarına olan talep son dönemde hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Yaşanan dijital yenilik ve değişimler kamu hizmetlerinin sunulmasında elektronik devlet uygulamalarının her geçen gün kullanımını artırmaktadır. Bu itibarla e-defter, Defter Beyan Sistemi, e-fatura, e-yoklama, e-tebligat gibi çeşitli elektronik uygulamalar mükelleflerin ve muhasebe meslek mensuplarının fayda sağlayacak bir şekilde hizmetine sunulmuştur.

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın başlattığı elektronik dönüşüm (e-dönüşüm) süreci ile birlikte muhasebe mesleğinde dijital gelişmeler hız kazanmıştır. E-Fatura ile başlayan süreçte sistemler kademeli olarak otonom hale gelmektedir. Örneğin e-fatura kullanan iki firmadan birisi diğerine elektronik ortamda fatura (e-fatura) düzenlediğinde bu fatura bilgisi diğer işletmenin sistemine anında düşmekte (sistemler vergi kimlik numarasından müşteri firmayı bulabilmektedir) ve arka planda faturaya ait muhasebe kaydını sistem otomatik olarak yapabilmektedir. Bu nedenle klasik muhasebe sürecinde yapılan faturaları manuel olarak bilgisayara kaydetme işi artık yakın zamanda son bulacaktır. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın e-dönüşüm sürecinde başlattığı dijital yenilikler aynı zamanda sürdürülebilirlik açısından da önem kazanmaktadır. Kâğıt ortamında sunulan hizmetlerin, dijital ortama aktarılmasını ifade eden e-dönüşüm süreci sayesinde binlerce ton kâğıt tasarrufu sağlanabilecek ve binlerce ağaç kesilmekten kurtulabilecektir.

Belli bir süreç içerisinde ve kademeli olarak gerçekleştirilen e-dönüşüm sürecinin ilki elektronik fatura sistemidir. Ardından belli bir süreç dâhilinde e-irsaliye, e-beyanname, e-defter ve Defter Beyan Sistemi gibi diğer yenilikler ile resmi iş ve işlemler artık dijital ortama taşınmıştır. Bu sayede kayıt dışılığında önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca yapılan dijital uygulamalar sayesinde kamu ve özel sektör işletmelerinin üzerinde yük olan bürokrasi ve kırtasiyecilik yükü azalmakta, hizmetlerin sunumunda kalite artışı yaşanmasıyla birlikte elektronik uygulamalar sayesinde ister kamu isterse özel sektör işletmelerinde büyük tasarruflar sağlanmaktadır. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca son zamanlarda dijital dönüşüme ilişkin birçok yenilik ve uygulamalar hayata geçirilmiş ve çoğu proje başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Elektronik uygulamaların aksayan ya da eksik kalan yönleri mükelleflerden ve muhasebe meslek mensuplarından gelen talepler doğrultusunda hızlı bir şekilde telafi edilmeye çalışılmıştır. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından amaca uygun bir şekilde oluşturulan elektronik uygulamaların başarısı mükelleflerin ve muhasebe meslek mensuplarının uygulamaları kabullenme derecesine bağlı olarak değişmektedir.

E-dönüşüm sürecinde Defter Beyan Sistemi 17 Aralık 2017 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre serbest meslek erbapları tuttukları serbest meslek defteri ile basit usule tabi mükellefler 1.1.2018 tarihinden itibaren, II. sınıf tacirlerin tuttuğu işletme hesabı defteri 1.1.2019 tarihinden itibaren elektronik ortamda tutulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca serbest meslek kazanç defteri ile işletme hesabı defterini aynı anda tutan mükelleflerin uygulamaya geçiş tarihi 1.1.2018 olarak belirlenmiştir (30273 Sayılı Resmi Gazete, 2017). Defter Beyan Sistemi sayesinde herhangi bir muhasebe programına ihtiyaç duymaksızın internet bağlantısının olduğu her yerden kayıtların tutulması mümkün hale gelmiştir.

Çalışmada e-dönüşüm uygulamaları kapsamında yer alan Defter Beyan Sistemi’ni değerlendirebilmek adına Teknoloji Kabul Modeli’ne (TKM) dayanarak anket oluşturulmuş ve muhasebe meslek mensuplarına gönderilmiştir. Bu sayede muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi’ne yönelik kullanım kolaylığı, algılanan fayda, tutum, niyet ve davranışlarının ölçülmesi amaçlanmıştır.

2. GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞININ E-DÖNÜŞÜM KAPSAMINDAKİ FAALİYETLERİ

Türkiye’deki e-dönüşüm sürecindeki yetkili kuruluş Gelir İdaresi Başkanlığıdır. Gelir İdaresi Başkanlığı’ndan yapılan e-dönüşüm faaliyetlerinden ilki 2010 yılında faaliyete geçen elektronik faturadır. 2018 yılı öncesindeki diğer elektronik işlemler arasında e-arşiv, e-defter, e-beyanname, VEDOP (Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi) gibi uygulamalar faaliyete geçmişken, 2018 yılından sonra e-irsaliye, e-müstahsil makbuzu, e-serbest meslek makbuzu ve son olarak Defter Beyan Sistemi faaliyete geçmiştir.

Gelir İdaresi Başkanlığı’nın e-dönüşüm kapsamında yer alan e-fatura, e-irsaliye, e-arşiv, e-smm (Elektronik Serbest Meslek Makbuzu), e- müstahsil makbuzu, e-defter uygulamalarını kullanan mükelleflerin güncel sayıları aşağıda belirtilmektedir. 10.09.2023 tarihli kullanıcı sayıları Gelir İdaresi Başkanlığı’nın e-belge internet sitesi ve e-defter internet sitesinden temin edilmiştir.

Tablo 1: E-Belge Uygulamalarına Ait İstatistik Bilgiler

	Kayıtlı Kullanıcı Sayısı		Artış Yüzdesi	Özel Entegrasyon Almış Kurum Sayısı		Artış Yüzdesi
	30.06.2018 Tarihli sayılar	10.09.2023 Tarihli Sayılar		30.06.2018 Tarihli sayılar	10.09.2023 Tarihli Sayılar	
E- Fatura Uygulaması	76.455	1.053.654	%1278	81	91	%12
E-İrsaliye Uygulaması	62	253.703	%409098	32	84	%163
E-Arşiv Uygulaması	14.856	1.026.144	%6807	72	92	%28
E-SMM Uygulaması	615	283.852	%46055	23	58	%152
E-Müstahsil Makbuzu Uygulaması	17	46.003	%270506	9	65	%622
E- Defter Uygulaması	71.418	463.556	%549	175	-	-

Kaynak: (Tektüfekçi,2018;www.efatura.gov.tr, www.ebelge.gib.gov.tr, 10.09.2023)

Tablo 1’de görüldüğü üzere e-dönüşüm sürecinde elektronik belge ve defter uygulamalarına ait kullanıcı sayıları ve entegrasyon alan kurum sayılarında çok ciddi bir artış görülmektedir. Uygulamanın daha fazla yaygınlaşması çevreye katkı açısından da önem arz etmektedir. Ortalama bir ağacın 75.000 sayfa kağıda denk geldiği düşünüldüğünde e-dönüşüm uygulamalarıyla birlikte yapılan milyonlarca sayfa tasarrufu ile binlerce ağacın kesilmemesi çevreye ciddi bir katkı sağlayacaktır. Güncel olarak e-defter uygulamasını kullanan mükellef sayısının 463.556 olduğu ve yevmiye defterinin ortalama 2.000 sayfa ve defter-i kebirin ortalama 2.000 sayfa olduğu düşünüldüğünde sadece e-defter uygulaması ile tahmini olarak 24.723 ağacın¹ kesilmesinin önüne geçilmiş olacaktır (www.esmmmo.org, 15.09.2022).

2.1. E-Dönüşüm Kapsamında Defter Beyan Sistemi ve Literatürde Yer Alan Çalışmalar

Gelir İdaresi Başkanlığı’nın e-dönüşüm kapsamında yaptığı e-defter uygulaması ile birinci sınıf mükellefler yevmiye defteri, defteri kebir ve envanter defterini elektronik ortamda tutmaktadır. E-dönüşüm kapsamında uygulamaya koyulan Defter Beyan Sistemi ile ikinci sınıf mükellefler ve serbest meslek erbapları defterlerini artık elektronik ortama taşıyacak ve fiziki olarak defter dökümü almayacaklardır.

Defter Beyan Sistemi basit usul mükellefler, işletme hesabı esasına göre defter tutan mükellefler ile serbest meslek erbapları için Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından oluşturulmuş elektronik bir portalı ifade etmektedir. Bu mükellefler deftere işlenmesi gereken kayıtları artık Defter Beyan Sistemi üzerinden işleyeceklerdir². Defter Beyan Sistemi’nde işletme esasına defterine ve serbest meslek kazanç defterine işlenecek kayıtlar sisteme girileceği gibi vergi beyannameleri, bildirim ve dilekçeleri de elektronik ortamda sunulacaktır (www.ebelge.gib.gov.tr, 15.09.2022). Defter Beyan Sistemi üzerinden işletme hesabı defteri ve serbest meslek kazanç defteri dışında çiftçi işletme defteri, amortisman defteri, envanter defteri, damga vergisi defteri, ambar defteri ve bitim işleri defteri tutulabilmektedir (Sarıcalar, 2020: 241). Ancak Defter Beyan Sistemi içerisinde belirlenen mükelleflerin defterlerinin elektronik ortamda tutması zorunlu iken elektronik belgelerin sistem üzerinden oluşturulması mükellefin isteğine bırakılmıştır.

Serbest meslek defteri ile bilanço esasına göre defterleri aynı anda tutan mükellefler bilanço esasına göre tuttukları defterleri (yevmiye, defteri kebir ve envanter defteri) yine kağıt ortamında tutacaklardır. Beyanname dönemlerinde ise serbest meslek kazançları ile birinci sınıf defterlere kaydedilen kazançlar birleştirilerek beyan edilecektir (Arık, 2019). Aynı şekilde kurumlar vergisi mükelleflerinden işletme esasına göre defter tutması Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından izin verilenler, geliri ücret, gayrimenkul sermaye iradı gibi diğer kazanç ve iratlarda birisi veya birkaçı veya tamamından oluşan gelir vergisi mükellefleri Defter Beyan Sistemi’ni kullanmayacaklardır. İkinci sınıftan birinci sınıfa geçiş yapan mükellefler takip eden takvim yılı başından itibaren Defter Beyan Sistemi’ni kullanmayacaklardır (Sarıcalar, 2020: 238).

1 Toplam yevmiye defteri ve defteri kebir sayfa sayısı 4.000 sayfa, güncel kullanıcı sayısı 463.556 kişi, her ağaçtan ortalama 75.000 sayfa üretildiğinde, toplam kurtarılan ağaç sayısı (tahmini)= $4.000 \times 463.556 / 75.000 = 24.723$ ağaç yapacaktır. Ağaç başına kâğıt miktarının ağacın cinsine, büyüklüğüne vb. birçok kritere göre değişebilecek olup, çalışmadaki amaç sürdürülebilirliğe vurgu yapmaktır.

2 Defter Beyan Sistemi üzerinden kullanıcı kodu ve şifre ile giriş yapılarak kayıtlar tutulabilir veya Excel dosyasına veya muhasebe programlarına yapılan kayıtlar Defter Beyan Sistemi portalına toplu bir şekilde aktarılabilir.

Defter Beyan Sistemi'ne zorunlu geçişle birlikte sistem üzerinden tutulan defterlere ait kayıtlar ait olunan aya ilişkin katma değer vergisinin verilmesinin son gününe kadar sisteme işlenmesi zorunludur. Aynı şekilde dönem sonu muhasebe işlemlerinin yıllık gelir vergisi beyannamesinin verilmesinin son gününe kadar bitirilmesi zorunludur. İlgili kayıt süresi içerisinde varsa hatalı kayıtlar sistem üzerinden düzeltilebilecek veya silinebilecektir (Türkay, 2018: 59). Defter Beyan Sistemi uygulamasından önce kağıt ortamında tutulan işletme hesabı defteri, serbest meslek kazanç defterine ve diğer defterlere kapanış onayı yapılmazken, Defter Beyan Sistemi ile takip eden 4. ayın sonuna kadar defterlerin kapanış onayının yapılması gerekmektedir (Pehlivan ve Akkaya, 2021: 16).

Defter Beyan Sistemi'ni kullanan basit usulde mükellef, bağlı olduğu meslek odası tarafından defteri işletilecek, serbest meslek erbabı ve ikinci sınıf tacirler için muhasebe meslek mensupları tarafından defterleri işletilecektir (www.esmmmo.org, 15.09.2022).

Defter Beyan Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte birtakım faydalar elde edilmiştir. Bu faydalar;

- Bürokratik işlemlerin azaltılması ve elektronik ortamda düzenlenen fatura, makbuz gibi resmi belgeler ile uyum maliyetlerinin azaltılması,
- Muhasebe programına ve defter tasdikine, defterlerin fiziki olarak arşivlenmesine ihtiyaç duyulmaması,
- Kayıt dışılık ile mücadele edilmesi,
- Vergiye gönüllü uyumun sağlanması gibi faydaların elde edilmesi amaçlanmaktadır (www.defterbeyan.gov.tr, 15.09.2022).

Defter Beyan Sistemi'ni kullanması zorunlu olan meslek grupları;

- Serbest meslek erbabları: avukat, doktor, diş hekimi, veteriner, mühendis, mimar, serbest muhasebeci mali müşavir ve yeminli mali müşavir vb.,
- Basit usule tabi mükellefler: taksici, berber, pazarcı, kundura boyacısı, çilingir vb.,
- İkinci sınıf mükellefler: birinci sınıf mükellef olma kriterinin altında kalan esnaflar, ticarethanelerdir (Arık, 2019).

Defter Beyan Sistemi'ni kullanacak mükellefler artık Defter Beyan Sistemi dışında kağıt veya elektronik ortamda kayıt yapamayacak ve beyanname gönderemeyecektir. Sistem haricinde kayıt ve defterlerin tutulması veya beyannamelerin gönderilmesi hiç gönderilmemiş kabul edilmektedir (Türkay, 2018:64).

Defter Beyan Sistemi ile ilgili literatür incelendiğinde daha çok e-dönüşüm uygulamaları ile ilgili çalışmaların olduğu Defter Beyan Sistemi'yle ilgili daha az çalışma olduğu görülmektedir.

Çarıkçı (2018) çalışmasında mali müşavirlerin Defter Beyan Sistemi'ni tam olarak benimsemediğini, uygulamanın yürütülmesi sürecinde mükelleflerin sistemi kullanmada problem yaşadığını ifade etmiştir. Muhasebe meslek mensupları uygulamayı genel olarak değerlendirdiğinde sürece ilişkin bazı eksikliklerin olduğu ancak dönem sonu defter tasdik ücretlerinde azalma olacağını ifade etmişlerdir.

Durmuş ve Kaya (2019) çalışmasında e-fatura, e-defter, Defter Beyan Sistemi gibi dijital muhasebe uygulamalarının muhasebe hilelerini ve kayıt dışılığı önleme etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla muhasebe meslek mensuplarına anket uygulamışlardır. Muhasebe meslek mensupları anketteki tüm sorulara genel anlamda kayıt dışılığı önlediğini ifade etmiş ve Defter Beyan Sistemi için de kayıt dışılığı azalttığı yönünde görüş bildirmişlerdir.

Karacan (2019) yüksek lisans tez çalışmasında Defter Beyan Sistemi'ne geçişin gelir vergisi üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla serbest meslek erbapları ve mükellefler ile mülakat çalışması yapmıştır. Çalışmanın sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilemese de mülakat sonucunda basit usuldeki mükelleflerin beyan etmediği gelirleri Defter Beyan Sistemi'ne geçişle beyan ettikleri, birçok basit usul mükelleflerinin işletme esas ve bilanço esasına göre deftere tutma yoluna gittikleri sonucuna ulaşmıştır.

Sarıcalar (2020) çalışmasında Resmi Gazete'de yayınlanan Defter Beyan Sistemi'ne ilişkin Resmi Gazete'deki tebliğ açısından ve Vergi Usul Kanunu açısından değerlendirmelerde bulunmuştur. Sonuç itibarıyla mükellefler açısından ödevlerin yerine getirilmesinin tek bir uygulama üzerinden yürütülmesi, iş ve işlemlerin takip kolaylığı göz önüne alındığında Defter-Beyan Sistemi'nin pratik bir uygulama olduğunu ifade etmiştir.

Berbat (2020) yüksek lisans tez çalışmasında muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi hakkındaki bilgi düzeylerinin belirlenmesi, olumlu ve olumsuz tutumları ortaya koyulması amacıyla birleştirilmiş teknoloji kullanım ve kabullenme teorisi ile anket oluşturmuştur. Çalışmanın sonucunda muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi uygulamasına yönelik kullanma niyetleri, algılanan faydası ve kolaylaştırma koşullarının davranışsal tutumlarını istatistikî olarak pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Şahin, Arık ve Sakallı (2021) çalışmasında Defter Beyan Sistemi'nin yazılım mimarisini incelemiştir. Yaptığı çalışma muhasebe meslek mensuplarına yönelik olmayıp açık kaynak temelli geliştirilen bir kamu projesinin teknolojik altyapısını yazılımsal açıdan inceleme konusu yapmıştır.

Pehlivan ve Akkaya (2021) çalışmasında Defter Beyan Sistemi'nin aksaklıkları ve çözüm önerisi getirmek amacıyla Trabzon ilinde muhasebe meslek mensupları üzerinde yaptığı çalışmada Defter Beyan Sistemi'nin e-fatura sistemi ile entegrasyonun sağlanması gerektiği, muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi'ni kullanması ile ilave zaman ve işyükü getirdiği ancak buna mukabil ücretlerde artış olmadığı, Defter Beyan Sistemi kullanımını yetkisinin meslek odalarında olmaması ve sadece meslek mensuplarında olması gerektiği, Defter Beyan Sistemi'nin işleyişi için belirli standartların olması gerektiği ve Defter Beyan Sistemi'nin pratik bir uygulama olmadığını ifade etmiştir.

Öz, Tanç ve Yılmaz (2022) dijital dönüşüm süreci ile ilgili çalışmasına göre muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi'ne yönelik görüşlerine bakıldığında katılımcıların çoğunluğunun sisteme geçilmesinin çok faydalı olduğunu, zaman ve işgücünden tasarruf edildiğini, sistem üzerinden fatura kesilmesinden ötürü vergi ziyana neden olan naylon fatura riskini azalttığını belirtmişlerdir. Ayrıca teknik altyapı yetersizliğinden duydukları endişeyi de ifade etmişlerdir.

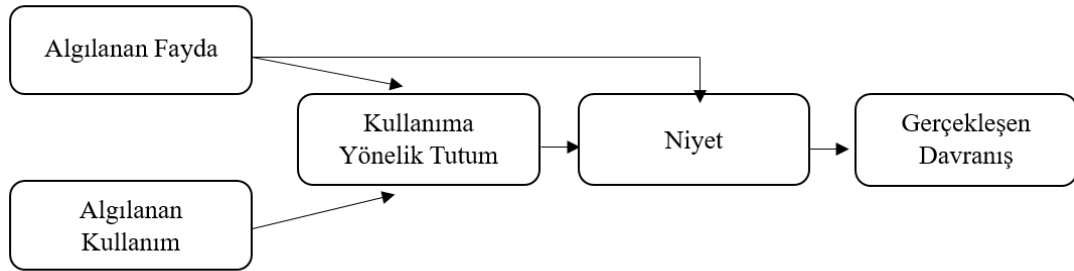
Sağiroğlu (2023) yüksek lisans tez çalışmasında Defter Beyan Sistemi ile e-defter sistemini karşılaştırmıştır. Muhasebe meslek mensuplarına yaptığı anket sonucunda Defter Beyan Sistemi'nin e-defter sistemine göre daha kullanışlı olduğu ancak her iki sisteminde beklentilere cevap vermediği, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından sistem arızalarına yönelik sürekli güncellemeler yapılsa da sistemlerin hala ciddi eksiklikler taşıdığı sonucuna ulaşmıştır.

3. TEKNOLOJİ KABUL MODELİ (TKM)

Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (TKM) mantıksal eylem teorisi temeline dayanmakta ve bilgisayar kullanıcılarının bilgisayar teknolojileri karşı davranışlarını açıklamada ve tahmin etmede kullanılmaktadır. Teknoloji kabul modelinin temelinde bilgisayar teknolojilerini kabul davranışlarında kullanıcıların algıladıkları fayda ve algıladıkları kullanım kolaylığı olmak üzere iki temel inanç yer almaktadır (Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989: 983;985).

Algılanan fayda bireyin belirli bir sistemi kullanmanın iş performansını artıracığına inanma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Algılanan kullanım kolaylığı ise bireyin belirli bir sistemi kullanmanın çaba gerektirmeyeceğine inanma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Kısaca model diğer şartlar eşit olduğunda kullanımı diğerinden daha kolay olarak algılanan bir bilgisayar (veya yazılım) teknolojisinin kullanıcılar tarafından kabul edilme olasılığının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir (Davis, 1989: 320).

Teknoloji Kabul Modeli, 1980'li yılların ortalarında çok uluslu bir teknoloji şirketi olan IBM'de geliştirilmiştir (Davis ve Venkatesh, 1996:20). TKM, bir sistem hakkında önceden bilgisi olmayan kullanıcıların davranışlarını tahmin etmeye çalışmaktadır (Özer, Özcan ve Aktaş, 2010: 3280). TKM modeli şekil 1'de ifade edilmiştir.

Şekil 1: Teknoloji Kabul Modeli

Kaynak: Davis ve Venkatesh (1996:20)

TKM'de algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenleri bir sistemin kullanımındaki temel unsurlar olarak belirlenmiştir (Davis vd., 1989: 985). Davis vd. (1989)'e göre sistemi kullanmaya yönelik tutum değişkeni algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenleri tarafından belirlenmek-

tedir. Modelden de anlaşılacağı üzere bir sistemi kullanmaya yönelik niyetin kullanmaya karşı tutum ve algılanan fayda değişkenleri tarafından belirlendiğini belirtmekte, kullanım niyeti ise ilgili sistemin kullanma davranışıyla sonuçlanmaktadır. Bilgi teknolojilerini ilk kez kullananlar ile sürekli kullananların kullanım ve niyetleri farklılıklar olabilmektedir (Özer, Özcan ve Aktaş, 2010). Bu tür farklılıklar muhasebe meslek mensupları tarafından sistemin bütüncül anlayışı içerisinde sisteme entegre olabilme ve adapte olunabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmada Defter Beyan Sistemi'nin faaliyete geçmeye başlamasıyla beraber muhasebe meslek mensuplarının sistemi kabul etme davranışlarını açıklamada TKM kullanılmıştır.

DEFTER BEYAN SİSTEMİ UYGULAMASININ TEKNOLOJİ KABUL MODELİ İLE ARAŞTIRILMASINA YÖNELİK KÜTAHYA VE ESKİŞEHİR İLLERİNDE BİR ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi'ne olan yaklaşımını TKM ile tespit etmektir. Bu sayede muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübelerinin, eğitim durumlarının, yaşlarının, cinsiyet ve unvanlarının dikkate alınarak e-dönüşüm uygulamalarının bir alanı olarak görülen Defter Beyan Sistemi üzerine algılarını ve tutumlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

3.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Anket soruları TKM'ye dayalı olarak Defter Beyan Sistemi'ni muhasebe meslek mensuplarına soracak şekilde literatürde yer alan çalışma üzerinden uyarlanmıştır (Serçemeli ve Kurnaz, 2016). Tasarlanan anket iki bölümden oluşmakta, ilk bölümde demografik değişkenler diğer bölümde ise TKM'ye göre oluşturulan Defter Beyan Sistemi'ne ait anket soruları yer almaktadır. 5'li likert tipli anket sorularında algılanan faydayı ölçmeye yönelik 11 soru, kullanım kolaylığına yönelik 3 soru, tutuma yönelik 5 soru, niyete yönelik 4 soru, gerçekleşen davranışa yönelik 2 soru olmak üzere 25 soru yer almaktadır.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırma örnekleme, Kütahya ve Eskişehir ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarından oluşmaktadır. Araştırma verileri araştırmaya gönüllü olarak katılan 290 meslek mensubundan toplanmıştır. Kütahya'da faaliyet gösteren muhasebe meslek mensubu sayıları incelendiğinde serbest muhasebeci 26, serbest muhasebeci mali müşavir 340 olmak üzere toplamda 366 meslek mensubunun olduğu görülmektedir. Eskişehir'de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensubu sayıları incelendiğinde serbest muhasebeci 66, serbest muhasebeci mali müşavir 980 olmak üzere toplamda 1046 meslek mensubunun olduğu görülmektedir. (www.turmobil.org.tr, 15.09.2022). Buna göre %5 hata payı ve %95 güvenilirlik içerisinde ulaşılması gereken örneklem sayısı 287 olarak hesaplanmış ve yeteri düzeyde örnekleme ulaşılmıştır.

Araştırmada yeterli örneklem sayısına ulaşılabilmesi için SMMM adayı olarak ifade edilen SMMM stajyerlerinden alınan dönütlerde araştırma verileri kapsamına dâhil edilmiştir. SMMM stajyerlerinin Defter Beyan Sistemi'ni kullanmaları nedeniyle stajyerlerden alınan az sayıdaki verilerin de muhasebe meslek mensubundan alınan veri olarak çalışmaya dâhil edilebileceği varsayılmıştır.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

TKM modelinde gösterildiği gibi algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı davranışa yönelik tutumu etkilediği görülmekte, ayrıca algılanan faydanın kullanım niyeti üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada oluşturulan hipotezler TKM modeli çerçevesinde test edilecektir.

H₁: Muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi'ne yönelik davranışının oluşumunda algılanan fayda davranışa yönelik tutumu pozitif yönde etkilemektedir.

H₂: Muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi'ne yönelik davranışının oluşumunda kullanım kolaylığı davranışa yönelik tutumu pozitif yönde etkilemektedir.

H₃: Muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi'ne yönelik davranışının oluşumunda algılanan fayda, kullanıma yönelik niyeti pozitif yönde etkilemektedir.

H₄: Muhasebe meslek mensuplarının yaşları bakımından TKM unsurlarını algılamaları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₅: Muhasebe meslek mensuplarının cinsiyeti bakımından TKM unsurlarını algılamaları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₆: Muhasebe meslek mensuplarının eğitim durumu bakımından TKM unsurlarını algılamaları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₇: Muhasebe meslek mensuplarının ünvanı bakımından TKM unsurlarını algılamaları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H₈: Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tecrübeleri bakımından TKM unsurlarını algılamaları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

3.5. Araştırma Bulguları

Araştırmaya katılan muhasebe meslek mensuplarına ait demografik veriler Tablo 2'de özetlenmiştir. Tablo 2'ye göre erkek meslek mensuplarına daha fazla ulaşıldığı, katılımcıların en çok lisans mezunu oldukları ve daha çok 16-20 yıl arası mesleki tecrübeye sahip oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler oluşturmaktadır.

Tablo 2: Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	Demografik Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	133	45,9
	Erkek	157	54,1
Yaş	25-29 arası	26	9
	30-34 arası	43	14,8
	35-39 arası	50	17,2
	40-44 arası	63	21,7
	45-49 arası	46	15,9
	50 ve üstü	62	21,4
Eğitim Düzeyi	Lise	12	4,1
	Önlisans	8	2,8
	Lisans	243	83,8
	Yüksek Lisans	26	9
	Doktora	1	0,3
Mesleki Tecrübe	1-5 yıl	21	7,2
	6-10 yıl	42	14,5
	11-15 yıl	71	24,5
	16-20 yıl	69	23,8
	21 yıl ve üstü	87	30
Ünvan	SM	13	4,5
	SMMM	259	89,3
	SMMM Stajyeri	18	6,2

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri Tablo 3’de verilmiştir. Tablo 3’deki sonuçlara göre, muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi’nden algıladıkları fayda, kullanım kolaylığı, sistemi kullanma niyeti ve kullanma düzeylerine (gerçekleşen davranış boyutu) verilen ifadelerle katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Defter Beyan Sistemi’nde tutum boyutuna bakıldığında meslek mensuplarının kararsız kaldıkları ve standart sapmaya göre de ($2,36 \pm 0,76$) hem kararsız hem de katılmama durumunun olduğu görülmektedir. Buna göre Kütahya ve Eskişehir’de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının Defter Beyan Sistemi’nden beklentilerinin orta düzeyde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Faktör Adı	Soru İfadesi	Soru Ort. (Std.Sap.)	Faktör Ortalaması (Std. Sap)	Değerlendirme
Algılanan Fayda	· Defter beyan sistemini kullanmak performansımı artırır.	3,80 (1,07)	3,62 (0,59)	Katılıyorum
	· Defter beyan sistemini kullanmak işteki verimliliğimi artırır.	3,85 (1,09)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işim ile ilgili hâkimiyetimi artırır.	3,67 (1,21)		
	· Defter beyan sistemini kullanarak tam zamanında bilgiye ulaşabilirim.	3,47 (1,23)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak bana zaman kazandırmaktadır.	3,55 (1,20)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak bana zaman kazandırmaktadır.	3,57 (1,13)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işimi kolaylaştırır.	3,60 (1,18)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işimi pratikleştiriyor.	3,71 (1,15)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işimi pratikleştiriyor.	3,81 (1,08)		
	· Defter beyan sistemini işimle ilgili ihtiyaçları karşılamaktadır.	3,16 (1,33)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak görevleri daha hızlı bir şekilde yapmamı sağlar.	3,66 (1,22)		
	· Defter beyan sistemini kullanmak maliyetleri (kırtasiye vs.) azaltmıştır.			
	· Defter beyan sistemini kullanmak kontrol imkânı sağlamaktadır.			
	Algılanan Kullanım Kolaylığı	· Defter beyan sistemini kullanmak çok fazla zihinsel çaba gerektirmemektedir.		
· Defter beyan sisteminin kullanımı açık ve anlaşılırdır.		3,67 (1,12)	(0,80)	
· Defter beyan sisteminin kullanımı benim için kolaydır.		3,61 (1,14)		

Tablo 3 (Devamı): Tanımlayıcı İstatistikler

Tutum Boyutu	· Defter Beyan sisteminde güvenlik ve gizlilik ihlali olabileceği nedeniyle güvenli bulmuyorum	2,35 (1,15)		
	· Defter beyan sistemi üzerindeki iş yükünü arttırdı.	2,38 (1,20)	2,36	
	· Defter beyan sistemi bana zaman tasarrufu sağlamamaktadır.	2,33 (1,22)	(0,77)	Katılmıyorum
	· Defter beyan sistemini kullanımını gereksiz buluyorum.	2,37 (1,17)		
	· Defter beyan sistemi uygulamasının bezdirici olduğu düşünüyorum.	2,40 (1,16)		
	Niyet Boyutu	· Defter beyan sistemi beni mutlu etmektedir.	3,82 (1,04)	
· Defter beyan sisteminde gelecek yenilikleri (mobil uygulama gibi) takip etmeye çalışacağım.		3,51 (1,31)	3,59 (0,57)	Katılıyorum
· Defter beyan sisteminin kapsamı genişleyerek kullanımının artacağını düşünüyorum.		3,57 (1,16)		
· Defter beyan sistemi uygulamasını kullanıp kullanmama konusunda serbestlik sağlansaydı, uygulamayı kullanmayı tercih ederdim.		3,49 (1,22)		
Gerçekleşen davranış Boyutu	· Defter beyan sistemi zorunlu olsun veya olmasın sıklıkla kullanırım.	3,90 (1,01)	3,86	Kararsızım- Katılıyorum
	· Defter beyan sistemi zorunlu olsun veya olması çok sık kullanırım.	3,83 (1,05)	(0,92)	

Normal dağılım parametrik analizlerin kullanılabilmesi için yapılan ilk varsayımdır. İlgili değişkenin normal dağılıma sahip olup olmadığının tespit edilmesi için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Normallik varsayımın sağlanabilmesi için 2 veri analiz çalışma dışı bırakılmış ve normallik varsayımı sağlanmıştır.

Literatüre göre farklı boyutlarda olan ölçek farklı örneklemde değişebilmektedir. Bu nedenle faktör analizinin yapılması gerekmektedir. Faktör analizinin yapılabilmesi için en başta veri setinde yer alan değişkenler arasında belli bir korelasyonun olması gerekmektedir. Bu korelasyonun tespiti için KMO

(Kaiser-Meyer-Olkin) (örnekleme yeterliliği testi) ile faktör analizinin yapılabilmesi için değişkenler arasındaki korelasyona bakan Barlett's testi (Bartlett küresellik testi) yapılmıştır (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2008: 79). KMO testi sonucu bulunan değer 0,72 düzeyinde olup, KMO ve Bartlett testi sonucu p değeri 0,000 bulunmuştur. Bu nedenle veri seti faktör analizi yapmak için uygundur.

Yapılan faktör analizi sonrasında toplam varyans analizine göre değişkenler toplam 4 faktörden oluşmakta ve toplam varyansın %51'sini açıklamaktadır.

Tablo 4: Faktör analizi Sonuçları

Faktör Adı	Soru İfadesi	Faktör Ağırlıkları	Faktör Açıklayıcılığı (%)	Güvenirlilik
Faktör 1	· Defter beyan sistemini kullanmak görevleri daha hızlı bir şekilde yapmamı sağlar.	0,673	15,523	0,804
	· Defter beyan sisteminin kullanımı açık ve anlaşılırdır.	0,747		
	· Defter beyan sisteminin kullanımı benim için kolaydır.	0,713		
	· Defter beyan sisteminin kapsamı genişleterek kullanımının artacağını düşünüyorum.	0,574		
	· Defter beyan sisteminin kapsamı genişleterek kullanımının artacağını düşünüyorum.	0,725		
	· Defter beyan sistemi zorunlu olsun veya olmasın sıklıkla kullanırım.	0,780		
	· Defter beyan sistemi zorunlu olsun veya olması çok sık kullanırım.	0,780		
Algılanan Fayda Boyutu	· Defter beyan sistemini kullanmak işim ile ilgili hâkimiyetimi arttırır.	0,537	15,516	0,801
	· Defter beyan sistemini kullanarak tam zamanında bilgiye ulaşabilirim.	0,758		
	· Defter beyan sistemini kullanarak tam zamanında bilgiye ulaşabilirim.	0,783		
	· Defter beyan sistemini kullanmak bana zaman kazandırmaktadır.	0,785		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işimi kolaylaştırır.	0,696		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işimi kolaylaştırır.	0,616		
	· Defter beyan sistemini kullanmak işimi pratikleştiriyor.	0,616		
· Defter beyan sistemini işimle ilgili ihtiyaçları karşılamaktadır.	0,616			

Tablo 4 (devamı): Faktör analizi Sonuçları

Tutum Boyutu	· Defter Beyan sisteminde güvenlik ve gizlilik ihlali olabileceği nedeniyle güvenli bulmuyorum	0,581		
		0,776		
	· Defter beyan sistemi üzerindeki iş yükünü artırdı.	0,689		
		0,689		
	· Defter beyan sistemi bana zaman tasarrufu sağlamamaktadır.	0,550	11,748	0,697
	· Defter beyan sistemini kullanımını gereksiz buluyorum.			
	· Defter beyan sistemi uygulamasının bezdirici olduğu düşünüyorum.			
Faktör 4	· Defter beyan sistemini kullanmak performansını artırır.	0,778		
			8,318	0,583
	· Defter beyan sistemini kullanmak işteki verimliliğimi artırır.	0,789		
	· Defter beyan sistemi beni mutlu etmektedir.	0,594		
Toplam			51,106	
Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği				0,719
Bartlett Küresellik testi Ki Kare				1737,574
			Sd	190
			Önemlilik Değeri	0,000

Faktör analizi sonuçlarına bakıldığında TKM'ye göre oluşturulan ankette literatüre uygun bir faktör dağılımının olmadığı görülmüştür. Dört faktörden algılanan fayda boyutu ve tutum boyutu literatüre uygun dağılmış, diğer faktörler uygun bir şekilde dağılmamıştır. Ayrıca Cronbach Alfa katsayısının 0,6 – 0,8 arası güvenilir ve kabul edilebilir olarak dikkate alındığında (Kılıç, 2016: 48; Uzunsakal & Yıldız, 2018: 19) algılanan fayda ve tutum boyutunun güvenilirlik sonucunun regresyon ve fark analizleri yapmak uygun anlaşılmaktadır.

Algılanan fayda boyutu ile demografik değişkenler arasında yapılan fark testi sonuçları bakıldığında (Post Hoc testi) sadece mesleki unvan ile anlamlı bir farklılık tespit edilebilmiştir. Tablo 5'deki fark testi sonuçlarına göre SMMM ile SMMM stajyerleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ve SMMM stajyerlerinin Defter Beyan Sistemi'nde algılanan fayda boyutunun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Muhasebe Meslek Mensuplarının Ünvanlarına Göre Defter Beyan Sisteminden Algılandıkları Fayda Boyutu Fark Testi Sonuçları

		N	Ort	Std. Sap.	F Değeri	p değeri
Algılanan Fayda	SM	13	3,79	0,87	3,541	0,030*
	SMMM	257	3,54	0,83		
Boyutu	SMMM Stajyeri	18	4,04	0,80		
				Ortalama Farkı	Standart Hata	P Değeri
Scheffe Sonuçları	SM	SMMM		0,2533	0,236	0,563
		SMMM Stajyer		-0,2514	0,302	0,708
	SMMM	SM		-0,2533	0,236	0,563
		SMMM Stajyer		-0,5047	0,202	0,046*
	SMMM Stajyer	SM		0,2514	0,302	0,708
		SMMM		0,5047	0,202	0,046*

*0,05 düzeyinde anlamlı sonuçlar

Tutum boyutu ile demografik özellikler arasındaki fark testi sonuçlarına bakıldığında eğitim boyutuyla anlamlı bir farklılık elde edilebilmiştir. (Poc Hoc testlerinden anlamlı sonuç elde edebilmek için bir kişinin cevapladığı doktora düzeyi kapsam dışı tutulmuştur). Lise mezunlarının anlamlı bir şekilde lisans mezunu olan meslek mensuplarına göre Defter Beyan Sistemi'ni kullanmada daha yüksek bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 6: Muhasebe Meslek Mensuplarının Eğitim Düzeyine Göre Defter Beyan Sistemine Yönelik Tutum Boyutu Fark Testi Sonuçları

		N	Ort	Std. Sap.	F Değeri	p değeri
Tutum	Lise	12	3,06	0,65	3,505	0,016*
Boyutu	Önlisans	8	2,20	0,82		
	Lisans	241	2,34	0,78		
	Yük. Lisans	26	2,36	0,66		
Scheffe				Ortalama Farkı	Standart Hata	P Değeri
Sonuçları	Lise	Önlisans		0,886	,350	,108
		Lisans		0,720	,226	,019*
		Yüksek Lisans		0,697	,267	,081
	Önlisans	Lise		-0,866	,350	,108
		Lisans		-0,146	,275	,964
		Yüksek Lisans		-0,169	,310	,960
	Lisans	Lise		-0,720	,226	,019*
		Önlisans		0,146	,275	,964
		Yüksek Lisans		-0,231	,158	,999
	Yüksek Lisans	Lise		-0,697	,267	,081
		Önlisans		0,169	,310	,960
		Lisans		0,023	,158	,999

Algılanan Fayda ile tutum boyutu arasındaki ilişki incelendiğinde yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Sonuç itibarıyla hipotez 6 ve hipotez 7 kısmen kabul edilmiş, diğer kurulan hipotezler desteklenememiştir.

SONUÇ

Muhasebe meslek mensupları 2018 yılından itibaren yürürlükte olan Defter Beyan Sistemi'ni muhasebe uygulamaları kapsamında işletmelerin gelir ve giderlerini çoğunlukla özel entegratörler aracılığıyla sisteme gönderebilmektedir. Defter Beyan Sistemi sayesinde meslek mensupları hem zamandan hem de maliyetten tasarruf edebilmektedir. Sistemin işlerlik açısından faaliyete ilk sunulduğu tarihten itibaren günümüze kadar çeşitli sıkıntılar çekilmiş olsa dahi bu sıkıntıların çoğunluğu yetkili kuruluşlar tarafından ele alınarak çözülmüştür. Geçen altı yıllık süreç içerisinde Defter Beyan Sistemi mükellefler açısından da bir takım kazanımlar sağlamıştır. Defter tasdik ücretlerinin olmayışı ve kağıt israfından kurtulma gibi çeşitli kazanımlar mükelleflere büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Dijital gelişmelerin hız kazandığı günümüzde muhasebe sistemlerinin dijital uygulamalardan faydalanması kaçınılmazdır. Sürdürülebilirlik açısından düşünüldüğünde kağıt ve atık maliyetini azaltan e-dönüşüm uygulamalarının çevresel açıdan da hizmet edeceği düşünülmektedir.

Çalışmada Gelir İdaresi Başkanlığı'nın e-dönüşüm kapsamında gerçekleştirdiği Defter Beyan Sistemi'ne yönelik muhasebe meslek mensuplarının algı, tutum, kullanım kolaylığı, kullanma niyeti ölçülmeye çalışılmıştır. TKM'ye dayanarak oluşturulan ankette verilen cevaplar incelendiğinde, muhasebe meslek mensuplarının uygulamaya yönelik algıladıkları fayda, sistemi kullanma kolaylığı, kullanma niyetinin yüksek çıktığı ve bunun sonucunda gerçekleşen davranış boyutunun da yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özellikle muhasebe meslek mensupları defter beyan sisteminin ilk çıktığı günden itibaren günümüze kadar gelinen süreçte sistemin getirmiş olduğu rahatlık ve kullanım kolaylığı açısından algılamış oldukları fayda düzeyinin yüksek çıkması sistemden duyulan rahatlığı göz önüne sermektedir. Ayrıca kullanım kolaylığı alt boyutuna ait cevapların yüksek çıkması sistemin meslek mensupları tarafından içselleştirildiği ve sistemin başarılı e-dönüşüm uygulamalarından birisi olduğunu göstermektedir. Genel itibariyle muhasebe meslek mensuplarının uygulamadan memnun olduklarını ifade etmek mümkündür.

Çalışmanın bir diğer amacı ise muhasebe meslek mensuplarının eğitim düzeyleri, ünvanları, çalışma süreleri gibi demografik değişkenlerle Defter Beyan Sistemi'ne yönelik alt boyutlar arasında anlamlı fark olup olmadığını tespit etmektir. Bu amaçla gerçekleştirilen fark testleri sonucunda SMMM stajyerlerinin SMMM'ye oranla Defter Beyan Sistemi'nden daha çok fayda algıladıkları, Lise mezunu meslek mensuplarının lisans mezunu meslek mensuplarına oranla Defter Beyan Sistemi'ni kullanmada daha yüksek bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Defter Beyan Sistemi'ne yönelik TKM'ye ilişkin yöntemler farklı mecra ve alanlarda muhasebe meslek mensupları üzerinde uygulanabilirliği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Arık, P. (2019). *Defter Beyan Sistemi*. www.vergidegundem.com/documents/10156/4793009/ocak_makale2.pdf/edf97cb9-1a9a-4654-bede-98d51194eae0:
- Berbat, İ. (2020). *Muhasebe Meslek Mensubunun Defter Beyan Sistemi Uygulamasına Bakış Açısının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Balıkesir Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- Çarıkcı, O. (2018). Kayıtlar ile Defterlerin Elektronik Ortamda Tutulmasının (Defter-Beyan Sistemi) Mali Müşavirler Tarafından Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 55, 119-140.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2018). Defter Beyan Sistemi. <https://www.defterbeyan.gov.tr/tr> (12.09.2022).
- Davis, F. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13, 319.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., ve Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- Davis, F. D. ve Venkatesh, V. (1996). A critical assessment of potential measurement biases in the technology acceptance model: three experiments, *International Journal of Human-Computer Studies*, 45(1),19-45.
- Durmuş, A. F., ve Kaya, H. (2019). Dijital Muhasebe Uygulamalarının Muhasebe Hileleri ve Kayıt Dışıılığı Önlemeye Etkisi. III. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu, Diyarbakır.
- Erturan, İ., ve Ergin, E. (2018). Muhasebe Mesleğinde Dijitalleşme: Endüstri 4.0 Etkisi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 72.
- <http://www.esmmmo.org/dijital-muhasebe-ve-vergide-gundem-seminer-notlari> (15.09.2022)
- <https://ebelge.gib.gov.tr/anasayfa.html> (15.09.2022)
- [https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfdf0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-\(sm-smmm\)](https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a863-86e403bdfdf0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu-(sm-smmm)) (15.09.2022)
- Karacan, İ. (2019). *Defter Beyan Sisteminin Gelir Vergisi Üzerindeki Etkisi: Serbest Meslek Kazançları Üzerinde Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Öz, A. Ö., Tanç, Ş. G., ve Yılmaz, S. (2022). Endüstri 4.0 Kapsamında Dijital Dönüşüm Süreci: Güncel Elektronik Belge - Defter Uygulamalarına ve Mali Müşavirlik Mesleğine Etkisi. *Erciyes Akademi*, 36(1), 157-168.
- Özer, G., Özcan, M., ve Aktaş, S. (2010). Muhasebecilerin bilgi teknolojisi kullanımının teknoloji kabul modeli (TKM) ile incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(19), 3278-3293.
- Pehlivan, A., ve Akkaya, Y. (2021). Defter Beyan Sistemi Uygulamasının Sorunları Üzerine Trabzon İlinde Bir Araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 31(163), 13-35.
- Sağiroğlu, M. (2023). *Defter Beyan Sistemi ile E-Defter Sisteminin Karşılaştırılması ve Tokat İlindeki Meslek Mensuplarının Sistemlere Yönelik Değerlendirmeleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Sarıcalar, Ş. (2020). Vergi Usul Kanunu Karşısında Defter Beyan Sisteminin Değerlendirilmesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*(2), 229-262.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2008). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi. (2. Baskı ed.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Şahin, Y., Arık, İ., ve Sakallı, K. (2021). Defter-Beyan Sistemi: Açık Kaynak Temelli Geliştirilen Büyük Ölçekli Bir Kamu Projesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 60-65.

Tektüfekçi, F. (2018). Muhasebe ve Denetim Ontolojisinde E-Dönüşüm Süreci Kapsamındaki Dijital Paradigma-
lara Teorik ve Felsefi Açından Pragmatik Yaklaşım. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20, 259-376.

Türkay, İ. (2018). Serbest Meslek Faaliyetinde Elektronik Defter ve Belge Dönemi. *Vergi Raporu*(226), 50-64.

Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler
üzerinde bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.

30273 sayılı Resmi Gazete. (2017). 486 Sayılı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği. [https://www.resmigazete.gov.tr/
eskiler/2017/12/20171217-15.htm](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171217-15.htm): Hazine ve Maliye Bakanlığı

Zaimoğlu, K. (2022). *Defter Beyan Sisteminin Muhasebe Meslek Mensuplarına Göre Avantaj ve Dezavantajları:
İstanbul İlinde Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN BİLGİ SİSTEMLERİ DENETİMİNİN BAĞIMSIZ DENETİME ETKİSİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ VE E-BELGE ÖZEL ENTEGRATÖRLERİ BİLGİ SİSTEM DENETİMİNE İLİŞKİN BİLGİ DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 27.10.2023
Kabul Tarihi : 27.03.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1382421

Ögr. Gr. Dr. Zeliha KOCA*
Doç. Dr. Ahmet Fethi DURMUŞ**

Bibliyografik Bilgiler

Koca, Z. & Durmuş, A., F. (2024). “Bağımsız Denetçilerin Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi Konusundaki Görüşleri ve E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Araştırılması” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 145-170) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1382421>

ÖZ

İşletmelerin finansal işlemlerde, finansal tabloların hazırlanmasında, tüm iş süreçlerinde bilgi sistemlerinden yararlanılması, verilerin işleme, saklanma, aktarılma ve kontrol edilme biçimini değiştirmiştir. Bu durum muhasebe ve denetim alanlarında bilgi sistemlerinin kullanımından kaynaklı risklerin dikkate alınmasını gerekli kılmış ve bilgi sistemleri denetiminin önemini ortaya koymuştur. Ülkemizde bilgi sistemleri, Maliye Bakanlığına bağlı, Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından e-Fatura, e-Arşiv fatura, e-İrsaliye, e-Defter, e-Bilet, e-serbest meslek makbuzu (SMM), e-Müstahsil Makbuzu gibi uygulamalar ile e-belge başlığı altında kullanılmaktadır. e-Belgelerin elektronik ortamda iletim yöntemlerinden biri olan özel entegrasyon en çok tercih edilen yöntemdir.

* Malatya Turgut Özal Üniversitesi, zeliha.koca@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5610-9257.

** İnönü Üniversitesi, ahmet.durmus@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6626-7291

Çalışmanın konusunu Ankara ilinde bulunan bağımsız denetçilerin, bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi konusundaki görüşleri ve e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeylerinin araştırılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda literatür taraması ve e-Belge Özel Entegratörleri bilgi sistemleri denetimi kılavuzu doğrultusunda hazırlanan sorular ile Ankara ilinde yer alan bağımsız denetçilere yüz yüze anket uygulamalı bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın sonunda bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetimin bir parçası olduğuna ve bağımsız denetim sürecinde kapsamlı bir biçimde incelenmesi ve analiz edilmesi gerektiği görüşüne katılan bağımsız denetçiler; her iki denetimin uyum içerisinde yürütülmesinin daha şeffaf sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlayacağını kabul etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Sistemleri Denetimi, Bağımsız Denetim, Özel Entegratör Kuruluşları.

JEL Sınıflandırması: M40, M41, M42.

OPINIONS OF INDEPENDENT AUDITORS ON THE EFFECT OF INFORMATION SYSTEMS AUDIT ON INDEPENDENT AUDIT, INVESTIGATION OF THE KNOWLEDGE LEVELS REGARDING E-DOCUMENT PRIVATE INTEGRATORS INFORMATION SYSTEM AUDIT

ABSTRACT

Corporate utilization of information technologies in all business processes has changed the way data is processed, stored, transferred and checked. Thus, it is necessary to account for and take precautions regarding risks caused by the utilization information technologies in accounting and inspection. Information systems are to be inspected regularly. In our country, The Office of income management under the Ministry of Finance utilizes information technologies through applications such as “e- Fatura, e- Arsiv, e- Irsaliye, e- Defter, e-Bilet, e- Serbest” employment bills and e-Mütahsil bills, which are regarded as e- documents: Private integration, which is one method of transferring e-documents over electronic systems is the most frequently used. The subject of the study is an inquiry of the opinions and the level of knowledge held by independent inspectors in the province of Ankara, regarding the impact of information systems on private inspection and e- document special integrators. In this context, literature research and a survey prepared according to “E- Document Private integrator inspection manual” was conducted. The survey was conducted in person with independent inspectors in the Province of Ankara. In conclusion, independent inspectors who believe that information technology inspection is a part of independent inspection which needs to be examined and analyzed comprehensively, also agreed that both methods of inspection when carried out together in harmony, help produce more clear results.

Keywords: Information Systems Audit, Independent Audit, Private Integrator Organizations.

JEL Classification: M40, M41, M42

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin finansal gelişim sürecinde büyümesi ve faaliyetlerinin artmasıyla beraber muhasebe kayıtlarına ve finansal tablolarına temel oluşturan işlemler oldukça karmaşıklaşmış, hacim ve sayı olarak çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle muhasebe işlemlerinin kayda alınması ve raporlanması ile işletmelerin iş süreçlerinde teknolojinin kullanılması neredeyse zorunlu hale gelmiştir. İşletmelerin birleşmesi, büyümesi ve büyüyen işletmelerin muhasebe kayıtlarının oluşturulması, finansal raporlamanın yapılması ve iş süreçlerinin karmaşıklaşması elektronik ortama taşınan bilgi sistemleri sayesinde kolaylaşmaktadır. Eskiden manuel olarak gerçekleştirilen pek çok işlem artık elektronik ortama taşınan bilgi sistemleri ile yapılmaktadır. İşletmelerin finansal işlemler, finansal tabloların hazırlanması, tüm iş süreçleri v.b için bilgi sistemlerinden yararlanması nedeniyle bu sistemlere özgü riskleri de dikkate almaları gerekmektedir.

Muhasebe bir bilgi üretme sistemi olarak düşünüldüğünde, muhasebede doğru, zamanlı, anlaşılabilir bilgilerin üretilmesi ortak paydaşlar açısından son derece önemlidir. Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte ülkemizde maliyenin elektronik uygulamalarıyla (e- vergi dairesi, e-beyanname, e-defter, e-fatura v.b) artık bu bilgiler eş zamanlı olarak bilgi kullanıcılarına iletilebilmektedir. Muhasebe işlemlerinde yaşanan değişimin denetim üzerinde de etkileri olmuştur. Yapılan değişiklikler muhasebe denetiminde doğru, güvenilir, bilginin zamanında ve düşük maliyetle elde edilmesini kanıtların güvenilirliğinin artmasını, sahte belgelerin azalmasını sağlamıştır. Verilere anlık ulaşım sayesinde faaliyetlerin kontrolünün denetimi kolaylaşmıştır.

Bilgi sistemlerinin muhasebe alanında kullanılması, verilerin saklanma, alınma ve kontrol edilme biçimini değiştirmiştir. Bilgi sistemleri vasıtasıyla otomatik olarak işlenen verilerin; sisteme hatalı girilmesi, bilgilerin yetkisiz kişiler tarafından ele geçirilmesi, sistemsel hatalardan ötürü verilerin tamamen kaybı gibi pek çok risk ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kullanılan teknolojilere özgü risklerin dikkate alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Oluşan bu tip hataların tespit edilememesi bilgi kullanıcılarına verilen bilgilerin güvenilirliğini azaltmaktadır. Bu durum bilgi sistemleri denetiminin gerekliliğinin önemini ortaya koymuştur. Konu ile ilgili literatür incelemesi yapıldığında bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetim üzerine etkisine dair yapılan çok az sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmada tespit edilen bu durum giderilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın amacı aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

- Bağımsız denetçilerin bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisine dair görüşlerini araştırmak,
- Bağımsız denetçilerin e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeylerini araştırmak.

2. BAĞIMSIZ DENETİM

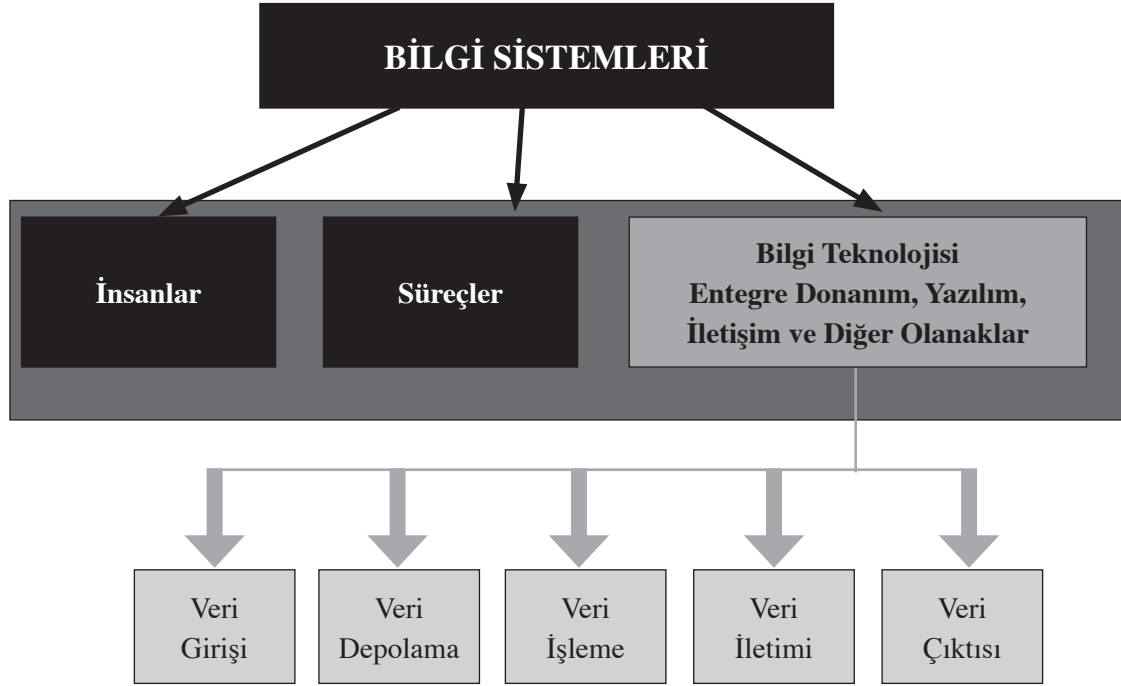
İşletmelerde bağımsız denetim¹ süreci; müşteri işletmeyi kabul veya devamına karar verme süreci, planlama (risk değerlendirme) süreci, denetimi gerçekleştirme (riske yanıt verme) süreci ve raporlama süreci olmak üzere temel olarak dört aşamadan oluşmaktadır; (Selimoğlu & Özbirecikli, 2019). İşletmelerin öncelikle kendi büyüklükleri ile doğru orantılı bir denetim şirketine teklif götürmesi ile başlayan bu süreç, denetçi şirketin işletmenin faaliyet alanı ve iç kontrolünü tanıması ile devam eder. Kontrol ve maddi doğruluk testleri ve analitik inceleme teknikleri ile gerçekleştirilen denetim aşaması, denetim raporu ile sonuçlanır. Sonuç olarak denetim, ekonomik bir birime ait bilgileri iktisadi faaliyet ve olaylarla ilgili iddiaları kanıtlara dayandırarak önceden saptanmış ölçütlere göre değerlendiren bağımsız kişiler tarafından gerçekleştirilen sistematik bir süreçtir. Bağımsız denetimin amacı; finansal raporlama standartlarına uygun olarak, finansal tabloların, işletmenin finansal durumunu, faaliyet sonuçlarını ve nakit akışlarını tüm önemli yönleriyle doğru ve yeterli bir şekilde açıklayıp açıklamadığı konusunda görüş bildirmektir. Bu süreçte dikkate alınması gereken bir diğer önemli hususta işletmelerde kullanılan bilgi sistemleridir. Çok sayıda işletme, bilgi sistemleri kullanımını her geçen gün daha da artırmaktadır. İşletmelerin finansal işlemler ve tüm iş süreçlerinde bilgi sistemlerinden faydalanmaları kullanılan teknolojilere özgü riskleri de dikkate almak gerekliliğini doğurmuştur. Bu durum bilgi sistemleri denetiminin gerekliliğinin önemini ortaya koymuştur (Güredin & Uyar, 2020).

3. BİLGİ SİSTEMLERİ VE BİLGİ SİSTEMLERİ DENETİMİ

3.1. Bilgi Sistemleri

İnsanlar tarafından tasarlanan ve işletme ile ilgili verilerin toplanmasını, depolanmasını, yönetilmesini ve kullanıcılara bilgi olarak sunulmasını sağlayan bilgisayar tabanlı sistemlere “bilgi sistemleri” adı verilmektedir. İşletme yöneticilerinin karar alma sürecinde karşılaştıkları belirsizlik faktörünü azaltabilmenin bilimsel yolu, kendilerine karar ile ilgili geçerli ve güvenilir bilgilerin ulaştırılmasıdır. Bu ise işletmede etkin bir bilgi akış sisteminin oluşturulması ile gerçekleştirilebilir. Bilgi sistemi, operasyonları yönetmek için gerekli ve yararlı olan bilgilerin oluşturulması, girdiden verileri işlemek için sistemin çalışması ve kullanılmasıdır. Bilgi sistemleri bağımsız süreçlerin analizine yardımcı olur ve iş aktivitelerine olanak tanır. Bir organizasyonda karar vermek için doğru bilgi sağlamak önemli bir faktör olarak kabul edilir (<https://www.geeksforgeeks.org>, Erişim Tarihi: 15.10.2022). Bilgi sistemleri girdi, depolama, işleme, iletme ve çıktı olmak üzere beş farklı fonksiyondan oluşur. Girdi iki kısımda yapılır, bilginin girişi depolanır, işlenir ve daha sonra sistemin çıktısının temelini oluşturur. Kullanıcının sistemden ne tür bir analiz istediğini de sisteme söylemesi gerekir. Bu kısım bilgi teknolojisi departmanı tarafından yapılır ve kullanıcılar tarafından kullanılamaz. Bilgi sistemleri ve bilgi teknolojisi arasındaki ilişki Şekil 1’de verilmiştir.

1 KGK’ne göre bağımsız denetim: “Finansal tablo ve diğer finansal bilgilerin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla, denetim standartlarında öngörülen gerekli bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanması” şeklinde tanımlanmıştır.

Şekil 1. Bilgi Sistemleri ve Bilgi Teknolojisi Arasındaki İlişki

Kaynak: Angel, 2018.

Bilgi, giriş cihazları (klavye, fare, tarayıcı vb.) aracılığıyla bilgisayar ortamına aktarılır. Bu işleme veri giriş süreci denir. Bilgi sistemlerine bilgilerin doğru ve geçerli bir şekilde girilmesiyle güvenilir bilgi elde edilir. Günümüzde bilgi sistemlerine veri girişi çeşitli teknikler kullanılarak yapılabilmektedir. Örneğin; barkod sistemleri, elektronik veri alışverişi, görüntü tarama ve işleme cihazları, ses tanıma sistemleri verilebilir. Farklı ortamlarda ve farklı kaynaklardan veri girişi gerçekleştiğinde, veri girişi sürecinde farklı kontrol mekanizmaları devreye girer. Bilgisayar ortamında veri girişi yapıldıktan sonra istenilen formatta çıktı birimlerine aktaran bir veri işleme süreci gerçekleşir. Veri işleme süreci, kaydetme, sınıflandırma, hesaplama, özetleme, canlandırma, sunma, iletme işlemleriyle gerçekleşir (Çelik & Akgemci, 2010). Bilgi sistem ortamına aktarılan ve veri işleme işlemleri gerçekleştirildikten sonra oluşturulan bilgilere çıktı denir. Bu bilgi sistem adımındaki son adımdır. Çıktı örnekleri, güncellenmiş veri dosyaları, bilgisayar ekranındaki görüntüler, belirli raporlar ve belgelerdir.

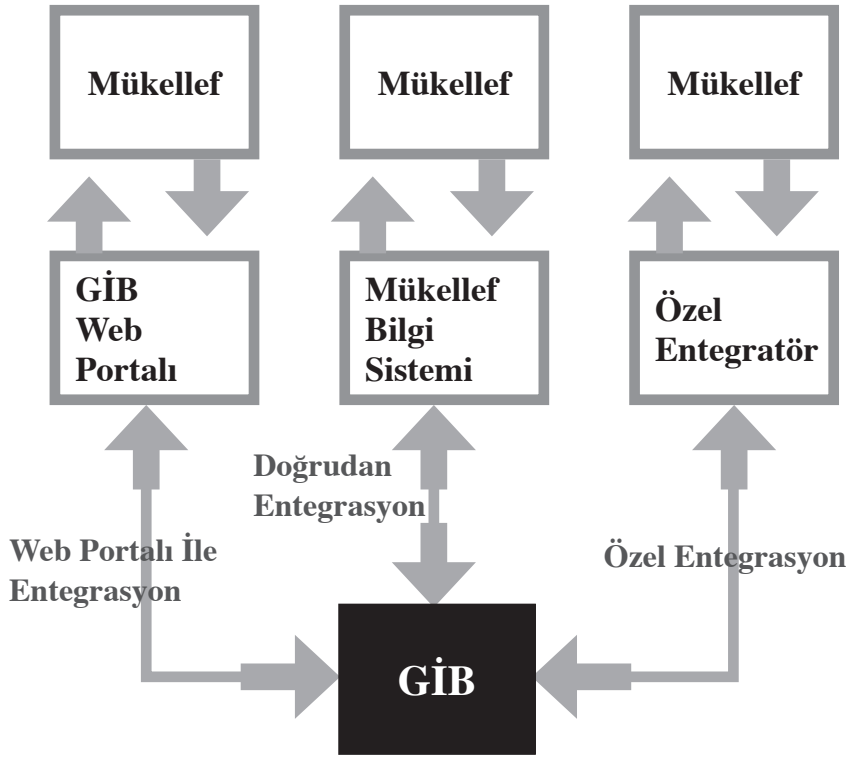
3.2. Bilgi Sistemleri Denetimi

Bilgi sistemleri (IS) denetimi, bir kuruluşun bilgi teknolojisi (BT) altyapısına özgü kontrollerin incelenmesidir. Bir başka ifade ile denetim “bilgi sistemleri yönetimi ve işletimi kapsamında yer alan faaliyet, yazılım ve donanım gibi bilgi sistemi unsurları ile bu sistem dâhilinde tesis edilen kontrollerin BSY Tebliğinde düzenlenen bilgi sistemleri yönetim ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesi sonucunda görüş oluşturulması ve rapora bağlanması aşamalarından oluşan süreçtir.” (SPK madde 5 (1)).

İşletme ihtiyaçlarını karşılamak için uygulama sistemlerinin yeterliliğini değerlendirmek, iç kontrollerin yeterliliğini değerlendirmek ve bu sistemler tarafından kontrol edilen varlıkların yeterince korunmasını sağlamak için bilgi sistemleri denetimine ihtiyaç vardır. Bilgi Sistemleri Denetimi, Elektronik Veri İşlem (EDP) Denetimi olarak başlamış ve “Equity Funding Corporation (Sermaye Finansmanı Şirketi)” skandalı sonrası yaygınlaşmıştır. Şirket yönetimi daha yüksek kâr göstermek için muhasebe kayıtlarını manipüle etmiş ve bu hileden sonra hisse senedi fiyatları hızla yükselmiştir. 10 yıl boyunca bu durum devam etmiş, 1973 yılında açığa çıkmıştır. 90’lı yılların sonunda ise AT&T2 şirketinin bilgi sistemlerinin, yazılım hataları yüzünden çökmesi nedeniyle pek çok kredi kartı sahibi 18 saat boyunca fonlara ulaşamamış ve dünya çapında ticaret bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Yaşanan bu olay bilgi sistemleri denetimi gerekliliğini göstermiştir (Yalkın, 2011). 2001 yılında başlayan tarihin en büyük denetim skandalı, Enron ile pek çok yatırımcının para kaybetmesi, iflas, işsizlik gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Yaşanan skandallar sonrası ABD’de 2002 yılında çıkartılan Sarbanes-Oxley yasası, halka açık işletmeler ile denetim firmalarına düzenlemeler getirmiştir (Dinç & Cengiz, 2014). 2003 yılında ülkemizde ortaya çıkan “çifte kayıt olayı” sebebiyle BDDK. T. İmar Bankası T.A.Ş.’ye ait bankacılık işlemlerini yapma ve mevduat kabul etme iznini kaldırmış ve bu bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na (TMSF) devredilmesini gerçekleştirmiştir. Çifte kayıt “defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge ve diğer kayıt ortamlarına kaydetme” olarak tanımlanmaktadır. Çifte kayıt olayı bilgi sistemleri denetiminin önemini herkesin bilmesi gerektiği gerçeğini göz önüne sermiştir (Özbilgin, 2003). Ülkemizde Sayıştay tarafından 2013 yılının haziran ayında “*Bilgi Sistemleri Denetim Rehberi*” yayımlanmıştır. Bankaların kullandıkları bilgi sistemlerinin yönetimi ile ilgili 2006 yılından bu yana pek çok yayımlanan tebliğ ve yönetmeliğin (düzenlemenin) ardından son olarak 31.12.2021 tarihli ve 31706 mükerrer sayılı Resmî Gazete’de “*Bilgi Sistemleri ve İş Süreçleri Bağımsız Denetimine İlişkin Rapor Hakkında Tebliğ*” yayımlanmıştır. Bilgi sistemleri Denetim süreçleri “Planlama”, “Kontrollerin Değerlendirilmesi”, “Raporlama ve Takip” olmak üzere 3 aşamadan oluşur (Sayıştay, 2013: 2).

4. e-BELGE ÖZEL ENTEGRATÖR BİLGİ SİSTEMLERİ DENETİMİ

Ülkemizde de dijital dönüşüm kapsamında Maliye Bakanlığına bağlı, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından e-Fatura, e-Arşiv fatura, e-İrsaliye, e-Defter, e-Bilet, e-serbest meslek makbuzu (SMM), e-Müstahsil Makbuzu gibi uygulamaların tamamının e-belge başlığı altında hayata geçtiği görülmektedir. e-Belge; muhasebe alanında kullanılan belgelerin elektronik ortamda oluşturulup ibraz edilmesini sağlayan bir uygulamadır. Pek çok e-belge çeşidi bulunmakta olup hepsinin amacı farklıdır. Bahsi geçen elektronik belge çeşitlerinin kullanılabilmesi için sağlanması gereken şartlar farklılık göstermektedir. Bazı e-belgeler istenilen kişilerce kullanılabilirken bazılarının kullanılması kimi gruplar için zorunludur (Durmuş & Koca, 2019). e-Belgelerin elektronik ortamda iletimi, GİB Web Portal, Doğrudan Entegrasyon veya Özel Entegrasyon ile sağlanabilmektedir. Şekil 2’ de gösterilen e-Belgelerin elektronik ortamda iletimi yöntemleri hakkında bilgiler aşağıda verilmiştir.

Şekil 2. e-Belgelerin Elektronik Ortamda İletimi Yöntemleri

Kaynak: <https://Home.Kpmg/Tr>

Gib Web Portal yöntemi: VUK 509 Nolu tebliğinde GİB Portalı (GİB e-Belge Portalı) “e-Fatura, e-Arşiv Fatura, e-İrsaliye, e-Serbest Meslek Makbuzu, e-Müstahsil Makbuzu ve e-Gider Pusulası ve benzeri diğer e-Belge uygulamalarına ait temel fonksiyonların, internet üzerinden genel kullanımını sağlamak amacıyla başkanlık tarafından geliştirilen portalları” ifade eder şeklinde tanımlanmıştır. Portal yöntemi ayda çok fazla e-belge düzenlemeyecek olan mükellefler için ideal ve ücretsiz bir yöntem olup bu yöntem için mükellefin çok ciddi bir bilişim alt yapısı oluşturması gerekmemektedir. İnternete bağlı bir bilgisayarın, tabletin veya akıllı cep telefonun olması yeterlidir.

Doğrudan Entegrasyon Yöntemi: VUK 509 Nolu tebliğinde doğrudan entegrasyon yöntemi, “Kendi bilgi işlem sistemlerinin başkanlık bilgi işlem sistemleri ile doğrudan entegre edilmesi yolu” olarak tanımlanmıştır. Bazı işletmelerin her gün binlerce elektronik belge düzenlemesi gerekebilir. Bazı şirketler, bilgilerinin özel entegratörler gibi dış şirketlerle paylaşılmasını istemeyebilir. Bu gibi durumlarda mükellefler, elektronik belge uygulamalarına özel ihtiyaçlarına göre tasarlanmış bilgi işlem sistemlerini entegre etmek zorunda kalabilmektedir. Bu yöntem, çok fazla elektronik belge düzenleyen ve gerekli bilgi işlem yapısını oluşturmak için bazı maliyetler ödemeye razı olan mükellefler tarafından kulla-

nılmaktadır. Entegrasyon alt yapısını kurmak için bakanlığın hazırladığı entegrasyon kılavuzlarından yararlanılması ve istenilen yapı ve standartlara uygun bir bilişim sistemi kurulması gerekmektedir.

Özel Entegrasyon Yöntemi: VUK 509 Nolu tebliğinde özel entegratör “VUK 509 Nolu tebliğinde belirtilen elektronik belgelerin oluşturulması, imzalanması, iletilmesi hususlarında mükelleflere hizmet verme konusunda teknik yeterliğe sahip ve test ve değerlendirme süreçleri sonunda Başkanlıktan izin alabilen entegrasyon kuruluşlarını” ifade eder şeklinde tanımlanmıştır. E-belgelerin bu alanda uzman aracı (yazılımcı) firmaların sistemleri vasıtasıyla gönderilmesine özel entegratör kullanımı denilmektedir. Özel entegratör kullanımı hem ülkemizde hem de yabancı uygulamalarda en popüler yöntem olarak bilinmektedir. Özel entegratörler, portal yönteminde kullanılan birçok manuel işlemi otomatikleştirerek, yazılımları ile e-belge süreçlerinin çok daha hızlı yönetilmesini sağlamaktadırlar. Özel entegrasyon yöntemini seçen bir mükellef, elektronik belge verilerini özel entegratörün kullanıcı arayüzüne yükleyerek ve veri girişi yaparak aracı kurumlar vasıtasıyla elektronik belge gönderip alabilirler. Özel entegratörleri kullanan mükellefler, genellikle belirli bir süre içinde çok sayıda elektronik belge düzenleyenlerdir. Yazılım endüstrisinde uzman olan bu uzman entegratörler, kullanıcı dostu arayüzler geliştirmekte ve e-belgelerin maliye bakanlığının sisteminden çok daha hızlı ve kolay bir şekilde gönderilip alınmasını sağlamaktadır.

GİB Özel Entegrasyon izni alan akredite kuruluşlar, teknik yeterliliğe sahip bilgi işlem sistemi vasıtası ile e-fatura uygulamasına kayıtlı mükellefler ile kayıt olmak isteyen mükelleflere, e-fatura yazılım ve donanım altyapı uygulaması ile elektronik fatura gönderme ve alma hizmeti sunmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu özel entegratörler GİB tarafından bilgi sistemleri denetimine tabi tutulmuştur. GİB 19 Kasım 2019’da e-Belge entegratörlerinin faaliyetlerini gerçekleştirmede kullandıkları bilgi sistemlerinin yönetimi ile yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmelerine ilişkin usul ve esasları içeren e-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistemleri Denetimi (ÖEBS) Kılavuzu’nu yayınlamıştır. Özel Entegratör Bilgi sistemleri Denetim süreçleri “Planlama”, “Kontrollerin Değerlendirilmesi”, “Raporlama” olmak üzere 3 aşamadan oluşur (Yıldırım, 2017).

4.1. Denetimin Planlanması

Bilgi sistem denetçisinin denetim görüşüne ulaşmada temel olacak faaliyetlerin nasıl ve ne şekilde yürüteceği hakkındaki davranış düzenine denetim planlaması denir. Planlama, denetimin başında yoğunlaşılmasına rağmen, denetim boyunca gerçekleştirilen yinelemeli bir süreçtir. Bunun nedeni, ön değerlendirmelerin sonuçlarının, sonraki testlerin kapsamını ve türünü belirlemek için temel sağlamasıdır. Planlama aşamasında bilgi sistemleri denetçisi, denetlenecek kuruluşun aşağıdaki yönleri hakkında bilgi ve girdi toplamalıdır:

- Kuruma ait çeşitli iş uygulamaları ve işlevleri, faaliyeti destekleyen bilgi sistemleri türleri ve faaliyet gösterdiği ortam,
- Başarısızlığı örgüt üzerinde çok ciddi sorunlara neden olabilecek kritik görev sistemleri ve yönetimin karar almasını destekleyen destek sistemleri,
- Denetçinin ilgili riskleri anlayabilmesini sağlamak için kullanılan donanım ve yazılımın niteliği,

- Kullanılan ağ mimarisi, bağlantı kurma teknolojisi, güvenlik duvarlarının yerleştirildiği yerler vb.
- Sistemleri etkileyen risklerin niteliği ve kapsamı,
- Sistemleri etkileyen risklerin doğası ve kapsamı.

Denetçinin ön değerlendirme aşamasında elde edeceği bu bilgiler denetim yaklaşımının ve kanıt toplama için gerekli kaynakların planlanmasını sağlayacaktır. Denetçi bu bilgileri; gözlem, fiziki inceleme yaparak, kilit personelle görüşerek, önemli organizasyon tesislerini ziyaret ederek, yıllık raporları ve kuruluş yayınlarını inceleyerek vb. yollarla edinebilir. Denetçinin ihtiyaç duyduğu kuruluş ve süreçleri hakkındaki bilginin kapsamı, kuruluşun niteliğine ve denetim çalışmasının yürütüldüğü ayrıntı düzeyine göre belirlenecektir. Kuruluşla ilgili bilgi, kuruluşun karşı karşıya olduğu ticari, finansal ve yapısal riskleri içermelidir. Ayrıca, kuruluşun hedeflerine ulaşmak için dış kaynak kullanımına ne ölçüde bağlı olduğunu da içermelidir. Denetçi, bu bilgileri potansiyel sorunları belirlemede ve çalışmanın amaçlarını ve kapsamını formüle etmede kullanmalıdır (IT Audit Manual, 2017).

4.2. Kontrollerin Değerlendirilmesi

e-Belge Özel Entegratör kuruluşunun bilgi sistemleri altyapısı ve destek hizmetleri de dahil olmak üzere iş sürekliliğini sağlayan politikalar, prosedürler ve uygulamalara dair kontroller genel kontrolleri oluşturur. Bilgi sistemleri kontrolleri incelemesi yapılırken, GİB tarafından yayınlanan kılavuzda yer alan kontrol alanlarında olması, gerekli kontrollerin varlığı bilgi sistem denetçisi tarafından belirlenmelidir. Bunun tespiti için denetçiye işletme tarafından sunulan kontrol setleri esas alınarak ve yetkili kişilerle görüşülerek elde edilen belgeler, cevaplara göre kontrollerin varlığı ve kontrollerin maruz kalabileceği risklerin önlenmesine dair ayrıca kontrollerin olup olmadığı tespit edilir. e- Belge Özel Entegratör kuruluşları için GİB tarafından hazırlanmış kılavuzda yer alan kontrol grupları ve denetçinin denetimde kullandığı değerlendirme sınıfları aşağıdaki gibidir.

- Uluslararası Sertifikasyonlar, Sızma Testi Hizmeti ve BİS Raporu (ÖEBSD_SER)
- Personelin Niteliği (ÖEBSD_PER)
- Sistem ve Güvenlik Değerlendirme Sınıfı (ÖEBSD_SIS)

4.3. Raporlama

Bilgi sistemleri denetçisinin görevi, bilgi sistem süreçleri üzerindeki kontrollere dair denetim kanıtları toplayıp, değerlendirmek ve elde edilen kanıtlara dayanarak denetim görüşü oluşturmaktır. Bilgi sistemleri denetçisi denetimi GİB tarafından hazırlanan kılavuzu esas alarak gerçekleştirir.

“ÖEBSD Raporu, “Denetim görüş yazısı” ve “Rapordan” oluşur. “Denetim görüş yazısında”, denetimin yeri, tarihi, denetlenen özel entegratörün unvanı, denetçi veya denetçilerin isimleri ve unvanları ile denetim görüşü, “olumlu”, “şartlı”, “olumsuz” veya “görüşten kaçınma” şeklinde yer alır.” (ÖEBSD Kılavuzu 2019: 14).

5. e-BELGE ÖZEL ENTEGRATÖRLERİ BİLGİ SİSTEMLERİ DENETİMİNİN BAĞIMSIZ DENETİME ETKİSİ

Değişen teknoloji ve elektronik ortama taşınan kayıt ortamı, bilgi sistemlerinin de denetlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. İşletmelerde bilgi sistemlerinin kullanımı denetim kanıtını, takibini, iç kontrol yapısını etkilemekte, yeni hile, hata mekanizmalarını ve fırsatlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bağımsız denetçi, denetim sürecini etkileyebilecek bu yeni riskleri dikkate almalıdır. Denetçi, bilgi sistemleri alanına uyum sağlamalı ve elektronik bilgi ortamının denetim süreci üzerindeki etkisini doğru bir şekilde değerlendirmelidir (Özbilgin, 2012).

Sermaye Piyasası Kurulu bilgi sistemleri bağımsız denetim tebliğinin, bilgi sistemleri bağımsız denetimi ile bağımsız denetimin ilişkisi Madde 9² da açıklanmıştır.

e-dönüşüm kapsamında yer alan, bağımsız denetime kanıt niteliği taşıyan e-fatura, e-defter, e-arşiv vb. uygulamaları aracılık hizmeti ile yerine getiren e belge özel entegratör kuruluşların bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetimi etkilediği düşünülmektedir.

“ÖEBSD’ de, sistemler açısından veri giriş kontrolleri, veri işleme kontrolleri ve yetki kontrolleri detaylı olarak incelenir. Kaynak verilerin sağlıklı bir şekilde sisteme girilme durumu, sistem içinde işlenirken herhangi bir bozulmaya uğrayıp uğramadığı, söz konusu verilerin yetkili kişiler tarafından yönetilip yönetilmediği incelenir.” (ÖEBSD Kılavuzu 2019: 9). Bu kapsamda hazırlanacak raporların doğruluğunu sağlamak için hazırlanan çapraz kontroller gözden geçirilir. Daha sonra sistemler ve raporlar ile mali tablolar arasındaki geçişi varlık, tamlık ve doğruluk açısından ele alınır. Varlık, tamlık ve doğruluk ölçüleri, finansal tabloları oluşturan veri olgularıdır. Yapılan işlemler raporlarda yer alan bilgilerin bozulmadan tam olarak mali tablolara yansıtılıp yansıtılmadığını belirler. e-Belge özel entegratör bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi risk değerlendirmesi, iç kontrol ve denetim kanıtları konuları dikkate alınarak incelenmiştir.

“Bağımsız denetçi denetim planlaması aşamasında denetim alanı ile ilgili riskleri değerlendirmektedir. Bu aşamada denetçi, bilgisayarlı bilgi sistemi çevresi ve bu çevrenin doğal risk ve kontrol riski değerlendirmesini etkileyip etkilemediği konusunda bir anlayış oluşturmalıdır” (ISA 401: 7). Bilgi sistemlerinde hata ya da hile sonucu gerçekleşen yanlış uygulamalar iç kontrol sistemlerinin etkili çalışmamasına neden olmaktadır. Denetçi sistemlerde bulunan önemli yanlışlıkları tespit edemediği takdirde yüksek değerlendirilmesi gereken kontrol riski düşük değerlendirilebilir. Bilgi sistemleri, denetçinin iç kontrollerle duyduğu güveni hatalı şekilde artırabilir ve denetim çalışmasının kapsamı yanlış görüş sunulmasına yol açacak şekilde daraltılabilir. Denetçi doğal riskin ve kontrol riskinin düşük olduğu durumlarda tespit riskini yüksek değerlendirmekte ve daha az denetim kanıtı elde ederek finansal tabloların doğru

2 MADDE 9 – (1) Bağımsız denetim ile bilgi sistemleri bağımsız denetimi, birbirlerinin kapsam ve sonucunu etkileyecek hususlar ihtiva etmeleri nedeni ile etkileşimli bir yaklaşım içinde planlanır ve uygulanır. (2) Bilgi sistemleri denetçisi, bilgi sistemleri bağımsız denetiminin kapsamını belirlerken ve bu kapsamdaki çalışmalarını yürütürken; denetim görüşünü destekleyecek düzeyde yeterli denetim kanıtı elde edilmesinin yanı sıra, bağımsız denetime ilişkin denetim riski değerlendirmelerini desteklemek için de denetim kanıtı elde edilmesini gözetir. (3) Bilgi sistemleri bağımsız denetimine ilişkin görüşün “şartlı”, “olumsuz” ya da “görüş bildirmekten kaçınma” şeklinde olması durumunda; görüş ve görüşe esas teşkil eden tespitler bağımsız denetçiye yazılı olarak iletilir. Bu husustaki sorumluluk Kurum, Kuruluş ve Ortaklıkların yönetim kuruluna aittir. (4) Bağımsız denetçi tarafından, bağımsız denetim çalışmalarında kullanılmak üzere bilgi sistemleri ve denetimine ilişkin talep edilen bilgi ve belgelerin, bilgi sistemleri denetçisi tarafından bağımsız denetçiye iletilmesi esastır.

şekilde sunulduğu konusunda güvence sağlamaktadır. Tersi durumda ise denetçinin finansal tabloların doğru şekilde sunulduğu konusunda ikna olması için daha çok denetim kanıtına ihtiyaç duyulmaktadır. (Özarlan, 2014). Bu nedenle e belge özel entegratörleri bilgi sistemleri denetim sonuçları bağımsız denetimi etkiler.

ÖEBSB denetçinin risklerin tespiti ve yönetilmesine ilişkin sorumluluğunu yerine getirmesine katkı sağlar. Bağımsız denetçi denetim sürecinde zaman ve kaynak tasarrufu sağlamak amacıyla iç kontrollerden güvence elde edebilmeyi amaçlamaktadır. “İç kontrol hakkında güvence elde etmek ise denetlenen kurumu tüm yönleriyle tanımaya, kurumun içinde bulunduğu kontrol ortamını, muhasebe, bilgi sistemlerini anlayıp değerlendirmek suretiyle kuruma ilişkin riskleri tanımlayabilmeye ve denetimini bu riskleri baz alarak tasarlamaya bağlı olmaktadır” (Sayıştay, 2013: 16). Bu kapsamda finansal denetimin amacına uygun olarak ÖEBSB’ nin yürütülmesi finansal denetim aracılığıyla tespit edilemeyen kontrol zayıflıklarının tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca e-belge özel entegratör bilgi sistem denetimi denetçinin finansal tablo denetiminde iç kontrol sistemini dikkate alma sorumluluğunu yerine getirmesine katkı sağlar.

Bağımsız denetçi işletmenin finansal raporları hakkında görüşünü kaliteli ve nitelikli kanıtlara dayandırmalıdır. Denetçi, denetim kanıtının denetim görüşünün oluşturulmasında yeterli ve güvenilir olup olmadığını değerlendirmelidir. Elektronik ortamlarda kanıt toplarken geleneksel denetim yöntemlerinde olduğu gibi basılı belgelere odaklanmak yerine elektronik sistemlerin çalışmasını değerlendirmek ve elektronik ortamlarda kanıtın güvenilirliğini sağlamak denetçinin değerlendirmesi gereken bir konudur. Elektronik denetim kanıtları basılı belgelere oranla daha kolay silinebilir, değiştirilebilir, yolsuzlaştırılabilir veya çoğaltılabilir niteliktedir. Elektronik ortamlarda sistem güvenilirliği ancak etkin ve etkili şekilde gerçekleştirilen bilgi sistemi denetimi çalışması ile sağlanabilir. e-fatura, e-defter vb. elektronik belgelerde bağımsız denetçinin görüşüne etki edecek kanıtlardır. Bu nedenle bu kanıtların oluşturulduğu e belge özel entegratörleri bilgi sistemlerinin denetimi bağımsız denetimi etkiler. Bu sistemlerdeki bir yanlışlığın ortaya çıkarılamaması, hatalı bir kanıtın güvenilir kanıt biçiminde denetçinin karşısına çıkmasına yol açabilir. Denetim görüşü, gerçekte hatalı olan fakat güvenilir kanıt niteliği taşıyan kanıtlara dayandırılabilir. Bu kanıtlar yanlış denetim görüşünü desteklemekte kullanılmış olur. Kanıtın yapısını değiştiren bilgi sistemlerinin göz ardı edilerek yalnızca çıktılara odaklanılması, bağımsız denetimin hatalı kanıtlar üzerinden gerçekleştirilmesine bağlı olarak yanlış denetim görüşünün sunulmasına sebep olur. (Özarlan, 2014)

Bilgi sistemleri siber saldırıları, son kullanıcı hataları, donanım ve yazılım hataları, doğal afetlerden kaynaklı sorunlar, enerji problemleri, veri ve programlara yetkisiz erişimin, bağımsız denetim üzerinde olumsuz etkisi vardır. Ayrıca altyapı yetersizlikleri ve performans sorunu bağımsız denetimi etkiler.

Sonuç olarak, günümüzde bilgi çağında ve küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamında bilgi sistemleri işletmelerin faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olduysa aynı şekilde ihtiyaca paralel olarak bilgi sistemleri denetimi de finansal denetimin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür. Bağımsız denetçi bilgi sistemlerinin iç yapısında bulunan önemli bulunan hata ve yanlışlıkların denetim sonuçlarına etkilerini açıklamalıdır.

6. UYGULAMA

6.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

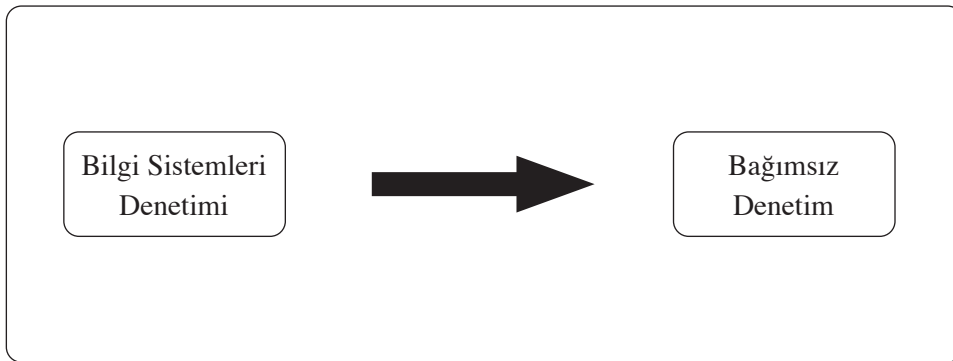
Çalışma evrenini Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımsız denetim kuruluşlarında görev yapan bağımsız denetçiler oluşturmaktadır. KGK'dan alınan verilere göre Ankara ilinde faal bağımsız denetçilerin sayısı 612 olarak tespit edilmiştir. Tüm denetçilere tam sayım yöntemi kullanılarak elektronik ortamda ulaşılmaya çalışılmıştır. Toplamda 132 kişi ankete yanıt vermiş olup, 12 kişinin yanıtları eksik ve yetersiz olduğundan değerlendirilmemiştir. Araştırmanın istatistiksel analizi 120 kişi üzerinde yapılmıştır. Çalışma sonrası yapılan güç analizinde I. Tip hata miktarı (alfa) 0.05, örneklem büyüklüğü 120, ve etki büyüklüğü 0.37 (Orta, 1988 Cohen) iken bu test kullanılarak elde edilen güç (1-beta) 0.915 olarak hesaplanmıştır.

6.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmada verilerin toplanabilmesi için beşli likert ölçeği (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum) ile anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu katılımcılara hitaben yazılmış bir ön bilgi yazısı ile başlamakta ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik 9 adet soru yer almaktadır. İkinci bölümünde katılımcıların bilgi sistemleri denetimi ve bağımsız denetim ile ilgili ifadelerine katılma düzeylerine dair hazırlanan sorulara vermiş oldukları cevapları ölçmeye yönelik 16 adet soru yer almaktadır. Üçüncü bölümünde e-Belge özel entegratör bilgi sistem denetimi ile ilgili ifadelerine katılma düzeylerine yönelik 33 adet soru yer almaktadır. Bu sorular GİB tarafından yayınlanmış e-belge özel entegratörleri bilgi sistemleri denetimi kılavuzu'nda bulunan ÖEBSD değerlendirme sınıflarında yer alan sorulardan faydalanılmıştır. Bu çalışma için etik onay, İnönü Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 07/04/2022 tarih ve 2022/7-7 sayılı olarak alınmıştır.

6.3. Araştırmanın Teorik Modeli ve Hipotezler

Bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisini ölçmek üzere oluşturulan temel model Şekil 3.1'de gösterilmiştir.

Şekil 3: Araştırmanın Temel Modeli

Çalışmanın modelinin belirlenmesinde daha önceden yapılmış olan amprik çalışmalar incelenmiş ve araştırmının modeli, literatürdeki teorik bilgilerinden oluşturulmuştur. Bu kapsamda önceden çalışılmış olan analizlerde oluşturulan ilişkiler esas alınarak model belirlenmiştir.

Araştırmanın amacına yönelik temel hipotezi, “Bilgi sistemleri denetimi ile bağımsız denetim arasındaki ilişki anlamlıdır”, şeklindedir.

Araştırmada irdelenen hipotezler aşağıda verilmiştir.

H1: Bilgi sistem denetimi ile bağımsız denetim arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri yüksektir. Alt hipotezler çalışmanın içerisinde yer almıştır.

6.4. Araştırmanın Bulguları

Verilerin analizi IBM SPSS sürüm 26.0 istatistik programı (Chicago, IL, ABD) kullanılarak yapılmıştır. Verilerin dağılımının normalliğini test etmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. *Normal dağılıma uyduğu belirlenen gruplar arasındaki anlamlı farklılıkların analizi, iki gruptan oluşanlar için bağımsız örneklem t testi, üç veya daha fazla gruptan oluşanlar için tek yönlü varyans analizi kullanılarak yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için post hoc çoklu karşılaştırmalardan Tukey in HSD testi kullanılmıştır. $p < 0,05$ değeri istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.*

Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,935 olarak tespit edilmiştir. Maddelerin ayırt ediciliklerini belirlemek amacıyla madde-ölçek korelasyonuna bakılmıştır. Bu doğrultuda, kullanmış olduğumuz ölçeğin madde-ölçek korelasyonları incelenmiş olup değerlerinin 0,258 ile 0,963 arasında değiştiği görülmüştür. Veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin'in (KMO) ve Barlett Küresellik testlerine bakılmıştır. Yapılan analiz sonucu Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı (KMO değeri 0,768) ve Barlett Küresellik testi ($\chi^2(1176)=4215,829$; $p < 0,001$) değeri faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin faktör özdeğeri 1'den büyük 14 faktör içerdiği ortaya çıkmıştır. Varimax rotasyonu ile elde edilen bu 14 faktörlü yapı toplam varyansın yüzde 70'ini açıklamaktadır. Toplam 49 maddeden oluşan ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0,413 ile 0,873 arasında değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen alt boyutların geçerliliğini göstermek üzere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda 49 maddelik 14 faktörden oluşan yapının çalışma örneklemini için uygun olduğu bulunmuştur. Anketin birinci bölümünde yer alan katılımcıların kişisel ve demografik verilerine ait ifadelerle ait frekans ve yüzde analizine ait sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Özellikler ile İlgili Bulguların Analizi

	Denetçi Yardımcısı n(yüzde)	Denetçi n(yüzde)	Kıdemli Denetçi n(yüzde)	Baş Denetçi n(yüzde)	Sorumlu Ortak Baş Denetçi n(yüzde)	Toplam n(yüzde)
Cinsiyet						
Kadın	14(11,7)	14(11,7)	5(4,2)	7(5,8)	4(3,3)	44(36,7)
Erkek	15(12,5)	23(19,2)	15(12,5)	10(8,3)	13(10,8)	76(63,3)
Yaşınız						
≤ 30	13(10,8)	4(3,3)	4(3,3)	-	-	21(17,5)
30-39	4(3,3)	3(2,5)	8(6,7)	-	1(0,8)	16(13,3)
40-49	10(8,3)	19(15,8)	5(4,2)	2(1,7)	6(5,0)	42(35,0)
50-59	2(1,7)	8(6,7)	2(1,7)	8(6,7)	4(3,3)	24(20,0)
60 ≥	-	3(2,5)	1(0,8)	7(5,8)	6(5,0)	17(14,2)
Öğrenim Durumunuz						
Lisans	14(11,7)	19(15,8)	9(7,5)	9(7,5)	9(7,5)	60(50,0)
Yüksek Lisans	15(12,5)	14(11,7)	10(8,3)	8(6,7)	6(5,0)	53(44,2)
Doktora	-	4(3,3)	1(0,8)	-	2(1,7)	7(5,8)
Çalışma Süreniz						
1-5 yıl	29(24,2)	19(15,8)	2(1,7)	-	2(1,7)	52(43,3)
6-10 yıl	-	15(12,5)	15(12,5)	1(0,8)	1(0,8)	32(26,7)
11-15 yıl	-	3(2,5)	3(2,5)	3(2,5)	4(3,3)	13(10,8)
16 yıl ve üzeri	-	-	-	13(10,8)	10(8,3)	23(19,2)
E belge Özel entegratör kuruluşları hakkında bilgi sahibi misiniz?						
Evet	12(10,0)	22(18,3)	10(8,3)	17(14,2)	15(12,5)	76(63,3)
Kısmen	9(7,5)	9(7,5)	9(7,5)	-	1(0,8)	28(23,3)
Hayır	8(6,7)	6(5,0)	1(0,8)	-	1(0,8)	16(13,3)
E Fatura E Defter E Arşiv hakkında bilgi sahibi misiniz?						
Evet	25(20,8)	35(29,2)	19(15,8)	17(14,2)	16(13,3)	112(93,3)
Kısmen	4(3,3)	2(1,7)	1(0,8)	-	-	7(5,8)
Hayır	-	-	-	-	1(0,8)	1(0,8)
Bilgi sistemleri denetçisi sertifikası (CISA)'na sahip misiniz?						
Evet	-	3(2,5)	4(3,3)	5(4,2)	5(4,2)	17(14,2)
Hayır	29(24,2)	34(28,3)	16(13,3)	12(10,0)	12(10,0)	103(85,8)

Araştırmaya katılan bağımsız denetçilerin denetim firmasındaki pozisyonlarının dağılımı incelendiğinde; katılımcıların yüzde 24,2'sinin denetçi yardımcısı, yüzde 30,9'unun denetçi, yüzde 16,7'sinin kıdemli denetçi, yüzde 14,1'inin baş denetçi ve yüzde 14,1'inin sorumlu ortak baş denetçi olduğu görülmektedir. Cinsiyet değişkeninin dağılımı incelendiğinde; yüzde 36,7'sinin kadın, yüzde 63,3'nün ise erkek olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan bağımsız denetçilerin yaş aralıkları incelendiğinde; katılımcıların yüzde 17,5'inin 30 yaşın altında olduğu, yüzde 13,3'ünün 30-39 yaş aralığında, yüzde 35'inin 40-49 yaş aralığında, yüzde 20'sinin 50-59 yaş aralığında ve yüzde 14,2'sinin ise 60 yaş üzeri olduğu görülmektedir. Öğrenim durumları değişkeninin dağılımı incelendiğinde; katılımcıların yüzde 50'si lisans mezunu, yüzde 44,2'si yüksek lisans mezunu, yüzde 5,8'i doktora mezunu olduğu görülmektedir. Buna göre araştırma kapsamında öğrenim durumları açısından lisansüstü eğitim yapanların oranının yüzde 50 olması dikkat çekmektedir. Araştırmaya katılan bağımsız denetçilerin mesleki çalışma süresi değişkeninin dağılımı incelendiğinde; katılımcıların yüzde 19,2'si 16 yıl ve üzeri, yüzde 10,8'i 11-15 yıl arası, yüzde 26,7'si 6-10 yıl arası, yüzde 43,3'ü 1-5 yıl arası olduğu görülmektedir. Bağımsız denetçilerin yüzde 63,3'ünün e-belge özel entegratör kuruluşları hakkında bilgi sahibi oldukları, yüzde 13,3'ünün ise bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmıştır. Araştırmaya katılan bağımsız denetçilerin yüzde 93,3'ünün e-fatura, e-belge, e-arşiv hakkında bilgi sahibi oldukları, yüzde 0,8'inin ise bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Bağımsız denetçilerin yüzde 14,2'sinin bilgi sistemleri denetçi sertifikası (CISA)'na sahip oldukları, yüzde 85,8'inin ise bu sertifikaya sahip olmadıkları görülmektedir.

6.5. Bağımsız Denetçilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi ile İlgili Görüşlerinin Analizi

Tablo 2'de Bağımsız denetçilerin, bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisine dair görüşleri ile ilgili 16 ifade yer almaktadır. Tabloda katılımcılar tarafından verilen cevapların frekansı, yüzdesi, standart sapması ve ortalamaları verilmektedir.

Tablo 2. Bağımsız Denetçilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi ile İlgili İfadelere İlişkin Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları

Ölçek Maddeleri	Frekans (f)					Veri Sayısı (n) - (yüzde)	Ortalamalar (X)	Standart Sapma (SS)
	Yüzde							
Aşağıda yer alan ifadelere katılma düzeyinizi lütfen belirtiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum			
1= Kesinlikle Katılmıyorum 5= Kesinlikle Katılıyorum								
1. Bilgi sistemleri denetimi bağımsız denetimin bir parçasıdır, bağımsız denetim süreci içinde kapsamlı şekilde incelenmesi ve analiz edilmesi gerekir.	2	2	13	79	24	120	4,01	0,728
	1,7	1,7	10,8	65,8	20,0	100		
2. *Bilgi sistemleri denetimi, bağımsız denetçinin muhasebe ve iç kontrol sistemi ile ilgili yeterli bir anlayış edinmek amacıyla izlediği yöntemleri etkilemez.	8	18	18	37	39	120	3,68	1,258
	6,7	15	15,0	30,8	32,5	100		

3. Bağımsız denetimde bilgi sistemlerinin üzerinde durulmaması denetimin güvenilirliğini yani denetimin gerçekleştirilme amacı olan makul güvenceyi zedeler.	3	4	15	46	52	120	4,17	0,947
	2,5	3,3	12,5	38,3	43,3	100		
4. Bilgi sistemlerindeki donanım ve yazılım hatalarının bağımsız denetim üzerinde olumsuz etkisi vardır.	1	0	18	54	47	120	4,22	0,758
	0,8	0	15,0	45,0	39,2	100		
5. Bilgi sistemleri denetimi ile uyum içerisinde yürütülen denetim çalışması daha şeffaf sonuçların ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.	2	1	6	51	60	120	4,38	0,769
	1,7	0,8	5,0	42,5	50,0	100		
6. Bilgi sistemlerindeki altyapı yetersizlikleri ve performans sorunlarının bağımsız denetim üzerine etkisi vardır.	1	3	9	67	40	120	4,18	0,745
	0,8	2,5	7,5	55,8	33,3	100		
7. *Bilgi sistemleri kontrol ve denetim faaliyetlerinin yetersizliğinin bağımsız denetime etkisi yoktur.	3	11	10	41	55	120	4,12	1,063
	2,5	9,2	8,3	34,2	45,8	100		
8. *Bilgi sistemlerindeki veri ve programlara yetkisiz erişimin bağımsız denetim üzerinde etkisi yoktur.	4	8	14	41	53	120	4,09	1,061
	3,3	6,7	11,7	34,2	44,2	100		
9. Denetim planı oluşturulurken, denetim riskinin büyüklüğü belirlenirken bilgi sistem denetimi sonuçları dikkate alınmalıdır.	1	0	1	67	45	120	4,29	0,653
	0,8	0	5,8	55,8	37,5	100		
10. Bilgi sistemleri denetimin de iç kontrol ve denetim mekanizmaları değerlendirmelerinin bağımsız denetim kanıt güvenilirliğine etkisi vardır.	0	1	7	56	56	120	4,39	0,639
	0	0,8	5,8	46,7	46,7	100		
11. Bilgi sistemleri denetimi şirket verilerine erişimi sınırlayarak yasalara ve muhasebe standartlarına uyumu geliştirir, kontrolleri iyileştirir.	4	9	26	44	37	120	3,84	1,053
	3,3	7,5	21,7	36,7	30,8	100		
12. Bilgi sistemleri üzerine siber saldırıların bağımsız denetim üzerinde olumsuz etkisi vardır.	2	6	11	58	43	120	4,12	0,891
	1,7	5,0	9,2	48,3	35,8	100		
13. ³ Bilgi sistemlerinin söz konusu verileri doğru üretip üretmediği bağımsız denetim çalışmasının doğruluğuna ve bütünlüğüne doğrudan etki etmez.	3	9	15	54	39	120	3,98	0,991
	2,5	7,5	12,5	45,0	32,5	100		
14. Bağımsız denetçi, bilgi sistemlerinin içyapısında bulunan önemli olarak değerlendirilebilecek hata ve yanlışlıkların denetim sonuçlarına etkilerini açıklamalıdır.	0	7	14	50	49	120	4,18	0,857
	0	5,8	11,7	41,7	40,8	100		
15. Finansal tablolara kaynak verilerin doğru bir şekilde sisteme girilip girilmediği, sistem içinde işlenirken bozulmaya uğrayıp uğramadığı ve söz konusu verilerin yetkili kişiler tarafından yönetilip yönetilmediği incelenmelidir.	0	1	6	64	49	120	4,34	0,615
	0	0,8	5,0	53,3	40,8	100		
16. Bilgi Sistemleri Denetimi üzerine bağımsız denetçilere zorunlu eğitim verilmelidir.	0	5	11	55	49	120	4,23	0,786
	0	4,2	9,2	45,8	40,8	100		
Ölçeğin Ortalaması ve Standart Sapması							4,02	0,441

3 * Bağımsız Denetçilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi İle İlgili İfadelere İlişkin Görüşlerine Ait ifadelerinden 2,7,8,13* ters ifadelerdir. Ters ifadeler analize alınırken SPSS programı üzerinde "Recode into Same Variables" komutu kullanılarak yeniden kodlanmıştır

“Bağımsız Denetçilerin Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi ile İlgili İfadelere İlişkin Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları” incelendiğinde ortalamanın $\bar{X}=4,02$ değerini aldığı ve bu ifadenin “katılıyorum” değeri aralığında olduğu belirlenmiştir. Standart sapma değeri ise $SS=0,441$ olarak bulunmuş ve bu değer düşük olduğu görülmektedir. Bu iki değer birlikte incelendiğinde bağımsız denetçilere göre bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisinin olduğu ve bu etkinin yüksek seviyede olduğu söylenebilir.

6.6. Bağımsız Denetçilerin e- Belge Özel Entegratör Bilgi Sistem Denetimi ile İlgili İfadelere İlişkin Bilgi Düzeyinin Analizi

Tablo 3’de bağımsız denetçilerin e- belge özel entegratör bilgi sistem denetimi ile ilgili ifadelerle ilişkin bilgi düzeyinin analizi yer almaktadır.

Tablo 3. e- Belge Özel Entegratör Bilgi Sistem Denetimi ile İlgili İfadelere Katılma Düzeyi

e- Belge Özel Entegratör Bilgi Sistem Denetimi ile İlgili İfadelere Katılma Düzeyi	Veri Sayısı	Ortalamalar	Standart Sapma
1.Bağımsız Denetçilerin Uluslararası Sertifikasyonlar, Sızma Testi Hizmeti ve BIS Raporu ile İlgili Görüşlerine İlişkin Frekans Dağılımları (4 ifade)	120	4,16	0,466
Bağımsız Denetçilerin İç Kontrol ve Denetim Mekanizmalarına İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	4,10	0,643
Bağımsız Denetçilerin Personelin Niteliğine İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (4 ifade)	120	4,15	0,594
Bağımsız Denetçilerin Fiziki Şartlar ve Güvenlik Tedbirlerine İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	3,94	0,658
Bağımsız Denetçilerin Erişim Güvenliğine İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	3,09	0,639
Bağımsız Denetçilerin İş Sürekliliği, Risk Yönetimi ve Acil Durum Planlarına İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	4,07	0,703
Bağımsız Denetçilerin Denetim İzleri Yönetimine İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	4,07	0,646
Bağımsız Denetçilerin Değişiklik Yönetimine İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	4,17	0,684
Bağımsız Denetçilerin Dış Hizmet Sağlayıcılarının Yönetimine İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (3 ifade)	120	4,10	0,584
Bağımsız Denetçilerin Hizmet Yazılımlarına İlişkin İfadelere Dair Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları (4 ifade)	120	4,13	0,563

“Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri” ile ilgili ifadelere verdiği cevaplar incelendiğinde ortalamanın $\bar{X}=4,0894$ değerini aldığı ve bu ifadenin “katılıyorum” değeri aralığında olduğu belirlenmiştir. Standart sapma değeri ise $SS=0,46236$ olarak bulunmuş ve bu değer düşük olduğu görülmektedir. Bu iki değer birlikte incelendiğinde bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgilerinin olduğu görülmektedir.

6.7. Bilgi Sistem Denetimi ile Bağımsız Denetim Arasındaki İlişkiyi Ölçen Hipotezlerin Analizi

Katılımcıların, bilgi sistem denetimi ile bağımsız denetim arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezine ilişkin sorulara verdikleri cevaplara ait analizler yapılmıştır.

Tablo 4. Bağımsız Denetçilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisine İlişkin İfadelere Ait Görüşleri

		$\bar{x} \pm S$
Cinsiyet	Kadın	4,0540±,33955
	Erkek	4,0066±,49198
ISACA Tarafından Verilen CISA Belgesine Sahip misiniz?	Evet	4,0993±,46982
	Hayır	4,0115±,43757
Yaş	30 ve altı	3,8661±,46152
	30-39	3,9297±,40944
	40-49	4,0387±,44771
	50-59	4,1563±,43536
	60 ve üzeri	4,0846±,40801
Eğitim durumu	Lisans	3,9927±,45857
	Yüksek Lisans	4,0401±,43164
	Doktora	4,1696±,37796
Bağımsız Denetçi Olarak Çalışma Süresi	1-5 yıl	3,9303±,43260
	6-10 yıl	4,0430±,42875
	11-15 yıl	4,0096±,54477
	16 yıl ve üzeri	4,2174±,37161
Denetim Firmasındaki Pozisyonu	Denetçi Yardımcısı	3,8815±,38612
	Denetçi	4,1182±,41739
	Kıdemli Denetçi	3,8750±,47425
	Baş Denetçi	4,2941±,39266
	Sorumlu Ortak Baş Denetçi	3,9669±,45614
Ölçeğin Ortalaması ve Standart Sapması		4,020±,441

“Bağımsız Denetçilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi ile İlgili İfadelere İlişkin Görüşlerine Ait Frekans Dağılımları” incelendiğinde ortalamannın $\bar{X}=4,02$ değerini aldığı ve bu ifadenin “katılıyorum” değeri aralığında olduğu belirlenmiştir. Standart sapma değeri ise $SS=0,441$ olarak bulunmuş ve bu değer düşük olduğu görülmektedir. Bu iki değer birlikte incelendiğinde bağımsız denetçilere göre bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisinin olduğu ve bu etkinin yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5’de bağımsız denetçilerin, bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi ilişkin ifadelerle ait görüşleri için t testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Bağımsız Denetçilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi İlişkin İfadelere Ait Görüşleri İçin T Testi ve Tek yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımsız Örneklem T Testi		$\bar{x} \pm S$	T	P değeri
Cinsiyet	Kadın	4,1733±0,37448	0,625	0,533
	Erkek	4,1176±0,51760		
ISACA tarafından verilen CISA belgesine sahip olma durumu	Evet	4,2353±,49040	0,922	0,358
	Hayır	4,1220±,46626		
Tek Yönlü Varyans Analizi		$\bar{x} \pm S$	F	P değeri
Yaş	30 ve altı	3,9911±0,44690	1,332	,262
	30-39	4,0234±0,44714		
	40-49	4,1548±0,48358		
	50-59	4,2708±0,49989		
	60 ve üzeri	4,1985±0,41236		
Eğitim Durumu	Lisans	4,1021±0,49346	,538	,585
	Yüksek Lisans	4,1604±0,44575		
	Doktora	4,2768±0,46049		
Bağımsız Denetçi Olarak Çalışma Süresi	1-5 yıl	4,0313±0,46483	2,525	,061
	6-10 yıl	4,1816±0,43947		
	11-15 yıl	4,1010±0,57199		
	16 yıl ve üzeri	4,3397±0,40846		
Denetim Firmasındaki Pozisyonu	Denetçi Yardımcısı	3,9741±0,38292	3,666	,008
	Denetçi	4,2534±0,46139		
	Kıdemli Denetçi	3,9969±0,46660		
	Baş Denetçi	4,4044±0,42798		
	Sorumlu Ortak Baş Denetçi	4,0662±0,52500		

SPSS programı yardımıyla yapılan hipotez testlerinde alt hipotezlerden;

H1a: Bağımsız denetçilerin bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi ile ilgili görüşleri cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.

H1b: Bağımsız denetçilerin bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi ile ilgili görüşleri ISA-CA tarafından verilen CISA belgesine sahip olma durumuna göre farklılaşmaktadır.

H1c: Bağımsız denetçilerin bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi ile ilgili görüşleri yaş durumuna göre farklılaşmaktadır.

H1d: Bağımsız denetçilerin bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi ile ilgili görüşleri eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.

H1e: Bağımsız denetçilerin bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi ile ilgili görüşleri bağımsız denetçi olarak çalışma süresine göre farklılaşmaktadır.

hipotezleri; gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilemediğinden red edilmiştir ($p>0,05$).

Denetim firmasındaki pozisyonu için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda denetim firmasındaki pozisyonu denetçi yardımcısı olanlar ($\bar{x}=3,9741$, $S=0,38292$), denetçi olanlar ($\bar{x}=4,2534$, $S=0,46139$), kıdemli denetçi olanlar ($\bar{x}=3,9969$, $S=0,46660$), baş denetçi olanlar ($\bar{x}=4,4044$, $S=0,42798$), sorumlu ortak baş denetçi olanlar ($\bar{x}=4,0662$, $S=0,52500$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F=3,666$; $p=0,008$). Denetim firmasındaki pozisyonu için yapılan tek yönlü varyans analizinde anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulabilmek için gruplara çoklu karşılaştırma yöntemlerinden Tukey in HSD testi yapılmış ve Tablo 6’da sonuçlar verilmiştir.

Tablo 6. Denetim firmasındaki pozisyonu için Tukey in HSD Test Sonuçları

POST HOC Tukey HSD	Denetçi Yardımcısı	Denetçi	Kıdemli Denetçi	Baş Denetçi	Sorumlu Ortak Baş Denetçi
Denetçi Yardımcısı		,097	1,000	,018	,962
Denetçi	,097		,247	,781	,615
Kıdemli Denetçi	1,000	,247		,053	,990
Baş Denetçi	,018	,781	,053		,190
Sorumlu Ortak Baş Denetçi	,962	,615	,990	,190	

Yapılan analiz sonucunda anlamlı farklılığın denetçi yardımcısı ($\bar{x}=3,9741$, $S=0,38292$) ile baş denetçi ($\bar{x}=4,4044$, $S=0,42798$) arasında olduğu görülmüştür ($p=0,008$). Yapılan bu testin sonucunda denetim firmasındaki çalışma pozisyonu baş denetçi olan grubun ortalaması, denetçi yardımcısı olan grubun ortalamasından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur ($p=0,018$). Bu sonuç baş denetçilerin “bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisi” olduğu fikrine denetçi yardımcılarının göre daha fazla katıldıklarını göstermektedir. “Denetim Firmasındaki Pozisyonuna Göre Bağımsız Denet-

çilerin, Bilgi Sistemleri Denetiminin Bağımsız Denetime Etkisi ile İlgili Görüşleri Farklılaşmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç baş denetçilerin, denetçi yardımcılara göre bilgi ve tecrübelerinin daha fazla olması ile açıklanabilir.

6.8. Bağımsız Denetçilerin, E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeylerini Ölçmeye Yönelik Hipotezlerin Analizi

Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri ile ilgili ifadelerle ait görüşlerinin analizleri yapılmış ve Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Bağımsız Denetçilerin, E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeyleri ile İlgili İfadelerle Ait Görüşleri

Bağımsız Örneklem T Testi		$\bar{x} \pm S$
Cinsiyet	Kadın	4,1076±,42638
	Erkek	4,0789±,48442
ISACA Tarafından Verilen CISA Belgesine Sahip misiniz?	Evet	4,3216±,41011
	Hayır	4,0511±,46105
Yaş	30 ve altı	4,1127±,36385
	30-39	3,9938±,45268
	40-49	4,0397±,52012
	50-59	4,1681±,44586
	60 ve üzeri	4,1627±,47124
Eğitim durumu	Lisans	4,1006±,53508
	Yüksek Lisans	4,0704±,37863
	Doktora	4,1381±,41830
Bağımsız Denetçi Olarak Çalışma Süresi	1-5 yıl	3,9321±,45652
	6-10 yıl	4,1156±,43823
	11-15 yıl	4,2513±,47446
	16 yıl ve üzeri	4,3174±,38793
Denetim Firmasındaki Pozisyonu	Denetçi Yardımcısı	3,9575±,40998
	Denetçi	4,0613±,47626
	Kıdemli Denetçi	4,0483±,38044
	Baş Denetçi	4,4176±,36307
	Sorumlu Ortak Baş Denetçi	4,0961±,57601
Ölçeğin Ortalaması ve Standart Sapması		4,0894±,46236

“Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri ile ilgili ifadelerle ait görüşlerin frekans dağılımları” incelendiğinde ortalamanın $\bar{X}=4,0894$ değerini aldığı ve bu ifadenin “katılıyorum” değeri aralığında olduğu belirlenmiştir. Standart sapma değeri ise $SS=0,46236$ olarak bulunmuş ve bu değer düşük olduğu görülmektedir. Bu iki değer birlikte incelendiğinde bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeylerinin yüksek seviyede olduğu söylenebilir. Dolayısıyla H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8’de bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin ifadelerle ait görüşleri için t testi ve tek yönlü varyans analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 8. Bağımsız Denetçilerin, E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin İfadelerle Ait Görüşleri İçin T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bağımsız Örneklem T Testi		$\bar{x} \pm S$	T	P değeri
Cinsiyet	Kadın	4,1076±,42638	,326	,745
	Erkek	4,0789±,48442		
	Erkek	4,1447±,50870		
ISACA tarafından verilen CISA belgesine sahip misiniz ?	Evet	4,3216±,41011	2,273	,025
	Hayır	4,0511±,46105		
Tek Yönlü Varyans Analizi		$\bar{x} \pm S$	F	P değeri
Yaş	30 ve altı	4,1127±,36385	,578	,679
	30-39	3,9938±,45268		
	40-49	4,0397±,52012		
	50-59	4,1681±,44586		
	60 ve üzeri	4,1627±,47124		
Eğitim durumu	Lisans	4,1006±,53508	,099	,906
	Yüksek Lisans	4,0704±,37863		
	Doktora	4,1381±,41830		
Bağımsız denetçi olarak çalışma süresi	1-5 yıl	3,9321±,45652	4,870	,003
	6-10 yıl	4,1156±,43823		
	11-15 yıl	4,2513±,47446		
	16 yıl ve üzeri	4,3174±,38793		
Denetim Firmasındaki Pozisyonu	Denetçi Yardımcısı	3,9575±,40998	2,995	,022
	Denetçi	4,0613±,47626		
	Kıdemli Denetçi	4,0483±,38044		
	Baş Denetçi	4,4176±,36307		
	Sorumlu Ortak Baş Denetçi	4,0961±,57601		

SPSS programı yardımıyla yapılan hipotez testlerinde alt hipotezlerden

- Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılaşmaktadır.
- Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri yaş durumuna göre farklılaşmaktadır.
- Bağımsız denetçilerin, e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.

hipotezleri; gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilemediğinden red edilmiştir ($p>0,05$).

“ISACA Tarafından Verilen CISA Belgesine Sahip Olma Durumuna Göre Bağımsız Denetçilerin, E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeyleri Farklılaşmaktadır” hipotezine evet cevabı veren bağımsız denetçiler ile hayır cevabı veren bağımsız denetçiler arasında fikir düzeyleri ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edildiği için hipotez kabul edilmiştir ($t=2,273$; $p=0,025$).

Çalışma süresi için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda çalışma süresi 1-5 yıl arası olanlar ($\bar{x}=3,9321$, $S=0,45652$), çalışma süresi 6-10 yıl arası olanlar ($\bar{x}=4,1156$ $S=0,43823$), çalışma süresi 11-15 yıl arası olanlar ($\bar{x}=4,2513$, $S=0,47446$), çalışma süresi 16 yıl ve üzeri olanlar ($\bar{x}=4,3174$, $S=0,47446$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F=4,870$; $p=0,003$). Çalışma süresi için yapılan tek yönlü varyans analizinde anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulabilmek için gruplara çoklu karşılaştırma yöntemlerinden Tukey in HSD testi yapılmış ve Tablo 9’da sonuçlar verilmiştir.

Tablo 9. Çalışma süresi için Tukey in HSD Test Sonuçları

POST HOC Tukey HSD	1-5 yıl	6-10 yıl	11-15 yıl	16 yıl ve üzeri	1-5 yıl
1-5 yıl		,255	,097	,004	
6-10 yıl	,255		,786	,343	,255
11-15 yıl	,097	,786		,973	,097
16 yıl ve üzeri	,004	,343	,973		,004

Yapılan analiz sonucunda anlamlı farklılığın 1-5 yıl ($\bar{x}=3,9321$, $S=0,45652$) ile 16 yıl ve üzeri ($\bar{x}=4,3174$, $S=0,47446$) arasında olduğu görülmüştür ($p=0,003$). Yapılan bu testin sonucunda çalışma süresi 16 yıl ve üzeri olan grubun ortalaması, 1-5 yıl arası olan grubun ortalamasından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur ($p=0,004$). Bu sonuca göre “Bağımsız Denetçi Olarak Çalışma Süresine Göre Bağımsız Denetçilerin, E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeyleri Farklılaşmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir. Denetçilerin çalışma sürelerinin artmasına bağlı olarak bilgi düzeylerinin arttığı görülmüş olup, iş tecrübelerinin önemli olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Denetim firmasındaki pozisyonu için yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda denetim firmasındaki pozisyonu denetçi yardımcısı olanlar ($\bar{x}=3,9575$, $S=0,40998$), denetçi olanlar ($\bar{x}=4,0613$, $S=0,47626$), kıdemli denetçi olanlar ($\bar{x}=4,0483$, $S=0,38044$), baş denetçi olanlar ($\bar{x}=4,4176$, $S=0,36307$), sorumlu ortak baş denetçi olanlar ($\bar{x}=4,0961$, $S=0,57601$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($F=2,995$; $p=0,022$).

Denetim firmasındaki pozisyonu için yapılan tek yönlü varyans analizinde anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulabilmek için gruplara çoklu karşılaştırma yöntemlerinden Tukey in HSD testi yapılmış ve Tablo 10’da sonuçlar verilmiştir.

Tablo 10. Tukey in HSD Test Sonuçları

POST HOC Tukey HSD	Denetçi Yardımcısı	Denetçi	Kıdemli Denetçi	Baş Denetçi	Sorumlu Ortak Baş Denetçi
Denetçi Yardımcısı		,883	,956	,009	,849
Denetçi	,883		1,000	,057	,999
Kıdemli Denetçi	,956	1,000		,097	,998
Baş Denetçi	,009	,057	,097		,230
Sorumlu Ortak Baş Denetçi	,849	,999	,998	,230	

Yapılan analiz sonucunda anlamlı farklılığın denetçi yardımcısı ($\bar{x}=3,9575$, $S=0,40998$) ile baş denetçi ($\bar{x}=4,4176$, $S=0,36307$) arasında olduğu görülmüştür ($p=0,009$). Yapılan bu testin sonucunda denetim firmasındaki çalışma pozisyonu baş denetçi olan grubun ortalaması, denetçi yardımcısı olan grubun ortalamasından istatistiksel olarak anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur ($p=0,001$). Bu sonuca göre “Denetim Firmasındaki Pozisyonuna Göre Bağımsız Denetçilerin, E-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistem Denetimine İlişkin Bilgi Düzeyleri Farklılaşmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir. Denetçilerin belirli yıl çalışmaları sonucu bir üst pozisyona yükselmeleri düşünüldüğünde, denetçi olarak çalışma süreleri ile bilgi düzeyi arasındaki ilişki paralellik göstermektedir.

7. SONUÇ

Finansal bilginin, bilgi sistemleri kapsamında işlenmesi, üretilmesi ve saklanması nedeniyle bağımsız denetim gerçekleştirilirken, elektronik ortama taşınan kayıt ortamında oluşabilecek hata ve hilelerin ortaya çıkabileceği bu nedenle sistemlere odaklanılması gerektiği kabul gören bir gerçektir. Bu durum bilgi sistemleri denetiminin gerekliliğinin önemini ortaya koymuştur. Bu kapsamda dünyada ve ülkemizde de bilgi sistemleri denetimini gerekliliğine yönelik birtakım düzenlemeler gerçekleşmiştir.

19.11.2019 tarihinde Hazine ve Maliye Bakanlığı-Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından “*e-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistemleri Denetimi Kılavuzu*” yayınlanmıştır. Yayınlanan kılavuzda e-Belge entegratörlerinin faaliyetlerini gerçekleştirmede kullandıkları bilgi sistemlerinin yönetimi ile yetkilendirilmiş bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmelerine ilişkin usul ve esasları içeren bilgiler yer almaktadır.

GİB tarafından belirlenen standartlar çerçevesinde elektronik ortamda oluşturulan e-belgelerin bağımsız denetim için kanıt niteliği taşıması nedeniyle çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. e-Belgelerin elektronik ortamda iletimi, GİB Web Portal, Doğrudan Entegrasyon veya Özel Entegrasyon ile sağlanabilmektedir. En çok tercih edilen yöntem özel entegrasyon yöntemidir.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde bağımsız denetçilerin, bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetime etkisine dair görüşleri ele alınmış, bilgi sistemleri denetimi ile bağımsız denetim arasında anlamlı bir ilişki vardır görüşü kabul edilmiştir. Bilgi sistemleri denetiminin bağımsız denetimin bir parçası olduğuna ve bağımsız denetim sürecinde kapsamlı bir biçimde incelenmesi ve analiz edilmesi gerektiği görüşüne katılan bağımsız denetçiler; her iki denetimin uyum içerisinde yürütülmesinin daha şeffaf sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlayacağını kabul etmektedirler. Bağımsız denetçiler bağımsız denetim planı oluşturulurken, denetim riskinin büyüklüğünü belirlerken bilgi sistem denetimi sonuçlarının dikkate alınması gerektiği görüşünü benimsemektedirler. Genel olarak bakıldığında bağımsız denetçilerin sorulara vermiş oldukları cevaplardan yola çıkarak bağımsız denetim ile bilgi sistem denetiminin uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. SPK, BDDK ve GİB 'in bilgi sistemleri denetimine dair düzenlemeleri olduğu gibi, KGK tarafından da hazırlanacak her iki denetimi uyumlu hale getiren yol gösterici nitelikte ayrıntılı bir rehber ihtiyacı vardır.

Bağımsız denetimde kanıt niteliği taşıyan e-fatura, e-defter v.b e-belgelerin elektronik ortamda iletim yöntemlerinden biride özel entegrasyondur. GİB den elde edilen bilgiye göre Türkiye'de faaliyet gösteren özel entegrasyon izni almış 92 tane kurum mevcuttur. Çalışmanın 3. bölümünde bağımsız denetçilerin e-belge özel entegratörleri bilgi sistem denetimine ilişkin bilgi düzeyleri araştırılmış yüzde 63,3'ünün e-belge özel entegratör kuruluşları hakkında bilgi sahibi oldukları ve e-belge özel entegratör bilgi sistemleri denetimi ile ilgili sorulara verilen cevaplar incelendiğinde neredeyse tamamına yakınının bilgi sistemleri denetimi hakkında fikir sahibi oldukları görülmektedir.

Araştırmaya katılan bağımsız denetçilerin yüzde 14,2'sinin bilgi sistemleri denetçi sertifikası (CISA)'na sahip oldukları, yüzde 85,8'inin ise bu sertifikaya sahip olmadıkları görülmektedir. Ülkemizde BDDK, bilgi sistemleri alanında denetim yapmak için CISA sertifikasının gerekliliğini yasal mevzuat ile zorunlu kılmıştır. Bilgi sistemleri denetçisi olabilmek için bilgi sistemleri bağımsız denetim lisans belgesi veya bilgi sistemleri denetim ve kontrol birliği (ISACA) tarafından verilen bilgi sistemleri denetçisi sertifikasına (CISA) sahip olunması gerekmektedir. Sermaye piyasası lisanslama ve sicil ve eğitim kuruluşundan elde edilen verilere göre bilgi sistemleri bağımsız denetim lisansına sahip 12 kişi bulunmaktadır. Bilgi sistemleri denetçisinin tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de eksikliği dikkat çekici bir durum olup, bu eksikliği gören denetçilerin CISA belgesine sahip olarak bu eksikliği gidermek için bir başlangıç yaptıkları, bu çalışmada toplam 120 bağımsız denetçinin 17'sinin CISA belgesine sahip olduğu durumu ile açıklanabilir. Bilgi sistemleri denetçiliğinde CISA belgesine sahip denetçilerin sayısının artması önemli bir açığı giderecektir. Bu çalışmada çalışma evreni olarak Ankara ilinde faaliyet gösteren bağımsız denetçiler seçilmiş olup bundan sonra yapılacak çalışmalarda evren tüm Türkiye olarak genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Angel, R.O. (2018). Information Technology Control and Audit, Taylor Francis Group, London.
- Çelik, A. & Akgemci, T. (2010). Yönetim Bilişim Sistemleri. Gazi Kitabevi.
- Dinç, Y. & Cengiz, S. (2014). Muhasebe Denetiminde Hata Ve Hilenin Denetçi Etiği Açısından İncelenmesi: Enron Skandalı Örneği. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1): 230.
- Durmuş, A. F. & Koca, Z.(2019). “ Muhasebe İşlemlerinde Dijitalleşmenin Denetime Etkisi”, 1. Uluslararası Beydağı Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, (s. 279-287).
- e-Belge Özel Entegratörleri Bilgi Sistemleri Denetimi Kılavuzu (ÖEBSD). (2019). Erişim Adresi. https://ebelge.gib.gov.tr/dosyalar/kilavuzlar/ebelge_ozel_entegratorleri_bilgi_sistemleri_denetimi_kilavuzu.pdf
- Güredin, E. & Uyar, S. (2020). Denetim ve Güvence Hizmetleri. Türkmen Yayınları.
- IT Audit Manual. (2017). Grant Thornton'un Eğitim Notları. İsveç.
- KPGM BT Denetim Standartları ve Uygulamaları Araştırma Raporu 2017. Erişim Tarihi.24.08.202
- Özarslan D. (2014). Muhasebe Bilgi Sistemleri Denetimi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Ankara, Türkiye.
- Özbilgin, İ. G. (2003). Bilgi Teknolojileri Denetimi ve Uluslararası Standartlar. Sayıştay Dergisi, (49): 127
- Özbilgin, İ. G. (2012). Kamu Kurumları Açısından Bilgi Sistemleri Denetimi. Bilişim Dergisi. (147), 162-166.
- SAYIŞTAY 2013. Bilişim Sistemleri Denetim Rehberi. T.C. Sayıştay Başkanlığı,
- Selimoğlu, S.K. & Özbirecikli, M. (2019). Bağımsız Denetim Türkiye Denetim Standartlarıyla Uyumlaştırılmış. Nobel Akademik Yayıncılık Yıldırım, S. (2017). Sermaye Piyasası Kurulu Denetleme Dairesi, Bilgi Sistemleri Denetim Süreçleri Yeterlik Etüdü. İstanbul.
- Sermaye Piyasası Kurulu, (2013). Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ, Seri: X, No: 22, Ankara, 240 <http://www.spk.gov.tr/displayfile.aspx?action=displayfile&pageid=590&fn> adresinden alındı.
- Yalkın, L. D. (2011). Bilgi Teknolojileri Denetimi. Kavramsal Çerçeve, Aşamaları, Sınırları, Sorunları, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.
- <https://www.geeksforgeeks.org>. Erişim Tarihi. 15.10.2022

DENETİM RAPORLARINDAKİ DENETÇİ GÖRÜŞLERİNİN OKUNABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BORSA İSTANBUL YAKIN İZLEME PAZARI ÖRNEĞİ

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 11.12.2023

Kabul Tarihi : 27.03.2024

Türü : İnceleme Makalesi

DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1403575

Öğr. Gör. Dr. Ahmet ALATAŞ*

Bibliyografik Bilgiler

Alataş, A.(2024). “Denetim Raporlarındaki Denetçi Görüşlerinin Okunabilirliği Üzerine Bir İnceleme: Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarı Örneği” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 171-196) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1403575>

ÖZ

İşletmeler tarafından belirli dönemler itibarıyla açıklanan finansal tablolar ve denetim raporları, yatırımcıların alacakları ekonomik kararlarda kritik öneme sahiptir. Denetim raporundaki denetçi görüşü ve açıklamaları, bilgi kullanıcılarının dikkatini çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, olumlu harici görüşe sahip olan firmaların denetim görüşü gerekçe paragrafının okunabilirlik seviyesini değerlendirmektir. Araştırma kapsamında, Borsa İstanbul (BİST) Yakın İzleme Pazarında faaliyet gösteren 13 işletmenin 2018-2022 yılları arasında yayımlanan 65 adet denetim raporu incelenmiştir. Olumlu görüş dışında denetim görüşüne sahip olan 50 denetim raporu çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmanın yöntemi olarak Ateşman okunabilirlik endeksi ile Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U istatistiksel testleri uygulanmıştır. Uygulama sonuçlarına göre, BİST Yakın İzleme Pazarında işlem gören çeşitli sektörlerdeki işletmelerin olumlu harici denetim görüşü alan denetim raporlarındaki görüşün gerekçe paragraflarının okunabilirliği, %60 oranında “Zor” ve “Çok Zor” seviyede, %40 oranında “Orta Güçlük” seviyesinde yazılmıştır. Ayrıca, alt sektörler arasında yapılan karşılaştırmada denetim görüşünü destekleyen paragrafların okunabilirlik düzeyi en zor olan alt sektörün Perakende Ticaret olduğu tespit edilmiştir. Denetçinin eğitim düzeyi, unvanı ve alt sektörüyle gerekçe paragrafların

* Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Saruhanlı Meslek Yüksekokulu, ahmetalatas@gmail.com, ID: 0000-0002-7173-0639

okunabilirlik seviyesi arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Bu bulgular, görüşün dayanağı paragraflarının yüksek oranda düşük okunabilirlik seviyesinde yazıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Denetçi Görüşü, Okunabilirlik Endeksi, Okunabilirlik Düzeyi.

A STUDY ON THE READABILITY OF AUDITOR OPINIONS IN AUDIT REPORTS: THE CASE OF CLOSE MONITORING MARKET IN BORSA ISTANBUL

ABSTRACT

Financial statements and audit reports announced by corporations at certain periods are of critical importance in the economic decisions investors will make. The auditor's opinion and explanations in the audit report attract the attention of information users. This study aims to determine the readability level of the basis of opinion paragraph in the audit reports of corporations that receive audit opinions other than positive opinion. 65 audit reports published between 2018 and 2022 of 13 corporations operating in the Borsa Istanbul (BIST) Close Monitoring Market were examined. 50 audit reports with audit opinions other than positive opinion were included in the scope of the study. As the method of the study, Ateşman readability index and Kruskal Wallis H and Mann Whitney U statistical tests were applied. According to the application results, the readability level of the opinion paragraphs in the audit reports of companies operating in various sectors traded on the BIST Close Monitoring Market, which receive audit opinions other than positive, is written at the "Difficult" and "Very Difficult" level by 60%, and "Medium Difficulty" level by 40. In addition, in the comparison between sub-sectors, it was determined that the sub-sector with the most difficult readability level of paragraphs supporting the audit opinion was Retail Trade. No significant relationship was detected between the auditor's education level, title and sub-sector and the readability level of the paragraphs on which the opinion is based. These findings reveal that a high percentage of the opinion paragraphs were written at a low readability level.

Keywords: Auditor Opinion, Readability Index, Readability Level

1. GİRİŞ

İşletmeler, faaliyet sonuçlarına dair finansal ve finansal olmayan bilgileri çeşitli araçlar aracılığıyla bilgi kullanıcılarına iletmektedir. Bu araçlar arasında finansal raporlar, faaliyet raporları, sürdürülebilirlik raporları ve son dönemlerde önem kazanan entegre raporlar bulunmaktadır. Bağımsız denetçiler tarafından hazırlanan ve denetçi görüşlerini içeren denetim raporları, belirli standartlara uygun bir çerçevede düzenlenmelidir. Denetçiler görüşlerini açıklarken bu standart çerçeveye uymak zorundadır. Dahası denetçiler hem belirlenen çerçeveye hem de kendi bilgi ve deneyim düzeylerine dayanarak görüşlerini açıklarlar. Bilgi kullanıcıları açısından, denetçinin değerlendirmesi büyük bir öneme sahiptir. Denetçilerin temel sorumluluğu, yayımlanan raporların mevcut standartlara uygun şekilde hazırlanmış olduğunu değerlendirmek ve bu konudaki görüşlerini açıklamaktır. Tüm mali tablo kullanıcıları, açıklanan

bu konularda yeterli düzeyde uzmanlık bilgisine sahip olmayabilir. Denetim raporlarının anlaşılması konusunda yaşanan zorluklar, kullanıcıların kararlarını etkileyebilecek ve yanıltabilecek faktörlerden biridir. Denetim raporlarının dili ne kadar sade ve açık olursa bilgi kullanıcıları bunlardan daha iyi faydalanabilecektir. Bu bağlamda, raporların şeffaf olmanın yanında kullanıcı tarafından okunabilir, anlaşılır, kıyaslanabilir ve kararlarına uygulanabilir olması yani karışıklığa neden olmaması gerekmektedir. Bağımsız denetçi, denetim faaliyeti boyunca topladığı kanıtları değerlendirerek finansal tablolarda sunulan bilgilerin, birtakım yanlışlıklar ve eksiklikler içerip içermediğini, bütün önemli yanları ile geçiği yansıtıp yansıtmadığını denetim raporunda görüş olarak belirtmek zorundadır. Denetçi görüşünün yer aldığı denetim raporunun taşınması gereken şekil ve içerik gibi çerçeve unsurları, bağımsız denetim standartlarına göre Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (KGK) tarafından belirlenmiştir. Bu çerçeve standarda ve denetçi görüşüne göre denetim raporları; olumlu görüş, olumsuz görüş, görüş vermekten kaçınma ve şartlı (sınırlı olumlu) görüş şeklinde ifade edilmektedir. Olumlu bir görüş dışında diğer görüşleri içeren denetim raporlarının içeriği, bilgi kullanıcılarının işletme hakkında çeşitli kararlar almalarını etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle, denetçi, olumlu olmayan görüşlerini denetimin görüşü paragrafında detaylı bir şekilde açıklar. Bu açıklamaların, bilgi kullanıcıları tarafından okunabilirlik düzeyi, bu etkinin yönünü ve şiddetini belirleyecektir.

Araştırmanın amacı, Borsa İstanbul'un (BİST) Yakın İzleme Pazarı'nda yer alan ve denetim faaliyeti sonucunda olumlu bir görüş haricinde diğer denetim görüşlerini alan işletmelerin denetim raporlarındaki görüş dayanağı paragraflarının okunabilirlik seviyelerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, uygulama kapsamında olumlu bir görüş dışında denetim görüşü alan işletmelerin denetim raporlarına ulaşıp, bu raporlar içinde yer alan görüş dayanağı paragraflarının okunabilirlik seviyeleri araştırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sermaye piyasalarında çeşitli menkul kıymetler, bir dizi farklı piyasada alınıp satılmaktadır. Borsa İstanbul bünyesinde 4 ana grup piyasa yer almaktadır. Bunlardan birisi pay piyasasıdır. Pay piyasasında işlemler; Yıldız Pazar, Ana Pazar, Alt Pazar, Yakın İzleme Pazarı (YİP), Yapılandırılmış Ürünler ve Fon Pazarı (YÜFP), Girişim Sermayesi Pazarı (GSP), Emtia Pazarı ve Piyasa Öncesi İşlem Platformu (PÖİP) pazarlarında yürütülmektedir (borsaistanbul.com.tr). Araştırma Yakın İzleme Pazarında bulunan işletmeleri kapsadığı için sonraki kısımda bu pazar ve bağımsız denetim hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

2.1. Yakın İzleme Pazarı

Yakın İzleme Pazarı, önceki adıyla Gözaltı Pazarı, ilk kez faaliyete geçişini 4 Aralık 1996 tarihinde gerçekleştirmiştir. Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) içerisinde, Yakın İzleme Pazarı, belirli koşulların ortaya çıkması durumunda şirketlerin izleme ve inceleme sürecine tabi tutulduğu bir ortamdır. Bu durumda sürekli gözetim, denetim ve izleme şartları altında, yatırımcıların sürekli ve zamanında bilgilendirilmesini sağlayacak tedbirler alınarak, hisse senetlerinin Borsa İstanbul bünyesinde işlem görebileceği bir pazardır. Bu pazarda şirketlerin payları günün belirli saatlerinde işlem görmektedir. Kotasyon yönergesi madde 35/1 göre şirketlerin bu pazara alınma nedenleri Tablo 1'de açıklanmıştır (Akdoğan, Gülhan & Aktaş, 2015; borsaistanbul.com.tr).

Tablo 1. Şirket Paylarının Yakın İzleme Pazarında Bulunma Sebepleri

Şirketin borsaya göndermekle yükümlü olduğu bilgi ve belgeleri göndermemesi; gecikmeli, eksik, yanlış veya yanıltıcı göndermesi
Şirket faaliyetleri ile ilgili olağandışı durumların ortaya çıkması
Yatırımcılar ve kamu yararı gereği şirketlerin işlem gördüğü pazarlardan çıkarılması sonucu inceleme ve izleme kapsamına alınması
1., 2. ve 3. Gruplarda yer alan, hisse senetlerinin piyasa değeri, şirketin vergi öncesi karı ve özsermayesi asgari tutarların, aynı grup içerisinde belirlenen koşulların tamamının sağlanamaması
Şirketin borçlarını ödemede güçlük çekmesi ve finansman sıkıntısı içinde olması
Şirketin faaliyetlerine 3 aydan uzun süre durdurmuş olması
Borsaya ödemekle yükümlü olunan ücretlerin ödenmemesi
Şirketin faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli izin, lisans ve yetki belgelerinin iptal edilmesi
Sermayenin 2/3'ünü yitirilmiş olması

Kaynak: https://www.borsaistanbul.com/files/kotasyon_yonergesi.pdf Erişim Tarihi: 01.09.2023

Tablo 1’de açıklandığı gibi yakın izleme pazarına alınan şirketlerin hatalı veya eksik bilgiler gibi mevzuatsal çerçevede bir takım finansal ve hukuki sıkıntıları olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bu şirketler, finansal yatırımcı ve bilgi kullanıcı çıkarlarının korunması ve doğru bilginin üretmesi amacıyla denetim ve gözetimi sıkılaştırılmaktadır.

2.2. Bağımsız Denetim Raporları ve Bağımsız Denetçi Görüşleri

Anlam karmaşasını önlemek amacıyla, metinde geçen “denetim” terimi, bağımsız denetimi ifade etmektedir. Benzer şekilde, “denetçi” terimi, bağımsız denetçileri temsil etmektedir. Türkiye’de denetimin yasal temelleri, 13 Haziran 1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik kanunu ile oluşturulmuştur. Bu bağlamda denetçiler, 3568 sayılı yasaya uygun olarak serbest muhasebeci mali müşavir veya yeminli mali müşavir unvanı ve ruhsatına sahip meslek mensupları arasından seçilen ve KGK tarafından denetim yapma yetkisi verilmiş olan şahıs veya firmalardır.

Ülkemizde finansal raporların uluslararası standartlara uygun bir şekilde hazırlanmasını, denetlenmesini sağlamak amacıyla kurulan KGK, uluslararası muhasebe ve denetim standartlarını Türkçeye çevirerek yayımlamaktadır. KGK’nın amacı, finansal raporlama süreçlerinin güvenilirliğini artırmak, şeffaflığı sağlamak ve uluslararası yatırımcıların ve paydaşların güvenini kazanmak için etkin bir çerçeve oluşturmaktır. Bu çerçeve, Türkiye muhasebe ve denetim standartları aracılığıyla oluşturulmaktadır. KGK, bu standartları oluştururken uluslararası standartları dikkate alarak Türkiye’nin mali raporlama süreçlerini küresel standartlarla uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir (Akdoğan, Aktaş & Gülhan, 2015; Kılıç, 2023; TTK, madde (m.) 400). Denetim faaliyetlerinin kontrol ve düzenleme merkezi haline gelmesini sağlayan KGK’nın bu çabaları, aynı zamanda Türkiye’de finansal denetim alanında bir standartlaşma ve

güven oluşturarak, denetimin kalitesini artırmış ve uluslararası düzeyde rekabet edilebilir bir finansal ortamın oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Etkin yapılan denetim, kurumsal ve bireysel yatırımcı kararlarının şekillenmesinde büyük öneme sahiptir. Denetim faaliyeti en az üç denetçiden oluşan denetim ekipleri tarafından yürütülmektedir. Denetim ekibini oluşturan bu sayı denetlenen firmanın büyüklüğüne ve faaliyet alanına göre değişebilir. Ekip, denetçilerden ve bir sorumlu denetçiden oluşmaktadır. Sonuç olarak denetim süreci, sorumlu denetçi nezaretindeki denetim ekibi ile yürütülmektedir (BDY, m.27). *Denetim faaliyeti*, belirli bir işletmeye ait tabloların önceden belirlenmiş ölçütler doğrultusunda herhangi bir yanlışlık veya eksiklik içerip içermediğini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen bir süreçtir. Bu süreç, bağımsız denetim standartları çerçevesinde belirlenen yöntemlerle elde edilen denetim kanıtlarının incelenmesi ve sonuçların belirli bir şekil ve kapsam içinde bilgi kullanıcılarına raporlanması adımlarını içerir. Denetçi, Türk Ticaret Kanunu (TTK) ve Bağımsız Denetim Yönetmeliği (BDY) hükümlerine uygun olarak yürüttüğü denetim sürecinin ardından mevzuata uygun bir şekilde rapor düzenleyip görüşünü bildirme yükümlülüğündedir (TTK, m.402, 403; BDY, m.30/1; Dönmez & Ersoy, 2006; Aydın & Çürük, 2017).

Denetimin konusu, tarafları, kıstası, kanıtları ve denetim raporu denetiminin unsurlarını oluşturur. İşletmenin yatırımcıları ile iletişimini sağlayan *denetim raporu* bağımsız denetim yönetmeliğinde, denetim kanıtlarının TDS çerçevesinde değerlendirilmesi sonucunda, belirlenen güvence seviyesine uygun şekilde oluşturulan denetçi görüşünün ve varsa dikkat çekilmek istenen diğer hususların kullanıcıların istifadesine sunulması amacıyla kurum düzenlemelerine uygun olarak hazırlanan ve imzalayan denetim kuruluşu veya denetçi tarafından sorumluluğu üstlenilen belge olarak tanımlanmıştır. Bu rapor, mali tablo kullanıcıları ile işletmenin ekonomik bilgileri arasındaki ilişkinin ayrılmaz bir unsurudur (Salehi vd., 2022).

KGK, bağımsız denetimin sonuçları ve raporlamasına yönelik bağımsız denetim standartları (BDS)'nı: Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama (BDS 700), Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi (BDS 705) başlıkları altında şekil ve içerik olarak yasal çerçeveye kavuşturmuştur. Denetçi, denetim sonuçlarına ve mesleki deneyimine dayanarak denetim görüşünü oluşturmak ve bu görüşü yazılı olarak ifade etmekle yükümlüdür. Denetçi, denetimin konusu, türü, niteliği, kapsamı ve değerlendirmelerin yer aldığı bu görüş yazısını; olumlu, olumsuz, şartlı ve görüş vermektan kaçınma gibi görüşlerden biriyle anlaşılır bir dilde kaleme almalıdır (TTK, m. 403/1; Aydın & Çürük, 2017).

Denetçi, denetim sonuçlarına dayanarak ya olumlu bir görüş beyan eder ya da olumlu görüş harici bir değerlendirme yapar. (BDS 700, prg. 16, 17). Şartlı görüş, olumsuz görüş ve görüş vermektan kaçınma gibi olumlu görüş dışındaki durumlar BDS 705 içerisinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (BDS 705, prg. 7-10). BDS 700 standartlarına göre denetçi, mali tabloların bütün önemli yanlarıyla geçerli mali raporlamaya uygun bir şekilde düzenlendiği kanaatine ulaşırsa olumlu bir görüş beyan eder ve standart raporu düzenler. Ancak, mali tabloların önemli bir hata içerdiğine kanaat getirirse veya yeterli ve uygun kanıtlarını sağlayamamışsa, olumlu görüş harici bir değerlendirme yapar. Denetçi, olumlu dışında bir görüş verme nedenlerini belirtmekle yükümlüdür. Bu bilgiyi, standart denetim raporundaki görüş paragrafının altına eklenen bir dayanak (görüşün dayanağı) paragrafı aracılığıyla açıklamalıdır. Görüşün

dayanağını açıklamak amacıyla eklenen bu gerekçe paragrafı, olumlu dışında bir değerlendirme yapılmasına neden olan unsurları belirtmelidir. Etkili iletişim, verilmek istenen mesajın doğru bir kanal ile alıcının anlayabileceği seviyede iletilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, işletmelerin bilgi kullanıcıları ile etkileşimini sağlayan önemli bir araç olan denetim raporu ve bu raporda yer alan denetçi görüşü gerekçe paragrafı, anlaşılır bir dil kullanarak kullanıcılara hitap edecek şekilde yazılmalıdır (Kardeş Selimoğlu vd., 2017; Kılıç, 2023)

Bilgi kullanıcılarının işletme hakkında doğru/dürüst bilgiye daha kolay/güvenilir ve düşük maliyet ile ulaşabilmesinin yolu, işletmeye ait denetim raporlarıdır. Raporların, bilgi kullanıcılarına beklenen etkiyi ve faydayı sağlayabilmesi için anlaşılır olması büyük önem taşır. Denetim raporlarının açık ve sade bir şekilde hazırlanması, anlaşılabilirliğini ve okunabilirliğini artırarak bilgi kullanıcılarına daha etkili bir şekilde ulaşmalarını sağlayacaktır.

2.3. Okunabilirlik

Literatürde okunabilirlik kavramına yönelik yer alan bazı tanımlar; “bazı metinlerin diğerlerinden daha kolay okunması”, “yazma stilinden kaynaklanan anlama veya kavrama kolaylığı”, “kelime ve cümleleri okuma kolaylığı”, “belirli bir sınıftaki insanların belirli okuma materyallerini ilgi çekici ve anlaşılır bulma derecesi” olarak gösterilebilir. Dale ve Jeanne Chall’in (1949) tanımı; “belirli bir basılı materyal parçasında yer alan ve bir grup okuyucunun bu materyalle elde ettiği başarıyı (başarı, onu ne kadar anladıkları, optimum hızda okudukları ve ilginç buldukları ölçü) etkileyen tüm unsurların toplamı” en kapsamlısı olabilir (DuBay, 2004).

Dilin anlaşılabilirliği konusunda okunabilirlik çalışmasının uzun bir araştırma ve uygulama geçmişi vardır. Okunabilirlik araştırmasının başlangıcı 1920’lerdeki, *kelime kontrolüne ve okunabilirlik ölçümü* çalışmalarına dayanmaktadır. *Kelime kontrolü çalışmaları*, basılı materyallerdeki “yeni kelimeleri” inceleyerek bunların tekrarlanma sıklığını ve zorluk derecesini değerlendirmektedir. *Okunabilirlik ölçümü*, içerik alanına bağlı olarak basılı materyallerin anlama zorluğunu belirleme amacını taşır. Başlangıç yıllarında okunabilirlik araştırmacıları, daha kolay metinleri daha zor metinlerden güvenilir ve geçerli bir şekilde ayırt edecek veya metinleri zorluk sırasına göre derecelendirecek prosedürler ve araçlar geliştirme yönünde çalışmalar yapmıştır. Her iki yaklaşım da basılı materyallerin öğrenme ve anlama zorluklarını objektif bir şekilde ölçmenin yollarını aramaktadır (Zakaluk & Samuels, 1988).

Dilsel birimlerin ve kalıpların sıklığı, yani dilsel ölçümler, her bir dil için özeldir ve metnin karmaşıklığına bağlı olarak değişir. Bu yönüyle, metin karmaşıklığını değerlendirmeye yönelik dilsel ölçümler, araştırmacıların uzun süredir ilgisini çekmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar, kelime, ifade veya cümle boyutunun okuma kolaylığını etkilediğini göstermiştir. Dilsel karmaşıklığın veya okunabilirliğin ölçülmesi eğitim, sağlık veya hukuk gibi birçok alanda ve amaç için faydalı olabilir. Ancak, diller arasında bilinen yapısal ve istatistiksel farklılıklar nedeniyle, farklı dillere ait metinleri aynı dilsel ölçütleri kullanarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir (Pires vd., 2017)

Eğitimciler metinsel bir ifadenin zorluk düzeyini belirlemeye yönelik kelime dağarcığı zorluğunu ve cümle uzunluğunu kullanmanın yolunu 1920’lerde keşfettiler. Bu yöntemi, 80 yılı aşkın uygulamada değerini kanıtlamış olan okunabilirlik formüllerine entegre ettiler. Rudolf Flesch, George Klare, Edgar

Dale ve Jeanne Chall gibi araştırmacılar, bu formüllerin geliştirilmesi ve desteklenmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu formüller, gazetecilik, araştırma, sağlık, hukuk, sigorta ve endüstri gibi farklı alanlarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 19. yy. sonlarından başlayıp 20. yy. ortalarına kadar süren klasik okunabilirlik çalışmalarının başlangıç amacı, okuma materyallerini öğrencilerin ve yetişkinlerin yetenekleriyle uyumlu hale getirmek için pratik yöntemler geliştirmektir. Bu çabalar, öğretmenler ve kütüphaneciler tarafından kullanılabilir, kolayca uygulanabilir okunabilirlik formüllerini oluşturmaya odaklanmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda, metinsel ifadelerin istatistiksel analizine dayanarak basit ve kısa cümleler ile daha az soyut olan somut kelimelerin, okunabilirliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, hecelerle ölçülen kelime ve cümle uzunluğunun okunabilirliği etkilediğine dair ispatlar sunmuştur (DuBay, 2004).

1950'lerden sonraki dönemde yapılan çalışmalar okuyucunun ilgisi, motivasyonu ve ön bilgisi gibi faktörlerin okunabilirliğe etkisini araştırmıştır. Bu çalışmalar daha doğru ve güçlü teorik temellere dayanan formüllerin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (DuBay, 2004). Flesch, Klare ve Buck, Klare, Gunning, Dale, Gilliland, Fry gibi araştırmacılar, 1949-1988 yılları arasında okunabilirlik üzerine birçok çalışma yapmışlardır. 1980'lere gelindiğinde, okunabilirlik formülleri üzerine dayanan, güçlü teorik ve istatistiksel geçerliliği kanıtlanmış yüzlerce formül ve binlerce araştırma yayımlanmıştır (DuBay, 2004).

Hukuk alanından mezun ve okunabilirlik üzerine birçok kitap ve çalışma sahibi olan Avusturya doğumlu, ancak yaşamını ABD'de sürdüren Rudolf Flesch, 1943 yılında okunabilirlik üzerine bir doktora tezi yazmıştır. Bu tez, okuma materyallerini ölçmeye yönelik ilk okunabilirlik formülünün geliştirilmesini içermektedir. 1948 yılında, 0-100 arası okuma puanına dayalı olarak çok zor seviyeden başlayarak çok kolay seviyeye kadar değişen kategorilerdeki ikinci formülünü yayımlamıştır. '*Flesch'in Okuma Kolaylığı*' formülü, en yaygın kullanılan ve en çok test edilenlerden biri olarak öne çıkmıştır. 1976'da ABD Donanması, bu formülü sınıf düzeyinde bir puan üretecek şekilde değiştirmiştir. Yeni versiyonu, '*Flesch-Kincaid formülü*', '*Flesch Sınıf Ölçeği formülü*' veya '*Kincaid formülü*' olarak bilinir (DuBay, 2004). Edebiyat araştırmacısı Rudolf Flesch tarafından geliştirilen formül, metinlerin okunabilirlik seviyelerini belirlemek amacıyla kullanılan en yaygın ve uzun süreli okunabilirlik ölçüsüdür. Bu ölçüt, özellikle muhasebe iletişimi araştırmalarında sıkça tercih edilmektedir. Bu formül, kurumsal rapor okunabilirliği araştırmalarında büyük ilgi görmüş ve yıllık rapor anlatımları ile diğer yazılı kurumsal iletişimlerin okunabilirlik çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Formül, daha yüksek bir puanın daha yüksek okunabilirliği öngördüğü bir okuma kolaylığı puanı üretir (Courtis, 2004).

Günümüzde birçok dilde okunabilirlik formülleri bulunmakta olup, okunabilirlik formüllerinin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Ancak kültürel ve dil bazlı farklılıklar göz önüne alındığında, bölgeler veya ülkeler arasında bilinen yapısal ve istatistiksel farklılıklar nedeniyle farklı dillere ait metinleri aynı dilsel ölçütleri kullanarak değerlendirmenin doğru olmayacağı unutulmamalıdır. Çoğu okunabilirlik formülü, özellikle İngilizce materyaller üzerindeki çalışmalarla geliştirilmiştir. Bu nedenle, belirli bir formülün Türkçe materyaller üzerinde kullanılması, dilin yapısal farklılıkları nedeniyle hatalı sonuçlara yol açabilir. Örneğin, Türkçe'nin hece yapısı gereği bir sözcükteki hece sayısı, ünlü harf sayısına eşitken, bu durum İngilizcede daha farklı gerçekleşmemektedir (Temur, 2003). Bu nedenlerden dolayı, Türkiye'de Türkçe materyallerin okunabilirlik seviyesini belirlemeye yönelik 1997 yılında Ateşman tarafından okunabilirlik formülü geliştirilmiştir.

Ateşman, farklı diller için geliştirilen okunabilirlik formüllerinin Türkçeye uygulamanın doğru olmayacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda hece ile sözcük uzunluğunu, sözcük ile cümle uzunluğunu hesaplayan aşağıdaki okunabilirlik formülünü geliştirmiştir.

$$O.S: 198,825 - 40,175 x_1 - 2,610x_2$$

O.S: Okunabilirlik Sayısı

x_1 : hece olarak sözcük uzunluğu

x_2 : sözcük olarak cümle uzunluğu

Araştırmada, Türkçe materyallerin okunabilirlik seviyesinin belirlenmesi yönünde Ateşman tarafından geliştirilen yukarıdaki formül kullanılacaktır. Tablo 2’ de kategorize edilen okuma seviyesi ve endeks puanına göre uygulama sonuçları değerlendirilecektir (Ateşman, 1997).

Tablo 2. Ateşman Okunabilirlik Endeksi ve Düzeyi

Düzy	Endeks
Çok Kolay	90-100
Kolay	70-89
Orta Güçlükte	50-69
Zor	30-49
Çok Zor	1-29

Dilsel metinlerin ve kalıpların sıklığı, her dile özgü olup metnin karmaşıklığına bağlı olarak değişir. Ancak birçok ülkede, farklı çalışmalarda metinsel ifadeleri değerlendirmek için benzer kriterler temelinde dilsel ölçümler analiz edilmiş ve okunabilirlik seviyesi belirlenmeye çalışılmıştır. Her dilin kendi öz yapısı gereği, metinsel ifadelerin yazıldığı dilde ve o dili kullanan okuyucular tarafından daha iyi anlaşılacağı gerçeği göz önüne alındığında, bu araştırmada Ateşman okunabilirlik endeksi’nin kullanımı tercih edilmiştir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Birçok alanda metinsel ifadelerin daha rahat anlaşılması için okunabilirlik endeksinin kullanıldığını görebiliriz. Basılı materyallerin okunabilirliği üzerine yapılan araştırma konularına yönelik literatür incelemesinde, araştırma konusu ile ilgili bazı araştırmalar aşağıda yer almaktadır.

Fakhfakh (2013), denetim raporlarındaki standart bir yaklaşımın oluşturulmasını amaçlayan 700, 705 ve 706 numaralı üç uluslararası denetim standardı perspektifinden standartlaştırılan raporların okunabilirlik düzeyini, bilgi değerini ve ilgili paydaşlar üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Yapılan çalışmanın bulgularına göre; standartlaştırılmış raporlarının tam anlamıyla okunabilir olmadığı, düzenlenen raporların

finansal tabloların bütün kullanıcıları açısından yeterli ölçüde bilgilendirici olamadığı ve mali raporların okunabilirliği açısından bu raporların dil ve kültürel özelliklere uygun olması gerektiği belirtilmiştir.

Fakhfakh (2016); konsolide denetim raporlarının dil özellikleri ve okunabilirliğini Tunus örneği olarak incelemiştir. Bulgular; bu raporların konsolide mali tabloların tüm kullanıcıları tarafından okunamadığını tespit etmiştir. Sonuçların bağımsız denetçinin görüşünün değiştirilmesi ve denetim raporu gecikmesi denetim raporlarının okunabilirliği üzerindeki önemli bir etkiye sahip olduğunu doğrular nitelikte olduğunu belirtmiştir.

Keskin vd. (2020); çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarını ele alıp cinsiyet farklılığına göre raporlarda yer alan kilit denetim konularını Automatic Readable Index (ARI) okunabilirlik endeksine göre incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre; kadın denetçilerin düzenlediği kilit denetim konularının okunabilirliğinin ve bankacılık sektörüne ait kilit denetim konularının okunabilirliğinin, çalışma kapsamındaki diğer sektörlerle göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Yalçın (2020), Borsa İstanbul'da kayıtlı imalat sektöründe işlem gören işletmelerin denetim raporlarında düzenlenen kilit denetim konuları paragraflarının okunabilirliğini FLESCHE endeksi ile araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; okunabilirlik seviyesinin genel olarak düşük olduğu, denetim firmasının dört büyüklerden biri olması durumunda okunabilirlik düzeyinin arttığı, denetimin olumlu harici görüş olması ve kilit denetim konusunun artması durumunda okunabilirlik seviyesinin azaldığı belirtilmiştir.

Alikhani vd. (2021); denetim komitesi özellikleri ile denetim raporlamasının okunabilirliği arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bulgular; denetim komitesi büyüklüğü, denetim komitesi bağımsızlığı ve denetim komitesi mali uzmanlığı ile denetim raporlamasının okunabilirliği arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmiştir.

Jayanti & Faima (2023); Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkeleri borsalarında faaliyet gösteren şirketlerin denetim raporundaki kilit denetim konuları paragrafının okunabilirlik düzeyini araştırmıştır. Çalışmada Flesch Reading Easy (Flesch), Flesch–Kincaid (Kincaid), and Gunning Fog (Fog) yöntemlerini kullanmıştır. Bulgular; ASEAN ülkelerinde borsada işlem gören kuruluşlar için denetçiler tarafından düzenlenen kilit denetim konularının okunabilirlik seviyesinin zor ve düşük olduğunu belirtmiştir.

Hussin vd. (2023); denetim firmasının nitelikleri (Büyük 4, denetim ücretleri, yoğun sezon, denetim firmasının görev süresi ve denetçi cinsiyeti) ile kilit denetim konularının okunabilirliği arasındaki ilişkiyi FTSE 100 Malezya'da faaliyet gösteren şirketler bünyesinde incelemiştir. Çalışmada Flesch Reading Easy and Coleman–Liau Endeksini kullanmıştır. Bulgular; kadın denetçilerin kilit denetim konularının okunabilirliğini önemli ölçüde etkilediğini, 4 büyük denetim firması tarafından denetlenen şirketlerin ve daha yüksek denetim ücretlerinin daha okunaklı kilit denetim konularının yayımlanmasında etkili olduğunu belirtmiştir.

Kılıç (2023), Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sektöründeki işletmelerin denetim raporundaki gerekçe paragraflarının okunabilirlik düzeyleri incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; gerekçe paragraflarının okunabilirlik düzeylerinin zor ve çok zor seviyede olduğu belirlenmiştir.

Görüldüğü gibi son dönemlerde yapılan çalışmalar denetim raporlarının okunabilirliği üzerine odaklanmış ve bu raporların standartlaştırılmasının finansal bilgi kullanıcılarının yeterince bilgilendirilemediğini ortaya koymuştur. Bu eksiklikler genelde standart formatta hazırlanan denetim raporlarındaki her bir bölüm veya paragrafın finansal bilgi kullanıcıları açısından okunabilirliğinin önemini ortaya koymaktadır. Sayılan sebeplerden ötürü bu alanlarda görülen eksikliklerin tamamlanması noktasında yapılan araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarı'nda işlem gören ve olumlu dışında bir denetim görüşü almış işletmelere ait denetim raporlarını mercek altına almaktadır. Araştırmanın temel amacı, bu raporlardaki denetim görüşlerinin gerekçelendirildiği paragrafların okunabilirlik düzeylerini analiz etmek ve belirlemektir.

Araştırmada Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarı'nı inceleme nedenimiz, bu pazarda işlem gören işletmelerin finansal sağlamlık ve şeffaflık açısından özel bir konuma sahip olmalarıdır. Yakın İzleme Pazarı, genellikle finansal durumlarındaki belirsizlikler, yüksek riskler veya diğer özel durumlar nedeniyle daha yakından izlenmesi gereken şirketleri kapsar. Bu şirketler hem yatırımcıların hem de düzenleyici otoritelerin artan ilgisini ve denetimini gerektirir. Dolayısıyla, bu pazardaki şirketlerin denetim raporlarındaki görüş gerekçelerinin okunabilirliğinin incelenmesi, bu şirketlerin yatırımcılar ve diğer paydaşlar nezdindeki şeffaflığını ve anlaşılabilirliğini artırmayı hedefler. Bu sayede, söz konusu işletmelerin piyasada karşılaştıkları zorlukları aşmada ve yatırımcı güvenini sağlamada daha etkin bir yol izlemelerine katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, 2023 yılı itibarıyla Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarı'nda faaliyet gösteren ve farklı sektörlerde bulunan 13 işletmeyi içermektedir. Araştırma kapsamında yer alan bu 13 işletmenin 2018-2022 yılları arasında yayımlanan 65 denetim raporu detaylı bir şekilde incelenmiştir. İnceleme sürecinde, bu 65 denetim raporları arasından olumlu görüş harici bir denetim görüşüne sahip olan 50 denetim raporu araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen işletmelere ait bilgiler aşağıda yer alan Tablo 3'te detaylı bir şekilde sunulmaktadır.

Tablo 3. Araştırmada İncelenen İşletmelere Ait Bilgiler

Sektörler	Alt Sektörler	Firma Sayısı	Denetim Görüşleri			Dönem Sayısı
			Şarh	Olumsuz	Görüş Vermekten Kaçınma	
İmalat	Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri	4	12	-	4	16
	Gıda, İçecek ve Tütün	1	5	-	-	5
	Kimya vb. Ürünler	1	4	-	-	4
Mali Kuruluşlar	Holdingle ve Yatırım Şirketleri	4	11	-	5	16
Toptan ve Perakende Ticareti	Perakende Ticareti	1	2	-	-	2
	Toptan Ticaret	1	4	-	-	4
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Güvenlik ve Soruşturma Faaliyetleri	1	3	-	-	3
Toplam		13	41	-	9	50

Tablo 3'te, araştırma kapsamında 4 sektörde faaliyet gösteren 13 işletmenin araştırmaya dahil edilen 50 denetim raporu yer almaktadır. Bu raporların hiçbiri olumsuz görüş almaz iken, 41'i sınırlı olumlu, 9'u görüş vermekten kaçınma görüşü almıştır. Diller arasında bilinen yapısal ve istatistiksel farklılıklar nedeniyle farklı dillerde yazılan metinleri, farklı dillerde geliştirilen endeksler ile ölçmenin doğru olmayacağı düşüncesiyle bu araştırmada, Türkçe okunabilirlik endeksi olarak tasarlanan Ateşman endeksi uygulanmıştır.

Araştırmada; denetçi tarafından düzenlenen ve olumlu harici bir görüş alan raporlardaki gerekçe paragraflarının okunabilirlik düzeyinin belirlenmesi için aşağıdaki hipotezler Keskin vd. (2020) ile Kılıç (2023) çalışmasından faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu değişkenlerin görüşün dayanağı paragrafının okunabilirlik endeksi ile ilişkisini belirlemeye yönelik Tablo 4'te sunulan hipotezler geliştirilmiştir:

Tablo 4. Araştırmada Geliştirilen Hipotezler

H ₁	Denetçinin cinsiyeti ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H ₂	Denetçinin eğitim durumu ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır
H ₃	Denetçinin unvanı ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H ₄	İşletmenin bulunduğu alt sektörü ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H ₅	Denetçinin vermiş olduğu denetim görüşü ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmada, yöntem olarak iki aşamadan oluşan bir süreç izlenmiştir. İlk aşamada okunabilirlik endeksi hesaplanmış, sonraki aşamada ise istatistiksel analiz gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, araştırmaya dahil edilen 50 denetim raporundaki görüşün dayanağı paragraflarının okunabilirlik düzeyi, Ateşman tarafından geliştirilen okunabilirlik endeksi kullanılarak belirlenmiş ve bu endeksten elde edilen 50 sonuç ile genel okunabilirlik aralığı tespit edilmiştir. Sonrasında tespit edilen 50 sonuç, araştırmaya dahil edilen farklı sektörler ve bu sektörlerin alt sektörlerine ayrı ayrı dağıtılmıştır. Böylelikle gerekçe paragraflarının alt sektörler göre okunabilirlik seviyesinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Süreçlerin sonucunda metinsel ifadelerden oluşan görüşün dayanağı paragraflarındaki içerik, rakamsal verilere çevrilerek ikinci aşama olan istatistiksel analize hazırlanmıştır.

Okunabilirlik sonuçlarına istatistiksel yöntemlerin kullanımı için sonuçların normal dağılımı *kolmogorov smirnov ve shapiro wilk* testleriyle belirlenmiştir. Literatüre göre, 29'dan düşük frekans sayısı için *shapiro wilk* testi uygulanmaktadır. 29'dan yüksek frekans sayısı için *kolmogorov smirnov* testi uygulanabileceği ifade edilmektedir (Kalaycı, 2008). Bu araştırmada, 50 adet okunabilirlik endeksi verisi bulunduğu için kolmogorov smirnov testi uygulanmıştır. Uygulanan test ile $p < 0,05$ olduğu ve verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Bu nedenle, araştırmada istatistiksel test yöntemi olarak non-parametrik testler tercih edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Çıktıları

4.3.1. Okunabilirlik Endeksi Çıktıları

Araştırmada kullanılan veriler, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul Yakın İzleme Pazarında yer alan 13 işletmenin, 50 adet görüşün gerekçe paragraflarındaki metinsel ifadelerini içermektedir. Bu ifadelerin okunabilirlik endeksi ile analizi yapılmıştır. Okunabilirlik analizi, sektör ve alt sektör gibi sınıflama ile incelenmiştir. Araştırmanın okunabilirlik seviyesi sonuçları Tablo 5'te belirtilmiştir.

Tablo 5. Araştırma Kapsamındaki Sektörlerin Okunabilirlik Seviyesi

Ateşman Okunabilirlik Endeks Aralığı	Aralığa Göre Şirket Sayısı		Okunabilirlik Düzeyi
	N	%	
90-100	-	-	Çok Kolay
70-89	-	-	Kolay
50-69	20	40	Orta Güçlükte
30-49	28	56	Zor
1-29	2	4	Çok Zor
Toplam	50	100	

Araştırma kapsamında analizi yapılan işletmelerin görüşün dayanağı paragraflarının genel okunabilirlik düzeyinin gösterildiği Tablo 5'te; paragraflarının hiçbirisinin "Çok Kolay" ve "Kolay" düzeyde yazıl-

madığı, 20 paragrafın “Orta Güçlük” düzeyinde, 28 paragrafın “Zor” düzeyde, 2 paragrafın ise “Çok Zor” düzeyde yazıldığı belirlenmiştir. Görüşün dayanağı paragrafının *çok kolay* ve *kolay düzeyde* yazılmamış olması, %40 oranında *orta güçlükte* ve %60 oranında *zor* ve *çok zor düzeyde* yazılması önemli bir bulgudur. Görüşün dayanağı paragrafının %60 gibi yüksek oranda *zor* ve *çok zor düzeyde* yazılması, bilhassa finansal bilgiyi okuma konusunda eğitim ve teknik alt yapıya sahip olmayan bilgi kullanıcılarının paragraflarda değinilen önemli konuları anlamada zorlanabileceğine işaretler. Paragrafların %40 düzeyinde *orta güçlük düzeyinde* yazılması finansal eğitim alt yapısına sahip bilgi kullanıcılarının önemli konuları anlayabileceği söylenebilir.

Aşağıdaki Tablo 6’da araştırma kapsamındaki alt sektörler için endeks aralığı ortalamaları ve okunabilirlik düzeyleri gösterilmiştir.

Tablo 6. İncelenen Alt Sektörlerin Okunabilirlik Bilgileri

Sektörler	Alt Sektörler	Ateşman Okunabilirlik Endeks Aralığı Ortalaması	Okunabilirlik Düzeyi
İmalat	Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri	44	Zor
	Gıda, İçecek ve Tütün	47	Zor
	Kimya İlaç Petrol Lastik ve Plastik Ürünler	38	Zor
Mali Kuruluşlar	Holdingle ve Yatırım Şirketleri	51	Orta Güçlük
Toptan ve Perakende Ticareti	Perakende Ticareti	28	Çok Zor
	Toptan Ticaret	54	Orta Güçlük
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Güvenlik ve Soruşturma Faaliyetleri	35	Zor

Tablo 6’da araştırma kapsamındaki 4 sektörün aritmetik ortalamalarına göre gerekçe paragraflarının okunabilirlik seviyesi; imalat sektörünün ortalama 38-47 aralığı ile “Zor” düzeyde olduğu, mali kuruluşlar sektörünün ortalama 51 aralığı ile “Orta Güçlük” düzeyinde olduğu, toptan ve perakende ticareti sektöründe perakende ticareti alt sektörünün ortalama 28 aralığı ile “Çok Zor”, toptan ticareti alt sektörünün ortalama 54 aralığı ile “Orta Güçlük” düzeyinde olduğu, idari ve destek hizmet faaliyeti sektörünün ortalama 35 aralığı ile “Zor” düzeyde olduğu belirlenmiştir.

4.3.2. İstatistiksel Analiz Sonuçları

Araştırmada, okunabilirlik endeksi ile metinsel ifadeler rakamsal verilere çevrilmiştir. Frekans analizi ve non-parametrik testler ile verilerin istatistiksel analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda frekans analizi kapsamında; görüşün dayanağı paragraflarını kaleme alan denetçilerin özellikleri ile araştırma kapsamındaki şirketlerin yer aldığı alt sektör ve denetim raporunda sunulan görüşün çeşidi yer almaktadır.

Araştırmanın Frekans Analizi Sonuçları

Araştırmaya dahil edilen işletmelerin gerekçe paragraflarını düzenleyen denetçilerin özellikleri ve denetime ait görüşün çeşidini ele alan frekans sonuçları aşağıda sırayla açıklanmıştır.

Tablo 7. Sorumlu Denetçinin Cinsiyet Durumu

Cinsiyet	N	%
Erkek	49	98
Kadın	1	2
Toplam	50	100

Araştırma kapsamındaki 50 denetim raporuna ait görüşün dayanağı paragraflarını düzenleyen denetçilerin cinsiyeti Tablo 7’de gösterilmiştir. Denetçilerin %98’ini erkek, %2’ni kadın oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil edilen denetçilerin neredeyse tamamını erkek denetçiler oluşturmaktadır.

Tablo 8. Denetçilerin Eğitim Seviyesi

Eğitim Seviyesi	N	%
Lisans	45	90
Yüksek Lisans	3	6
Doktora	2	4
Toplam	50	100

Araştırma kapsamındaki denetçilerin eğitim seviyesi Tablo 8’de belirtilmiştir. Denetçilerin eğitim seviyesine ulaşmak için sorumlu denetçilerin isimleri YÖK tez tarama merkezinden araştırılarak elde edilmiştir. İsim benzerliğine karşılık, tez konuları iktisat, işletme, muhasebe gibi alanlarla ilgili olup olmadığına dair kontrol edilmiştir. Ulaşılan eğitim seviyeleri, bu bilgiler ışığında belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 50 denetçinin %90’nun lisans, %10’nun lisansüstü bir eğitim seviyesinde olduğu görülmektedir. Denetimin verimliliği ve kalitesinde denetçi eğitim seviyesinin önemli olduğu aynı zamanda denetçiler tarafından denetim raporlarının ve gerekçe paragraflarının düzenlenmesine olumlu yansıtacağı öngörülmektedir.

Tablo 9. Denetçilerin, Denetçi Unvan ve Denetçi Mesleki Unvan Durumu

Denetçi Unvanı	N	%
Denetçi	39	78
Kıdemli Denetçi	-	-
Başdenetçi	11	22
Toplam	50	100
Denetçi Mesleki Unvanı		
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM)	19	38
Yeminli Mali Müşavir (YMM)	31	62
Toplam	50	100

Denetim faaliyetini yürüten denetçiler, denetim yönetmeliğine göre çeşitli unvanlara sahip olmaktadır. Bu unvanlar belirli şartların yerine getirilmesi kaydıyla denetçi, kıdemli denetçi ve başdenetçi adlarıyla kategorize edilmiştir. *Denetçi olmak için*; yönetmelikte belirlenmiş bölümlerin birinden en az lisan mezunu olmak, bağımsız denetçilik sınavını geçmiş olmak ve sicile kayıt yaptırmış olmak gerekmektedir. *Kıdemli denetçi olmak için*; denetim faaliyetinde denetçi olarak en az 6 yılı doldurmuş olmak gerekmektedir. *Başdenetçi olmak için*; denetim faaliyetinde denetçi olarak en az 10 yılı doldurmuş olmak gerekmektedir. *Sorumlu denetçi*; denetim ekibinin başında olan, denetim ekibini ve faaliyetini planlayan, gözetleyen, sevk ve idare eden denetçilerdir. Bu denetçilerin, kıdemli denetçilik veya başdenetçilik gibi bir unvana sahip olma zorunluluğu yoktur.

Tablo 9’da araştırma kapsamındaki denetçilerin unvanları gösterilmektedir. Araştırma kapsamındaki işletmelere ait 50 denetim raporunu düzenleyen sorumlu denetçiler %78 oranında denetçi, %22 oranında başdenetçi unvanına sahiptir. Bu noktada raporlarının %22 oranı meslekte minimum 10 yıllık geçmişli bulunan sorumlu denetçiler tarafından, %78 gibi büyük bir oranın ise henüz meslekte 6 yılını bitirmemiş sorumlu denetçiler tarafından kaleme alındığını göstermektedir. Dolayısıyla denetim raporlarını düzenleyen sorumlu denetçilerin büyük çoğunluğunu meslekte yeterli tecrübeyi kazanmamış denetçilerin oluşturduğu söylenebilir. Öte yandan denetçilerin mesleki unvanlarına göre %62 oran gibi büyük çoğunluğunun YMM unvanına, %38’nin SMMM unvanına sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 10. Denetçilerin Unvanlarına Göre Okunabilirlik Düzeyi

Denetçilerin Unvanı	Denetlenen Dönem Sayısı	Ateşman Okunabilirlik Endeks Aralığı Ortalaması	Denetçilerin Unvanına Göre Okunabilirlik Düzeyi Ortalaması
Denetçi	39	45,6	Zor
Kıdemli Denetçi	-	-	-
Başdenetçi	11	45,5	Zor
Toplam	50	45,6	Zor
Denetçilerin Mesleki Unvanı			Denetçilerin Meslek Unvanına Göre Okunabilirlik Düzeyi Ortalaması
SMMM	19	45,7	Zor
YMM	31	45,5	Zor
Toplam	50	45,6	Zor

Tablo 10’da denetçilerin, unvanları ve mesleki unvanlarına göre okunabilirlik endeks ortalaması ile okunabilirlik düzeyi ortalaması gösterilmektedir. Araştırma kapsamındaki işletmelere ait 50 denetim raporunu düzenleyen sorumlu denetçilerin, denetçi unvanına göre okunabilirlik endeksi ortalaması %45,6 oranı ile “Zor” okunabilirlik düzeyinde gerçekleşmiştir. Sorumlu denetçilerin, mesleki unvanına göre okunabilirlik endeksi ortalaması %45,6 oranı ile “Zor” okunabilirlik düzeyinde gerçekleşmiştir. Denetçilerin unvanına ve mesleki unvanına göre okunabilirlik ortalaması ve düzeyinde aynı sonuçların gözlemlenmesi, denetçilerin unvanı ve mesleki unvanı ile okunabilirlik düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir.

Tablo 11. Araştırmaya Dahil Edilen İşletmelerin Sektör ve Alt Sektör Bilgileri

Sektörler	Alt Sektörler	Şirket Dağılımı	
		N	%
İmalat	Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri	4	30,75
	Gıda, İçecek ve Tütün	1	7,7
	Kimya vb. Ürünler	1	7,7
Mali Kuruluşlar	Holdingle ve Yatırım Şirketleri	4	30,75
Toptan ve Perakende Ticareti	Perakende Ticareti	1	7,7
	Toptan Ticaret	1	7,7
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Güvenlik ve Soruşturma Faaliyetleri	1	7,7
Toplam		13	100

Araştırma kapsamında BİST Yakın İzleme Pazarında bulunan ve çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 13 işletmenin sektör/alt sektörler ve hesap dönem dağılımı (denetim raporu sayısı) Tablo 11’de belirtilmiştir. Araştırmaya sektör olarak toplamda en çok %50 oran ile imalat sektörüne ait denetim raporları dahil edilmiştir. Bu sektörü toplamda diğer %50 orana sahip olan sırasıyla mali kuruluşlar, toptan ve perakende ticareti ve son olarak idari ve destek hizmet faaliyetleri sektörleri izlemektedir. Alt sektör olarak en çok orana sahip tekstil, giyim eşyası ve deri ile holding ve yatırım şirketleri alt sektörleri dahil edildiği görülmektedir.

Tablo 12. Araştırmaya Dahil Edilen Denetim Görüşleri

Sektörler	Alt Sektörler	Denetim Görüşleri				Hesap Dönemi Dağılımı	
		Şartlı Görüş	Olumsuz Görüş	Görüş Vermekten Kaçınma	Hesap Dönemi Dağılımı		
					N	%	
İmalat	Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri	12	-	4	16	32	
	Gıda, İçecek ve Tütün	5	-	-	5	10	
	Kimya vb. Ürünler	4	-	-	4	8	
Mali Kuruluşlar	Holdingle ve Yatırım Şirketleri	11	-	5	16	32	
Toptan ve Perakende Ticareti	Perakende Ticareti	2	-	-	2	4	
	Toptan Ticaret	4	-	-	4	8	
İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Güvenlik ve Soruşturma Faaliyetleri	3	-	-	3	6	
Toplam		41	-	9	50	-	
Yüzdeseel Ağırlığı		%82	-	%18	-	100	

Araştırmaya dahil edilen sektör ve alt sektörler göre olumlu dışında denetim görüşlerinin verildiği Tablo 12’ye göre; 50 denetim görüşünün %82’sinin (41 adet) *şartlı görüş*, %18’inin (9 adet) *görüş vermekten kaçınma* görüşüne sahip olduğu belirlenmiştir. Olumlu harici görüş alan sektörler sıralamasında; ilk başta %50 oranı ile imalat sektörünün geldiği, bu oranı %32 oranı ile mali kuruluşlar, %12 oranı ile toptan ve perakende, %6 oranıyla idari ve destek hizmet faaliyetleri sektörlerinin takip ettiği belirlenmiştir. Alt sektörler göre ise en çok %32 oran ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü ile holdingle ve yatırım şirketleri alt sektörlerinin olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın Parametrik Olmayan Test Sonuçları

Araştırmada, normal dağılım göstermemesinden dolayı verilerin analizi, non-parametrik testlerinden *Kruskal Wallis H* ve *Mann Whitney U* testlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada geliştirilen hipotezlerden iki değişkenli hipotezler mann whitney U testi ile; üç ve üzerinde değişkenli

hipotezler kruskal wallis H testi ile analiz edilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, araştırmada geliştirilen hipotezler, hipotezlerde kullanılan testler ve bunların sonuçları aşağıdaki akış ile sunulmuştur.

Denetçi cinsiyeti ile gerekçe paragrafının okunabilirliğine dair kurulan hipotez:

- H_0 : Cinsiyeti ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_1 : Cinsiyeti ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 13. Denetçi Cinsiyeti ile Okunabilirlik İlişkisi

Değişken	N	Uygulanan Test	Test Değeri	P	Sonuç
Cinsiyet/ Okunabilirlik Endeksi	50	Mann-Whitney U	5,000	0,184	Anlamlı Farklılık Yok H_0 Kabul

Tablo 13'te denetçi cinsiyet ile okunabilirlik endeksi arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik oluşturulan hipotezde test değeri 5,000 ve $p=0,184$ bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, cinsiyet ile gerekçe paragrafı okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir farklılık olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla test değeri ve p-değeri birlikte değerlendirildiğinde, cinsiyet ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişkinin olmaması sonucu H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 14. Eğitim Seviyesi ile Okunabilirlik İlişkisi

Değişken	N	Uygulanan Test	Test Değeri	P	Sonuç
Eğitim Seviyesi/ Okunabilirlik Endeksi	50	Kruskal Wallis- H	3,379	0,165	Anlamlı Farklılık Yok H_0 Kabul

Denetçi eğitim seviyesi ile gerekçe paragrafının okunabilirliğine dair kurulan hipotez:

- H_0 : Eğitim seviyesi ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_2 : Eğitim seviyesi ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 14'te Eğitim seviyesi ile okunabilirlik endeksi arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik oluşturulan hipotezde test değeri 3,379 ve $p=0,165$ bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, eğitim düzeyi ile gerekçe paragrafı okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir farklılık olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla anlamlı bir ilişkinin olmaması sonucu H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Denetçi unvanı ile gerekçe paragrafının okunabilirliğine dair kurulan hipotez:

- H_0 : Unvanı ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_3 : Unvanı ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 15. Unvan ile Okunabilirlik İlişkisi

Değişken	N	Uygulanan Test	Test Değeri	P	Sonuç
Denetçi Unvanı/ Okunabilirlik Endeksi	50	Mann-Whitney U	0,270	0,870	Anlamlı Farklılık Yok H0 Kabul

Tablo 15'te denetçi unvanı ile okunabilirlik endeksi arasındaki ilişkin belirlenmesine yönelik oluşturulan hipotezde test değeri 0,270 ve $p=0,870$ bulunmuştur. Elde edilen bu değerler, unvan ile gerekçe paragrafı okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir farklılık olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla anlamlı bir ilişkinin olmaması sonucu H_0 kabul edilmiştir.

İşletme sektör ile gerekçe paragrafının okunabilirliğine dair kurulan hipotez:

- H_0 : Sektör ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_4 : Sektör ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 16. Faaliyet Gösterilen Sektör ile Okunabilirlik İlişkisi

Değişken	N	Uygulanan Test	Test Değeri	P	Sonuç
Sektör/ Okunabilirlik Endeksi	50	Kruskal Wallis-H	3,725	0,293	Anlamlı Farklılık Yok H0 Kabul

Tablo 16'da işletmelerin faaliyette bulunduğu sektör ile okunabilirlik endeksi arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik oluşturulan hipotezde test değeri 3,725 ve $p=0,293$ çıkmıştır. Elde edilen bu değerler, faaliyet gösterilen sektör ile gerekçe paragrafı okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir farklılık olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla anlamlı bir ilişkinin olmaması sonucu H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Denetim görüşü ile gerekçe paragrafının okunabilirliğine dair kurulan hipotez:

- H_0 : Denetim görüşü ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_5 : Denetim görüşü ile okunabilirlik endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır

Tablo 17. Denetim Görüşü ile Okunabilirlik Endeksi Arasındaki İlişki

Değişken	N	Uygulanan Test	Test Değeri	P	Sonuç
Denetim Görüşü/ Okunabilirlik Endeksi	50	Mann-Whitney U	2,299	0,129	Anlamlı Farklılık Yok H0 Kabul

Tablo 17'de denetim faaliyeti sonucu ulaşılan denetim görüşü ile bu görüşe ait gerekçe paragrafının okunabilirlik endeksi arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik oluşturulan hipotezde test değeri 2,299 ve $p=0,129$ çıkmıştır. Elde edilen bu değerler, denetim görüşü ile görüşün dayanağı paragrafı okunabi-

lirlik endeksi arasında anlamlı bir farklılık olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla anlamlı bir ilişkinin olmaması sonucu H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmada oluşturulan hipotezlerin bağımsız değişkenleri ile okunabilirlik endeksi arasında olan ilişki test edilmiştir. Sonuçlar Tablo 18’te gösterilmiştir.

Tablo 18. Bağımsız Değişkenler ile Okunabilirlik Endeksi İlişkisi

Değişkenler	N	Ateşman Okunabilirlik İndeksi	Okunabilirlik düzeyi	Denetçi Cinsiyeti	Denetim Görüşü	Denetçi Unvanı	Denetçi Eğitim Düzeyi	Kilit Denetimin Konuları	Denetçi Mesleki Unvanı
Ateşman Okunabilirlik İndeksi	50	1,00	,898**	-0,20	0,22	-0,02	-0,20	0,17	-0,10
Okunabilirlik düzeyi	50	,898**	1,00	-0,24	0,21	-0,01	-0,17	0,12	-0,06
Denetçi Cinsiyeti	50	-0,20	-0,24	1,00	-0,07	-0,08	,457**	-0,08	0,18
Denetim Görüşü	50	0,22	0,21	-0,07	1,00	-0,25	0,02	,871**	0,09
Denetçi Unvanı	50	-0,02	-0,01	-0,08	-0,25	1,00	0,14	-0,29	-0,05
Denetçi Eğitim Düzeyi	50	-0,20	-0,17	,457**	0,02	0,14	1,00	-0,02	0,15
Kilit Denetimin Durumu	50	0,17	0,12	-0,08	,871**	-0,29	-0,02	1,00	0,10
Denetçi Mesleki Unvanı	50	-0,10	-0,06	0,18	0,09	-0,05	0,15	0,10	1,00

** $p < 0,01$

** Parametrik testlerde pearson, non parametrik testlerde spearman analizi kullanılmaktadır. Spearman korelasyon katsayıları, ilişkinin derecesini değerlendirmek için kullanılır. Korelasyon katsayıları, -1 ile +1 arasında değerler alır; +1 mükemmel pozitif korelasyonu, -1 mükemmel negatif korelasyonu ve 0 ise hiçbir korelasyonun olmadığını gösterir. İlişki anlamlılığı ise çift yıldız (**) ile belirtilmiş ve $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Spearman korelasyon analizine göre Ateşman okunabilirlik endeksi ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 18’e göre;

- Ateşman Okunabilirlik Endeksi ve Okunabilirlik düzeyi arasındaki korelasyon katsayısı 0.898’dir ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0,01$). Bu, okunabilirlik endeksi yükseldikçe okunabilirlik düzeyinin de yükseldiğini, yani aralarında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu gösterir.

- Denetçi Cinsiyeti ile Ateşman Okunabilirlik Endeksi arasında -0,20 gibi düşük ve negatif bir korelasyon vardır. Bu, cinsiyet ve okunabilirlik endeksi arasında belirgin bir ilişkinin olmadığını işaret eder.
- Denetim Görüşü ile Ateşman Okunabilirlik Endeksi arasında 0,22 korelasyon değeri ile zayıf bir pozitif ilişki saptanmıştır. Bu, denetçilerin görüşlerinin okunabilirlik endeksi ile hafif bir uyum içinde olduğunu gösterir.
- Denetçi Unvanı ve Ateşman Okunabilirlik Endeksi arasındaki korelasyon -0,02'dir, bu hemen hemen sifıra yakın bir değerdir ve bu iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığını gösterir.
- Denetçi Eğitim Düzeyi ile Ateşman Okunabilirlik Endeksi arasındaki -0,20 korelasyon, zayıf bir negatif ilişkiyi gösterir.
- Kilit Denetimin Konuları ile Ateşman Okunabilirlik Endeksi arasındaki korelasyon 0.17'dir ve zayıf bir pozitif ilişkiyi ifade eder.
- Denetçi Mesleki Unvanı ile Ateşman Okunabilirlik Endeksi arasında -0,10 gibi neredeyse sifıra yakın ve düşük bir negatif korelasyon vardır. Bu, mesleki unvanın okunabilirlik endeksi üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını gösterir.

Sonuç olarak, en güçlü ve anlamlı ilişki okunabilirlik endeksi ve okunabilirlik düzeyi arasında görülmektedir. Diğer değişkenlerin, okunabilirlik üzerinde çok daha düşük veya istatistiksel olarak anlamlı olmayan etkileri vardır. Bu analizler, denetim süreçleri ve belge hazırlama stratejileri geliştirilirken göz önünde bulundurulabilecek önemli bilgiler verir. Denetim süreçlerindeki belgelerin okunabilirliğini etkileyebilecek faktörler hakkında bilgiler sunmaktadır. Fakat bu korelasyonlar neden-sonuç ilişkisi kurmamızı sağlamaz; yalnızca değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ve gücünü gösterir. Ayrıca, korelasyon analizi yapılan örneklem büyüklüğü (N=50) belirli bir büyüklüğün üzerindedir; ancak daha geniş örneklem büyüklükleri ile yapılacak analizler sonuçların genel geçerliliğini artırabilir.

Yukarıda belirtilen korelasyonlar arasında istatistiksel olarak anlamlı olanlar (0.898 ve 0.871 gibi), ilgili değişkenlerin okunabilirlik endeksi üzerinde daha fazla araştırma yapılmasını gerektirebilir. Örneğin, bu faktörlerin okunabilirliğe etkisini anlamak için daha detaylı nedensel analizler yapılabilir. Kilit denetim durumu gibi düşük pozitif korelasyon gösteren değişkenler de, belki de belirli koşullar altında okunabilirliği etkileyebilecek faktörler olarak dikkate alınabilir.

Bu bulguların pratikte nasıl uygulanabileceğini değerlendirmek için, denetim kurumları ve profesyonelleri, denetçi eğitim programlarını veya belge tasarım standartlarını gözden geçirebilir. Eğitim ve mesleki unvan gibi değişkenlerle zayıf ilişkiler olduğunda, bu alanlarda yapılan çabaların okunabilirlik üzerinde beklenen etkiyi yaratmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Sonuçlar denetim sürecini geliştirmeye yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirirken kritik bir rol oynayabilir.

5. SONUÇ

Finansal bilgi kullanıcıları, gerekli bilgilere doğru, dürüst, hızlı ve en az maliyetle erişebilme arayışındadır. Bu bağlamda, bağımsız denetimden geçmiş ve yılda bir kez yayımlanan denetim raporları, bu bilgi talebini karşılamada önemli bir rol oynamaktadır. Denetim raporu, denetçi ile mali tablo kullanıcıları arasındaki temel iletişim araçlarından biridir. Ancak, bu iletişimin etkili olabilmesi bu raporların okuyucularının aldığı mesajların, raporu düzenleyenin kastettiği şekilde yorumlanabilmesine bağlıdır. Yani mali tablo kullanıcılarının denetim raporunu rahatlıkla okuyabilmesi ve anlayabilmesi gerekmektedir. Denetim raporunun genel olarak standart bir çerçevesi vardır ve denetçiler görüşlerini ifade ederken bu çerçeveye uymak durumundadır. İşletme dışı bilgi kullanıcıları, standartlara göre yasal bir çerçevede düzenlenmiş bu raporlarda sunulan bilgilerden faydalanmaktadır. Denetim ekibi ile denetim sürecini yürüten sorumlu denetçi, denetim faaliyeti sonunda denetime yönelik görüşünü bilgi ve tecrübesi doğrultusunda bildirmek zorundadır. Bu görüş, olumlu görüş veya olumlu görüş dışında bir görüşten oluşmaktadır. Bilgi kullanıcılarının bu görüşten etkin bir fayda sağlaması için görüşün anlaşılır bir dil ile kaleme alınması gerekmektedir. Özellikle denetçinin denetim görüşü olumlu dışında bir görüş olursa bilgi kullanıcıları alacakları karara dayanak oluşturmak için bu görüşün sebeplerini bilmek ve denetim raporunda yer alan görüşün dayanağı paragrafını anlamak isteyecektir. Böyle bir paragrafın tüm kullanıcılar için anlaşılır olması gerekir, çünkü rapor okuyucular için anlaşılır olduğunda kullanıcılarıyla etkin bir iletişimi sağlamış olacaktır. Yazılı bir metnin anlaşılabilirliği, bir seviyeye kadar o metnin mevcut zorluk seviyesinden etkilenmektedir. Araştırmada, finansal bilgi kullanıcılarının karar almalarında etkili olacağı düşünülen görüşün dayanağı paragrafının okunabilirlik seviyesi araştırılmıştır.

Araştırmada genel olarak ulaşılan veriler aşağıda sıralanmıştır:

- BİST yakın izleme pazarında işlem gören ve çeşitli sektörde faaliyet sürdüren işletmelere ait görüşün dayanağı paragraflarının hiçbiri “Çok Kolay” ve “Kolay” seviyede yazılmazken, %40 oranında “Orta Güçlük”, %60 gibi yüksek oran ile “Zor” ve “Çok Zor” seviyede yazıldığı ve bu sonucun literatürdeki diğer bulgular ile tutarlı olduğu,
- Gerekçe paragraflarının okunabilirliği en zor olan alt sektörünün toptan ve perakende ticareti sektöründe işlem gören perakende alt sektörü, en kolay alt sektörün ise yine aynı sektörde işlem gören toptan ticaret alt sektörü olduğu,
- Denetçilerin %98’ini erkek, %2’ni kadın olduğu,
- Denetçilerin %10’nun lisansüstü eğitim seviyesine sahip olduğu,
- Denetim raporlarını düzenleyen sorumlu denetçilerin; %78 oranında denetçi unvanında, %62 oranında ise Yeminli Mali Müşavir mesleki unvanında olduğu,
- En çok, olumlu harici görüşü alan sektörlerin; mali kuruluşlar sektörü altında holdingler ve yatırımcı şirketleri ile imalat sektörü altında tekstil, giyim eşyası ve deri şirketleri olduğu,
- Olumlu dışında görüş alan işletmelere ait denetim raporu görüşün dayanağı paragrafının okunabi-

lirlik seviyesi ile denetim raporunu düzenleyen sorumlu denetçilerin cinsiyeti, eğitim seviyesi ve unvanları arasında bir ilişkinin belirlenemediği,

- Çeşitli sektörlerde bulunan şirketlerin işlem gördüğü alt sektörü ile denetim görüşünün gerekçe paragraflarının okunabilirlik seviyesi arasında bir ilişkinin belirlenemediği anlaşılmıştır.

Dilsel metinlerin ve kalıpların sıklığı her dile özgü olduğu için dilsel ölçümler, metinsel ifadelerin karmaşıklığına bağlı olarak değişir ve bu konuda uzun süredir araştırmacılar çalışmalarını sürdürmektedir. Metinsel içeriklerin daha kolay, hızlı ve etkili bir şekilde okunabilirliğine odaklanan birçok alandaki geçmişten günümüze yapılan çalışmalarda; her dilin kendine özgü kelime, ifade veya cümle uzunluğu gibi değişkenlere odaklanılmıştır. Diller arasındaki yapısal farklılıklar nedeniyle, farklı dillerdeki metinsel ifadeleri aynı dilbilimsel ölçütlerle değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu sebeple, bu araştırmada, Ateşman tarafından geliştirilen okunabilirlik endeksi kullanılmıştır. İşletmelere yönelik açıklanan bilgilerin daha kolay anlaşılabilir olması amacıyla okunabilirlik seviyesinin artırılması, özellikle finansal bilgi kullanıcıları ve diğer ilgili gruplar için faydalı olabilir. Bu noktada, denetim raporlarının ve görüşün dayanağı paragraflarının dilsel özelliklerinin göz önünde bulundurulması ve metinsel ifadelerin anlaşılır bir şekilde kaleme alınması, okuyucuların okunabilirlik seviyesinin artmasına katkıda bulunacaktır.

Araştırma, 2018-2022 dönemlerinde Borsa İstanbul'un yakın izleme pazarında faaliyet gösteren çeşitli sektörlerdeki işletmeleri ele almaktadır. Bu işletmelere ilişkin olumlu dışı denetim görüşüne sahip denetim raporlarındaki gerekçe paragraflarının okunabilirlik seviyeleri incelenmiştir. Araştırmada kullanılan Ateşman okunabilirlik endeksi, bu gerekçe paragraflarının yüksek oranda *zor* ve *çok zor* seviyede yazıldığını göstermiş ve bu sonuç, literatürdeki diğer araştırmalarla uyumlu bulunmuştur. Keskin ve diğerleri (2020), Yalçın (2020) ve Jayanti ile Faima (2023) gibi , farklı okunabilirlik endekslerini kullanarak farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin denetim raporlarında kilit denetim konularının okunabilirlik seviyesinin düşük olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, bu araştırmada, denetim raporunu hazırlayan denetçilerin cinsiyeti, eğitim seviyesi ve unvanı ile gerekçe paragrafının okunabilirlik düzeyi arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuç, Kılıç'ın (2023) imalat sektörü üzerinde yaptığı çalışma ile paralellik göstermektedir. Araştırmada ulaşılan veriler, bundan sonraki farklı sektörlerde ve benzer konularda yapılacak araştırma sonuçları ile kıyaslama imkanı tanıması; finansal bilgi kullanıcılarına, denetime, yatırımcılara, kurumlara ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Şeffaflığı ve anlayışı artırmaya yönelik hedefe dönük çözümler önerebilir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, N., Aktaş, M., & Gülhan, O. (2015). Borsa İstanbul'da bağımsız denetim şirketleri ve bağımsız denetim görüşleri üzerine bir inceleme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17 (1), 19-32.

Akdoğan, N., Gülhan, O., & Aktaş, M. (2015). Halka açık şirketlerde bağımsız denetçi görüşleri borsa İstanbul gözüaltı pazarı örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2), 245-260.

Alikhani, R.-Maranjory, M., & Davoudi, S. (2021). Audit committee characteristics and audit reporting readability. *Accounting and Auditing Review*, 28(1), 80-101. <https://doi.org/10.22059/acctgrev.2021.303906.1008381>

Ateşman, E. (1997). Türkçe okunabilirliğin ölçülmesi. *Dil Dergisi*, (58), 71-74. <http://www.atesman.info/wp-content/uploads/2015/10/Atesmanokunabilirlik.pdf>

Aydın, A., & Çürük, T. (2017). Bağımsız denetçinin finansal tablolara ilişkin görüş oluşturma ve raporlama standardından kaynaklanan yükümlülükleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 226-238.

BİST; <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/506/pazarlar> Erişim Tarihi: 01.09.2023

BİST; https://www.borsaistanbul.com/files/kotasyon_yonergesi.pdf Erişim Tarihi: 01.09.2023

Courtis, J.K. (2004). Corporate report obfuscation: artefact or phenomenon?. *The British Accounting Review*, 36, 291-312. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2004.03.005>

Dönmez, A., & Ersoy, A. (2006). Bağımsız denetim firmaları bakış açısıyla Türkiye bağımsız dış denetim sisteminin değerlendirilmesi. *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 69-91.

DuBay, W.H. (2004). *The principles of readability*. Costa Mesa, 1-76.

Fakhfakh, M. (2013). There adaptability of standardized reports by the international federation of accountants. *Journal of Commerce and Accounting Research*, 2(1),10-28.

Fakhfakh, M. (2016). Linguistic features and legibility of the consolidated audit reports: an original investigation from the Tunisian case. *Cogent Business & Management*, 3(1), 1-30. <https://doi.org/10.1080/23311975.2016.1234360>

Hussin, N., Malaysia, B., Salleh, M.F., Ahmad, A., & Rahmat, M.M. (2023). The association between audit firm attributes and key audit matters readability. *Asian Journal of Accounting Research*, 8(4), 322-333. <https://doi.org/10.1108/AJAR-10-2022-0317>

Jayanti, D., & Fatima, E. (2023). The readability of key audit matters paragraph in auditor's report: a study from asean countries. *Media Riset Akuntansi*, 23(2), 257-272. <https://doi.org/10.25105/mraai.v23i2.17113>

Kardeş Selimoğlu, S., Özbirecikli, M., & Uzay, Ş. (2017). *Bağımsız denetim*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Keskin, D.A., Tutar, S., Öktem, B., & Akçay, B. (2020). Arı okunabilirlik endeksine göre cinsiyetin kilit denetim konularının okunabilirliği üzerine etkisi: sektörel bir inceleme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. 15(53), 209-228. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.676725>

KGK. Bağımsız denetçi raporunda olumlu görüş dışında bir görüş verilmesi standardı (BDS705), <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20705.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2023

KGK. Finansal tablolara ilişkin görüş oluşturma ve raporlama standardı (BDS 700), [https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20700\(2\).pdf](https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20700(2).pdf) Erişim Tarihi: 01.09.2023

Kılıç, İ. (2023). Olumlu dışında görüş bildirilen denetim raporlarındaki görüşün dayanağı paragraflarının okunabilirlik düzeylerinin araştırılması: BİST imalat sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 99, 43-60. <https://doi.org/10.25095/mufad.1249541>

Pires, C., Cavaco, A., & Vigario, M. (2017). Towards the definition of linguistic metrics for evaluating text readability. *Journal of Quantitative Linguistics*, 24(4), 319-349. <https://doi.org/10.1080/09296174.2017.1311448>

Salehi, M., Zimon, G., & Seifzadeh, M. (2022). The effect of management characteristics on audit report readability. *Economies*, 10(12), 1-23. <https://doi.org/10.3390/economies10010012>

T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Bağımsız denetim yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16907&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 02.09.2023

T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Türk Ticaret Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf> Erişim Tarihi: 02.09.2023

Temur, T. (2003). Okunabilirlik (readability) kavramı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 169-180. https://dergi-park.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16954/177007#article_cite

Yalçın, N. (2020). Türkiye’de bağımsız denetim raporlarının okunabilirliğinin kilit denetim konusu paragrafı üzerinde incelenmesi. *Türkiye Ekonomisi İşletme, İktisat ve Muhasebe Açısından Konjonktürel Değerlendirmeler*, İKSAD Publishing, 117-136.

Zakaluk, B.L., & Samuels, S.J. (1988). *Readability: Its past, present and future*. International Reading Association, 1-156. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED292058.pdf>

FİNANSMAN ARACI OLARAK SUKUK: TFRS-9 KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRME AÇISINDAN BİR İNCELEME

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 04.01.2024
Kabul Tarihi : 29.04.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1414967

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KILINÇ*

Bibliyografik Bilgiler

Kılınç, Y. (2024). "Finansman Aracı Olarak Sukuk: TFRS-9 Kapsamında Muhasebeleştirme Açısından Bir İnceleme" *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 197-216)
<https://doi.org/10.55322/mdbakis.1414967>

ÖZ

Sukuk varlığa dayalı olarak ihraç edilen ve çeşitli türleri olan, genellikle elinde bulundurduğu fonu yatırıma dönüştürmeyi isteyen fakat faizden kaçınmak isteyen yatırımcılar ve kuruluşlar tarafından tercih edilen bir İslami finans enstrümanıdır. Sukuk ihracında yatırımcı sadece nakit akışı değil aynı zamanda ihraç edilen varlık üzerinde mülkiyet hakkına sahip olur. Sukukun ihraççısı, ihraç yolu ile temin etmesi gereken fonu elde ederken, sukuk yatırımcısı ise sukuk varlığı üzerinden dönemsel getiriler ve vade sonunda varlığın satışından bir kazanç elde etmektedir. Küresel ölçekte 2001-2022 yılları arasında yaklaşık olarak 1.79 trilyon dolar düzeyinde sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir. Sukukun son zamanlarda oldukça rağbet gören bir finansman aracı olması, sukuk yatırım sertifikalarının nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada gerek Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğinde gerekse TMS/TFRS'lerde doğrudan hüküm bulunmayan sukuk yatırımlarının nasıl muhasebeleştirileceği sorusu TFRS 9- Finansal Araçlar standardı hükümleri bağlamında ele alınmıştır. Yapılan incelemede sukuk yatırım sertifikalarının, TFRS hükümlerine uygun finansal rapor hazırlamak durumunda olan işletmeler bağlamında bazı İslami ilkelere uygun hareket edilmesi koşulu ile TFRS-9'a göre muhasebeleştirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sukuk, İslami Muhasebe, TFRS-9 Finansal Araçlar

Jel Sınıflandırması: M41

* Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, yavuz.kilinc@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7545-8663

SUKUK AS A FINANCIAL INSTRUMENT: A REVIEW IN TERMS OF RECOGNITION WITHIN THE SCOPE OF TFRS-9**ABSTRACT**

Sukuk is an Islamic finance instrument that is issued based on assets and has various types, generally preferred by investors and organizations that want to convert the funds they hold into investment but want to avoid interest. In Sukuk issuance, the investor receives not only cash flow but also ownership rights over the asset issued. While the issuer of the sukuk obtains the funds it needs to provide through issuance, the sukuk investor receives periodic returns on the sukuk asset and a gain from the sale of the asset at maturity. On a global scale, approximately USD 1.79 trillion worth of sukuk was issued between 2001 and 2022. The fact that sukuk has recently become a highly popular financing instrument brings along the question of how sukuk investment certificates should be accounted for. In this study, the question of how to account for sukuk investments, for which there is no direct provision in both the General Communique on Accounting System Application and TAS/TFRSs, is addressed in the context of TFRS 9- Financial Instruments standard. It has been concluded that sukuk investment certificates can be recognized in accordance with TFRS-9, provided that some Islamic principles are followed in the context of enterprises that are required to prepare financial reports in accordance with TFRS.

Keywords: Sukuk, İslamic Accounting, TFRS-9 Financial Instruments

Jel Codes: M41

1. GİRİŞ

İslami bankacılık ve finans alanı, bilhassa sukuk ve menkul kıymetleştirmede son yıllarda ivme kazanmıştır. Dolar cinsinden ilk sukuk ihracı 2002 yılında Malezya'da gerçekleşmiş ve değeri 600 milyondur. Bu ihracı 2003 yılı Eylül ayında İslami Kalkınma Bankası tarafından 400 milyon dolarlık ihraç takip etmiştir. Bu tarihten sonra Bahreyn, Malezya, Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, Almanya, Pakistan, Endonezya, Filipinler başta olmak üzere kırka yakın ülke tarafından sukuk ihracı gerçekleştirilmiştir (Ayub, 2017:412-413).

Sukuk esasında yapı itibari ile konvansiyonel bankacılık uygulamalarından tahvilin yapısına benzemekle beraber bu finansman türünden farklı bir yapıya sahiptir. Esasında sukuk ve diğer İslami finansman ürünlerinin son zamanlarda yaygınlaşmasının en önemli sebepleri arasında dini hassasiyetleri yüksek olan kişilerin gereksinimleri karşımıza çıkmaktadır. Konvansiyonel bankacılık uygulamalarında var olan faizin İslam dininde yasak olması gerek borçlanma gerekse yatırım anlamında Müslümanların bu bankacılık uygulamalarından sakınmalarına neden olmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle son zamanlarda İslami ilkelere uygun bankacılık faaliyeti yürüten İslami bankaların (katılım bankaları) sayısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

Kamu, özel sektör ve kamu-özel sektör iş birliği ile ihracı mümkün olan ve iç ve dış piyasada işlem görebilen sukuk sertifikaları, finansman çeşitlendirmesi anlamında önemli birer yatırım araçlarıdır (Çebi & Ünkeya, 2018:10-11). Kendi içerisinde çeşitlilik arz eden sukuk ile ilgili olarak bu çalışma öncelikli olarak sukuk kavramı ve sukuk türleri açıklanmaktadır. Çalışmanın devamında gerek Türkiye’de gerekse dünyadaki sukuk yatırımının gelişimi, sukuk raporları aracılığı ile incelenmiştir. Bir finansal yatırım aracı olan sukukun yatırımcısı, ihraç eden taraf ve finansmana ihtiyaç duyan işletme boyutları dikkate alınarak TFRS-9 Finansal Araçlar standardı kapsamında nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği ise çalışmanın son bölümünde ele alınmıştır.

2. SUKUK KAVRAMI VE TÜRLERİ

Sukuk, son zamanlarda önemi ve popülaritesi oldukça artan bir finansal araçtır. İslami finans kuruluşları (İFK) başta olmak üzere finansal kurum ve kuruluşlara, işletmelere ve ülke hazinelerine, finansal piyasalardan İslam hukukuyla (Şeriat) uyumlu kaynak sağlama imkânı tanıyan bir araçtır (Sümer & Onan, 2015: 303). Sukuk Arapçada Sakk kökünden türemiş olup sertifika veya vesika anlamlarına gelmektedir. Arapçada bono ve tahviller için Senet kelimesi kullanılırken İslami tahvil olan sakklar içinse sakk kelimesinin çoğulu olan sukuk kelimesi kullanılmaktadır (Yardımcıoğlu vd., 2014:158).

Sukuk, bir kuruluşun kendi mülkiyetinde olan veya kiralamak suretiyle devralacağı varlıkları, bir özel amaçlı şirket (special purpose vehicle-SPV) aracılığı ile devret-kirala-devral yöntemiyle fon toplama amacına yönelik kullandığı bir finansal araçtır (Yılmaz & Gökgez, 2015:20). Daha basit bir anlatımla sukuk, bir varlığa sahip olmayı ve ondan faydalanma hakkını gösteren menkul kıymetlerdir (Söyler, 2016:19).

Sukuk; varlığa dayalı, İslam hukukuna uygun, pazarlanabilme ihtimali olan ve periyodik olarak geliren kıymetli bir evraktır (Orhan, 2018: 3). Sukuk kelimesine ilk olarak Hicri 1. yüzyılda İmam Malik tarafından yazılan “Muvatta” adlı eserde rastlanılmaktadır. Hicri 7. yüzyılda ise Emeviler tarafından gerek askeri işler gerekse devlet işlerinde ihtiyaç duyulan nakdin elde edilmesinde ihraç edildiği görülmektedir. Bu sukuk çeşidi Sukuk Al Badal olarak adlandırılmaktadır (Aker & Karavardar, 2018:52). Sukuk benzeri ilk İslami menkul kıymet 1983 yılında Malezya hükümeti tarafından ihraç edilmiştir. İslami bankaların varlık yönetimini kolaylaştırmak için ihraç edilen bu menkul kıymetler karz-ı hasen (faizsiz borç verme) usulüne göredir. Bu menkul kıymetlerin ikincil piyasada alınıp satılmasına olanak tanınmamıştır. Malezya hükümetinin bu girişiminin ardından ise Kuveyt Merkez Bankasının, mudaraba sukuk olarak adlandırabileceğimiz yapıda menkul kıymet ihraç ettiği görülmektedir. Gerçek anlamda sukuk uygulamaları ise yine Malezya hükümeti tarafından 2002 yılında gerçekleştirilmiş olup toplam değeri 500 milyon dolardır (Söyler, 2016:20).

Sukukların genelde üç temel kullanım alanının bulunduğu görülür. Bunlar; proje endeksli sukuklar, varlık endeksli sukuklar ve bilanço endeksli sukuklardır. Proje endeksli sukuklarda yapılması planlanan bir projenin finansmanını sağlamak amacıyla sukuk ihraç edilirken varlık endeksli sukuklarda işletmelerin sahip olduğu varlıklardan elde edecekleri kazanç hakkının tasarruf sahiplerine satılması ile fon toplanmaktadır. Bilanço endeksli sukuklarda ise birden fazla projeye fon temin etmek amacı ile sukuk ihraç edilmektedir (Aker & Karavardar, 2018:52). Kısacası sukuk ihracı, ihraç ile elde edilen fonlar sayesinde bir ticari faaliyetin finansmanının temin edilmesi, yeni bir projeye girişimin sağlanması veya devam

eden bir projenin daha da geliştirilmesini sağlamak gibi amaçlara hizmet etmektedir. Sukuk sertifikalarını satan alanlar ise söz konusu faaliyetlerden elde edilecek gelirlerden payları ölçüsünde gelir elde etmiş olacaktırlar (Yılmaz & Gökğöz, 2015:24).

Sukuk, bir varlık veya projeye sahiplik hakkı sağlaması ve belirli bir gelir garanti etmemesi yönüyle hisse senetlerine benzemektedir. Ancak hisse senetlerinde ortak hisseleri oranında şirkette ortaklık hakkı elde etmekte ve ortaklık için belirlenen bir süre söz konusu olmamaktadır. Ancak sukukta sahibine sadece sukuka konu olan varlık üzerinde hak sahipliği tanımakta ve anlaşmada önceden belirlenmiş olan tarihe kadar geçerlilik hakkı tanımaktadır. Sukuk sertifikası sahipleri ayrıca, şirket yönetimine katılma, oy kullanma, rüçhan hakkı gibi hisse senetleri sahiplerinin sahip olduğu haklara sahip değildir (Yılmaz, 2014:83).

Geleneksel bankacılıkta kullanılan tahviller borca dayalı bir enstrümanken, İslami tahvil olarak adlandırılabilen Sukuk ise varlığa dayalı finansman desteği sağlayan bir finansal araçtır. Sukuk ihracı varlığa dayalı menkul kıymet (VDMK) ihracına oldukça benzemektedir. Her iki finansal araçta da finansman ihtiyacı duyan bir kaynak kuruluş, ihraç sürecini yürüten özel amaçlı şirket (ÖAŞ) ve getiri elde etmek isteyen yatırımcı söz konusudur. VDMK ihracında kaynak kuruluş alacaklarını ÖAŞ'ye devretmekte, ÖAŞ ise alacaklar karşılığında menkul kıymet ihraç ederek yatırımcılardan fon sağlayarak elde ettiği bu fonları kaynak kuruluşa aktarmaktadır. Kaynak kuruluş bu finansman desteğine karşılık belirli vadelerde anapara ve faiz ödemeleri gerçekleştirmekte, ÖAŞ ise yatırımcılara bu geri ödemeleri yapmaktadır. Sukuk ihracının VDMK ihraç sürecinden farkı kaynak kuruluşun alacakları yerine maddi varlıklarını ÖAŞ'ye devretmesi ve faiz ödemeleri yerine dönemsel kira getirisi ödemesidir. VDMK ihracında kaynak kuruluşun elde ettiği paranın getirisi faiz olarak ödenirken, sukuk ihracında ise ihraca konu olan maddi varlığın getirisi kira adı altında yatırımcılarına ödenmektedir (İçelliğölu, 2019:46).

Sukuklar finansman ve kullanıldığı yerler bakımından çeşitli şekillerde çıkarılabilmektedir. Sukuk çeşitleri olarak; Kar Paylaşımı (Mudârebe) Sukuk, Kar-Zarar Paylaşımı (Muşâreke) Sukuk, Finansal Kiralama (İcara) Sukuk, Maliyet artı Kârlı Satış (Murabaha) Sukuk, Ön Ödemeli Satış (Selem) Sukuk, Alış Emri (İstisna) Sukuk olmak üzere 6 çeşide ayrılabilir (Sevinç, 2013:79-81). Sukuka esas teşkil eden varlığın türüne göre ise "mal satımına dayalı sukuk", "menfaat satımına dayalı sukuk" ve "ortaklık esasına dayalı sukuk" olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir. Mal satımına dayalı sukuklarda bir malın sukuk yatırımcılarına satılması ve yatırımcılarında bu malı ya kiraya vererek ya da başkasına satmak suretiyle gelir elde etmesi söz konusudur. Bu sukuk kategorisine murabaha, selem ve istisna sukukları dahil edilebilir. Menfaat satımına dayalı sukuk, ilk olarak uygulamaya giren sukuk türüdür. Bu sukuk esasında icare sukuku olarak bilinmektedir. Ortaklık esasına dayalı sukuk kategorisinin içerisinde de mudârebe sukuk ve müşâreke sukuku girmektedir (Durmuş, 2010:145-146). Yaygın olarak kullanılan bazı sukuk türleri aşağıda kısaca açıklanmıştır.

Mudârebe Sukuk: Mudârebe, bir tarafın sermaye diğer tarafın ise emeğini koyduğu bir kâr ortaklığı türüdür (FFMS 3, EK). Mudârebe sukuk, varlık üzerinde eşit değerdeki birimlerin sahipliğini temsil eden bir sukuk türüdür. Sukuk sahipleri rabbul mal olarak isimlendirilir. Bu sukukun amacı, geniş bir yatırımcı kitlesinin yatırım projelerinin bir parçası olmasını sağlamaktır (Lahsasna vd., 2018:68) Elde edilecek olan kârlar, önceden belirlenen oranlarda dağıtılırken, zarar oluşması durumunda zararın tama-

mı sermayeyi sağlayan yatırımcılar tarafından karşılanır (Baydoun vd., 2018:146). Mudârebe sukuku sahipleri, sukukları menkul kıymet borsalarında dilediği şekilde satarak mülkiyeti devretme hakkına sahiptir (Ayub, 2017:423).

Müşâreke Sukuk: Müşâreke, Arapça kökenli bir kelime olup paylaşmak, iştirak anlamlarına gelir. Müşâreke, bir işi birlikte yapmak ve sermayeye katılmaktır. Tarafların her birinin sermaye ve emeği beraber koyduğu, yapılan işin neticesinde elde edilen kârın ve zararın paylaşıldığı bir finansman şeklidir (Kısacık, 2021:57). Müşâreke sukuklar, ortaklık esasıyla kullanılmak üzere fonları hareketlendirmek için çıkarılan eşit değerde ihraç edilen menkul kıymetlerdir. Müşâreke yapısı mudârebeye çok benzemekle beraber hem kârın hem de zararın paylaşılması konusunda daha adil bir yöntemdir. Mudârebe de olduğu gibi bu sukuklar da ikincil piyasada işlem görebilmektedir (Ayub, 2017:424-425).

İcâre Sukuk: İcâre, uzun vadeli alt yapı projelerinde kullanılacak finansman ihtiyacını sağlamak amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Ayub, 2017:425). İcâre sukuk, kiralanan bir varlığın, mülkiyetini veya kullanım hakkını temsil eden sertifikalarla düzenlenerek menkul kıymetleştirilmesidir. Düzenlenen bu sertifikalar, ikincil piyasada da işlem görmektedir (Ulaş & Bayram, 2021:241).

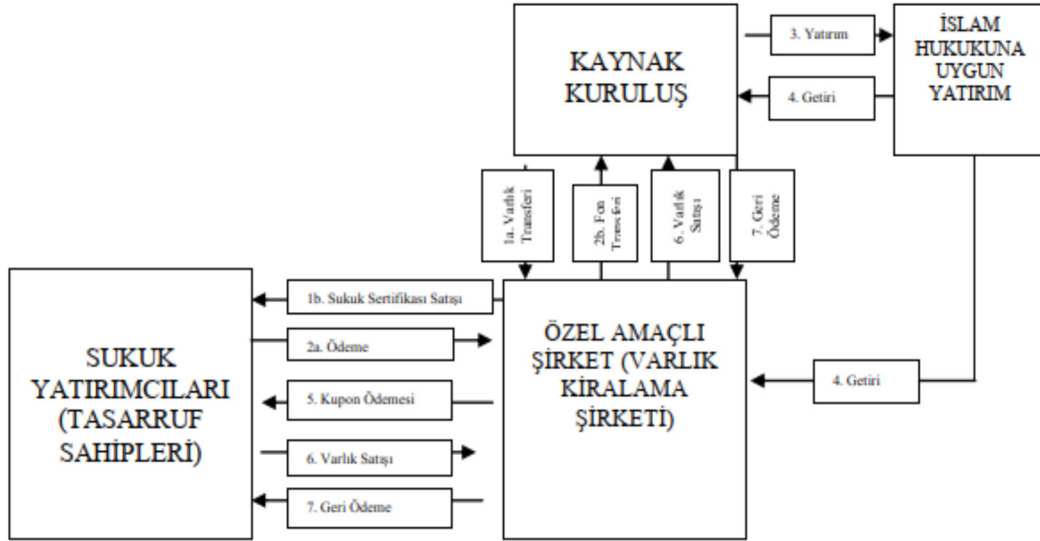
Murâbaha Sukuk: Murabaha sukuk, peşin alınan bir varlığın vadeli fiyattan satımını içeren bir sözleşme çerçevesinde ihraç edilen sukuk türüdür. Daha çok kısa ve orta vadeli finansman aracı olarak kullanılan bu sukuk türü ikincil piyasada işlem görmez. Çünkü sukuk sahipleri alacaklı konumda olup İslam Fıkhuına göre alacağı satış faiz hükmünde kabul edilmektedir (Çebi & Ünkyaya, 2018:11-12).

Selem Sukuk: Selem, daha sonra teslim edilecek mallar için fiyatın peşin ödendiği bir sözleşmedir (Ayub, 2017: 428). Selem sukuk, teslimini ileri bir tarihte yapacağı varlıklar için fona ihtiyaç duyan kuruluşların fon sağlayabilmeleri için ihraç edilen sukuk türüdür (Güçlü, 2019:1110). Selem sukukun ikincil piyasada işlem görmesine izin verilmemektedir. Çünkü sukuklar selem borcunda bir payı temsil etmektedir (Ayub, 2017: 428).

İstisna Sukuk: İstisna, bir üretim anlaşmasıdır. Bu anlaşmada satıcı, anlaşılan fiyat ve süre içerisinde ürünün önceden belirlenen standartlara uygun olarak üretmekten sorumlu olan taraftır. Alıcı ise mutabık kalınan taksitlerle fiyatı ödeme veya tüm tutarı üretim dönemi sonunda ödeme esnekliğine sahip olan taraftır (Özeroğlu, 2014:760). İstisna sözleşmelerinde görüleceği üzere üretilen malların peşin ödenip ileri de teslimi veya paranın da ileride teslimi söz konusu olabilmektedir. Ödenecek vadeli fiyat, sukuk şeklinde belge haline getirilebilir. Bu belgeler istisna sukuk olarak bilinir. Köprü, otoyol, konut, tesis gibi büyük finansman ihtiyacı gerektiren durumlarda kullanılabilir (Ayub, 2017: 429).

Şekil 1, sukukun genel işleyiş sürecini temsil etmektedir. Şekil dikkate alındığında öncelikle kaynak kuruluşun bir ÖAŞ'ye sukuka konu olan varlığın devrinin sözkonusu olduğu gözükmektedir. Bu varlık devri önceden anlaşılmış olan fiyat üzerinden ve belirli bir vade sonunda geri satın almak üzere gerçekleştirilir. Daha sonra ÖAŞ, devralmış olduğu varlığın bedeline karşılık tasarruf sahiplerine sukuk ihracını gerçekleştirerek fon sağlar ve bu fonu kaynak kuruluşu aktarır. Kaynak kuruluş elde etmiş olduğu bu fonları İslam hukukuna uygun yatırım alanlarında değerlendirerek getiri elde etmeye çalışır. Burada kâr da söz konusu olabilir zarar da gerçekleşebilir. ÖAŞ, kaynak kuruluşun kâr/zararını dikkate alarak sukuk sahiplerine kupon ödemeleri gerçekleştirir. Sukuk sertifikalarındaki vade dolduğunda sukuk sahipleri

ellerinde bulundurdukları sukukları ÖAŞ' ye, ÖAŞ ise kaynak kuruluşu geri satar. Sukuk sahiplerinin anaparaları ÖAŞ aracılığı ile kaynak kuruluş tarafından geri ödenir (Schoon, 2016:65; Söyler, 2016:22). Yatırımcılar dilemeleri durumunda ellerinde bulundurdukları sukuklarını ikincil piyasada satabilirler. Çünkü sukuk, ikincil piyasası olan likit bir menkul kıymet aracıdır (Söyler, 2016:22). Fakat ikincil piyasada satış işlemi tüm sukuk türleri için geçerli değildir. Sözgelimi borca dayalı murabaha sukuk İslam hukuku açısından uygun görülmediği için ikincil piyasada işlem görmez (Çebi & Ünkeya, 2018:12).

Şekil 1: Temel Sukuk İşleyiş Süreci

Kaynak: Schoon, 2016:65

Yine şekil 1’de de görüleceği üzere sukuk ihraç sürecinde üç taraf söz konusudur. Bu taraflar finansman ihtiyacı duyan kaynak kuruluş, tasarruflarını yatırıma dönüştürmek ve getiri elde etmek isteyen tasarruf sahipleri ile genellikle kaynak kuruluş tarafından kurulan özel amaçlı şirket yani varlık kiralama şirkettir. Sukuk ihracında yatırımcı sadece nakit akış hakkı değil aynı zamanda ihraç edilen varlık üzerinde mülkiyet hakkına da sahip olur. Bu özellik sukuku diğer geleneksel bonolardan farklılaştırmaktadır. Geleneksel bonolar faiz taşıyan menkul kıymetlerden oluşurken, sukuklar temel olarak varlık sepetinde sahiplik hakkından oluşan yatırım sertifikalarıdır.

3. SUKUKUN DÜNYADA VE TÜRKİYE’DEKİ İHRAÇ DÜZEYİ

İlk kez ihracı Malezya’da gerçekleştirilen sukukun zamanla birçok İslam ülkesi başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde bir finansman aracı olarak sıklıkla kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Kamu ve özel kesimlerce piyasaya sürülebilen sukuk Türkiye’de ilk olarak 2010 yılında “Kira Sertifikası” adıyla ihraç edilmiştir (Arzova & Şahin, 2019:2). Türkiye’de Kuveyt

Türk Katılım Bankası tarafından gerçekleştirilen bu ilk ihraç 100 milyon dolar değerinde olup % 5,25 sabit getiri oranlı olarak 2013 yılının Ağustos ayına kadar vadeli olacak şekilde işlem görmüştür (Büyükkakin & Önyılmaz, 2012:11).

Sukukun kullanımı dünyada gittikçe yaygınlaşmaktadır. Küresel ölçekte gerek kısa vadeli gerekse uzun vadeli sukuk ihracı 2022 yılında yaklaşık olarak 182.715 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken bu rakam 2021 yılında 188.121 milyon dolar seviyesindedir. Bakıldığı zaman 2022 yılında bir önceki yıla göre %2,96 düzeyinde küçük bir azalma gerçekleşmiştir. 2022 yılında toplamda ihraç edilen 182.715 milyon dolarlık sukukun 35.725 milyon dolarlık kısmı uluslararası piyasada ihracı gerçekleşirken 146.990 milyon dolarlık kısmı ise yerel pazarda ihraç edilmiştir. 2022 yılında gerçekleşen bu küresel sukuk ihracının 62.695 milyon dolarlık kısmı kısa vadeliyken kalan 120.020 milyon dolarlık kısım ise uzun vadeli sukuk olarak ihraç edilmiştir (IIFM Sukuk Report 2023).

Küresel kısa vadeli sukuk ihracında pazar payının en büyük kısmını Malezya oluşturmaktadır. 2001'den 2022 yılına kadar toplam değeri 395.919 milyon dolar olan 4.360 adet kısa vadeli sukuk ihracı gerçekleştiren Malezya'nın Pazar içerisindeki payı %63,97'dir. Malezya dışında düzenli olarak kısa vadeli sukuk ihraç eden ülkeler Bahreyn, Brunei, Endonezya, Türkiye, Bangladeş gibi ülkeler olmuştur (IIFM Sukuk Report 2023).

2022 yılında gerçekleşen toplam 62.695 milyon dolarlık sukuk ihracının 35.896 milyon dolarlık kısmını tek başına Malezya üstlenmiştir. 2021 yılında Türkiye 8.079 milyon dolarlık sukuk ihraç ederek Pazar payını %14,91 olarak gerçekleştirmişken bu rakam 2022 yılında 388 milyon dolar seviyesinde olmuştur (IIFM Sukuk Report 2023).

2022 yılında gerçekleşen toplam sukuk ihraçlarının %34,80'lik kısmını murabaha sukuk oluştururken bu sukuk türünü %31,70 ile wakala sukuk takip etmektedir. Ocak 2001-Aralık 2022 dönemleri arasında ihraç edilen kısa vadeli sukuk ihracında da yine 324.787 milyon dolarlık toplam değeri ile murabaha sukuk %52,48'lik pay ile ilk sırada yer almaktadır (IIFM Sukuk Report 2023).

Küresel sukuk ihraçlarını Türkiye açısından değerlendirecek olursak, Ocak 2001-Aralık 2022 döneminde Türkiye'de toplamda 94.703 milyon dolarlık ihraç gerçekleşmiştir. Bu da Pazar payının yaklaşık %5,28'ine denk düşmektedir. Çünkü bu dönem içerisinde dünyadaki toplam sukuk ihracı yaklaşık olarak 1.793.747 milyon dolardır. Bu değer 417,48 milyar doları uluslararası sukuk ve 1.376,27 milyar doları ise yerel sukuk ihracıdır. 2022 yılı için değerlendirdiğimizde daha önce de belirtildiği üzere 2022 yılında toplamda 182.715 milyon dolarlık bir ihraç gerçekleştirilmiş olup bu ihracın %5,48'lik kısmı yani yaklaşık olarak 10.011 milyon doları Türkiye tarafından ihraç edilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi bu değer 388 milyon dolarlık kısmı kısa vadeliyken, Türkiye'nin Ocak 2001-Aralık 2022 döneminde ihraç ettiği toplam sukuk tutarının 44.384 milyon doları kısa vadeliyken, Burada Türkiye'nin sukuk ihraç payının giderek arttığı görülmektedir (IIFM Sukuk Report 2023).

4. SUKUKUN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Başta sukuk olmak üzere İslami finansdaki büyüme nedeniyle, ihraç işlemlerini ve İslami sözleşmeleri hesaba katan spesifik muhasebe standartlarına duyulan ihtiyaç önemli bir konudur (Biancone & Shakhatreh, 2016: 96).

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği üzere sukuk ihraç sürecinde genellikle üç taraf bulunmaktadır. Bunlar; kaynak kuruluş, özel amaçlı şirket ve sukuk yatırımcılarıdır. Sukukun muhasebeleştirilmesi sürecinde bu üç tarafında dikkate alınması gerekir. Türkiye’de bankalar dışındaki işletmeler muhasebe kayıtlarını Tek Düzen Hesap Planı ve Hesap Çerçevesine (TDHP) ve 2012 yılında yayımlanan 6102 Türk Ticaret Kanunu’nda (TTK) kabul edilen Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının (UMS/UFRS) çevirisi niteliğinde olan Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına (TMS/TFRS) uygun olarak yapmaktadırlar. Ayrıca yine bağımsız denetime tabi olmalarına karşılık tam set TMS/TFRS’leri uygulamayacak olan işletmeler muhasebe ve raporlama sürecini Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartlarına (BOBİ FRS) göre gerçekleştirmektedirler. Fakat ne TDHP’de ne TMS/TFRS’lerde ne de temelini TMS/TFRS’lerin oluşturduğu BOBİ FRS’lerde sukukların muhasebeleştirilmesine yönelik herhangi bir düzenleme mevcut değildir (Akpınar & Çetintaş, 2021:83). Daha da önemlisi bir İslami finansman modeli olan sukukla beraber herhangi bir İslami finansman modeline yönelik TMS/TFRS’lerde bilgi mevcut değildir. Çünkü bu standartlar herhangi bir dine ya da dinin emir ve yasaklarını ön plana alarak hazırlanmış değildir (Kılınç, 2020:1228). Burada bankalar dışındaki işletmelerin kaynak kuruluş olması durumunda muhasebe işlemleri gerek TDHP’den gerekse TMS/TFRS’lerden hareketle yapılabilir. Ancak kaynak kuruluşun bir banka özellikle de İslami banka yani Türkiye’de kullanılan adıyla katılım bankası olması durumunda muhasebeleştirme süreci değişecektir. Türkiye’de bankalar muhasebeleştirme sürecinde kendilerine ait hesap planlarıyla ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’nun (BDDK) gerekli düzenlemelerine de ayrıca uymaları gerekir.

Kaynak kuruluşun katılım bankası olması durumunda Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) uygulanabilmektedir. Standartların İslami finans kuruluşları tarafından uygulanması zorunlu değildir. FFMS’ler İslami finans kuruluşları için İslam değerlerine (İslam hukuku) uygun finansal raporlama yapmaya elverişli raporlama setidir. Bu raporlama seti 1991 yılında Bahreyn’de faaliyetlerine başlayan AAOIFI (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu) tarafından yayımlanan setin tercümesi şeklindedir.

AAOIFI, İslami finans kuruluşları için muhasebe standartları yayımlayan bir kurumdur. Böyle bir kurumun ortaya çıkmasında, İslami Finansal Kuruluşlar için muhasebe, finansal raporlama ve denetime duyulan ihtiyaç önemli bir etken olmuştur. Ayrıca UFRS’leri yayımlayan bir kuruluş olan IASB’nin İslami finans kuruluşlarının satış ya da ortaklığa dayalı olarak yürüttüğü fon kullandırma işlemlerini kredili işlem olarak kabul etmesi bu standartların önemini ortaya koymaktadır. Çünkü bu işlem ve benzeri işlemler İslami finansman özelinde bir kredi verme işlemi değildir. Sözgelimi bir murabaha sözleşmesine dayalı olarak gerçekleşen bir faaliyet UFRS’ler bağlamında bir kredi verme ve bunun neticesinde faiz geliri elde etme işlemiyken, FFMS’ler açısından ise bir satış işlemidir ve neticesinde kâr elde edilir. Bu ve benzeri farklılıkların giderilmesi bağlamında ortaya çıkan FFMS’ler, UFRS’lerde bulunan eksiklikleri İslami finans kuruluşları için tamamlayıcı bir muhasebe seti görünümündedirler (Yatbaz, 2020).

Bu bağlamda AAOIFI Finansal Muhasebe Standartları ve UFRS’lerin sukuk ihracına muhasebeleştirme noktasından bakış açılarını kaynak kuruluş açısından kıyaslayabiliriz. Bu bizim her iki muhasebe standardının da farklılığını ortaya koymamıza olanak sağlar.

UFRS'ler bağlamında kaynak kuruluş fon talebinde bulunan taraftır. Eğer bir kaynak kuruluş UFRS'ler bağlamında muhasebeleştirme yapacaksa, sukuk işlemini tamamen bir finansman işlemi olarak kabul etmesi gerekir. Yani işletme açısından bu durum bir borçlanmadır. Kaynak kuruluşun özel amaçlı şirkete bir varlığı devretmesi yoluyla sukuk ihracında da geçerli olmak üzere, devredilen varlık kaynak kuruluşun finansal durum tablosunda izlenmeye devam edilir. Yani finansal tablo dışı bırakılamaz. Ancak duruma AAOIFI standartları açısından baktığımızda kaynak kuruluşun satışını özel amaçlı şirkete yaptığı varlığın ve de bu varlığa ilişkin kira ödemelerinin muhasebeleştirmesini yapması gerekecektir. Dolayısıyla kaynak kuruluş, özel amaçlı şirket tarafından ihraç edilen sukuka ilişkin herhangi bir mali yükümlülük kaydetmemektedir. Vade bitiminde varlığın tekrar kaynak kuruluşu satımında ise şirkete yeni edinilen bir varlık alımı gibi muhasebeleştirilir (Baydoun vd., 2018:148-150).

4.1. TFRS-9 Kapsamında Sukukun Muhasebeleştirilmesi

Sukukun TFRS'ler kapsamında muhasebeleştirilmesine geçmeden önce sukukun bir finansal araç olup olmadığı değerlendirilmelidir. 2016 yılında IASB çalışanları tarafından "Issues in the application of IFRS 9 to Islamic Finance: A paper prepared by the IASB Staff" başlıklı bir rapor sunulmuştur. Bu rapor IASB çalışanları tarafından UFRS'lerin İslami Finansal Kuruluşlar için muhasebe işlemlerine yönelik tartışmalara ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu rapora göre ilgili dönemde incelenen İslami bankalardan bazılarının UFRS-9'un sınıflandırma ve ölçüm hükümlerinin benimsendiğini ve genellikle birçok İslami sözleşmenin itfa edilmiş maliyet ile ölçümünün uygun olduğu sonucuna varılmıştır (IASB Report, 2016). İslami bankaların finans enstrümanlarına yönelik bu tutumunun, İslami bankalar tarafından sukuk sertifikalarının bir finansal araç olarak değerlendirildiği bilgisini bize sunmaktadır (Alamad, 2019:234). Sözgelimi, amacı İslam Hukukun'a uygun (faize dayalı olmayan) bankacılık hizmetlerinin tamamını sunmak olan Bank Aljazira'nın UFRS ile uyumlu 31.12.2022 tarihli konsolide finansal tablo dipnotları incelendiğinde sukuk yatırımlarının itfa edilmiş maliyet ve gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan olarak sınıflandırıldığı ve ölçüldüğü görülmektedir. (Bank Aljazira, Financial Report, 2022) Ayrıca yine Dubai İslam Bankasının 31.12.2022 tarihli konsolide finansal tablo dipnotları incelendiğinde sukuk ihraçlarının yükümlülükler altında "Sukuk İhraçları" hesap grubunda ele aldığı görülmektedir. Sukukun yükümlülük olarak sınıflandırılması, ihracının gerek banka gerekse bağlı ortaklıklar tarafından gerçekleştirilme durumuna göre farklılaşmamaktadır. Ancak sukuk sahipleri tarafından paraya çevrilemeyen ve yönetim kurulunun takdirine bağlı olarak kâr dağıtım hakkı taşıyan daimi sukuk yapısında olan Tier 1 sukuklar (Mudaraba Sukuk), Grup tarafından ihraç edilen özkaynak araçlarının bir bileşeni olarak özkaynaklarda gösterilmiştir. (DIB, Financial Report, 2022) Bu da sukuk sertifikalarının UFRS'ler bağlamında ele alınabileceğini bize göstermektedir. Ancak UFRS-9 Finansal Araçlar standardının sukuk işlemlerine uygulanabilmesi için öncelikle İslami finansal kuruluşlar ve bu kuruluşların finansal raporlama gereklilikleri ile ilgili olarak daha ileri bir analiz gerekir. UFRS-9, İFK'lar tarafından kendi operasyonel modelleri ve gereksinimleri için uygun değerlendirme ve uyarlama yapılmaksızın geleneksel hali ile uygulanmamalıdır. Çünkü sukuk, geleneksel tahvillerden farklı bir finansal araçtır. Bu nedenle herhangi bir UFRS-9 analizi sukukun doğasını, yapısını ve işleyişini dikkate alınmalıdır (Alamad, 2019:233). Çünkü UFRS'ler faiz oranına dayalı piyasa değerini gerektirmektedir. Faiz oranının kullanılması İslam da yasak olduğundan bu durum İslami Finans Kuruluşları için UFRS'lerin kullanımına engel teşkil etmektedir. (Siswanto, 2018:434) Bu nedenle İslami kurulların ihlal edilmesi önlemek için faiz oranından başka faktörlerin dikkate alınması gerekir (Morshed, 2020:327).

Sukuk yatırım sertifikalarının UFRS ile uyumlu finansal rapor sunmak durumunda olan kuruluşlarda uygulanmasına yönelik bir çalışma yapan Morshed (2020), çalışmasında borsada işlem gören firmaların finans yöneticileri ve bağımsız denetçileri ile yapmış olduğu anketlerden ve İslami muhasebe ve UFRS uzmanları ile yarı yapılandırılmış görüşmelerden UFRS'ye göre raporlama yapmak durumunda olan firmaların bazı İslami kuralları dikkate alarak Sukuk için UFRS 9'u uygulayabilecekleri sonucuna varmıştır. Yine Biancone ve Shakhatreh (2016) çalışmalarında örneklemini muhasebecilerin ve akademisyenlerin oluşturduğu çalışmalarında sukuk ihracının UFRS'ler kapsamında ele alınıp alınamayacağı konusunda ankete katılanların % 68'inin cevabı olumlu yönde olmuş yani ihraç işlemlerinin UFRS'lere göre ele alınabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Bu noktadan hareketle sukuk yatırımlarının muhasebeleştirilmesinde bazı İslami kaideler dikkate alınmak suretiyle UFRS-9'un uygulanabileceği sonucu açıkça görülmektedir.

UFRS-9'un çevirisi niteliğinde olan TFRS 9'un amacı, finansal tablo kullanıcılarına işletmenin gelecekteki nakit akışlarının tutarını, zamanlamasını ve belirsizliğini değerlendirmeleri için ihtiyaca uygun ve faydalı bilgiyi sunacak şekilde finansal varlıklara ve finansal yükümlülüklerle ilişkin finansal raporlama ilkelerini belirlemektir. (TFRS 9, Md. 1.1.) TFRS 9'a göre finansal varlıklar, varlıkların yönetimi için işletmenin kullandığı iş modeli ve finansal varlığın sözleşmeye bağlı nakit akışlarının özellikleri dikkate alınarak bilanço tarihinde itfa edilmiş maliyeti üzerinden, gerçeğe uygun değer değişimi diğer kapsamlı gelire yansıtılarak veya gerçeğe uygun değer değişimi kâr/zarara yansıtılarak ölçülen olarak sınıflandırılır. (TFRS 9 Md. 4.1.1) İşletme ticari alacaklar dışındaki bir finansal varlığı veya yükümlülüğü ilk defa finansal tablolara alırken gerçeğe uygun değerinden ölçer. Gerçeğe uygun değer değişimi K/Z'da muhasebeleştirilen olarak sınıflananlar hariç olmak üzere finansal varlık ve yükümlülüklerin ilk ölçümünde, bu varlık ve yükümlülüklerle doğrudan ilgili işlem maliyetleri de gerçeğe uygun değere ilave edilir veya düşülür. (TFRS 9 Md. 5.1.1) İlk defa finansal tablolara alındıktan sonra aşağıdakiler dışında kalan tüm finansal yükümlülükler itfa edilmiş maliyetinden ölçülür. (TFRS 9 Md. 4.2.1)

- a. Gerçeğe uygun değer değişimi kâr veya zarara yansıtılan finansal yükümlülükler. Bu yükümlülükler, türev ürünler de dahil olmak üzere sonraki muhasebeleştirmede gerçeğe uygun değerinden ölçülür.
- b. Finansal varlığın devredilmesi işleminin finansal tablo dışı bırakma şartlarını taşımaması veya devam eden ilişki yaklaşımının uygulanması durumunda ortaya çıkan finansal yükümlülükler. Bu finansal yükümlülüklerin ölçümünde elde edilen bedel dikkate alınır.
- c. Finansal teminat sözleşmeleri.
- d. Piyasa faiz oranının altında bir faiz oranından kredi sağlanmasına yönelik taahhütler.
- e. TFRS 3'ün uygulandığı bir işletme birleşmesinde edinen işletme tarafından finansal tablolara alınan şarta bağlı bedel.

Standart metni incelendiğinde finansal varlıkların itfa edilmiş maliyet veya gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan olarak sınıflandırma ve ölçülmesine yönelik bir şart söz konusu değil ise bu varlıkların gerçeğe uygun değerinden sınıflandırılması ve ölçülmesi ve gerçeğe uygun değer değişikliklerin kâr/zarar da muhasebeleştirilmesi esasına dayanmaktadır.

Genel olarak finansal varlıklar, yukarıda belirtilen şartlara uygun olarak itfa edilmiş maliyet ile ölçülmediği sürece gerçeğe uygun değer üzerinden ölçülmelidir. Finansal araçların değerinin belirlenmesi, varlığın niteliğine bağlıdır (Shafii & Abdul Rahman, 2016:203).

TFRS 9’da finansal yükümlülükler sadece iki kategoriye ayrılmıştır. Bunlar; gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan ve itfa edilmiş maliyet ile ölçülen finansal yükümlülüklerdir. Gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan finansal yükümlülüklerin iki alt kategorisi bulunmaktadır. Bunlar; alım-satım amaçlı elde tutulan finansal yükümlülükler ve başlangıçta gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan olarak sınıflandırılan finansal yükümlülüklerdir (Ramirez, 2015:16).

4.1.1. Kaynak Kuruluş Açısından Sukukun Muhasebeleştirilmesi

Kaynak kuruluş, finansmana ihtiyaç duyan taraftır. Kaynak kuruluş tarafından ihtiyaç duyulan finansman, sukuk türüne bağlı olarak ya şirketin bizzat kendisi tarafından ya da çoğunlukla kaynak kuruluşun kendisinin kurmuş olduğu ÖAŞ tarafından sukukların ihracı neticesinde yatırımcılardan sağlanır. Kaynak kuruluş, ÖAŞ aracılığı ile sukuk ihracında, sukuka dayanak varlıkları ÖAŞ’ye devreder. ÖAŞ bu varlıklara bağlı olarak sukuk ihracını gerçekleştirir ve yatırımcılardan gerekli fonları toplamış olur. Sukuk türüne bağlı olarak, yatırımcılar bu sayede sukukların belirli dönemlerdeki getirisinden ve vade sonunda varlıkların satışından kazanç elde etmektedir.

UFRS’ler açısından bir varlığın ÖAŞ’ye devri, ilgili varlığın finansal tablo dışı bırakılmasını gerektirecek yapıda değildir. Yani UFRS’ler varlığın ÖAŞ’ye satışını kabul etmezler. Bu sebeple sukuk yolu ile finansman sağlamada ÖAŞ’ye varlığın devri söz konusu olsa da bu varlık şirketin finansal tablolarında gösterilmeye devam etmesi gerekir. (Siswantoro, 2018:437; Baydoun ve diğ., 2018:148). Ancak ÖAŞ’ler kaynak kuruluşun bir parçasıdır ve bu nedenle konsolide edilmesi gerekir (Siswantoro, 2018:437). Kısacası, kaynak kuruluş UFRS’lere uygun finansal raporlama yaparken sukuk ihraç işlemini bir finansal yükümlülük olarak kabul etmesi gerekir. UFRS’lerin vurgusu işlemlerin ekonomik özüdür ve bu nedenle ÖAŞ’ye varlığın devredilmesi durumunda ilgili varlığın finansal tablo dışı bırakılması söz konusu değildir. (Baydoun vd., 2018:148)

Örnek¹: KLNC işletmesi 10.000.000 TL finansmana ihtiyaç duymaktadır. Bu finansman ihtiyacını karşılamak üzere ABC özel amaçlı şirketin kuruluşunu gerçekleştirerek değeri 10.000.000 TL olan bir gayrimenkulünü 01.01.2024 tarihinde özel amaçlı şirkete devretmiştir. Özel amaçlı şirket (Varlık Kiralama Şirketi-VKŞ) 01.01.2024 tarihinde gayrimenkule dayalı olarak sukuk ihracını her bir sukukun nominal değeri 1.000 TL olacak şekilde gerçekleştirmiştir. Sukukun vadesi 5 yıldır ve vade sonunda KLNC işletmesi ilgili varlığı 15.000.000 TL üzerinden geri almayı taahhüt etmiştir. Özel amaçlı şirket, ilgili gayrimenkülü yıllık 100.000 TL üzerinden KLNC işletmesine kiraya vermiştir. Kira bedeli ödemeleri yılsonunda yapılacaktır.²

1 Örnek uygulama Baydoun vd., (2018) yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Yıllık Basit Faiz Oranı % 1’dir. Fakat muhasebe standartları açısından faiz gelirinin veya giderinin etkin faiz oranı dikkate alınarak hesaplanması gerekir. Örneğimizde etkin faiz oranı % 9,2989’dur. Bu değer excelden aiçverimoranı formülü yardımı ile otomatik olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: İtfa Edilmiş Maliyet Değeri (İEMD) Hesaplaması

	Anapara	Kâr	Nakit Akışları	İEMD
31.12.2024	10.000.000	929.890,96	100.000	10.829.890,96
31.12.2025	10.829.890,96	1.007.061,77	100.000	11.736.952,73
31.12.2026	11.736.952,73	1.091.408,62	100.000	12.728.361,36
31.12.2027	12.728.361,36	1.183.598,82	100.000	13.811.960,17
31.12.2028	13.811.960,17	1.288.039,70	15.100.000	-
İç Verim Oranı	9,2989%			

Sukuk İhraç Kaydı

01/01/2024			
BANKALAR HS.		10.000.000	
FİNANSAL YÜKÜMLÜLÜKLER HS.			10.000.000
Sukuk İhraçları			

Dönemsonu Muhasebe Kaydı

31/12/2024			
FİNANSMAN GİDERİ		929.890,96	
BANKALAR HS.			100.000,00
FİNANSAL YÜKÜMLÜLÜKLER HS.			829.890,96
Finansman Gideri			

Yukarıdaki 31.12.2024 tarihli yevmiye kaydı ilgili tüm dönem sonlarında İEMD'ye göre yeniden yapılması gerekecektir. Çalışmanın uzamaması açısından bu muhasebe kayıtları tekrar edilmemiştir. 31.12.2028 tarihine gelindiğinde ise varlığın son dönem kira değeri ödendikten sonra şirketin taahhüt ettiği bedel olan 15.000.000 TL üzerinden geri satın alınması gerekecektir. İlgili muhasebe kayıtları aşağıda gösterilmiştir.

31/12/2028		
FİNANSMAN GİDERİ	1.288.039,70	
BANKALAR HS.		100.000,00
FİNANSAL YÜKÜMLÜLÜKLER HS.		1.188.039,70
Finansman Gideri		
31/12/2028		
FİNANSAL YÜKÜMLÜLÜKLER HS.	15.000.000	
BANKALAR HS.		15.000.000
Sukuk Bedellerinin Geri Ödenmesi		

4.1.2. Özel Amaçlı Şirket Açısından Sukukun Muhasebeleştirilmesi

ÖAŞ aracılığı ile sukukun ihraç edilmesi durumunda ÖAŞ sadece bir vekil (güvenilir taraf, yediemin) konumundadır. Binanın yasal mülkiyeti ÖAŞ'ye ait olurken, kaynak kuruluşun intifa hakkı elinde kalır. Bu durum dikkate alındığında varlığın satılmasından kaynaklanacak nakit akışları ÖAŞ'nin finansal tablolarında gösterilmemektedir. ÖAŞ sadece vekalet ücretinden ve kendi giderlerinden sorumludur. Temel olarak bina ÖAŞ'ye ait olmasına rağmen bina sukuk yatırımcıları için güvence olarak tutulmaktadır. Bu yüzden varlık, ÖAŞ'nin finansal tablolarında ne varlık olarak yer alır ne de sukuk borç olarak kaydedilir. (Baydoun vd., 2018:148)

4.1.3. Yatırımcılar Açısından Sukukun Muhasebeleştirilmesi

Sukukun dünyada ve Türkiye'de gelişimini açıkladığımız bölümde de belirtildiği üzere son zamanlarda sukuklara yönelik yoğun bir ilgi söz konusudur. Sukuk yatırımcılarının bir işletme olması durumunda, yapılan yatırımlarının muhasebeleştirilmesi gerekir. Herhangi bir işletme sukuk satın aldığı zaman bir finansal varlık edinmiş olacaktır. TFRS 9 uyarınca yapılacak olan muhasebe işlemlerinde finansal varlıkların değerlendirilmesinde yönetimin iş modeli ve nakit akışlarının niteliği göz önünde bulundurularak itfa edilmiş maliyet, GUD farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan veya GUD farkı kâr/zarara yansıtılan olarak sınıflandırılması gerekecektir.

a. İtfa Edilmiş Maliyeti İle Ölçüm

Yukarıda finansal varlıkların TFRS-9 kapsamında muhasebeleştirilmesi üzerine yapılan açıklamalardan da görüleceği üzere finansal varlıklarının ilk kez kayda alınmaları esnasında gerçeğe uygun değerlerinin dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda tüm finansal varlıklar ilk kez muhasebeleştirilmeleri esnasında gerçeğe uygun değerlerine uygun olarak muhasebeleştirileceklerdir. Finansal

varlığın edinimi sırasında katlanılan işlem maliyetleri ise finansal varlığın sınıflandırılmasına göre itfa edilmiş maliyet ve gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlıklardaki işlem maliyeti aktifleştirilecek ancak gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan olarak sınıflandırılan finansal varlıklardaki işlem maliyetleri ise kâr/zararda giderleştirilecektir.

İtfa edilmiş maliyet ile ölçülen finansal varlıklar ilk kez kayda alınacakları zaman gerçeğe uygun değerden muhasebeleştirilip raporlama tarihinde itfa edilmiş maliyet ile ölçülmesi gerekir. Finansal varlıktan sağlanacak olan kâr payı/faiz geliri gibi ilgili döneme ait gelirler kâr/zararda muhasebeleştirilmesi gerekir.

Örnek: XYZ işletmesi ABC özel amaçlı şirketin ihraç etmiş olduğu sukuklardan satın almak istemektedir. 01.01.2024 tarihinde adet fiyatı 1.000 TL olan 500 adet sukuku, nakit akışlarının elde edilmesi amacıyla banka aracılığı ile satın almıştır. İhraç kuruluş tarafından menkul kıymetler 1.500 TL bedelden vade bitiminde geri satın alınacaktır. Sukukun vadesi 5 yıldır. Sukuk yolu ile elde edilen kira getirisi yıllık 5.000 TL'dir.

Tablo 2: İtfa Edilmiş Maliyet Değeri (İEMD) Hesaplaması

	Anapara	Kâr	Nakit Akışları	İEMD
31.12.2024	500.000,00	46.494,55	5.000	541.494,55
31.12.2025	541.494,55	50.353,09	5.000	586.847,64
31.12.2026	586.847,64	54.570,43	5.000	636.418,07
31.12.2027	636.418,07	59.179,94	5.000	690.598,01
31.12.2028	690.598,01	64.401,98	755.000	-
İç Verim Oranı	9,2989%			

Sukuk Yatırımının Yapıldığı Zamandaki Muhasebe Kaydı

01/01/2024			
İTFA EDİLMİŞ MALİYET İLE ÖLÇÜLEN FİN. YATIRIMLAR HS.		500.000,00	
BANKALAR HS			500.000,00

Dönemsonu Muhasebe Kaydı

31/12/2024			
BANKALAR HS.		5.000,00	
İTFA EDİLMİŞ MALİYET İLE ÖLÇÜLEN FİN. YATIRIMLAR HS.		41.494,55	
DİĞER FAALİYETLERDEN ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR HS			46.494,55

XYZ işletmesi elinde tutmuş olduğu sukukun vadesi dolana kadar yukarıdaki muhasebe kaydını raporlama tarihinde itfa edilmiş maliyet değerini dikkate alarak muhasebeleştirmeye devam edecektir.

b. Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Olarak Ölçüm

İşletmelerin iş modeli olarak gerek finansal varlıktan sağlanacak nakit akışların elde edilmesi gerekse ilgili finansal varlığı satması amacıyla elde tutması durumunda finansal varlığı gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan olarak sınıflandırması gerekir. İlgili varlık ilk kez muhasebeleştirildiğinde gerçeğe uygun değerinden kaydedilecek ve raporlama tarihinde ise gerçeğe uygun değerinde meydana gelen değişimleri izleyerek bilançoda diğer kapsamlı gelire yansıtacaktır. İlgili finansal varlıktan elde edilecek olan kâr payı ve faiz gelirleri itfa edilmiş maliyet üzerinden hesaplanarak kâr/zararda muhasebeleştirilecektir (Teraman, 2019).

Örnek: XYZ işletmesi ABC özel amaçlı şirketin ihraç etmiş olduğu sukuklardan satın almak istemektedir. 01.01.2024 tarihinde adet fiyatı 1.000 TL olan 500 adet sukuku, nakit akışlarının elde edilmesi ve satılması amacıyla banka aracılığı ile satın almıştır. Sukukun vadesi 5 yıldır. Sukuk yolu ile elde edilen kira getirisi yıllık 5.000 TL'dir.

Sukuk Yatırımının Yapıldığı Zamandaki Muhasebe Kaydı

01/01/2024			
GERÇEĞE UYGUN DEĞER FARKI DİĞER KAPSAMLI GELİRE YANSITILAN FİN. YATIRIMLAR HS.		500.000,00	
BANKALAR HS			500.000,00

XYZ işletmesinin 01.01.2024 tarihinde satın almış olduğu sukuk sertifikalarının 31.12.2024 tarihindeki değerinin 1.050 TL olduğu varsayıldığında raporlama tarihinde yapması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

31/12/2024		
GERÇEĞE UYGUN DEĞER FARKI DİĞER	25.000,00	
KAPSAMLI GELİRE YANSITILAN FİN. YATIRIMLAR HS.		
GUD FARKI DİĞER KAPSAMLI GELİRE YANSITILAN OLARAK SINIFLANDIRI- LAN FİNANSAL YATIRIMLARDAN KA- ZANÇLAR (KAYIPLAR) HS.		25.000,00

İşletme ilgili sukuk sertifikasını elinde bulundurmaya devam ettiği için dönem sonunda elde edeceği kira getirisini de ilgili raporlama tarihinde aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmesi gerekir.

31/12/2024		
BANKALAR HS.	5.000,00	
DİĞER FAALİYETLERDEN ÇEŞİTLİ GE- LİR VE KAZANÇLAR HS		5.000,00

c. Gerçeğe Uygun Değer Farkı Kâr/Zarara Yansıtılan Olarak Ölçüm

Bir işletmenin yatırım yaptığı finansal varlığı itfa edilmiş maliyet veya gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan olarak sınıflandırmadığı zaman ilgili varlık gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan olarak sınıflandırılması gerekir. Burada işletmelerin ilgili finansal varlık üzerinden alım-satım yapmayı amaçlamaları söz konusudur. İşletmenin ilgili finansal varlığı dönem sonunda gerçeğe uygun değerinden ölçerek GUD farkını kâr/zararda muhasebeleştirilmesi gerekir. Ayrıca ilgili finansal varlıktan sağlanan kâr payı veya faiz gelirleri ise yine gelir tablosunda kâr/zarar olarak muhasebeleştirilecektir.

Örnek: XYZ işletmesi ABC özel amaçlı şirketin ihraç etmiş olduğu sukuklardan satın almak istemektedir. 01.01.2024 tarihinde adet fiyatı 1.000 TL olan 500 adet sukuku, alım-satım amacıyla banka aracılığı ile satın almıştır. Sukukun vadesi 5 yıldır. Sukuk yolu ile elde edilen kira getirisi yıllık 5.000 TL'dir.

Sukuk Yatırımının Yapıldığı Zamandaki Muhasebe Kaydı

01/01/2024		
GERÇEĞE UYGUN DEĞER FARKI KAR/ZARARA YANSITILAN FİN. YATIRIMLAR HS.	500.000,00	
BANKALAR HS		500.000,00

XYZ işletmesinin 01.01.2024 tarihinde satın almış olduğu sukuk sertifikalarının 31.12.2024 tarihindeki değerinin 950 TL olduğu varsayıldığında raporlama tarihinde yapması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır.

31/12/2024			
NAKİT VE NAKİT BENZERİ VARLIKLAR İLE MENKUL KIYMET YATIRIMLARINA İLİŞKİN DEĞER AZALIŞ ZARARLARI HS.		25.000,00	
GERÇEĞE UYGUN DEĞER FARKI KAR/ZARARA YANSITILAN FİN. YATIRIMLAR HS.			25.000,00

İşletme ilgili sukuk sertifikasını elinde bulundurmaya devam ettiği için dönem sonunda elde edeceği kira getirisini de ilgili raporlama tarihinde aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmesi gerekir.

31/12/2024			
BANKALAR HS.		5.000,00	
DİĞER FAALİYETLERDEN ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR HS			5.000,00

5. SONUÇ

Sukuk genellikle geleneksel borç bazlı tahvillere bir alternatif olarak anılır. Sukuk ile geleneksel tahviller arasında benzerlik olmasına rağmen Sukukun bir varlığa, projeye veya herhangi bir ekonomik faaliyete dayalı olmasına karşılık tahvillerin borca dayalı olması bakımından birbirlerinden farklılaşır (Ansari, 2018: 178). Esasında bakıldığı zaman tahvil ile sukukun ayrıldığı en önemli noktalardan birisi tahvilin faiz getirisi sağlamasına karşılık sukukun bir varlığa, projeye veya herhangi bir ekonomik faaliyete bağlı olarak kira getirisi sağlamasıdır. Bu da dini hassasiyetleri yüksek olan kesim açısından yatırımlarını değerlendirme noktasında önemli olmaktadır. Ayrıca genel olarak tüm İslami finansal araçlara ve özellikle sukuka hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayanların ilgi gösterdikleri görülmekte ve bu da İslami finansal araçlara olan rağbetin giderek arttığını göstermektedir.

Çalışmada da belirtildiği üzere sukuk sektörünün hızlı büyümesi ve birçok şirketin sukuk kullanma isteği, Sukuk ihracında muhasebe konusunun incelenmesinin ardındaki motivasyonu sağlamıştır. (Biancone ve Shakhathreh, 2016: 105) Bu nedenle ele alınan bu çalışma öncelikli olarak sukukun tanıtılmasını amaçlamasıyla beraber sukukun tarafları açısından TFRS-9 Finansal Araçlar standardına göre nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Sukukta kaynak kuruluş, özel amaçlı şirket ve yatırımcılar olmak üzere üç taraf söz konusudur. Sukuk ihracının tüm bu tarafları ilgilendiren boyutları

ile muhasebeleştirilmesinin ayrı olarak ele alınması gereklidir. Bu sebeple bu çalışmada İcara Sukuk ihracı yolu ile ihtiyaç duyduğu fonu temin etmeye çalışan bir kaynak kuruluşun, ihtiyaç duyulan fonu yatırımcılardan sağlamak üzere kurulan bir özel amaçlı şirketin ve elindeki parasını yatırıma dönüştürmek suretiyle kazanç elde etmek isteyen işletme düzeyindeki sukuk yatırımcılarının yapması gereken muhasebe kayıtları gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aker, Y., & Karavardar, A. (2018, November 3-4) Kira Sertifikası ve Türkiye'deki Kobi'ler İçin Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi. *International Congress of Islamic Economy, Finance And Ethics* (p. 50).
- Akpınar, A., & Çetintaş, M. E. (2021). Sukuk Yatırım Sertifikalarının FFMS 33 ve FFMS 34 Kapsamında Muhasebeleştirilmesi. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(1), 72-99.
- Alamad, S. (2019). Technical Analysis of IFRS 9 Application to Sukuk. In: *Financial and Accounting Principles in Islamic Finance*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16299-3_10
- Ansari, O. M. (2018). IFRS and the Shari'ah Based Reporting A Conceptual Study. www.aaofi.com
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2019). Tarımda kira sertifikalarının (sukuk) kullanımı, muhasebeleştirilmesi ve hukuki boyutu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (83), 1-24.
- Ayub, M. (2017). İslami finansı anlamak. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Bank Aljazeera Financial Report, 2022, https://www.bankaljazeera.com/Portals/0/OpenContent/Files/604/BAJ_FS_2022_-_English.pdf
- Baydoun, N., Sulaiman, M., Willett, R. J., & Ibrahim, S. (2018). *Principles of Islamic Accounting*. John Wiley & Sons.
- Biancone, P. P., & Shakhathreh, M. Z. (2016). Accounting Issues in Sukuk Issuance. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(3), 95-108.
- Büyükkakın, F., & Önyılmaz, O. (2012). Faizsiz Finansman Bonusu Sukuk ve Türkiye Uygulamaları. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 1-16.
- Çebi, A., & Ünkaya, G. (2018). Finansman modeli olarak murabaha sukuk: Türkiye'deki uygulaması ve muhasebeleştirilmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10 (4), 9-23.
- Dubai Islamic Bank Financial Report 2022, https://www.dib.ae/docs/default-source/financial-reports/dib_fs_e_25_01_2023.pdf?sfvrsn=2811d886_4
- Durmuş, A. (2010). Modern bir finansal araç olarak sukûk ve fikhî açıdan tahlîli. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 141-156.
- FFMS 3, Mudârebe Finansmanı, <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/FFMS/FFMS%203%20-%20Mudârebe%20Finansmanı.pdf>
- Güçlü, F. (2019). AAOIFI Faizsiz Finans Standartları ve Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatında Sukuk Düzenlemeleri, *Business and Organization Research (International Conference)*, 4-6 Eylül 2019.
- IASB Report (2016). Outreach on Shariah-Compliant Instruments and Transactions, Issues in the application of IFRS 9 to Islamic Finance: A paper prepared by the IASB Staff, <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/groups/islamic-finance-consultative-group/issues-in-the-application-of-ifrs-9-to-islamic-finance.pdf>
- International Islamic Financial Market-IIFM, (2023). Sukuk Report: A Comprehensive Study of The Global Sukuk Market. <https://www.iifm.net/frontend/general-documents/f0a12d4a6880f8e3bc23a23a03baa8e61693983390.pdf>
- İçelloğlu, C. Ş. (2019). Bir Sermaye Piyasası Aracı Olarak Sukuk: S&P Sukuk Endeksi Ve Geleneksel Tahvil Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 43-62.
- Kılıncı, Y. (2021). Murabaha İşlemlerinin Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesinin TMS/IFRS'ler Açısından Karşılaştırmalı İncelemesi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(3), 1213-1229.
- Kısacık, H. (2021). Katılım Finans Ürünleri Ve Muhasebe Süreçleri. İstanbul. TKBB Yayınları, Yayın, (18).

Lahsasna, A., Hassan, K. M., & Ahmad, R. (2018). Forward lease Sukuk in Islamic capital markets. Structure and Governing Rules. Palgrave Macmillan.

Morshed, A. (2020). Applying IFRS9 with Sukuk by IFRS's Compliant Firms. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 6(3), 318-335. <https://doi.org/10.25272/ijisef.806932>

Orhan, B. (2018). Sukukun Yapısı ve İşleyişinin Analizi. Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (2), 1-20.

Özeroğlu, A. İ. (2014). Sukuk ve Türkiye'de sukukun uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi. Tarih Okulu Dergisi, 7(19), 751-772.

Ramirez, J. (2015). Accounting for derivatives: advanced hedging under IFRS 9 (Second Edition). John Wiley & Sons.

Schoon, N. (2016). Modern Islamic Banking: Products and Processes in Practice. John Wiley & Sons.

Sevinç, E. (2013). Sukuklardan Oluşan Eşit Ağırlıklandırılmış Portföy ile Türkiye'de İhraç Edilmiş Eurobondlardan Oluşan Eşit Ağırlıklandırılmış Portföyün Riske Maruz Değerinin Karşılaştırması. Bankacılar Dergisi, 86, 78-100.

Shafii, Z., & Abdul Rahman, A. R. (2016). Issues on the application of IFRS9 and fair value measurement for Islamic financial instruments. Journal of Islamic Accounting and Business Research, 7(3), 202-214.

Siswanto, D. (2018). Sharia accounting standard for Sukuk (Islamic Bond) accounting in Indonesia. Journal of Islamic Accounting and Business Research, 9 (3), 434-447.

Söyler, İ. (2016). Hkuki ve Mali Boyutlarıyla Sukuk (Kira Sertifikaları). Ankara: Gazi Kitabevi.

Sümer, G., & Onan, F. (2015). Dünyada Faizsiz Bankacılığın Doğuşu, Türkiye'deki Katılım Bankacılığının Gelişme Süreci ve Konvansiyonel Bankacılıktan Farkları. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(3), 296-308.

Teraman, Ö. (2019). TFRS 9: Finansal Araçlar-Kayda Alma/İlk Muhasebeleştirme- Sınıflandırma - Ölçüm - Sunum vd., <https://www.tnbakademi.com/post/tfrs-9-fi-nansal-araçlar-kayda-alma-i-lk-muhasebeleştirme-sınıflandırma-ölçüm-sunum>.

TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı

Ulaş, M. F., & Bayram, K. (2021). İcare Sukuk Sertifikalarının Örnek Olay Üzerinden Değerlendirilmesi: Nakheel Sukuk Örnek Olayı. İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi (İEFD), 7(2), 229-254. <https://doi.org/10.54863/jief.916579>

Yardımcıoğlu, M., Ayırçay, Y., & Çoşkun, S. (2014). İslami finans çerçevesinde menkul kıymetleştirilmiş varlık; Sukuk dünya ve Türkiye piyasası incelemesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), 157-174.

Yatbaz, A. (2020). Faizsiz Finans Muhasebe Standartları: Alternatif mi Tamamlayıcı mı?. <https://islamiktisadi.net/2020/03/02/faizsiz-finans-muhasebe-standartlari-alternatif-mi-tamamlayici-mi/>

Yılmaz, E. (2014). Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (61), 81-100.

Yılmaz, E., & Gökgez, A. (2015). Sukuk ve Muhasebesi (Kira Sertifikalarına İlişkin Teori-Mevzuat-Uygulama). Ankara: Savaş Yayınevi.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BİLGİLERİNİN RAPORLANMASINDA KULLANILAN RAPORLAMA ÇERÇEVELERİNE TOPLU BAKIŞ VE TEK RAPORLAMA ÇERÇEVESİNE DUYULAN İHTİYAÇ - GÜNCEL GELİŞMELER

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 07.03.2024

Kabul Tarihi : 22.04.2024

Türü : İnceleme Makalesi

DOI Numarası : 10.55322/mdbakis.1448567

Doç. Dr. Mustafa Uğur AKDOĞAN*

Bibliyografik Bilgiler

Akdoğan, M., U. (2024). “Sürdürülebilirlik Bilgilerinin Raporlanmasında Kullanılan Raporlama Çerçevesine Toplu Bakış ve Tek Raporlama Çerçevesine Duyulan İhtiyaç - Güncel Gelişmeler” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 217-238) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1448567>

ÖZ

Bu makalede amaç, sürdürülebilirlikle ilgili bilgilerin (finansal olmayan bilgilerin) raporlanmasında kullanılan raporlama çerçevelerini araştırarak içerikleriyle birlikte karşılaştırmalı olarak incelemektir. “Finansal olmayan bilgiler” olarak kullanılan terim günümüzde sürdürülebilirlik raporlaması yapan birçok otorite, kuruluş ve uygulayıcılar tarafından “sürdürülebilirlik bilgileri- (sustainability information)” olarak kullanılması tercih edilmektedir. Günümüzde iklim değişikliği, küresel ısınma, doğal kaynakların azalması, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşma arzusu, kuruluşların çevresel, sosyal ve yönetim performanslarına ilişkin nitel ve nicel bilgilerini, yönetim yaklaşımlarını, stratejisini, risklerini ve fırsatlarını, ölçütlerini ve hedeflerini açıklamalarını gerekli kılmaktadır. Kurumun, finansal performansı ile çevresel, sosyal ve yönetsel faktörleri arasında bağlantı kurularak hem geçmiş hem de ileriye dönük beyanları, kısa, orta ve uzun vadede yarattığı değerleri raporlaması önem taşımaktadır. Bu amaçla sürdürülebilirlik bilgilerinin raporlanmasında farklı raporlama çerçeveleri bulunmaktadır. İşletmeler bu çerçeveleri kullanarak gerekli beyanlarını yapmaktadırlar. Ancak raporlama çerçevelerinin farklılığı ve uygulamasının zorunlu olmaması farklı boyutlarda ve içeriklerde raporların ortaya çıkmasına neden olmakta bu da hem küresel açıdan hem de ülke bazında karşılaştırılabilirliği önlemektedir. Bu amaçla son dönemlerde sürdürülebilirlik

* ORCID ID: 0000-0003-0837-7665

raporlamasında daha şeffaf ve karşılaştırılabilir bilgiler üretmek ve farklılıkları ortadan kaldırmak amacıyla birçok çalışmalar yapılmış ve Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartlarını yayımlamak üzere Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartlar Kurulu (ISSB) kurulmuş ve IFRS-S1, IFRS-S2 standartları yayımlanmıştır. Türkiye’de de bu gelişmeler paralelinde KGK tarafından TFRS-S1 ve TFRS-S2 standartları yayımlanmıştır. 2024 yılından itibaren kademeli olarak sürdürülebilirlik raporlaması zorunlu olarak uygulanacaktır. Bu makalede ayrıca sürdürülebilirlik raporlamasındaki uluslararası ve ülkemizde son gelişmeler incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik bilgilerin raporlama çerçeveleri, Sürdürülebilirlik Raporu, IIRC, GRI, IFRS-S1, IFRS-S2, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Jel Sınıflandırılması: M41, Q56

OVERVIEW OF REPORTING FRAMEWORKS USED IN REPORTING SUSTAINABILITY INFORMATION AND THE NEED FOR A SINGLE REPORTING FRAMEWORK, LATEST DEVELOPMENTS

ABSTRACT

The aim of this article is to investigate the reporting frameworks used in reporting sustainability information (non-financial information) and examine them comparatively together with their contents. Many organisations, initiatives and practitioners in the field of sustainability reporting preferable to use the term ‘sustainability information’ in place of ‘non- financial information’. Today, climate change, global warming, decrease in natural resources, and the desire to achieve the United Nations Sustainable Development Goals require organizations to disclose qualitative and quantitative information, management approaches, strategy, risks and opportunities, criteria and targets regarding their environmental, social and governance performances. It is important for the institution to report both past and forward-looking statements and the values it creates in the short, medium and long term by establishing a connection between its financial performance and environmental, social and managerial factors. For this purpose, there are different reporting frameworks for reporting sustainability information. Businesses make the necessary declarations using these frameworks. However, the differences in reporting frameworks and the fact that their implementation is not mandatory lead to the emergence of reports in different sizes and contents, which prevents comparability both globally and on a country basis. For this purpose, many studies have been carried out recently in order to produce more transparent and comparable information in sustainability reporting and to eliminate differences, and the International Sustainability Standards Board (ISSB) was established to publish International Sustainability Standards and IFRS-S1, IFRS-S2 standards were published. In parallel with these developments in Turkey, TFRS-S1 and TFRS-S2 standards were published by the KGK. Starting from 2024, sustainability reporting will gradually become mandatory. In this article, the latest developments in sustainability reporting internationally and in our country are examined and evaluated.

Keywords: Sustainability information reporting frameworks, Sustainability Report, IIRC, GRI, IFRS-S1, IFRS-S2, Sustainable Development Goals

Jel Classification: M41, Q56

1. GİRİŞ

G enel olarak finansal raporlamanın amacı, “işletmeye kaynak sağlayan yatırımcılar ile potansiyel yatırımcılara, kredi verenler ve diğer borç veren taraflara alacağı kararlarda faydalı olabilecek bilgiler vermek üzere, raporlama yapan işletmenin finansal durumu, performansı ve nakit akışları hakkında bilgiler sunmak ve yönetimin bu konuda ne derece etkin çalıştığını ortaya koyabilmektir.” (Finansal Raporlamaya ilişkin genel çerçeve ,mad. 1.2) Ancak günümüzde paydaş beklentilerindeki artış daha fazla şeffaflık ve hesap verilebilirlik ihtiyacını öne çıkartmıştır. Kuruluşların mal ve hizmet üreterek satması, finansal başarının ölçümünde tek gösterge olmayıp, aynı zamanda çevreye ve insana duyarlı iyi birer kurumsal vatandaş olmalarını ve kurumsal yönetim uygulamalarını ilke edinmelerini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda, finansal raporlamanın yanı sıra, sürdürülebilirlik bilgilerinin (finansal olmayan bilgilerin) de raporlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşanan iklim değişikliği, küresel ısınma, suda ve karadaki yaşamın risk altına girmesi, ormanların, tarım alanlarının azalması, sorumlu üretim ve tüketime ve erişilebilir ve temiz enerji duyulan ihtiyaç gibi hususlar işletmelerin performanslarını değerlendirmede finansal tablolarında açıkladıkları bilgilere ilave olarak üzerinde yaşadığımız gezegenle ilgili olarak sürdürülebilirlik açıklamalarının da önem ve ihtiyacını artırmıştır

Daha fazla şeffaflık ve hesap verilebilirlik ihtiyacının öne çıkması sürdürülebilirlikle ilgili performans sonuçlarına olan ilgiyi artırmıştır. İşletmelerin mevcut ve gelecekteki değer yaratma sürecini bütüncül bir şekilde paydaşlara aktarılması ihtiyacı doğmuştur Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı gereği, günümüzde kuruluşların uzun vadeli değer yaratmak amacıyla kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte sosyal, çevresel ve yönetişimsel faktörlerin kurum faaliyetlerine ve karar süreçlerine uygulanması ve risklerin yönetilmesini gerekli kılmaktadır..

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak 30 yıldan beridir çeşitli dünya zirveleri, araştırmalar ve eylem planları yapılmaktadır. 2015 yılında, Birleşmiş Milletler tarafından Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) adıyla, 2030 yılına kadar hayata geçirilmesi planlanan 17 amaç oluşturulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma amaçları ve alt hedefleri Eylül 2015’te Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde “Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi” belgesinde kabul edilmiş ve 1 Ocak 2016 tarihinde uygulanmaya başlamıştır. 2030 yılına kadar bu amaçların gerçekleştirilmesi hususunda karar alınmıştır. Bu amaçlar ve alt hedefler “kimseyi geride bırakmamak - no one left behind” sloganı ile herkes için evrensel olarak erişilecek olan 17 amaç altında 169 hedef içermektedir.

Bu amaçlar, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu Birleşmiş Milletler (BM) üyesi 193 ülke tarafından kabul edilmiştir. 2030 yılına kadar ulaşılması amaçlanan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) bünyesinde 169 hedefi ve 232 göstergelyi kapsamaktadır. Bu amaçlar; iklim değişikliği, yoksulluk, eşitsizlik, çevre kirliliğiyle ve çağımızın diğer sorunlarıyla mücadele konusunda tüm ülkelerin ortak hareket etmesini sağlamak amacıyla belirlenmiştir.

Söz konusu amaçlar, kuruluşlar açısından da, işletme yönetimlerinin çeşitli sektörlerdeki hızlı değişimin oluşturduğu riskleri ve fırsatları anlamasını ve bunlara daha iyi karşılık vermesine imkan verecektir. .Bu amaçlarla gelecek nesiller için daha güzel ve yaşanabilir bir dünya sunmak amaçlanmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından uygulanması istenen on yedi kalkınma amaçları Tablo 1 de görüldüğü gibidir:

Tablo 1. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)

Amaç 1. Yoksulluğa Son	Amaç 7. Erişebilir ve Temiz Enerji	Amaç 13. İklim Eylemi
Amaç 2. Açlığa Son	Amaç 8. İnsana Yaraşır İş ve Ekonomik Büyüme	Amaç 14. Sudaki Yaşam
Amaç 3. Sağlıklı Bireyler	Amaç 9. Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	Amaç 15. Karasal Yaşam
Amaç 4. Nitelikli Eğitim	Amaç 10. Eşitsizliklerin Azaltılması	Amaç 16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar
Amaç 5. Cinsiyet Eşitliği	Amaç 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	Amaç 17. Amaçlar için Ortaklıklar
Amaç 6. Temiz su ve sıhhi koşullar	Amaç 12. Sorumlu Üretim ve Tüketim	

İşte 2030'a kadar BM SKA'larını hayata geçirme hedefi, "sürdürülebilir değer"e yatırım yapan yeni yatırımcı profili, işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (ÇSY) performansının değer yaratma anlamında büyük önem kazanması sürdürülebilirlik bilgilerinin raporlanmasını gerekli kılmıştır. Diğer taraftan işletmeye kaynak sağlama anlamında borç verenler, "sürdürülebilir finans" yaklaşımını benimseyerek, yatırımcılarını yönlendirecekleri projeleri değerlendirirken veya kredilendirirken sosyal ve çevresel kriterleri de göz önünde bulundurmaları gerekmekte ve sürdürülebilirlik bilgilerini sunan sürdürülebilirlik raporlarından yararlanmaktadır. Bu raporların; aynı sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelerle kıyaslama olanağını vermesi, finansal raporlamanın uzun vadede değer yaratmak için, pay senedi sahiplerinin yanı sıra diğer paydaş taleplerinin de bilgi ihtiyaçlarının karşılanmasında faydalı olmaktadır.

Bu amaçla sürdürülebilirlikle ilgili bilgilerin raporlanmasında çeşitli raporlar düzenlenmektedir. Bu raporlarda sunulan bilgilere ilişkin raporlama çerçeveleri bu çalışmada açıklanacaktır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BİLGİLERİNİN RAPORLAMA ÇERÇEVELERİ.

Sürdürülebilirlik bilgilerinin raporlanmasında aşağıda sıralanan raporların öne çıktığı söylenebilir. Bunlar:

- Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu
- Sürdürülebilirlik Raporu
- Entegre Rapor
- Karbon Saydamlık Projesi Kapsamında İklim Değişikliği Raporlaması – CDP

- Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi uyarınca hazırlanan İlerleme Bildirimi Raporlaması – COP
- Yönetici Değerlendirmeleri Raporu

Bu raporların hazırlanmasında uygulanan raporlama çerçeveleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Sürdürülebilirlik Bilgilerine İlişkin Raporlama Çerçeveleri ve Raporlanacak Bilgiler

Rapor İsimleri ve Raporlama Çerçeveleri	Raporlanacak Bilgiler
Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu (SPK Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi 2021)	İçeriği SPK tarafından hazırlanan ve borsa da işlem gören halka açık şirketlerinin faaliyet raporlarında ayrı bir bölüm olarak sunulan rapordur. <ul style="list-style-type: none"> • Pay sahipleri • Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık • Menfaat sahipleri • Yönetim kurulu ile ilgili olarak 27 ana başlıktan oluşan bir rapordur
Sürdürülebilirlik Raporu Global Reporting Initiative (GRI) tarafından sunulan Sürdürülebilirlik Raporlama İlkeleri (GRI ilkeleri)	Ekonomik, çevresel ve sosyal performansa ilişkin nitel ve nicel açıklamalar ve yönetim yaklaşımları GRI 101 Raporlama ilkeleri GRI 102 Genel açıklamalar GRI 103 Yönetim yaklaşımları GRI 200 Ekonomik Bilgiler GRI 300 Çevreyle ilgili Bilgiler GRI 400 Sosyal Bilgiler
Sürdürülebilirlik Raporu Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulunun yayımladığı Sürdürülebilirlik Standartları(ISSB)- IFRS-S1 ve IFRS-S2	IFRS-S1 (TFRS-S1) Sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgilerin açıklanmasına ilişkin genel hükümler ve işletmenin gelecekteki finansal yeterliliğini makul ölçüde etkileyecek risklerin ve fırsatların açıklanması (Temel İçerik: Yönetişim, strateji, Risk yönetimi, Metrikler ve Hedefler) IFRS-S2 (TFRS-S2) İklimle ilgili Açıklamalar İşletmenin iklimle ilgili maruz kaldığı fiziksel ve geçiş riskleri, İklimle ilgili sahip olduğu fırsatlar (Temel İçerik: Yönetişim, strateji, Risk yönetimi, Metrikler ve Hedefler)

BM Küresel İlkeler Sözleşmesi İlerleme Bildirimi Raporu (UN Global Compact- COP) ilkeleri	10 ilke -İnsan hakları (1,2 ilke) -Çalışma Standartları(3,4,5,6 İlke -Çevre(7,8,9 ilkeler) - Yolsuzlukla Mücadele(10. İlke) İlerleme Raporu, işletmenin bu ilkelere yönelik çalışmalarını açıklar ve şirketin bu yönde sağladığı ilerlemeler hakkında paydaşlarına yıllık olarak bilgi verir.
Karbon Saydamlık Projesi Raporu (CDP Raporu) Karbon Saydamlık Projesi Raporlama İlkeleri kullanılır.	CDP raporunda; iklim değişikliği, su kullanımı, ormanlara verilen zarar, tedarik zincirlerinin çevresel risklerine ilişkin işletmelerin uyguladıkları stratejiler raporlanır. Şirketlerin uyguladığı karbondioksit stratejileri, riskleri ve fırsatları hakkında bu raporlarda bilgi verilir.
Entegre Rapor Uluslararası Entegre Raporlama İlkeleri (International Integrated Reporting Council, IIRC) IR	IIRC çerçevesine göre entegre raporlar, işletmenin, kurumsal yapısı ve dış çevre, iş modeli, stratejik hedefler, kurumsal yönetim, finansal performans, çevresel ekonomik ve sosyal faktörler arasında ilişki kurarak işletmenin performansı hakkında kısa, öz bilgiler içeren raporlardır
Yönetimin Değerlendirmeleri Raporu Yönetimin değerlendirmeleri ile ilgili IFRS Uygulamaları açıklaması (Management Commentary	Yönetimin yıllık değerlendirmelerini açıklayan bir rapordur. Bu raporda; işletmenin iş modeli; yani işletme nasıl değer yaratmakta ve nakit akışı üretebilmektedir; yararlanmayı tercih ettiği fırsatlar da dâhil olmak üzere yönetimin bu iş modelini sürdürmek ve daha da geliştirmek için benimsediği stratejiler nelerdir; stratejilerin dayandığı kaynak ve ilişkiler ve bunlarla ilgili riskler ,fırsatlar ve işletmenin finansal durumu ve finansal performansını etkileyen unsurlar hakkında yönetimin değerlendirmeleri açıklanır.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR BİLGİLERİN SUNUMUNDA HAZIRLANAN RAPORLARIN İÇERİKLERİ

Sürdürülebilir bilgilerin raporlanmasında kullanılan raporlama çerçevelerine uygun olarak hazırlanan raporların içerikleri hakkında özet bilgiler aşağıda verilmiştir.

3.1. Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Raporu

OECD, kurumsal yönetimi; “*bir organizasyonun yönetimi ve kontrolüne yönelik prosedür ve süreçler bütünü*” olarak tanımlamaktadır. Kuruluşların kurumsal yönetim yapısı; kuruluşun yönetim kurulu, üst düzey yöneticiler, pay sahipleri ve diğer paydaşların haklarını ve yükümlülüklerini belirlemekte ve karar verme aşamasında uygulanacak kurallar ve süreçleri açıklamaktadır. Kurumsal yönetim ilkelerinin temel amacı; eşitlik esasına dayalı olarak işletmelerin yönetim kurulları, üst kademe yönetimi, kontrol gücünü elinde bulunduran hâkim ortaklar, kontrol gücü bulunmayan azınlık pay sahipleri ve çeşitli

menfaat sahiplerinin haklarının eşitliği sağlayacak biçimde sağlanmasında uyulacak esasların belirlenerek uygulanmasıdır. Bu ilkelere duyulan ihtiyaç, şeffaflık, hesap verilebilirlik, sorumluluk ve eşitliğin (adillik) sağlanmasında gereklidir.

- Eşitlik ilkesi gereği, şirketi yönetenlerin, tüm faaliyetlerinde pay ve menfaat sahiplerine eşit (adil) davranması ve olası haksızlıkların önlenmesi beklenir. Eşitlik ilkesi, işletmenin yabancı ortakları ve azınlık hissedarları için hissedar haklarının korunması ve sözleşme şartlarının gereğinin yapılmasını öngörmektedir.
- Şeffaflık ilkesi, ticari sır niteliğinde olmayan şirket ile ilgili önemli finansal ve finansal olmayan bilgilerin, bilgi kullanıcısının ihtiyacına uygun, zamanında, doğru, tam (eksiksiz), anlaşılabilir, karşılaştırılabilir, yorumlanabilir nitelikte, düşük maliyetle kolay erişilebilir bir şekilde kamuya, paydaşlara duyurulmasını gerekli kılar.
- Hesap verilebilirlik ilkesi; kurumsal yönetim ilkelerinden en önemlilerinden birisidir. Bu ilke gereği, yönetimin, kurumsal sürdürülebilirlik gereği şirketle ilgili tüm paydaşlara karşı hesap verme sorumluluğu bulunmaktadır. Hesap verilebilirlik ilkesi yönetim kademesinde yer alanların şirketin finansal durumundan, performansından ve yönetiminde dolayı hissedarlara karşı sorumlu olmasını ayrıca kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanması açısından tüm paydaşlara karşı sorumlu olmasını ifade eder.
- Sorumluluk ilkesi gereği; şirket yönetim kurulları şirket faaliyetlerini etkin bir biçimde mevzuata, sözleşmelere uygun biçimde iç kontrol sistemi doğrultusunda gerçekleştirmek zorundadır. Finansal raporlarda ve sürdürülebilirlik raporların da sunulan bilgilerle yönetimin şirketi etkin yönetip yönetmediği izlenmektedir. Sorumluluk ilkesi, şirket yönetiminin hissedarları için değer yaratırken toplumsal değerleri yansıtan kanun ve düzenlemelere uyum gösterecek şekilde faaliyet göstermesini ifade etmektedir. Kurumsal sürdürülebilirlik kapsamında, çevreyi korumak, çalışanların çalışma ortamlarında güvenliği sağlamak çalışma ortamlarının iyileştirilmesi sorumlulukları da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Raporu; Sermaye Piyasası Kurulu tarafından içeriği belirlenen ve tüm borsa şirketlerinin faaliyet raporlarında ayrı bir bölüm olarak yer alması gereken; pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri, yönetim kurulu ile ilgili olarak 27 ana başlıktan oluşan bir rapordur.(**SPK org.tr**)

Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Raporu'nun içeriği aşağıdaki gibidir:

BÖLÜM I - KURUMSAL YÖNETİM İLKELERİNE UYUM BEYANI

BÖLÜM II – PAY SAHIPLERİ (%25)

i-Yatırımcı İlişkileri Bölümü

ii-Pay Sahiplerinin Bilgi Edinme Haklarının Kullanımı

iii-Genel Kurul Toplantıları

iv-Oy Hakları ve Azlık Hakları

v-Kar Payı Hakkı

vi.Payların Devri

BÖLÜM III - KAMUYU AYDINLATMA VE ŞEFFAFLIK (%25)

i-Kurumsal İnternet Sitesi

ii-Faaliyet Raporu

BÖLÜM IV - MENFAAT SAHİPLERİ (%15)

i.Menfaat Sahiplerinin Bilgilendirilmesi

ii.Menfaat Sahiplerinin Yönetime Katılımı

iii.Şirketin İnsan Kaynakları Politikası

iv.Etik Kurallar ve Sosyal Sorumluluk

BÖLÜM IV - YÖNETİM KURULU (%35)

i.Yönetim Kurulunun Yapısı ve Oluşumu

ii.Yönetim Kurulunun Faaliyet Esasları

iii.Yönetim Kurulunun Bünyesinde Oluşturulan Komitelerin Sayı, Yapı ve Bağımsızlığı

iv.Risk Yönetimi ve İç Kontrol Mekanizması

v.Şirketin Stratejik Hedefleri

vi.Mali Haklar

BİST Kurumsal Yönetim Endeksi

2007 yılında Borsa İstanbul bünyesinde Kurumsal Yönetim Endeksi hesaplanarak Kurumsal Yönetim İlkelerini uygulayan şirketlerin dâhil edildiği BİST Kurumsal Yönetim Endeksi oluşturulmuş ve kurumsal yönetim uygulamalarının daha yaygın hale gelmesi ve özendirilmesi amaçlanmıştır. Bu endeksin amacı, Borsa İstanbul pazarlarında payları (Gözetli Pazarı ve C Listesi hariç) işlem gören ve kurumsal yönetim ilkelerine uyum notunu açıklayan şirketlerin fiyat ve getiri performansının ölçülmesidir.

Kurumsal yönetim endeksi notunu belirleme ve derecelendirme faaliyetlerine ilişkin yetkilendirme, listeye alma, gözetim ve denetim alanlarında düzenleme yapma yetkisini veren kuruluş Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'dur

BİST kurumsal yönetim endeksine dâhil olan bazı şirketlerin bir dönemde aldıkları puanların hesaplanışına ilişkin örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3: Kurumsal Yönetim Endeksi Puan Hesaplama Örneği

BİST KURUMSAL YÖNETİM ENDEKSİNE TABİİ ŞİRKETLERİN ALINAN NOT HESAPLAMASINA ÖRNEKLER					
Şirket isimleri	Pay sahipleri % 25	Kamuyu Aydınlatma ve şeffaflık %25	Menfaat sahipleri %15	Yönetim kurulu %35	KURUMSAL YÖNETİM İLKELERİNE UYUM DERECELENDİRME NOTU %100
Arçelik	95,08	98,72	99,48	92,65	$95,08 \times \%25 + 98,72 \times \%25 + 99,48 \times \%15 + 92,65 \times \%35 = \mathbf{95,80}$
Vestel	94,89	97,93	98,09	94,14,	$94,89 \times \%25 + 97,93 \times \%25 + 98,09 \times \%15 + 94,14 \times \%35 = \mathbf{95,87}$
Türk Telekom	86,92	98,55	98,59	90,61	$86,92 \times \%25 + 98,55 \times \%25 + 98,59 \times \%15 + 90,61 \times \%35 = \mathbf{92,87}$

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Arçelik'in Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum derecelendirme puanı 95,80, Vestel'in 95,87 ve Türk Telekom'un 92,87 olmuştur. Derecelendirme puanı her bölümde alınan puanın ağırlığına göre hesaplanan puanların toplamından oluşmaktadır.

3.2. Sürdürülebilirlik Raporları

Sürdürülebilirlik raporları; en geniş anlamıyla, paydaşlara bir şirketin toplumdaki rolü ve topluma katkısı hakkında bilgi sağlayan ve bir şirketin çevresel, sosyal ve yönetim konularındaki performansını gösteren bilgileri sunan raporlardır.

Sürdürülebilirlik raporu, finansal olmayan pek çok konunun şirketin değer oluşturma kapasitesine nasıl katkıda bulunduğunu veya değer oluşturma kapasitesini nasıl etkilediğini ele alır. Sürdürülebilirlik raporları, genel itibarıyla şirketin ekonomik, çevresel ve sosyal konulara etkisi hakkında bilgi vererek, şirketlerin yeni küresel sürdürülebilir ekonomiye entegre olabilmek için gereken hedefler belirlemesini ve değişiklikleri yapmasını sağlar. Sürdürülebilirlik raporlarının faydalarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür: (**Sürdürülebilirlik rehberi**)

- Risk ve fırsatların daha iyi anlaşılmasını sağlar.
- Finansal ve finansal olmayan performans arasındaki bağlantıyı vurgular.
- Uzun vadeli yönetim stratejisi ve politikası ile iş planlarının anlaşılmasını sağlar.
- Süreçleri düzenler, maliyetleri düşürür ve verimliliği artırır.
- Çevresel, sosyal ve yönetim konularındaki başarısızlıkların önüne geçilmesine yardımcı olur.
- Çevresel, sosyal ve yönetimle ilgili olumsuz etkilerinin azaltılması veya olumluya çevrilmesine katkıda bulunur

- Dış paydaşların şirketin gerçek değerini, maddi ve maddi olmayan varlıklarını anlamalarını sağlar.
- Sürdürülebilirlik performansının yasalar, normlar, kodlar, performans standartları ve gönüllü girişimler açısından karşılaştırılmasını ve değerlendirilmesini sağlar.
- Performansın şirket içinde ve şirketler ve sektörler arasında karşılaştırılmasına olanak sağlar.
- Şirket itibarının ve marka sadakatinin artırılmasına yardımcı olur.

Sürdürülebilirlik raporu hazırlamak yasal bir zorunluluk değilken son düzenlemelerle bazı şirketler açısından düzenlenmesi zorunlu hale gelmeye başlamıştır. Avrupa Birliğinde 2023 yılında yürürlüğe giren Sürdürülebilirlik Raporlama yönergesinde bu raporların düzenlenmesini EU 2024 den itibaren bazı şirketler için zorunlu hale gelmiştir. Aynı şekilde KGK uluslararası sürdürülebilirlik raporlama standartlarını 2023 yılı Aralık ayı sonunda yayımlamıştır, bazı şirketler açısından uygulama 2024 yılında başlamıştır. (kgk.org.tr) 2021 yılından itibaren SPK'ya bağlı halka açık işletmeler sürdürülebilirlik raporlarını SPK'nın yayımladığı “Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi”ne göre düzenlemektedir.

Uluslararası sürdürülebilirlik raporlamasında küresel raporlama girişiminin belirlediği ilkeler kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan Küresel Raporlama Girişimi (GRI) çerçevelerinin son versiyonudur. Çerçevede işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik performansına ilişkin ilke ve göstergeler belirlenmektedir. Raporlanacak bilgilerin belirlenmesinde “**öncelikli konular**” kıstası getirmiştir. Bu yaklaşım ile şirketler faaliyetlerinin çevresel, sosyal ve ekonomik performansının etkilerinin tamamını değil, sadece kendi hedefleri ve toplum üzerindeki etkileri bakımından en kritik olanlarını raporlar. Böylece yatırımcıların kolayca değerlendirebileceği raporlar ortaya çıkmış olur.([bkz.Sultanoğlu,s102](#))

Sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasında benimsenen GRI ilkelerin amacı “Rapor hazırlayanların anlamlı ve kuruluşun sürdürülebilirlikle ilgili en kritik konuları hakkında değerli bilgiler içeren raporlar hazırlamalarına yardımcı olmak ve sürdürülebilirlik raporlamasını standart uygulama haline getirmek” olarak açıklanabilir.(**GRI**)

Sürdürülebilirlik Raporu, ilk olarak Küresel Raporlama Girişimi'nin (Global Reporting Initiative – GRI) 2013 yılı Mayıs ayında yayınladığı G4-Sürdürülebilirlik Raporlama İlkelerine göre hazırlanıyordu. Ağustos 2016'da GRI, yeni GRI Standartları Rehberi'ni yayınlamıştır. 2018 yılı Temmuz ayından itibaren sürdürülebilirlik raporu hazırlayanların bu yeni standartlara uyumu zorunlu hale gelmiştir. Uluslararası Sürdürülebilirlik Raporlama Standart Kurulunun yayınladığı ve 2024 yılında yürürlüğe giren standartlara kadar raporlamada GRI ilkeleri kullanılmıştır. GRI standartlarının içeriklerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- GRI 101 Raporlama ilkeleri
- GRI 102 Genel açıklamalar
- GRI 103 Yönetim yaklaşımları
- GRI 200 Ekonomik Bilgiler
- GRI 300 Çevreyle ilgili Bilgiler

- GRI 400 Sosyal Bilgiler

GRI 101 Raporlama İlkeleri: Paydaş kapsayıcılığı, sürdürülebilirlik bağlamı, önemlilik, tam açıklama, denge, karşılaştırılabilirlik, doğruluk, zamanında sunum, tutarlılık, anlaşılabilirlik, güvenilirlik ilkelelerinden oluşmaktadır.

- Paydaş Kapsayıcılığına Yönelik İlke: Kuruluş paydaşlarının kimler olduğu hususunda bilgi vermeli ve bu kişilerin makul beklentilerine ve menfaatlerine ne şekilde yanıt verdiğini açıklamalıdır.
- Sürdürülebilirlik Bağlamına Yönelik İlke: Sürdürülebilirlik Raporu kuruluşun performansını daha kapsamlı olarak sürdürülebilirlik bilgileri bağlamında sunmalıdır.
- Önceliklendirmeye (önemlilik) Yönelik İlke: Raporda, kuruluşun belirgin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini yansıtan bilgilerle bilgi kullanıcılarının değerlendirme ve kararlarını önemli biçimde etkileyen bilgiler açıklanmalıdır.
- Tam Açıklamaya Yönelik İlke: Rapor öncelikli unsurları ve bunların çerçevelerini; belirgin ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri yansıtmaya ve paydaşların kuruluşun raporlama dönemi dâhilindeki performansını değerlendirebilmelerine yetecek şekilde gerekli bilgileri kapsamalıdır. Eksik bilgi verilmemelidir.
- Dengeye Yönelik İlke: Raporlanacak bilgiler, işletmelerin genel performanslarının makul bir değerlendirmesini yapabilmek amacıyla kuruluş performansının hem olumlu hem de olumsuz yönlerini yansıtmalıdır.
- Karşılaştırılabilirliğe Yönelik İlke: Karşılaştırılabilirliğin sağlanması amacıyla kuruluş bilgileri tutarlı bir şekilde seçilmeli, derlenmeli ve raporlanmalıdır. Raporlanan bilgiler paydaşların kuruluş performansının zaman içinde geçirdiği değişikliklerin analiz edilmesine ve diğer kuruluşlara kıyaslanarak analiz edilmelerini destekleyecek bir biçimde sunulmalıdır.
- Doğruluğa Yönelik İlke: Paydaşların kuruluşların performansını doğru değerlendirebilmeleri için raporlanan bilgilerin doğru ve ayrıntılı olması gerekliliği vurgulanmaktadır.
- Zamanda Sunum ve Tutarlılığa Yönelik İlke: Paydaşların bilinçli kararlar verebilmelerini desteklemek amacıyla kuruluş bilgilerini onların ihtiyaç duyulduğu zamanda sunulmalıdır.
- Netlik (Anlaşılabilirlik)'e Yönelik İlke: Kuruluşun sunduğu bilgiler raporu kullanan paydaşların anlayabileceği ve erişebileceği biçimde sunulmalıdır.
- Güvenilirliğe Yönelik İlke: Kuruluş raporun hazırlanmasında kullanılan bilgi ve süreçleri incelemeye tabi tutulabilecekleri ve bilginin niteliğinin ve önceliklendirme durumunun belirlenebilmesini sağlayacak şekilde toplamalı, kaydetmeli, derlemeli, analiz etmeli ve bildirmelidir.

Genel standart bildirimler (GRI 102-103) ve **özel standart** bildirimlerin (GRI 200,300,400) içerikleri Tablo 3'te gösterildiği gibidir. **İşletmeler bu bilgileri raporlarında açıklayacaklardır.**

Tablo 4: GRI Standartları İçerik Bilgileri

GENEL STANDART BİLDİRİMLER			
GRI 102-103	Strateji ve Analiz,	Paydaş Katılımı	Etik ve Dürüstlük
	Kurumsal Profil	Rapor Profili	
	Tanımlanan Öncelikli Unsur ve Çerçevesel	Yönetişim	
ÖZEL STANDART BİLDİRİMLER			
GRI 200 EKONOMİK	Ekonomik Performans	Ekonomik Etkiler	Yolsuzlukla Mücadele
	Pazar Durumu	Satın alma Uygulamaları	Rekabet
GRI 300 ÇEVRE	Biyçeşitlilik	Malzemeler	Çevresel Uyum
	Emisyonlar	Enerji	Tedarikçi Çevre Değerlendirilmesi
	Atık	Su	
GRI 400 SOSYAL	İstihdam	Çocuk işçiliği	Tedarikçi sosyal değerlendirmesi
	Eğitim ve Öğretim	Zorla ve zorunlu çalışma	Kamu Politikası
	İş Dünyası / Yönetim ilişkileri	Güvenlik Uygulamaları	Pazarlama
	Fırsat Eşitliği	İnsan Hakları Değerlendirmesi	Müşteri sağlığı ve Güvenliği
	İş sağlığı ve Güvenliği	Yerel Topluluklar	Müşteri Gizliliği
	Ayrımcılığa uğramama	Yerli Halkların Hakları	Sosyoekonomik Uygunluk
	Dernekler		

3.3. Karbon Saydamlık Projesi Raporları (CDP)

Karbon Saydamlık Projesi Kapsamında İklim Değişikliği Raporlaması (Carbon Disclosure Project – CDP); düzenlenen raporlardan bir diğeridir. İklim değişikliği raporlaması, su, ormanlar ve tedarik zinciri konularına ilişkin işletmelerin yapmış olduğu açıklamaları içermektedir. Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project, CDP) çerçevesinde hazırlanan CDP Raporları, dünyada yaygın kullanılan raporlama çerçevesidir. İklim değişikliği, su kullanımı, ormanlara verilen zararlar ve tedarik zincirlerinin neden olabileceği çevresel riskler bu raporlarda yer alan ana başlıklardır.

CDP kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşudur. Temel amacı büyük şirketleri karbondioksit stratejileri, riskleri ve fırsatları gibi konularda bilgilendirmektir.

Karbon Saydamlık Projesi (CDP), bu anlamda işletmelere imkân veren en yaygın çevresel raporlama platformudur. Bu raporlarda temel hedef yatırımcıların bilgilendirilmesi olduğu için onlar adına toplanan bu veriler, CDP raporları ile kamuoyu, iş ve yatırım piyasasına sunulurken karar alıcılarla paylaşılmaktadır.

CDP raporlaması ile işletmelerin önemli çevresel verilerini ölçebileceği, yönetebileceği ve paylaşabileceği bir küresel sistem içerisinde olmalarını sağlamaktadır. Kurumsal yatırımcılar adına şirketlerin çevresel verilerini açıklamaları için çağrıda bulunmaktadır. Şirketlerden toplanan bu veriler CDP'nin geliştirdiği derecelendirme metodolojisine göre derecelendirilerek her yıl CDP analiz raporları hazırlanmaktadır.

Karbon Saydamlık Projesi (CDP), bu anlamda işletmelere imkân veren en yaygın çevresel raporlama platformudur. Yatırımcılar adına toplanan bu veriler, CDP tarafından hazırlanan raporlar yardımıyla kamuoyu, iş ve yatırım piyasasına sunulur. İklim değişikliği, su, ormanlar ve tedarik zinciri konularına ilişkin programlar yürütür ve raporlar yayınlar

3.4 Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi İlerleme Bildirimi Raporu (communication on progress - COP)

Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesinde (UNGC-UN Global Compact) ; İnsan Hakları, İş-gücü, Çevre ve yolsuzlukla mücadele olmak üzere on ilke ifade edilmektedir(www.unglobalcompact.org). Bu ilkelerin listesi aşağıda ki tabloda görüldüğü gibidir. Bu ilkelere şirketlerin uyması istenmektedir. Bu ilkelerin bazıları sürdürülebilirlik ve entegre raporlarında da bulunmaktadır.

Tablo 5: BM Küresel İlkeler Sözleşmesi İlerleme Bildirimi Raporu

ALAN	İLKE
İNSAN HAKLARI	İlke 1: İş dünyası, ilan edilmiş insan haklarını desteklemeli ve haklara saygı duymalı
	İlke 2: İş dünyası, insan hakları ihlallerinin suç ortağı olmamalı
ÇALIŞMA STANDARTLARI	İlke 3: İş dünyası, çalışanların sendikalaşma ve toplu müzakere özgürlüğünü desteklemeli
	İlke 4: Zorla ve zorunlu işçi çalıştırma uygulamasına son verilmeli.
	İlke 5: Her türlü çocuk işçi çalıştırılmasına son verilmeli
	İlke 6: İşe alım ve işe yerleştirmede ayrımcılığa son verilmeli
ÇEVRE	İlke 7: İş dünyası, çevre sorunlarına karşı ihtiyati yaklaşımları desteklemeli.
	İlke 8: Çevresel sorumluluğu arttıracak her türlü faaliyete ve oluşuma destek vermeli
	İlke 9: Çevre dostu teknolojilerin gelişmesini ve yaygınlaşmasını desteklemeli
YOLSUZLUKLA MÜCADELE	İlke 10: İş dünyası, rüşvet ve haraç dâhil her türlü yolsuzlukla savaşmalı

3.5 Entegre Raporlar

Entegre raporlama; “İşletmenin içinde bulunduğu dış çevre bağlamında sürdürülebilirliği esas alan işletme stratejisi, yönetimi, performansı ve gelecekte beklenenlerinin kısa, orta ve uzun vadede paydaşları ve toplum için değere dönüştürülmesinin kısa ve öz bir iletişimi” (Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi - IIRC, 2013) olarak tanımlanmaktadır

Entegre raporlar yoluyla kuruluşlar değer dönüşümleri hakkında açık, kısa, öz ve güvenilir bilgiler vererek hem finansal hem de sürdürülebilirlik verilerini açıklamaktadırlar. Raporlamanın amacı; sermaye öğeleri (finansal sermaye, üretilmiş sermaye, fikri sermaye, insan sermayesi, sosyal ve ilişkisel sermaye, doğal sermaye) için hesap verebilirliği güçlendirmek, finansal sermaye sağlayan paydaşlara sunulan bilgilerin kalitesini artırmak, daha birleşik, bütüncül (holistik) ve etkili bir yaklaşım sunmaktır. Diğer bir ifade ile entegre raporun temel amacı, işletmelere kaynak sağlayan taraflara zaman içinde kuruluşun değer dönüşümünü açıklamaktır. (Sultanoğlu ve Akdoğan,2020)

Entegre raporlar ER Çerçevesine göre hazırlanmakta ve işletmenin, kurumsal yapısı ve dış çevresi, iş modeli, stratejik hedefleri, kurumsal yönetimi ile ilgili bütünsel (Holistic) performansı hakkında kısa, öz ve şeffaf bilgiler içeren raporlardır. 2010 Yılında International Integrated Reporting Council (IIRC) kuruldu.2011 Yılında ise İlk tartışma dokümanı hazırlandı, 2013 Yılı Aralık ayında ise Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi yayınlandı.(**THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf**)

Sürdürülebilirlik raporları ile entegre raporlar arasındaki farkları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür. Genel olarak, sürdürülebilirlik raporları geniş bir paydaş kitlesine hitap eder ve şirketin ekonomik, çevresel ve sosyal konular üzerindeki kurumsal etkileri hakkında bilgi verir. Entegre rapor ise sermaye sağlayan taraflara işletmenin kısa, orta ve uzun vadede nasıl değer oluşturduğunu açıklar. İki rapor arasındaki amaç, hedef kitle ve kapsam açısından temel farklar aşağıdaki tabloda özetlenmektedir. (KGK. Soru ve cevaplarla sürdürülebilirlik raporlaması s 5, kaynak: <https://www.integratedreporting.org/faqs/>, 2023).

Tablo 6: Entegre Rapor ile Sürdürülebilirlik Raporu arasındaki Farklar

	ENTEĞRE RAPOR	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORU
AMAÇ AÇISINDAN	Finansal sermaye sağlayan taraflara işletmenin zaman içinde nasıl değer oluşturduğunu ve oluşturacağını açıklamak	İşletmenin daha geniş sosyal ve çevresel etkileri, stratejileri ve hedefleri hakkında bilgi vermek
HEDEF KİTLE	Finansal sermaye sağlayan taraflar ile işletmenin değer oluşturma yeteneğiyle ilgilenen diğer kesimler	Çok çeşitli paydaş grupları
KAPSAM	<ul style="list-style-type: none"> İşletmeye genel bakış ve dış çevre Yönetim İş modeli Risk ve fırsatlar Strateji ve kaynak aktarımı Performans Görünüm Hazırlama ve sunum esasları 	Aşağıdaki performans alanlarındaki önemli etkiler: <ul style="list-style-type: none"> Yönetişim Çevresel Sosyal konular İşgücü uygulamaları, insan hakları ve daha geniş sosyal etkiler dâhil

Kaynak: <https://www.integratedreporting.org/faqs/>,

Entegre raporların hazırlanması ve sunulmasında IIRC çerçevesindeki esaslar kullanılmaktadır. Bunlar temel kavramlar, kılavuz ilkeleri ve içerik öğelerinden oluşmaktadır Entegre rapor hazırlanmasındaki ilkeler Tablo 6’da özet olarak gösterilmiştir.

Tablo 6: Entegre Raporlama Çerçevesi

Temel Kavramlar	Kılavuz ilkeleri	İçerik Öğeleri
-Kuruluş ve diğerleri için değer yaratma	-Stratejik odak ve geleceğe yönelim	-Kurumsal genel görünüm ve dış çevre
-Sermaye öğeleri	-Bilgiler arası bağlantı	-Kurumsal yönetim
-Değer yaratma süreci	-Paydaşlarla ilişkiler	-İş modeli
	-Önemlilik	-Riskler ve fırsatlar
	-Kısa ve öz olma	-Strateji ve kaynak aktarımı
	-Güvenilirlik ve tam olma	-Performans
	-Tutarlılık	-Genel görünüş
	-Karşılaştırılabilirlik	-Hazırlık ve sunum temeli

Çerçeve entegre raporun hazırlanmasında temel olarak kullanılan ve raporun içeriği hakkında bilgi veren “Kılavuz İlkeler” den ve birbiriyle bağlantılı “İçerik Öğeleri”nden oluşmaktadır. Çerçevede kural bazlı değil İLKE bazlı bir yaklaşım benimsenmektedir. Bunun nedeni, kuruluşların belirli İLKELERİ gözetecek kendi yapılarına uygun bir raporlama yöntemini seçmelerini sağlamaktır.

3.6 Yönetimin Değerlendirmeleri Raporu

Yönetimin Değerlendirmeleri raporu, bir işletmenin finansal tablolarını tamamlayan bir rapor olarak tanımlanmaktadır. İşletmenin finansal performansı ve finansal durumunu etkileyen faktörlere ilişkin yönetimin öngörülerini yansıtır. Bu faktörler işletmenin gelecekte değer yaratma ve nakit akışı sağlama yeteneğini gösterir. Buna göre, Yönetimin Değerlendirmelerinin amacı, yatırımcı ve kreditorlerin işletmenin finansal tablolarda raporlanan finansal performansı ve finansal durumunu anlamalarını sağlayacak ve uzun vadede dâhil olmak üzere tüm dönemlerde işletmenin değer yaratma ve nakit akışları hakkında bilgi sunmaktır. Bu amaç kapsamında, Yönetimin Değerlendirmeleri, finansal tablolarda sunulan bilgiden daha fazla tartışma, analiz, ileriye yönelik bilgi ve sürdürülebilirlik bilgisi (finansal olmayan bilgiyi) içerir (Taslak Metin, 3.6). Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB), tarafından 2010 yılında yayımlanan “Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Uygulama Açıklaması 1 Yönetimin Değerlendirmeleri”ni (IFRS Practice Statement 1 Management Commentary) daha sonra yetersiz olduğu yapılan açıklamaların finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaçlarına yanıt vermediği gerekçeleri ile değiştirilerek IASB, Mayıs 2021’de “Yönetimin Değerlendirmeleri” (Exposure Draft Management Commentary) başlıklı yeni bir Taslak Metni yayınlamıştır Bu metinde açıklanacak bilgiler eski metine göre revize edilmiş ve daha çok bilgi açıklanması talep edilmiştir. Yönetimin değerlendirme raporu; işletmenin finansal performansı ve finansal durumunu etkilemiş faktörler ve işletmenin ileride değer

yaratma ve nakit akışı üretme kabiliyetini etkileyebilecek faktörler hakkında yönetimin görüşlerini ortaya koyar. İşletmenin iş modeli; yani işletme nasıl değer yaratmakta ve nakit akışı üretebilmektedir; yararlanmayı tercih ettiği fırsatlar da dâhil olmak üzere yönetimin bu iş modelini sürdürmek ve daha da geliştirmek için benimsediği stratejiler nelerdir; İş ve stratejinin dayandığı kaynak ve ilişkiler, işletmenin finansal tablolarında varlık olarak muhasebeleştirilmeyen kaynaklar da dâhil; iş modeli, strateji, kaynaklar veya ilişkileri bozabilecek riskler; riskleri etkileyebilecek veya etkilemiş dış ortamdaki etken ve eğilimler ve İşletmenin finansal performansı ve finansal durumu bu kapsamda finansal performans ve durumun diğer içerik alanları için ele alınabilecek konulardan nasıl etkilenebileceği ve etkilenmiş olabileceği bu raporda yönetici tarafından değerlendirilir.

Özetle, Yönetimin Değerlendirmelerinde, aşağıdaki altı konuyu kapsayan bilgilerin açıklanması önerilmektedir: **(Sultanoglu, Özerhan, Akdoğan ve Öztürk) s 19-21)**

- (1) İşletmenin nasıl değer yarattığı ve nakit akışı sağladığına ilişkin **iş modeli**;
- (2) Yönetimin bu iş modelini sürdürme ve geliştirme **stratejisi**;
- (3) İşletmenin finansal tablolarında varlık olarak muhasebeleştirilmeyenler de dâhil olmak üzere, iş modeli ve stratejisine bağlı **kaynaklar ve paydaşlarla ilişkileri**;
- (4) İşletmenin iş modeli, stratejisi, kaynaklar veya ilişkilerini tehdit edebilecek **riskler**;
- (5) İşletmenin iş modeli, stratejisi, kaynaklar, ilişkiler veya riskleri etkileyen ya da etkileyebilecek olan **dış çevredeki faktörler ve eğilimler** ve
- (6) Tartışılan konuların **işletmenin finansal performansı ve finansal durumunu nasıl etkilediği veya gelecekteki olası etkileri**

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BİLGİLERİNİN RAPORLANMASINDA TEK RAPORLAMA ÇERÇEVESİNE DUYULAN İHTİYAÇ VE RAPORLAMADAKİ SON GELİŞMELER

Yukarıdaki finansal raporlama çerçevelerinden de görüldüğü üzere uygulamada birçok raporlama çerçevesinin olması ve uygulamaların birçok ülkede gönüllülük esasına göre yapılması, finansal olmayan bilgilerin raporlamasında karmaşaya yol açmakta, bilgi kirliliğine neden olmakta ve ihtiyaca uygun ve gerçeğe uygun sunumun yapılmasını da önleyerek uluslararası hatta ülke bazında karşılaştırılabilir bilgi sunumunu engellemektedir.

Gerek sürdürülebilirlik raporu gerekse entegre rapor ve diğer raporları düzenleyen işletmelerde sunulan bilgilerin kapsamı, sunuş biçimi, sayfa sayısında büyük farklılıklar görülmektedir. Bazı işletmeler görsellerle sunumu tercih ederken bazıları metin içinde sunmayı tercih etmiştir. Bazı şirketler raporlarını 200- 300 sayfa içinde sunarken bazıları ise 600-700 sayfa içinde sunmuştur. Bazı şirketler her raporlama çerçevesi için ayrı raporlar düzenlemiştir. Bir şirketin hem sürdürülebilirlik raporu, hem Kurumsal Yönetim ilkelerine Uyum Raporu, hem Entegre rapor hem Karbon salınım raporlamalarını ayrı ayrı düzenlediğini görebiliriz. Aynı şekilde sürdürülebilirlik raporlaması yapan şirketlerin farklı raporlama çerçevesi kullandığı da görülmektedir.

2021 yılında Türkiye’den araştırmaya katılan ve sürdürülebilirlik raporlaması yapan 44 şirketin; (**Kaynak: IFAC, The State of Play: Sustainability Disclosure & Assurance, 2023**)

- %82’sinin Küresel Raporlama Girişimi (GRI) Standartlarını,
- %50’sinin Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu (SASB) Standartlarını,
- %84’ünün Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (SDG),
- %59’unun İklimle İlgili Finansal Açıklamalar Görev Gücü (TCFD) Tavsiyelerini ve
- %80’inin ise birden fazla raporlama çerçevesini kullandığı görülmüştür.

Sürdürülebilirlik açıklamalarının hangi raporlarda yapıldığı incelendiğin de,2021 yılında Türkiye’den araştırmaya katılan ve sürdürülebilirlik raporlaması yapan 44 şirketin; (**Kaynak: IFAC, The State of Play: Sustainability Disclosure & Assurance, 2023**)

- %22’sinin faaliyet raporunda,
- %30’unun sürdürülebilirlik raporunda,
- %36’sının ise entegre raporda

sürdürülebilirlik açıklamalarına yer verdiği, %12’sinin ise sürdürülebilirlik açıklaması yapmadığı görülmektedir. O halde raporlamada standarda gidilirken hangi bilgilerin hangi boyutta ve nerede raporlanacağını belirlemek gerekir. Diğer bir husus da sürdürülebilirlik raporlarının finansal tabloların bir parçası olarak mı sunulacağı yoksa ayrı bir rapor olarak mı sunulacağı hususudur. Günümüzde bu konuda çalışmalar yapılmaktadır.

- Finansal olmayan bilgilerin raporlanmasında yapılan güncel çalışmalar

Yukarıda açıklandığı üzere sürdürülebilirlik bilgilerinin (finansal olmayan bilgilerin) raporlanmasına yönelik birçok çerçeve ve standart bulunmaktadır. Bunları yayımlayan öne çıkan kurumları daha önce de açıklandığı üzere aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative ,
- GRI),Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (International Integrated Reporting Framework – IIRC),
- İklim Beyanları Standartları Kurulu (Climate Disclosure Standards Board),
- (CDSB), İklimle İlişkili Finansal Açıklamalar Görev Gücü’nün tavsiyeleri (TCFD),
- Karbon Saydamlık Projesi (Carbon Disclosure Project – (CDP),
- Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu (SASB)

Gelişmeler (Sultanoğlu 2021 s.46):

- **Kurumsal Raporlama Diyaloğunun (Corporate Reporting Dialogue - CRD) Kuruluşu (2018):** GRI, CDSB, CDP, FASB, IASB ve Uluslararası Standardizasyon Örgütünü CRD'yi kurarak “**Daha İyi Uyum Projesini**” (Better Alignment Project) başlattı

- IIRC ve SASB kurumsal raporlama anlayışını yaygınlaştırmak amacıyla birleşerek Değer Raporlama Vakfını (VRF) kurdu.(2021)

-**Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu'nun Kuruluşu** (International Sustainability Standards Board - ISSB) (2021): Tutarlı ve karşılaştırılabilir küresel sürdürülebilirlik raporlaması standartlarını yayınlamayı hedefleyen, ISSB'nin kurulacağını IFRS Vakfı açıklamış ve daha sonra Değer Raporlama Vakfı, CDP, TCFD, CDSB birleşerek Uluslararası sürdürülebilirlik standartları kurulu kurulmuştur. (ISSB). ISSB'de bu kurumların Konsolidasyonu yapılmıştır.

-**Uluslararası sürdürülebilirlik standartları kurulu (ISSB) sürdürülebilirlik standartlarından IFRS-S1 ve IFRS-S2'yi önce 2021 yılında prototiplerini, 2022 yılında taslaklarını ve 26 Haziran 2023 tarihinde ise standartları yayımlamıştır** IFRS S1, işletmelerin sürdürülebilirlikle ilgili karşılaşılabilecekleri riskleri ve fırsatlarını kısa, orta ve uzun vadede bildirmelerini zorunlu kılmaktadır. Standart hükümleri, işletmelerin, özellikle yatırımcı ve borç verenlerin karar almalarında gereksinim duyacakları bilgileri sunmalarını sağlamak üzere tasarlanmıştır. IFRS S2 ise, iklime ilişkin özel bilgileri açıklamakta ve IFRS S1 ile birlikte kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Raporlayan işletmenin iklimle ilgili maruz kaldığı önemli riskler ve fırsatlara ilişkin bilgileri açıklamasını sağlamak, iklimle ilgili önemli riskler ve fırsatların işletmenin kurumsal değeri üzerindeki etkileri, işletmenin iklimle ilgili önemli riskler ve fırsatları yönetme stratejisi, kaynakların nasıl kullanıldığı (girdiler, faaliyetler, çıktılar ve sonuçları) planlama, iş modeli ve faaliyetlerini iklimle ilgili önemli riskler ve fırsatlara uyumlaştırma yeteneği, gibi hususlar açıklanacaktır.

Sürdürülebilirlik raporlarında;

-**Yönetişim:** İklim değişikliği ile ilgili riskler ve fırsatları yönetmek için kullanılan yöntemler, kontrol mekanizmaları ve prosedürler hakkında açıklamalar

-**Strateji:** İklim değişikliğinin kısa, orta veya uzun vadede, iş modeli, strateji, nakit akışı, finansman erişimi ve sermaye maliyetini etkilemesi beklenen açıklamalar

-**Risk yönetimi:** iklimle ilgili risklerin ve fırsatların belirlenmesi, değerlendirilmesi ve yönetilmesine ilişkin süreçler hakkında açıklamalar

-**Ölçütler ve hedefler:** iklimle ilgili önemli riskler ve fırsatları ölçme ve yönetmede kullanılan ölçütleri ve hedefler hakkında açıklamalar yapılacaktır.

ISSB'nin yeni standartları; büyük ölçüde” Finansal Açıklamalar Görev Gücü'nün (TCFD) tavsiyelerine, GRI ve IIRC ilkelerine, SASB standartlarına, dünya ekonomik forumu metrikleri üzerine inşa edilmiş ve bunları birleştirmektedir. Bu konsolidasyon, şirketlerin hâlihazırda sürdürülebilirlik açıklamalarına yaptıkları yatırımlardan faydalanmalarına yardımcı olurken, sürdürülebilirlik açıklamalarının karma-

şasını azaltmaktadır. Standartlar hazırlanırken; küresel açıklama standartları, uluslararası destek, karar verme açısından yararlı, önemli bilgilerin açıklanması, mevcut girişimleri geliştirmek ve pekiştirmek, mükerrer raporlamayı azaltma, şirketlerin dünya çapında uygun maliyetli bir şekilde iletişim kurmasına yardımcı olma, finansal tablolarla bağlantıları kurması hedeflenmiştir. Standartlar, titiz istişarelerle geliştirilmiş ve daha geniş sürdürülebilirlik raporlaması ile birlikte çalışabilirlik, kapasite geliştirme için ortaklıklar kurulmasını teşvik edici nitelikte hazırlanmıştır.(IFRS-S1-IFRS-S2)

-AB Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması Direktifinin uygulanması: 1 Ocak 2024 tarihinde yürürlüğe giren Direktif, 15 Nisan 2014 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen Avrupa Birliği'nin finansal olmayan verilerin raporlanmasına dair direktifi değiştirmektedir. Yeni Direktif de daha ayrıntılı raporlama gereklilikleri getirilmiş olup, büyük şirketlerin çevreyle, sosyal yapıyla, insan haklarıyla ve yönetimle ilgili daha fazla bilginin sürdürülebilirlik konularında rapor vermesi talep edilmektedir.. Bu raporların bağımsız denetim tarafından onaylanması gerekmektedir. Ayrıca şirket yönetim raporlarının özel bir bölümünde bu bilgilerin yayınlanmasını yönerge zorunlu kılmıştır. Avrupa Finansal Raporlama Danışma Grubu (EFRAG), bir dizi Avrupa kurumunun teknik tavsiyesini izleyerek Avrupa standartlarını oluşturmaktan sorumlu olacaktır.

Sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin bilgilerin nerede raporlanacağı hususu da günümüzde tartışılan bir konudur. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birisi sürdürülebilirlik raporlamasının yönetimin değerlendirmeleri raporunda sunulması ve finansal tabloların bir parçası olması, diğeri ise yönetimin değerlendirmeleri raporunda sürdürülebilirlik raporlaması ile ilgili genel açıklamaların olması ve sürdürülebilirlik raporlamasının ayrı olmasıdır. Avrupa Birliğinin1 Ocak 2024 yılında uygulamaya koyduğu sürdürülebilirlik raporlama yönergesinde raporlamanın yönetim değerlendirmelerinde yapılmasını ve bu raporun da finansal tablolar grubunda kabul edilmesini öngörmüştür.

Sürdürülebilirlik raporlarında ve entegre raporlarda açıklanması istenen hususlarda aslında benzerlik bulunmaktadır. Dolayısıyla tüm bu bilgilerin tek raporda toplanması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yapılan çalışmalarını da önemlilik kriterleri boyutunda işletmenin önceliklerine göre raporlanması uygun olacaktır.

5. SONUÇ

Şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması bağlamında; işletme yönetiminin finansal bilgiler yanında sürdürülebilirlikle ilgili bilgilerin de doğru ve güvenilir olarak paydaşların ihtiyacına uygun olarak sunulmasında sorumluluğu bulunmaktadır. İşletme yönetiminin, kurumsal sürdürülebilirliği sağlamak ve uzun vadeli değer yaratmak amacıyla; kurumsal yönetim ilkelerini uygulayarak ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin kurum faaliyetlerine ve karar süreçlerine uyarlanması ve bu konularda ortaya çıkabilecek riskleri, fırsatları yönetmesi gerekir. Kuruluşlar için sadece dönem net karının artırılması ve bazı finansal göstergelerin olumlu olması yeterli değildir. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek üzere gerekli önlemleri almaları ve yapacakları eylemlerle doğaya, çevreye ve insana duyarlı iyi birer kurumsal vatandaş olmaları gereklidir. Sürdürülebilirlikle ilgili bilgilerin raporlanması, finansal rapor kullanıcılarına sunulan bilginin kalitesini artıracak ve kurumsal raporlamaya daha bütüncül ve verimli bir yaklaşım getirecektir. Bu uygulamalar hesap verilebilirlik ve şeffaflığı artırarak

kuruluşların daha iyi yönetilmelerine olanak vererek kuruluşlarda kısa, orta ve uzun vadeli değer yaratılmasını teşvik edecektir.

Sürdürülebilirlik raporlarında sunulan bilgilerin kalitesinden emin olmak için, bu raporların güvenilirliğinin sağlanması gerekir. Bunun için de finansal tablolarla ilgili yapılan bağımsız denetimin yanında finansal olmayan veya geleceğe yönelik finansal bilgilerle ilgili güvence denetiminin yapılması ve bu konudaki denetim standartlarının geliştirilmesi gerekir. IFAC Bu konuda çalışmalarını sürdürmektedir. 5000 nolu güvence standardı bu amaçla hazırlanmakta olup taslağın bu dönemde yayımlanması beklenmektedir.

Finansal olmayan bilgilerin raporlama standartlarındaki fazlalık ve sunum farklılıklarından kaynaklanan karmaşanın neden olduğu raporların karşılaştırılmayışının önlenmesi için son yıllarda yapılan çalışmalarla standart belirleyici kuruluşların bir araya gelerek tek raporlamaya geçilmesi arzusu ve zorunlu hale gelmesi hususu uluslararası sürdürülebilirlik raporlaması uygulamaları açısından kayda değer önemli gelişmelerdir.

Ülkemizde, Sürdürülebilirlik bilgilerinin raporlanması,,halka açık işletmelerde gönüllülük esasına göre yapılmakta ve SPK'nın yayımladığı "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" ilkelerine göre 2021 yılından itibaren uygulanmaktadır. KGK'nun Aralık 2023 de yayımladığı ve 2024 yılında uygulamaya giren uluslararası sürdürülebilirlik raporlama standartları-S1 ve S-2 ülkemizde de bu raporlamanın kademel olarak denetim kapsamında olan firmalarda zorunlu olarak uygulamaya başlanması ve KGK düzenlemelerinin uluslararası uygulamalarla paralel yürütülmesi ülkemizde de bu raporlamada tekdüzeni sağlayacak ve ihtiyaca uygun ve gerçeğe uygun denetlenmiş bilgilerin sunulmasını gerçekleştirecektir. Diğer taraftan, Avrupa Birliği'nin yayımladığı ve 2024 yılında bazı şirketler için zorunlu olarak uygulamaya giren sürdürülebilirlik raporlama esasları da Avrupa Birliği ülkeleri ile ticari faaliyette bulunan Türkiye'deki hasılat ve aktif büyüklüğü açısından bazı büyüklükteki firmaları da etkileyecektir. Birleşmiş Milletlerin öngördüğü sürdürülebilir kalkınma amaçlarının ne ölçüde kuruluşlarda uygulandığının da bilinmesi paydaşlar açısından önem taşımaktadır. Bu bilgiler sürdürülebilirlik raporlarından temin edilebilecektir .Bu yönüyle de bağımsız denetiminden geçmiş faydalı bilgiler sunan sürdürülebilirlik raporlarına olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

KAYNAKÇA

Aras, G. ve G. U. Sarioğlu. 2015. “Kurumsal Raporlamada Yeni Dönem: Entegre Raporlama”, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın No: T/2015, İstanbul

-Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü, http://www.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf

www. The-international-IR-framework-2-1.pdf www.globalreporting.org

CDSB Framework for Reporting Environmental and Climate Change Information, January 2022

(www.cdsb.net/framework)

Sultanoğlu B ve Akdoğan, N.2020. “IIRC Çerçevesi Kapsamında Entegre Raporlardaki İçerik Öğelerinin Türkiye ve Uluslararası Karşılaştırması ve Entegre Raporların Düzenlenmesinde Sürdürülebilirlik Raporlarındaki Bilgilerin Kullanımı” Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,MÖDAV16.Uluslararası Muhasebe Konferansı özel sayısı,20-46

Sultanoğlu B, Özerhan Yıldız, Akdoğan Nalan; Öztürk Can “Finansal olmayan bilginin raporlamasındaki son Düzenlemeler –sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgilerin Açıklanmasına ilişkin genel ilkeler prototipi ve yönetimin Değerlendirmeleri taslağının incelenmesi” Finansal olmayan bilgilerin raporlanmasında değişiklikler ve güncel konular, editörler Akdoğan, Nalan; Doğan; Umut Deniz; Alp, Sezgin Özge. Gazi kitapevi 2022

Sultanoğlu B ve Özerhan Y. 2020 .”İklim Değişikliği Raporlaması: Türkiye’deki işletmelerin gönüllü Karbon Saydamlık Projesi (CDP) Açıklamaları, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,MÖDAV16.Uluslararası Muhasebe Konferansı özel sayısı,2020,s.176-194

Sultanoğlu B, Finansal Olmayan Bilginin Raporlama Standartları ve Çerçeveleri, Sürdürülebilirlik Raporlamasında Son Durum, Gazi kitapevi 2021.

Sürdürülebilirlik Rehberi,2020

IFAC, The State of Play: Sustainability Disclosure & Assurance, 2023

IR 2021

KGK. Soru ve Cevaplarla Sürdürülebilirlik Raporlaması

Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve, Muhasebe Standartları KGK

Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi - IIRC,

<https://www.integratedreporting.org/faqs/>,

www.unglobalcompact.org

KGK sürdürülebilirlik Raporlama Standartları (www.KGK.Org.tr)

SPK Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi 2021

Avrupa Birliği Sürdürülebilirlik Raporlaması Direktifi EU 2022/2464

BAĞIMSIZ DENETİM GÖZETİMİ: 2020-2022 YILLARI KGK VE ULUSLARARASI İNCELEME RAPORLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi : 22.03.2024
Kabul Tarihi : 29.04.2024
Türü : Araştırma Makalesi
DOI Numarası : 10.55322/mbakis.1457202

Dr. Öğr. Üyesi Zehra HABERAL*

Bibliyografik Bilgiler

Haberal, Z. (2024). “Bağımsız Denetim Gözetimi: 2020-2022 Yılları KGK ve Uluslararası İnceleme Raporlarının Karşılaştırılması” *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2024, Sayı : 72, Sayfa : 239-258)
<https://doi.org/10.55322/mbakis.1457202>

ÖZ

Kamu Gözetim Kurumlarının bağımsız denetim faaliyetlerini gözetme ihtiyacının temel amacı, yatırımcılara, kredi verenlere, düzenleyicilere, diğer paydaşlara ve kamuoyuna, denetçiler ve denetim piyasası hakkında ilgili ve güvenilir bilgi sağlamaktır. Denetimin gözetimi, denetim raporlarının kalitesinin ve denetimde şeffaflığın artırılmasında önemli bir rol oynayarak denetim kalitesinin sürekli iyileştirilmesine katkıda bulunur. Gözetim kurumlarının raporları yoluyla ülkelerin denetim performansları değerlendirilebilir. Bu raporlar yoluyla denetim sektörünün etkinliğini değerlendirilerek finansal şeffaflığı artırma hedefi yerine getirilir. Bu çalışmada IFIAR’ a kayıtlı ABD, Kanada, İngiltere, Japonya ve Türkiye’ de faaliyet gösteren kamu gözetim kurumlarının 2020, 2021 ve 2022 yılları inceleme raporları değerlendirilmiş ve BDS’lere uyum açısından en fazla ihlal edilen standartlar belirlenmiş verilen para cezaları tespit edilmiştir. Denetçinin genel sorumlulukları ve kanıt toplanmasına ilişkin standartlar en fazla ihlal edilen ve düzgün uygulanmayan ve cezayı doğuran BDS standartları olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetimin Gözetimi, İnceleme ve Gözetim Raporları, Kamu Gözetimi

Jel Sınıflandırması: M41, M42

* Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler fakültesi, zhaberal@baskent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4049-3554

INDEPENDENT AUDIT OVERSIGHT: COMPARISON OF POA AND INTERNATIONAL INSPECTION REPORTS FOR 2020-2022**ABSTRACT**

The primary purpose of the need for Public Oversight Bodies to oversee independent audit activities is to provide investors, lenders, regulators, other stakeholders and the public with relevant and reliable information about auditors and the audit market. Supervision of the audit plays an important role in increasing the quality of audit reports and transparency in the audit, contributing to the continuous improvement of audit quality. Audit performances of countries can be evaluated through the reports of surveillance institutions. Through these reports, the effectiveness of the auditing sector is evaluated and the goal of increasing financial transparency is achieved. In this study, the 2020, 2021 and 2022 inspection reports of public oversight institutions operating in the USA, Canada, England, Japan and Turkey registered with IFIAR were evaluated and the most violated standards in terms of compliance with IAS were determined and the fines imposed were determined. It has been determined that the general responsibilities of the auditor and the standards regarding evidence collection are the IAS standards that are most violated and not implemented properly and result in penalties.

Keywords: Oversight of Independent Audit, Inspection and Oversight Reports, Public Oversight

Jel Classification: M41, M42

1. GİRİŞ

Küreselleşen finansal sistemde temel gereksinim işletmelerin, kurumların ve bireylerin sahip oldukları kaynakları doğru kullanabilmelerini destekleyecek bilgilerin sağlanmasıdır. Bu bilgiler finansal sistemde yer alan aktörlerin sundukları finansal ve finansal olmayan raporlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Bu nedenle sunulan bilgilerin gerçeğe uygun ve kullanıcıların gereksinimlerini karşılayacak biçimde hazırlanmaları önemlidir. Hata veya hile kaynaklı yanlış bilgiler içeren raporlar, yatırımcıların güveninin zedelenmesine ve sermaye piyasalarının işleyiş etkinliğinin bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle muhasebe standartları nasıl daha gerçeğe uygun bilgilerin sunulabileceğine, denetimle ilgili düzenlemeler de önemli yanlışlıkların nasıl belirlenebileceğine odaklanmıştır (Holzman vd.2024, s:1). Gerçeğe uygun ve kullanıcıların gereksinimlerini karşılayacak nitelikte finansal raporların oluşturulması ve finansal bilginin güvenilirliğinin sağlanmasında temel sorumluluk işletme yönetimine ait olsa da denetim komiteleri, iç ve dış denetçiler de önemli görevler alır. Ayrıca, kamu gözetim kurulları ve sermaye piyasası kurulları da düzenleyici otoriteler olarak bağımsız denetime tabi işletmelerin finansal tablolarının şeffaflığı ve güvenilirliğini sağlamada görev almaktadır (Akbulut, 2015, s:80).

Sürekli değişimin ve farklı gelişmelerin yaşandığı finansal piyasalarda küresel ölçekte finansal bilgilere duyulan güvenin sağlanması, korunması ve geliştirilmesi çok da kolay değildir, bunun sağlanabilmesi için son yıllarda denetimin kalitesini artırmaya yönelik düzenleyici müdahaleler yapılmasında artan bir eğilim gözlenmektedir (DeFond ve Zhang, 2014). ABD’de, Sarbanes-Oxley Yasası (SOA) sonrasında

Halka Açık Şirketler Muhasebe Gözetim Kurulu'nun (PCAOB) kurulmasıyla birlikte denetimin gözetimi kamu otoritelerinin düzenlemesine geçmiş ve dünyada da bu uygulama yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kamu gözetim kurumlarının denetimlerinin ve yaptırımlarının denetim kalitesi üzerindeki etkisini belirlemeye çalışan araştırmaların sayısı giderek artarken, bu tür düzenleyici müdahalelerin hedefine ulaşamadığı konusundaki tartışmalar da devam etmektedir. Düzenlemelerle denetimin kalitesi artırılmaya çalışılsa da dünya genelinde yaşanan muhasebe skandallarında kayda değer azalışlar yaşanmaması gözetim faaliyetlerine yönelik beklentiyi arttırmıştır. Denetim sektöründe düzenleyici müdahalelerin artmasının ve kamu gözetimlerinin şeffaflaşmasının denetimin kalitesini olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, denetimin kalitesinin artırılması rolünü üstlenen farklı ülkelerde faaliyet gösteren kamu gözetim kurumlarının gözetim faaliyetlerine ilişkin 2020, 2021 ve 2022 yılları inceleme raporlarına ilişkin verileri karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesidir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Huber (2013), çalışmada yaptırım riskleri ele alınarak bunlara ilişkin gerçekleşebilecek risklerin belirlenerek denetim ücretlerine dâhil edilip müşterilere aktarılıp aktarılmaması konusu ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, yaptırım riskinin yüksek belirlenmesi durumunda denetim ücretlerinin daha yüksek belirlenerek denetim müşterilerine aktarılabilirliğini, dolayısıyla PCAOB yaptırımlarının bir sınırlaması olabileceği belirlenmiştir.

Kleinman vd. (2014), bu makalede farklı ülkelerdeki denetim gözetim sistemleri ve uluslararası denetim çalışmaları ele alınmıştır. Uluslararası denetimlere katılmanın zorlukları ve karşılaşılabilecek engeller tartışılmıştır. Uluslararası yatırımcıların yasal olarak korunmalarının önemi vurgulanarak denetim alanı ile ilgili düzenleyicilerin hem uluslararası hem ulusal gelişmeleri dikkate alarak teknik tavsiye ve bilgi edinme fırsatı sağlanması gereği vurgulanmıştır.

Akbulut (2015), çalışmada Amerika Birleşik Devletleri Kamu Gözetimi Kurulu (PCAOB)'nun oluşumu, denetim süreci ve denetimleri sonunda oluşturduğu raporların, bağımsız denetim şirketlerinin kalite kontrol düzeyi, değişim riski ve denetim ücretleri ile ilişkisi kapsamlı olarak incelenmiştir.

Loehlein (2017), 27 Avrupa üyesi devlet ile ABD'nin denetim gözetim kurullarının bağımsızlığını analiz edip karşılaştıran bu çalışma, denetim gözetim kurullarının bağımsızlık derecesini ölçmek için bir çerçeve geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda güçlü ülkelerin bağımsız denetim kuruluşları ile daha güçsüz ülkelerin bağımsız denetim kuruluşları arasında fark olduğu belirlenmiştir.

Kesimli ve Çalıyurt (2018), bu çalışmada KGK tarafından yayınlanan 2017 yılına ait yıllık inceleme raporu ile ABD'deki PCAOB uygulamaları karşılaştırılarak uygulama farklılıkları ortaya konmuştur.

Yazar ve Yalçın (2019), çalışmada ikincil kaynak tarama yöntemi kullanılarak farklı ülkelerde oluşturulan bağımsız denetimde kamu gözetimi kavramı ve kamu gözetim otoritelerinin durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Oluşturulan otoritelerin; geçmiş dönemlerdeki uygulama eksikliğinin giderebileceği, muhasebe ve denetim mesleklerine etkisi ve meslek örgütlerinin yaklaşımları konusunda bilgi verebileceği sonucuna varılmıştır.

Özbingöl ve Akdoğan (2021), çalışmada Uluslararası Bağımsız Denetim Düzenleyicileri Forumu (IFIAR)'na üye olan 9 ülkenin gözetim kurumları tarafından yapılan incelemelerde ihlal edilen BDS'lerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın sonucunda yaygın olarak ihlal edilen standartların (BDS 230), (BDS 240), (BDS 315) ve (BDS 500) olduğu belirlenmiştir.

Feng, Wong ve Wong (2023), çalışmada Çin'de halka açık firmaların 2015-2018 aralığındaki yıllara ait verileri kullanılarak gözetim kurumu tarafından verilen cezaların denetim ücretleri ve denetimin kalitesi üzerindeki etkileri açısından incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda ceza alınmasının hem denetim ücretlerini hem de denetim kalitesini arttığı belirlenmiştir.

Keleş (2023), bu çalışmada KGK'nin 2020-2021 yıllarına ait gözetim faaliyetlerine ilişkin inceleme raporları analiz edilmiş ve gözetim faaliyetleri kapsamında incelemeye tabi tutulan bağımsız denetim kuruluşu ve bağımsız denetçi sayısının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

3. KAMU GÖZETİM KURUMLARININ GÖREV VE SORUMLULUKLARI

Bağımsız denetim faaliyetleri kamu yararına hareket etme sorumluluğu temel alınarak yürütülmektedir. Bu nedenle bağımsız denetim faaliyetlerinin kamu otoriteleri tarafından düzenlenmesi ve gözetiminin yapılması denetimin amacının gerçekleşmesi, etkinliğinin ve kalitesinin artması açısından önem taşımaktadır.

Kamu gözetim kurumları, sermaye piyasaları ve ekonominin güçlendirilmesi için finansal raporlama ve bağımsız denetim alanında düzenleme, denetleme ve gözetim faaliyetlerinin üstlenmektedirler. Burada temel amaç, yatırımcıların çıkarlarını ve kamu yararını koruyarak doğru, güvenilir ve karşılaştırılabilir finansal bilginin sunumunu sağlamaktır.

Kamu gözetimi, denetim firmalarının kalite yönetim süreçlerinin ve politikalarının etkinliğini, denetim sürecini nasıl gerçekleştirdiklerini belirlemeye ve bu denetimlerde eksikliklerin olup olmadığı, bu firmaların denetim süreçlerinde oluşan kalite yönetim denetimlerindeki zayıflıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır (Center For Audit Quality, 2015: 3).

3.1. Kamu Gözetiminin Uluslararası Çerçevesi (IFIAR)

Dünyada yaşanan denetim skandallarının ardından, denetim firmalarının emsal incelemesi yoluyla izlenmesi sona ermiş bunun yerine bağımsız denetimin gözetimini gerçekleştirecek kamu otoritesi niteliği taşıyan kurumlar sistem içinde yer almaya başlamıştır (DeFond ve Francis, 2005).

Dünya uygulamaları incelediğinde gerek muhasebe standartları gerekse denetim standartlarının hazırlanmasına yön veren kuruluşların büyük ölçüde meslek örgütleri bünyesindeki alt kuruluşlar olduğu, buna karşın bu kuruluşların gözetiminin daha çok kamu ağırlıklı oluşumlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Dünyada yaşanan finansal yolsuzluklar farklı arayışlar gündeme getirmiş olup, bu kapsamda pek çok ülkede, muhasebe ve denetime ilişkin düzenlemelerin sadece meslek kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesinin gelişmeyi olumsuz etkilediği görüşü oluşmuştur.

Farklı ülkelerde bağımsız denetim otoriteleri tarafından farklı çalışma yaklaşımları yürütülmektedir. İlk yaklaşım, büyük muhasebe skandallarının ardından ortaya çıkan kamunun denetçilere olan düşük

güvenine yanıt olarak, denetçilerin performansının izlenmesinde yüksek düzeyde bir merkezileşme oluşturarak, sermaye piyasalarında en üst düzeyde bağımsızlığa ulaşmayı ve güveni artırmayı amaçlamaktadır. Buna karşılık, ikinci yaklaşım, kamu yararına çalışan kuruluşları denetleyen denetçilere daha fazla önem vererek ve daha küçük denetimlerin geri kalanını profesyonel kuruluşlara bırakarak, bu tür denetimlerin yerel sermaye üzerinde yüksek bir etkiye sahip olma ihtimalinin düşük olduğu ekonomik bir yaklaşım yürütmeye çalışır. Denetim gözetiminin farklı ortamlarda analiz edilmesi, araştırmacılara farklı sistemleri karşılaştırma ve her birinin nasıl geliştirildiğini ve sonuç olarak nasıl çalıştığını tartışma fırsatı sağlar.

Uluslararası düzeyde, ulusal denetim düzenleyicileri tarafından gözetim faaliyetlerinin tutarlı koordinasyonunu kolaylaştırmak amacıyla Uluslararası Bağımsız Denetim Düzenleyicileri Forumu (IFIAR - International Forum of Independent Audit Regulators), denetim piyasalarının denetlenmesinde koordinasyon rolünü üstlenmek amacıyla 2006 yılında kurulmuştur. IFIAR, düzenleyicilerin pratik deneyimlerinden faydalanarak denetim piyasasına ilişkin bilgilerin paylaşılmasını sağlamayı, düzenleyici kurum işbirliklerini teşvik etmeyi ve denetim kalitesinin gelişimini destekleyen diğer uluslararası kuruluşlarla diyalog için bir platform oluşturulmasını sağlamayı amaçlamaktadır. IFIAR üyeliği, denetim faaliyeti yürütmeyen, bağımsız ve denetim alanıyla ilgili düzenlemeler yapan ulusal kurumlarla sınırlıdır. IFIAR'ın üyesi olan ülke sayısı 2006 yılında 18 iken 2024 yılının Mart ayında bu sayı 56'ya çıkmıştır. Üyeleriyle denetimin gözetimi alanında (inceleme, uygulama ve standart belirleme gibi) en iyi uygulamaları paylaşmaya odaklanan IFIAR, üyelerinin çalışma gruplarına aktif katılımlarını beklemektedir (www.ifiar.org). IFIAR ayrıca Basel Bankacılık Denetleyicileri Komitesi (BCBS), Avrupa Komisyonu, Finansal İstikrar Kurulu (FSB), Uluslararası Sigorta Denetleyicileri Birliği (IAIS), Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IAIS), Kamu Çıkarı Gözetim Kurulu (PIOB) ve Dünya Bankası (WB) gibi diğer denetim alanı ile ilgili uluslararası kuruluşlarla da işbirliği içinde çalışmaktadır.

Denetimin kalitesinin artırılmasında büyük denetim firmalarının uygulamalarının etkisi olabileceği gibi diğer denetim kuruluşlarına yönelik denetim faaliyetlerinin takibinde ulusal denetim düzenleyicilerinin IFIAR üyelikleri hem kalitenin sağlanması hem de uluslararası araştırmaların yapılarak küresel düzeyde gelişmelerin takip edilebilmesi açısından önem taşımaktadır (Humphrey ve vd. 2009).

3.2. Kamu Gözetim Kurumlarının Faaliyet Alanları

Genel anlamıyla kamu gözetimi, bağımsız denetim faaliyetlerinin, denetim standartlarına ve tabi olunan mevzuata uygun olup olmadığının değerlendirmesinin kamu çıkarları ön planda tutularak sağlanması olarak nitelendirilebilir.

Kamu Gözetim Kurumlarının faaliyetleri değerlendirildiğinde bu faaliyetleri dört ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Bağımsız denetimin kriterlerini belirlemek (finansal bilginin doğru olup olmadığının değerlendirilmesinde dikkate alınacak standartlar – geçerli finansal raporlama çerçeveleri)
- Bağımsız denetime ilişkin standartların belirlenmesi, (Bağımsız Denetim Standartları, Etik Hükümler ve Kalite Yönetim Sistemi)

- Bağımsız denetçi ve denetim kuruluşlarının yetkilendirilmesi,
- Bağımsız denetim alanında kamu gözetimi yapmak.

Bu ana fonksiyonlar çerçevesinde, yüksek kalitede ve güvenilir finansal raporlama ve bağımsız denetim ortamı oluşturabilmek amacıyla gözetim faaliyetleri kapsamında yürütülen faaliyetleri de üç grupta ele almak mümkündür. Bunlar; inceleme, gözetim ve uygulama faaliyetleridir.

İnceleme faaliyetleri, yetkilendirilen bağımsız denetim kuruluşları ve bağımsız denetçilerin gerçekleştirdikleri denetim çalışmalarının ilgili mevzuata, standart ve düzenlemelere uygunluğunun değerlendirilmesini kapsamaktadır. İnceleme faaliyetlerinin kapsamı aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İncelemelere ilişkin usul ve esaslar ile rehberlerin hazırlanması.
- Risklerin tespitine ve değerlendirilmesine ilişkin tekniklerin geliştirilmesi.
- İnceleme planlarının oluşturulmasına yönelik risk analizlerinin yapılması.
- Bağımsız denetçiler ve bağımsız denetim kuruluşlarının faaliyetleri ile denetim çalışmalarının mevzuata uygunluğunun incelenmesi.

İnceleme faaliyetleri sonucunda, denetimin bağımsızlığı ve tarafsızlığının sağlanması, denetime olan güven ve denetimin kalitesinin artırılması konularında görülen aksaklıkların belirlenmesi ve bunların çözümü hususunda önerilerde bulunulması ve gerekli tedbirlerin alınması amaçlanmaktadır.

Gözetim faaliyetleri, yetkilendirilen denetçi ve denetim kuruluşları tarafından yapılan bildirimlerin değerlendirilmesi yoluyla yürütülmektedir. Gözetim faaliyetleri kapsamında;

- Bağımsız denetçiler ve bağımsız denetim kuruluşlarının yapmış oldukları bildirim ve açıklamalar ile faaliyetlerinin mevzuata uygunluğunun gözetilmesi, mevzuata aykırılıkları tespit edilenler hakkında gerekli işlemlerin yürütülmesi,
- Tespit edilen aksaklıklar ve bunların çözümü ile ilgili önerilerde bulunulması,

Uygulama faaliyetlerinin kapsamı inceleme ve gözetim faaliyetleri ile ilişkilidir. Kamu gözetim kurumları tarafından yürütülen inceleme ve gözetim faaliyetleri neticesinde, mevzuata aykırılıkları tespit edilen denetim kuruluşları ve denetçilere uygulanacak idari yaptırımların karara bağlanmasına yönelik işlemlerin yürütülmesidir.

Bu süreç sonucunda güvenilir bilgi sağlanması en önemli finansal karar olan yatırım yapma ve borç verme kararlarının doğru olmasını destekleyecektir. Bağımsız denetçiler tarafından yürütülen sürecin gözetime tabi olması özellikle finansal tabloların asli kullanıcıları için hazırlanan raporlara duyulan güven seviyesini artıracaktır.

Bağımsız denetim sürecinin değerlendirilmesinde gözetim kurumlarının hangi bağımsız denetim standartlarını dikkate alması gerektiği Tablo 1’de gösterildiği gibidir. Bağımsız denetim, işletmelere ait finansal tablolar ile işletme faaliyetlerini yansıtan diğer finansal bilgilerin önceden belirlenmiş kriterlere (muhasabe standartları) uygunluk ve doğruluğunun bağımsız denetim standartlarında öngörülen teknik-

lerin uygulanarak değerlendirilmesi ve edinilen sonuçların bir rapor ile yansıtılmasını ifade etmektedir. Kamu gözetimi ise genel anlamda, denetim etkinliklerinin var olan yasal prosedür ve standartlara uygunluğun ölçüldüğü, denetim mesleğinden bağımsız kamu yararını öncelik alan bir kurum tarafından bağımsız denetim faaliyetlerinin denetlenmesi anlamını taşımaktadır. Tablo 1’de bağımsız denetim süreci ve bu sürecin incelenmesinde uyumu aranan BDS’leri özetlenmiştir. Tablo 2’de de BDS’ler bağımsız denetçinin sorumluluk ve yaptıkları faaliyetlere ilişkin sınıflandırılması özetlenmiştir.

Tablo 1. Bağımsız Denetim Süreci ve Gözetim Faaliyetlerinde Beklenen BDS Uyumu

BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİ	İNCELEME SÜRECİ BEKLENEN UYUM
ÖN DENETİM ÇALIŞMALARI	
Müşteri ile sözleşme yapılması	BDS 210
Bağımsızlık taahhütlerinin hazırlanması	Etik Kurallar
RİSK DEĞERLENDİRME SÜRECİ	
Genel amaçların belirlenmesi	BDS 200
İşletmenin tanınması	BDS 315, BDS 250, BDS 550
İlk denetimde açılış bakiyelerinin kontrol edilmesi	BDS 510
Önemlilik seviyesinin belirlenmesi	BDS 320
Denetlenecek alanların belirlenmesi	BDS 300
Bu alana yönelik denetim hedeflerinin belirlenmesi	BDS 300
Bu alana yönelik geçerli finansal raporlama çerçevesinin hükümlerinin belirlenmesi	UMS - UFRS ve BDS 540
Denetim hedefleri ve raporlama çerçevesi dikkate alınarak önemli yanlışlık riski taşıyabilecek alanların belirlenmesi	BDS 315
Bu riskleri önlemeye yönelik olarak denetlenen işletmenin iç kontrol sisteminden nelerin beklendiğinin belirlenmesi	BDS 265
Bu beklentiler ile işletmenin iç kontrol sistemi arasındaki uygunluğun değerlendirilmesi ve beklenti açığının belirlenmesi	BDS 265
Beklenti açığını dikkate alarak önemli yanlışlık risklerini belirlenmesi	BDS 330, BDS 450
RİSKE KARŞILIK VERİLMESİ	
Belirlenen risklere yönelik bağımsız denetim standartlarında öngörülen teknikleri dikkate alarak uygulanabilir denetim prosedürlerinin belirlenmesi	BDS 500
Belirlenen denetim prosedürleri uygulayarak kanıt topla ve toplanan kanıtlara dayanarak önemli yanlışlık risklerini değerlendirmesi	BDS 501, BDS 505, BDS 520, BDS 530

Önemli yanlışlıkları (hata - hile kaynaklı) belirlenmesi işletme yönetimi ile iletişim ve işbirliği içinde olma	BDS 240, BDS 260, BDS 230, BDS 320
RAPORLAMA	
Denetim çalışmalarının tamamlanması	BDS 560, BDS 570, BDS 580
Süreci değerlendirerek işletmenin finansal tablolarına ilişkin görüş oluşturulması	BDS 700, BDS 705
Bağımsız denetim raporunun hazırlanması	BDS 701
Sürecin kalitesinin gözden geçirilmesi (etik hükümler de dâhil BDS'lere uyum)	KYS 1, KYS 2, BDS 220 ETİK KURALLAR
Sürece ilişkin çalışma kâğıtlarının oluşturulması ve denetim dosyasında birleştirilmesi	BDS 230

Tablo2. BDS'lerin Sorumluluk ve Faaliyetlere İlişkin Sınıflandırılması

GENEL İLKE VE SORUMLULUKLAR	BDS 200, BDS 210, BDS 220, BDS 230, BDS 240, BDS 250, BDS 260, BDS 265
RİSK DEĞERLENDİRMESİ VE DEĞERLENDİRİLMİŞ RİSKLERE VERİLECEK KARŞILIKLAR	BDS 300, BDS 315, BDS 320, BDS 330, BDS 402, BDS 450,
BAĞIMSIZ DENETİM KANITLARI	BDS 500, BDS 501, BDS 505, BDS 510, BDS 520, BDS 530, BDS 540, BDS 550, BDS 560, BDS 570, BDS 580
BAŞKALARININ ÇALIŞMALARININ KULLANILMASI	BDS 600, BDS 610, BDS 620
BAĞIMSIZ DENETİMİN SONUÇLARI VE RAPORLAMA	BDS 700, BDS 701, BDS 705, BDS 706, BDS 710, BDS 720
ÖZEL ALANLAR	BDS 800, BDS 805, BDS 810

Kaynak: Tablo 1 ve Tablo 2'nin hazırlanmasında BDS içerikleri ve KGK'nın TDS'ler için bilgi notu dikkate alınmıştır. <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/.pdf>

Bağımsız denetimin inceleme ve gözetim faaliyetleri kapsamında değerlendirilmesi bağımsız denetimin gelişimi ve ekonomik olarak güven ortamının sağlanabilmesinde kilit önem taşıdığı söylenebilir

4.ARAŞTIRMA

Araştırma kapsamına IFIAR üyesi 55 ülkeden farklı coğrafyaları temsil eden 5 farklı ülke (Amerika, Kanada, İngiltere, Japonya, Türkiye) dâhil edilmiştir. Bu ülkelerin gözetim kurumlarının 2020-2022

yıllarında inceleme ve uygulama faaliyetlerine yönelik bulgu ve sonuçlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla gözetim kurumlarının bağımsız denetim dosya incelemelerinde tespit ettiği bulgular (inceleme faaliyeti), gözetim faaliyetlerine yönelik tespitler (gözetim faaliyeti) ve uygulanan yaptırımlara ilişkin bilgiler (uygulama faaliyeti) karşılaştırılmalı olarak incelenerek değerlendirilmiştir.

4.1. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın Yöntemi; bu çalışmada, seçilen ülkelerin bağımsız denetiminin gözetiminden sorumlu olan kamu gözetim otoriteleri tarafından 2020, 2021 ve 2022 yıllarına ait inceleme ve uygulama raporları dikkate alınarak içerik analizi yapılmıştır.

Araştırmanın Evreni; IFIAR üyesi 55 ülke

4.2. Araştırma Bulguları

Araştırmada, aşağıda belirtilen kamu gözetim Kurullarının inceleme ve uygulama faaliyetleri dikkate alınarak karşılaştırmalar yapılmıştır. İnceleme kapsamına alınan Kamu Gözetim Sorumluluğuna Sahip Kurulların ülkelere göre tanımlanması ve ilgili düzenlemeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Denetimin Gözetimini Yapan Kuruluşlar ve Düzenlemelerinin Dayanağı

ÜLKE	Kamu Gözetim Sorumluluğuna Sahip Kurul	Kamu Gözetimi ile İlgili Düzenleme
ABD	Halka Açık Şirketlerin Kamu Gözetim Kurulu (Public Company Accounting Oversight Board-PCOAB)	Sarbanes Oxley Yasası
Kanada	Kanada Kamu Gözetim Kurulu (Canadian Public Accountability Board – CPAB)	Şirketler Kanunu
İngiltere	Finansal Raporlama Konseyi (Financial Reporting Council-FRC)	Şirketler Kanunu
Japonya	Sertifikalı Kamu Muhasebecileri ve Denetim gözetim Kurulu (Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board-CPA AOB) Finansal Hizmetler Ajansı (Financial Services Agency- FSA)	Gözden Geçirilen 3. Kanun Teminat ve Mübadeleler Kanunu
Türkiye	Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK)	TTK'na dayanan Kurum düzenlemeleri

Araştırmada kapsamında yukarıda belirtilen kurulların raporları incelenmiştir.

4.2.1. İnceleme Bulgularına İlişkin Veriler

İnceleme faaliyetlerine yönelik araştırma kapsamına alınan ülkelerin raporlarında aşağıda belirtilen konulara ilişkin verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlar:

- Bildirilen sözleşmeler içinde kaçının incelendiği (Tablo 4),
- Yapılan incelemeler neticesinde ihlali tespit edilen bağımsız denetim standartları (Tablo 5),
- Finansal tablo alanlarına göre belirlenen denetim eksiklikleri (Tablo 6)

Tablo 4. Kamu Gözetimi Kapsamında Kurumlara Bildirilen ve Kurumlar Tarafından İncelenen Sözleşme Sayıları

	2020		2021		2022	
	DENETİM KURULUŞ SAYISI	İNCELENEN	DENETİM KURULUŞ SAYISI	İNCELENEN	DENETİM KURULUŞ SAYISI	İNCELENEN
AMERİKA	1.726	219	1.709	191	1.716	207
KANADA	248	130	267	145	265	132
İNGİLTERE	732	150	1.071	152	820	142
JAPONYA	246	56	262	76	276	90
TÜRKİYE	341	79	356	99	380	75

Kaynak: PCOAB Annual Report, (2020-2022), <https://pcaobus.org/oversight/registration/registered-firms.>; CPAB Annual Inspections Results (2020-2022); FRC Annual Report and Financial Statements, (2020-2022); CPAAOB Monitoring Report (2020-2022); KGK İnceleme Raporları, (2020-2022) raporlarından oluşturulmuştur

İncelenen bilgiler değerlendirildiğinde;

- Amerika gözetim kurulu raporlarında kayıtlı denetim kuruluşlarının 2020 yılında %12, 2021 yılında %11 ve 2022 yılında %12'si incelenmiştir.
- Kanada gözetim kurulu raporlarında kayıtlı denetim kuruluşlarının 2020 yılında %52, 2021 yılında %54 ve 2022 yılında %50'si incelenmiştir.
- İngiltere gözetim kurulu raporlarında kayıtlı denetim kuruluşlarının 2020 yılında %20, 2021 yılında %14 ve 2022 yılında %17'si incelenmiştir.
- Japonya gözetim kurulu raporlarında kayıtlı denetim kuruluşlarının (Temmuz 2023 raporunda) 2020 yılında %22, 2021 yılında %29 ve 2022 yılında %33'ü incelenmiştir.
- Türkiye gözetim kurumu raporlarında kayıtlı denetim kuruluşlarının 2020 yılında %23, 2021 yılında %28 ve 2022 yılında %20'si incelenmiştir.

Tablo 5. İnceleme Raporları Kapsamında İhlali Tespit Edilen BDSler

	AMERİKA			KANADA			İNGİLTERE			JAPONYA			TÜRKİYE		
	20	21	22	20	21	22	20	21	22	20	21	22	20	21	22
BDS 200							☐	☐	☐						
BDS 220	☐	☐	☐	☐		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐			☐
BDS 230	☐	☐	☐	☐		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
BDS 240	☐		☐		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
BDS 250					☐	☐									
BDS 260						☐			☐	☐					
BDS 265			☐						☐						
BDS 300	☐	☐						☐	☐	☐	☐	☐			
BDS 315	☐	☐	☐		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
BDS 320													☐	☐	
BDS 330					☐	☐	☐	☐	☐	☐		☐	☐	☐	☐
BDS 402						☐		☐		☐	☐	☐			
BDS 500	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐			
BDS 501									☐						
BDS 505	☐		☐										☐		
BDS 520	☐	☐	☐							☐	☐	☐			
BDS 530	☐	☐	☐			☐		☐		☐	☐	☐		☐	☐
BDS 540	☐	☐	☐	☐	☐	☐		☐	☐	☐	☐	☐			
BDS 550	☐	☐	☐						☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
BDS 560	☐		☐					☐		☐	☐	☐	☐	☐	☐
BDS 570		☐											☐	☐	
BDS 600								☐		☐	☐	☐			
BDS 610		☐													
BDS 620		☐				☐	☐	☐	☐						
BDS 700			☐					☐	☐						☐
BDS 701						☐		☐					☐		
BDS 720			☐					☐						☐	

İHLALİ TESBİT EDİLEN BDS'LERİN BDS GRUPLARI BAZINDA ÖZET BİLGİLERİ															
	AMERİKA			KANADA			İNGİLTERE			JAPONYA			TÜRKİYE		
	20	21	22	20	21	22	20	21	22	20	21	22	20	21	22
200 GRUP	3	2	4	2	2	5	4	4	6	4	3	3	2	2	3
300 GRUP	2	2	1	0	2	2	2	3	3	3	2	3	3	3	2
400 GRUP	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	0
500 GRUP	7	6	7	2	2	3	1	4	4	6	6	6	4	4	3
600 GRUP	0	2	0	0	0	1	1	2	1	1	1	1	0	0	0
700 GRUP	0	0	2	0	0	1	0	3	1	0	0	0	1	1	1
TOPLAM	12	12	15	4	6	14	8	17	15	15	13	14	10	10	9
	39			23			40			42			29		

Kaynak: PCOAB Annual Report on the Interim Inspection Program Related to Audits of Brokers and Dealers Annual Inspection Report, (2020-2022); CPAB Enforcement actions imposed report, (2020-2022); FRC Annual Enforcement Review, (2020-2022); CPAAOB Case Report from Audit Firm Inspection Results (2020-2022); KGK İnceleme Raporları, (2020-2022) raporlarından oluşturulmuştur

BDS'lere yönelik ihlaller ülkeler bazında değerlendirildiğinde;

- Amerika gözetim kurulu tarafından belirlenen ihlaller daha çok 200, 300 ve 500 kodlu standartlarda olduğu görülmektedir. Bunlarda genel olarak bağımsız denetçinin uyması gereken ilke ve sorumluluklar, risk değerlendirilmesi, kanıtlar ve başkalarının çalışmalarının kullanılması ilgilidir.
- Kanada gözetim kurulu tarafından 200, 300, 500 ve 700 kodlu standartlarda olduğu görülmektedir. Bunlarda genel olarak bağımsız denetçinin uyması gereken ilke ve sorumluluklar, risk değerlendirilmesi, kanıtlar ve raporlama alanları ile ilgilidir.
- İngiltere gözetim kurulu tarafından belirlenen ihlaller 200, 300, 500, 600 ve 700 kodlu standartlarda olduğu görülmektedir. Bunlarda genel olarak bağımsız denetçinin uyması gereken ilke ve sorumluluklar, risk değerlendirilmesi, kanıtlar ve raporlama alanları ile ilgilidir.
- Japonya gözetim kurulu tarafından belirlenen ihlaller daha çok 200, 300, 500 ve 600 kodlu standartlarda olduğu görülmektedir. Bunlarda genel olarak bağımsız denetçinin uyması gereken ilke ve sorumluluklar, risk değerlendirilmesi, kanıtlar ve başkalarının çalışmalarının kullanılması ile ilgilidir.
- Türkiye gözetim kurumu tarafından belirlenen ihlaller daha çok 200, 300, 500 ve 700 kodlu standartlarda olduğu görülmektedir. Bunlarda genel olarak bağımsız denetçinin uyması gereken ilke ve sorumluluklar, risk değerlendirilmesi, kanıtlar ve raporlama ile ilgilidir.

- BDS 210, BDS 450, BDS 510, BDS 580, BDS 705, BDS 706, BDS 710, BDS 800, BDS 805, BDS 810 standartları ile ilgili incelenen ülkelerin tamamında ihlal tespit edilmemiştir.
- BDS 610'a yönelik ihlal sadece ABD'de, BDS 200 ve BDS 501'e yönelik ihlal sadece İngiltere'de, BDS 250'ye yönelik ihlal sadece Kanada'da, BDS 320'e yönelik ihlal sadece Türkiye'de belirlenmiştir.
- Farklı yıllarda da olsa BDS 220, BDS 230, BDS240, BDS 315, BDS 330, BDS 530 tüm ülkelerde ihlali en çok belirlenen standartlardır. 200'le ve 500'le başlayan grup en fazla ihlal belirlenen gruptur bu da denetçinin genel ilke ve sorumlulukları ve denetim kanıtlarına yöneliktir.
- BDS 500 ve BDS 540'a yönelik ihlal diğer tüm ülkelerde belirlenmesine rağmen Türkiye'de belirlenmemiştir. BDS 550 ve 560'a yönelik ihlal diğer tüm ülkelerde belirlenmesine rağmen Kanada'da belirlenmemiştir.

Tablo 6. Finansal Tablo Kalemlerine Göre Belirlenen Denetim Eksiklikleri

	AMERİKA			KANADA			TÜRKİYE		
	20	21	22	20	21	22	20	21	22
HASILAT	%35	%33	%45	%29	%15	%5	%5	%4	%4
STOK	%8	%13	%12		%14	%3	%6	%6	%5
BİLGİ TEKNOLOJİSİ	%6	%5	%10						
NAKİT VE NAKİT BENZERLERİ									%3
TİCARİ ALACAK/TİCARİ BORÇLAR							%4	%4	%5
İŞLETME BİRLEŞMELERİ	%5	%1	%7		%21	%7			
MADDİ DURAN VARLIKLAR	%6	%4	%6		%6	%13	%8	%7	%8
ŞEREFİYE - MODV	%6	%5	%4						
BEKLENEN KREDİ ZARARI	%10	%15	%3						
FİNANSAL YATIRIMLAR	%2	%4	%1		%14	%21			
DİĞER	%17	%18	%12						

Kaynak: PCOAB Annual Report, (2020-2022); CPAB Annual Inspections Results (2020-2022); FRC Annual Report and Financial Statements, (2020-2022); CPAAOB Monitoring Report (2020-2022); KGK İnceleme Raporları, (2020-2022) raporlarından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da Finansal tablo kalemlerine ilişkin Denetlenen dosyalar/ Bulgu sayısı yüzde olarak hesaplanmıştır. Finansal tablo kalemlerine göre denetim eksiklikleri değerlendirildiğinde;

- Japonya ve İngiltere raporlarında bu konuya ilişkin bilgi verilmediği,
- Amerika raporlarında üç yılda da yapılan incelemelere ilişkin sayısallaştırılmış detaylı bilgiler bulunduğu,

- Kanada raporlarında 2020 yılında pandemi dönemi nedeniyle ayrıntılı bilgi verilmediği 2021 ve 2022 yılında ise verilen bilgilerin finansal tablo kalemlerine göre detaylandırıldığı,
- Türkiye raporunda ise finansal tablo kalemlerine ilişkin sayısallaştırılmış detaylı bilgiler bulunduğu görülmektedir.

En çok eksiklik görülen kalemler hasılat ve stoklar olmuştur.

4.2.2.Uygulama Faaliyetleri

Gözetim kurumlarının uygulama faaliyetleri kapsamında yapılan inceleme faaliyetleri neticesinde Denetim Kuruluşları ve Denetçilere yönelik yaptırımları yer almaktadır. Bu yaptırımlar ikaz, uyarı, faaliyet izninin askıya alınması, faaliyet izninin iptali ve idari para cezası olabilmektedir. Ülkeler bazında uygulama faaliyetlerine ilişkin bilgiler tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7. Uygulama Faaliyetlerine İlişkin Bilgiler

AMERİKA						
Yıllar	2020		2021		2022	
İdari Para Cezası	1,510 Milyon \$		1.130 Milyon \$		10,825 Milyon \$	
KANADA						
İdari Para Cezası	Yaptırım uygulanmamıştır.		558 Bin \$		426 Bin \$	
İNGİLTERE						
Yıllar	2020		2021		2022	
İdari Para Cezası	16,5 Milyon £		6,7 Milyon £		46,5 Milyon £	
TÜRKİYE						
Yıllar	2020		2021		2022	
Yaptırım Türü	BDK ¹	BD ²	BDK	BD	BDK	BD
İkaz	13	11	47	30	23	9
Uyarı	49	28	55	64	48	53
Faaliyet İznini Askıya Alma	4	30	1	9	-	12
Faaliyet İzninin İptali	-	-	-	-	-	-
İdari Para Cezası	1.1.718 TL		3.993.273 TL		1.1.945 TL	

Kaynak: PCOAB Annual Report, (2020-2022), <https://pcaobus.org/news-releases/pcaob-sanctions>; FRC Annual Enforcement Review 2022; CPAB Annual Inspections Results (2020-2022); CPAAOB Monitoring Report (2020-2022); KGK İnceleme Raporları, (2020-2022) raporlarından oluşturulmuştur.

¹Bağımsız Denetim Kuruluşu(BDK)

²Bağımsız Denetçi (BD)

Uygulama faaliyetleri değerlendirildiğinde,

- Amerika ve İngiltere’de sadece yıllar itibariyle idari para cezalarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Yaptırımlar önceki iki yıla göre 2022 yılında önemli ölçüde artmıştır bu artışın nedeni yaptırımlarla ilgili davaların pandemi sonrası sonuçlanması, incelemelerin daha kapsamlı olması ve ceza tutarlarında meydana gelen artışlardan kaynaklandığı söylenebilir.
- Kanada raporlarında uygulama faaliyetlerine yönelik 2020 yılında yaptırım uygulanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca diğer ülkelerde para cezaları yıllar itibari ile artış gösterirken Kanada’da 2021 yılına göre 2022 yılında düşüş gerçekleşmiştir.
- Japonya raporlarında uygulama faaliyetlerine yönelik ceza tutarlarına ulaşılamamıştır.
- Türkiye raporu uygulama faaliyetleri açısından en kapsamlı rapor olduğu söylenebilir. Hem bağımsız denetim kuruluşları hem de bağımsız denetçilere yönelik bilgiler raporda paylaşılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma kapsamında beş ülkenin kamu gözetimi kurumlarının inceleme ve uygulama raporları incelenmiş ve incelenen dosya sayıları, ihlali belirlenen BDS, finansal tablo kalemlerine ilişkin ihlallerde ihlalin hangi finansal tablo kalemiyle ilişkili olduğu ve uygulama faaliyetleri karşılaştırılmıştır.

Amerika gözetim kurumunun inceleme raporları değerlendirildiğinde;

- Bildirilen dosya sayıları, incelenen dosya sayıları ihlali belirlenen BDS ve finansal tablo kalemlerine ilişkin bilgiler raporda yer almaktadır.
- BDS’lerde üç yılda da belirlenen ihlallerin aynı olduğu söylenebilir. BDS 265 sadece 2022 yılında, BDS 570, BDS 610 ve BDS 620 sadece 2021 yılında, BDS 720 ise sadece 2022 yılında gerçekleşmiştir. 39 farklı ihlalin 9 tanesi 200’lü standartlardan, 5’i 300’lü standartlardan, 1’i 400’lü standartlardan, 20’si 500’lü standartlardan, 2’si 600’lü standartlardan ve 2’si 700’lü standartlardan olmuştur. Denetim süreciyle ilişkilendirildiğinde ihlallerin bağımsız denetime yönelik genel ilke, sorumluluklar ve bağımsız denetim kanıtları ile ilişkili olduğu söylenebilir.
- Finansal tablo kalemlerine göre en fazla denetim eksikliği belirlenen kalemler üç yılda da hasılat, stoklar ve beklenen kredi zararına ilişkin olduğu belirlenmiştir.
- Uygulama faaliyetlerine ilişkin sadece idari para cezasına ilişkin bilgiler raporda yer almaktadır.

Kanada gözetim kurumunun inceleme raporları değerlendirildiğinde;

- Bildirilen dosya sayıları, incelenen dosya sayıları ihlali belirlenen BDS ve finansal tablo kalemlerine ilişkin bilgiler raporda yer almaktadır.
- BDS’lerde üç yılda belirlenen ihlallerin genel olarak farklı BDS’lere ilişkin olduğu söylenebilir. 23 farklı ihlalin 9 tanesi 200’lü standartlardan, 4’ü 300’lü standartlardan, 1’i 400’lü standartlardan, 7’si 500’lü standartlardan, 1’i 600’lü standartlardan ve 1’i de 700’lü standartlardan olmuştur. Denetim

süreciyle ilişkilendirildiğinde ihlallerin bağımsız denetime yönelik genel ilke, sorumluluklar ve bağımsız denetim kanıtları ile ilişkili olduğu söylenebilir.

- Finansal tablo kalemlerine göre denetim eksikliklerine ilişkin bilgi 2020 yılında genel olarak verilmiştir. Diğer yıllarda en fazla denetim eksikliği belirlenen alanlar finansal yatırımlar, işletme birleşmeleri ve hasılatla ilişkin olduğu belirlenmiştir.
- Uygulama faaliyetlerine ilişkin raporda detaylı bilgi yer almamaktadır.

İngiltere gözetim kurumunun inceleme raporları değerlendirildiğinde;

- İncelenen dosya sayıları, ihlali belirlenen BDS'lere ilişkin bilgiler raporda yer almaktadır.
- BDS'lerde belirlenen ihlallerin üç yılda da yaklaşık benzer olduğu söylenebilir. BDS 260, 265 ve 501 sadece 2022 yılında, BDS 402, 530, 560, 600, 701 ve 720'ye yönelik ihlal sadece 2021 yılında gerçekleşmiştir. 40 farklı ihlalin 14 tanesi 200'lü standartlardan, 8'i 300'lü standartlardan, 1'i 400'lü standartlardan, 9'u 500'lü standartlardan, 4'ü 600'lü standartlardan, 4'ü 700'lü standartlardan olduğu belirlenmiştir. Denetim süreciyle ilişkilendirildiğinde ihlallerin genel olarak bağımsız denetime yönelik genel ilke, sorumluluklar ile ilişkili olduğu söylenebilir.
- Finansal tablo kalemlerine göre denetim eksiklikleri belirtilmemiştir.
- Uygulama faaliyetlerine ilişkin sadece idari para cezasına ilişkin bilgiler raporda yer almaktadır.

Japonya gözetim kurumunun inceleme raporları değerlendirildiğinde;

- Bildirilen dosya sayıları, ihlali belirlenen BDS ve finansal tablo kalemlerine ilişkin bilgiler raporda yer almaktadır.
- BDS'lerde üç yılda da belirlenen ihlallerin yaklaşık benzer oldukları söylenebilir. BDS 260 sadece 2020 yılında, BDS 330'a yönelik ihlal 2020 ve 2022 yıllarında gerçekleşmiştir. 42 farklı ihlalin 10 tanesi 200'lü standartlardan, 8'i 300'lü standartlardan, 3'ü 400'lü standartlardan, 18'i 500'lü standartlardan, 3'ü 600'lü standartlardan olmuş 700'lü standartlarda ihlal belirlenmemiştir. Denetim süreciyle ilişkilendirildiğinde ihlallerin bağımsız denetime yönelik genel ilke, sorumluluklar ve bağımsız denetim kanıtları ile ilişkili olduğu söylenebilir.
- Finansal tablo kalemlerine göre en fazla denetim eksiklikleri belirtilmemiştir.
- Uygulama faaliyetlerine ilişkin sadece idari para cezasına ilişkin genel bilgiler verilmiştir.

Türkiye Kamu gözetim kurumunun inceleme raporları değerlendirildiğinde;

- Bildirilen dosya sayıları, incelenen dosya sayıları, ihlali belirlenen BDS ve finansal tablo kalemlerine ilişkin denetim eksiklikleri ve uygulama faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgiler raporda yer almaktadır.
- BDS'lerde üç yılda da belirlenen ihlallerin bazı yıllarda benzerlikler gösterdiği söylenebilir. 29 farklı ihlalin 7 tanesi 200'lü standartlardan, 8'i 300'lü standartlardan, 11'i 500'lü standartlardan, 3'ü 700'lü standartlardan olmuş 400, 600 ve 800'lü gruplara ilişkin ihlal belirlenmemiştir. Denetim

süreciyle ilişkilendirildiğinde bağımsız denetim kanıtları ve risk değerlendirme ile ilişkili olduğu söylenebilir.

- Finansal tablo kalemlerine göre denetim eksiklikleri genel olarak verilmiştir.
- Uygulama faaliyetlerine ilişkin yaptırımlar detaylı olarak raporda yer almıştır.

Raporlar açısından değerlendirildiğinde en kapsamlı bilgilerin Türkiye raporunda olduğu söylenebilir.

Denetim firmalarının gözetime tabi tutulması hem kamuoyunun raporlara duyduğu güveni arttıracak hem de denetim firmalarının, denetim eksikliklerini öğrenerek bunların iyileştirilmesi yoluyla daha güvenilir finansal piyasalar oluşmasına katkı vereceği için gözetim faaliyetlerinin raporlanması önem taşımaktadır. IFIAR tarafından Gözetim kurumlarının raporlarında yer alacak bilgilere ilişkin açık bir çerçeve belirlemesi raporların karşılaştırılabilirlik özelliğinin artmasına destek olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akbulut, D. H. (2015). Denetimin Gözetimi, Amerika Birleşik Devletleri Kamu Gözetim Kurulu. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (603), 79-93.

Canadian Public Accountability Board (CPAB). Annual Report 2020. https://cpab-ccrc.ca/docs/defaultsource/annual-reports/2020-annual-report-en.pdf?sfvrsn=88cf3947_10 (Erişim Tarihi: 26.02.2024).

Canadian Public Accountability Board (CPAB). Annual Report 2021. <https://cpab-ccrc.ca/docs/default-source/annual-reports/2022-annual-inspections-results-pdf.sfvrsn>. Erişim Tarihi:26.02.2024)

Canadian Public Accountability Board (CPAB). Annual Report 2022. <https://cpab-ccrc.ca/docs/default-source/annual-reports/2022-annual-inspections-results-pdf.sfvrsn>. Erişim Tarihi:26.02.2024)

Canadian Public Accountability Board (CPAB). Annual Inspection Report 2020. <https://cpab-ccrc.ca/docs/default-source/annual-reports/2021-annual-report-en.pdf.sfvrsn> (Erişim Tarihi: 26.02.2024).

Canadian Public Accountability Board (CPAB). Annual Inspection Report 2021. <https://cpab-ccrc.ca/docs/default-source/annual-reports/2021-annual-report-en.pdf.sfvrsn> (Erişim Tarihi: 26.02.2024).

Canadian Public Accountability Board (CPAB). Annual Inspection Report 2022. <https://cpab-ccrc.ca/docs/default-source/annual-reports/2021-annual-report-en.pdf.sfvrsn> (Erişim Tarihi: 26.02.2024).

Canadian Enforcement Actions (CPAB). 2023. <https://cpab-ccrc.ca/docs/default-source/enforcement/2023-cpab-enforcement-actions-en.pdf>.(Erişim Tarihi:26.02.2024)

Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board (CPAAOB). 2020. Case Report from Audit Firm Inspections Results, July. <https://www.fsa.go.jp/cpaaob/english/oversight>. (Erişim Tarihi: 02.03.2024).

Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board (CPAAOB). 2021. Case Report from Audit Firm Inspections Results, July. <https://www.fsa.go.jp/cpaaob/english/oversight>. (Erişim Tarihi: 02.03.2024).

Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board (CPAAOB). 2022. Case Report from Audit Firm Inspections Results, July. <https://www.fsa.go.jp/cpaaob/english/oversight>. (Erişim Tarihi: 02.03.2024).

Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board (CPAAOB). 2020. Monitoring Report. (Erişim tarihi 10.02.2024).

Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board (CPAAOB). 2021. Monitoring Report. (Erişim tarihi 10.02.2024).

Certified Public Accountants and Auditing Oversight Board (CPAAOB). 2022. Monitoring Report. (Erişim tarihi 10.02.2024).

DeFond, M. L., & Francis, J. R. (2005). Audit research after sarbanes-oxley. *Auditing: A journal of practice & theory*, 24(s-1), 5-30.

DeFond, M., & Zhang, J. (2014). A review of archival auditing research. *Journal of accounting and economics*, 58(2-3), 275-326.

Deng, W., Feng, Y., Fu, J., Guo, H., Guo, Y., Han, B., ... & Zhou, H. (2023). Catalytic conversion of lignocellulosic biomass into chemicals and fuels. *Green Energy & Environment*, 8(1), 10-114.

Financial Reporting Council (FRC). 2023. Audit Quality Inspections Annual Report <https://www.frc.org.uk/getattachment/d83b5d16-de6f-4fb0-b230-f5de62989daf/AQR-Annual-Report-final.pdf> (Erişim Tarihi: 07.03.2024).

Financial Reporting Council (FRC). 2020. Annual Report and Financial Statements <https://frc.org.uk/documents/FRC/Annual%20Report%20and%20Accounts%202022/23.pdf>. Erişim Tarihi: 07.03.2024).

Financial Reporting Council (FRC). 2021. Annual Report and Financial Statements <https://frc.org.uk/documents/FRC/Annual%20Report%20and%20Accounts%202022/23.pdf>. Erişim Tarihi: 07.03.2024).

- Financial Reporting Council (FRC). 2022. Annual Report and Financial Statements <https://frc.org.uk/documents/FRC/Annual%20Report%20and%20Accounts%202022/23.pdf>. Erişim Tarihi: 07.03.2024).
- Financial Reporting Council (FRC). 2020. Annual Enforcement Review, July. https://www.frc.org.uk/getattachment/b8622ccd-5264_AnnualEnforcement-Review-v6-1-Final-Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.03.2024).
- Financial Reporting Council (FRC). 2021. Annual Enforcement Review, July. https://www.frc.org.uk/getattachment/b8622ccd-5264_AnnualEnforcement-Review-v6-1-Final-Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.03.2024).
- Financial Reporting Council (FRC). 2022. Annual Enforcement Review, July. https://www.frc.org.uk/getattachment/b8622ccd-5264_AnnualEnforcement-Review-v6-1-Final-Web.pdf (Erişim Tarihi: 07.03.2024).
- Holzman, E. R., Marshall, N. T., & Schmidt, B. A. (2024). When are firms on the hot seat? An analysis of SEC investigation preferences. *Journal of Accounting and Economics*, 77(1), 101610.
- Huber, W. (2013). Audit fees, PCAOB sanctions, sanction risk, sanction risk premiums, and public policy: Theoretical framework and a call for research. *Journal of Accounting, Ethics and Public Policy*, 14(3), 647–663.
- Humphrey, C., Loft, A., & Woods, M. (2009). The global audit profession and the international financial architecture: Understanding regulatory relationships at a time of financial crisis. *Accounting, organizations and society*, 34(6-7), 810-825.
- IFIAR, the International Forum of Independent Audit Regulators. <https://www.ifiar.org/about/#keyobjectives> (Erişim Tarihi: 08.02.2024).
- Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). 2020. Yıllık İnceleme Raporu, <https://kgk.gov.tr/Portal/KGK/İncelemeRaporu.pdf>. (Erişim Tarihi:25.02.2024)
- Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). 2021. Yıllık İnceleme Raporu, <https://kgk.gov.tr/Portal/KGK/İncelemeRaporu.pdf>. (Erişim Tarihi:25.02.2024)
- Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK). 2022. Yıllık İnceleme Raporu, <https://kgk.gov.tr/Portal/KGK/İncelemeRaporu.pdf>. (Erişim Tarihi:25.02.2024)
- Keleş, D. (2023). Bağımsız Denetimin Gözetimi Bağlamında 2020-2021 Dönemlerine İlişkin KGK Yıllık İnceleme Raporlarının Analizi. *Denetim*, (28), 13-23.
- Kesimli, İ., ve Çalıyurt, K. (2018). Kamu Gözetimi Denetimleri ve Yaptırımları: Türkiye–ABD Karşılaştırması. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 636-660.
- Kleinman, G., Lin, B., & Palmon, D. (2014). Audit quality: A cross national comparison of audit regulatory regimes. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 29(1), 61–87. <https://doi.org/10.1177/0148558X13516127>
- Loehlein, L. (2017). Measuring the independence of audit oversight entities: A comparative empirical analysis. *Accounting Research Journal*, 30 (2), 165–184. <https://doi.org/10.1108/ARJ-05-2015-0071>
- Özbingöl, A. ve Akdoğan, N. (2021b). Bağımsız Denetimin Gözetimi: Ülkelerarası Kamu Gözetimi Kurumlarının İnceleme Raporlarındaki Bulguların İhlal Edilen BDS'ler Açısından Karşılaştırılması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(2): 254-288.
- PCAOB, Annual Report 2020. <https://pcaobus.org/about/administration//2020-annual-report.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.02.2024).
- PCAOB, Annual Report 2021. <https://pcaobus.org/about/administration//2020-annual-report.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.02.2024).
- PCAOB, Annual Report 2022. <https://pcaobus.org/about/administration//2020-annual-report.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.02.2024).

PCAOB, Firm Inspection Report for BDO USA LLP, <https://pcaob-assets.azureedge.net/pcaobdev/docs/default-source/inspections/reports/>(Erişim Tarihi: 21.02.2024).

PCAOB, Annual Report on the Interim Inspection Program Related to Audits of Brokers and Dealers. (2020). <https://pcaobus.org/inspections/documents/2022-broker-dealer-annual-report.pdf>. (Erişim Tarihi:21.02.2024)

PCAOB, Annual Report on the Interim Inspection Program Related to Audits of Brokers and Dealers. (2021). <https://pcaobus.org/inspections/documents/2022-broker-dealer-annual-report.pdf>. (Erişim Tarihi:21.02.2024)

PCAOB, Annual Report on the Interim Inspection Program Related to Audits of Brokers and Dealers. (2022). <https://pcaobus.org/inspections/documents/2022-broker-dealer-annual-report.pdf>. (Erişim Tarihi:21.02.2024)

The Center for Audit Quality Center (2015). <https://www.thecaq.org/> Erişim Tarihi: (16.02.2024)

Yazar, B.B. ve Yalçın, Z. 2019. “Bağımsız Denetimde Kamu Gözetim Kurumları: Gelişmiş Ülke Uygulamaları”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, İnönü University International Journal of Social Sciences, 8(1), 260-277.

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

- 1- Çalışma, Word ortamında hazırlanmalı ve DergiPark platformuna yüklenmelidir.
- 2- Yazılar, A4 boyutunda, 1.5 satır aralığıyla, Times New Roman karakterinde, 12 punto ile yazılmalıdır.
- 3- Yazarın adı, unvanı ve bağlı olduğu kuruluş, e-mail adresi ve ID bilgisi burada yer almalıdır.
- 4- Yazının ilk sayfasında aşağıdaki bilgilere yer verilmelidir:
 - i. Yazının başlığı, büyük harf, 16 punto ve bold yazılmalıdır.
 - ii. İlk sayfada, makalenin en az 100 en çok 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce (başlık da dahil olmak üzere) Öz'leri yer almalıdır.
 - iii. Öz'lerin altında anahtar sözcükler (keywords) ve JEL sınıflandırması bulunmalıdır. JEL kodları <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php> adresinden alınmalıdır.
- 5- Giriş ve sonuç bölümleri de dahil olmak üzere yazının tüm bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve bold yazılmalıdır. Birinci derece başlıkların tamamı büyük harfli ve koyu, diğer başlıkların yalnızca ilk harfi büyük harfli ve koyu yazılmalıdır.
- 6- Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, grafik, vb.) “şekil” olarak adlandırılmalıdır. Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir. Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise altta Times New Roman 10 punto ile yazılmalı, varsa bunlara ilişkin kaynak bilgileri de altta yer almalıdır.
- 7- Atıflar metin içerisinde parantez kullanımı veya dipnot şeklinde yapılabilir. Dipnotlar, metin içerisinde numaralandırılmalı ve kaynakça bilgileri sayfanın altında yer almalıdır.
- 8- Dergimiz APA 7 (2020) kurallarına göre makaleleri düzenlemekte ve çalışmaların en son çıkan APA formatına göre hazırlanmasını talep etmektedir. Buna göre dergimizde kullandığımız metin içi ve metin sonu kaynakça örnekleri aşağıda yer almaktadır.

Kitap

Kitap ismi italik ve küçük harflerle verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı ardından yayınevi düz ve büyük harfle başlayacak şekilde verilmelidir.

Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour*. Sage. (Sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.)

Metin içinde kitaplar (Potter & Wetherell, 1987) şeklinde verilmelidir. & işareti and veya ve kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Makale

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt sayısı italik ancak sayı no parantez içinde düz olmalıdır.

Guadalupe, M., Li, H., & Wulf, J. (2014). Who lives in the C-suite? Organizational structure and the division of labor in top management. *Management Science*, 60(4), 824-844.

Metin içinde ise (Guadalupe, Li & Wulf, 2014) olarak verilmelidir.

Diğer kaynak türleri ile ayrıntılı bilgiye APA 7 resmi sitesinden ulaşabilirsiniz.

9- Yazılar, kaynakça ve şekillerle birlikte en çok 25 sayfa olmalı, sayfalar numaralandırılmalıdır.

10- Makale başlangıç sayfasında gönderim tarihi gün-ay-yıl olarak yazılmalıdır.

11- Dergiye gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması, yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

12- Makale yazarlarının makalelerde tanımlayıcı kimlik/numarasına (ID) yer verilecektir. ORCID, Open Researcher ve Contributor ID'nin kısaltmasıdır. ORCID, Uluslararası Standart Ad Tanımlayıcı (ISNI) olarak da bilinen ISO Standardı (ISO 27729) ile uyumlu 16 haneli numaralı bir URI'dir.

<http://orcid.org> adresinden bireysel ORCID için ücretsiz kayıt oluşturulabilir.

13- Birden ona kadar olan rakamlar; tablo ve listelerde kullanılması, matematiksel, istatistikî veya teknik birim ve miktarların (uzaklık, ağırlık vs.) belirtilmesi hariç yazı ile yazılmalı, diğer sayılar nümerik olarak gösterilmelidir.

14- Metin içerisinde “%” işareti kullanılmamalı, “yüzde” ifadesi kullanılmalıdır.

15- Denklemler parantez içinde numaralandırılmalı, numaralar sağa yaslanmış ve sıralı olarak birbirini izlemelidir.

16- Çalışmalar her sayfanın üst alt sağ ve solundan 3'er cm boşluk kalacak şekilde hazırlanmalıdır.

Etik Kurul izni;

Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,

İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

ETİK KURUL İZİNİ GEREKTİRMEKTEDİR.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir.

Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış onam formu”nun alındığının belirtilmesi,

Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi

İzinle ilgili bilgilere makalede yer verilmesi zorunludur. Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, izinin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığı açıkça makalede yer almalıdır.

TELİF HAKLARI DEVRİ

- Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisine gönderilen makalenin Yazar / yazarların özgün çalışması olduğunu,
- Çalışmalar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olduğunu,
- Makale yazar / yazarlarının makalenin son halini onayladıklarını,
- Makalede bulunan metnin ve şekillerin diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini,
- Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve internet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını makaleyi gönderdiği andan itibaren Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'ne devretmeyi kabul ve taahhüt etmiş sayılırlar.
- Yazar/ yazarlar makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtma hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'nin yayımcı kuruluş olarak belirtilmesi ve atıfta bulunulması şartıyla izin verilir.

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ DERGİSİ

ETİK İLKELERİ

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi “Yayın Etiği”, “Araştırma Etiği” ve “Yasal/Özel izin belgesi alınması” ile ilgili kurallara ve uluslararası yayın etik standartlarına uymayı taahhüt eder.

Makale gönderen yazarlar aşağıdaki kurallara uymalıdır:

1. Gönderilen makaleler, yazar(lar)ın özgün çalışması olmalıdır.
2. Gönderilen makaleler daha önce yayımlanmamış veya eşzamanlı olarak başka bir dergiye yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
3. Olası herhangi bir çıkar çatışması açıkça belirtilmelidir.
4. Makalenin geliştirilmesinde kullanılan veri kaynakları hakkında yayın kurulu bilgilendirilmelidir.
5. Makale yayınlanmak üzere yollandıktan sonra yazar tarafından herhangi bir hata bulunursa, yazar(lar) yapılan düzeltmeleri derhal Editöre bildirmelidir.
6. Yazar(lar)ın, hakem raporlarında istenilen düzeltmeleri zamanında yapmalıdır.
7. Gerekli durumlarda alınması gereken etik kurul onayı makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
8. Yazar(lar) makalelerini bilimsel araştırma ve yazma tekniklerine uygun olarak hazırlamalıdır.

Hakemler aşağıdaki kurallara uymalıdır:

1. Bütün makaleleri, makalenin entelektüel içeriğini temel alarak, yazarın cinsiyet, ırk, etnisite, din, bağlı bulunduğu kurum, vatandaşlık veya siyasi değerlerine bakmaksızın adil şekilde değerlendirmelidirler.
2. Değerlendirmelerini; küçümseyici, rencide edici değerlendirme ve yorumlar yapmaktan kaçınacak şekilde objektif ve yapıcı yapmalıdırlar.
3. Doğru bir değerlendirme yapmak için gereken uzmanlık yeterliliğine sahip olmalı ve makaleleri kabul etmeleri durumunda kendilerine verilen süre içinde değerlendirmelidirler.

4. Gözden geçirme işlemi sırasında çıkar çatışması gözlemliyorlarsa, durumu Editör'e bildirmelidirler.
5. Makaleyle ilgili tüm bilgileri gizli tutmalı ve başkalarıyla paylaşmamalıdır.
6. Değerlendirme süreci sırasında elde ettikleri bilgileri, kendi veya başkalarının veya başka kuruluşların avantajına veya başkalarını dezavantajlı duruma düşürmek veya itibarını zayıflatmak için kullanmamalıdır.
7. Makalenin yayınlanmasının reddine neden olabilecek herhangi bir bilgi varsa Editöre bildirmelidirler.

Editörler aşağıdaki kurallara uymayı taahhüt eder

1. Bütün makaleleri, makalenin entelektüel içeriğini temel alarak, yazarın cinsiyet, ırk, etnisite, din, bağlı bulunduğu kurum, vatandaşlık veya siyasi değerlerine bakmaksızın adil şekilde değerlendirir.
2. Makaleler ile ilgili bilgileri gizli tutar.
3. Makaleler ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması gözlemlenmeleri halinde, bunları açıklar.
4. Yayın Kurulu, yayınlanmak üzere gönderilen makalenin hakem değerlendirmelerine dayalı olarak yayınlanması kararının verilmesinden, derginin yayın kurulu politikalarından ve intihal, hakaret, etik ve telif hakkı ihlaline karşı yasal tedbirlerin alınmasından sorumlu olur.

MUHASEBE VE DENETİME BAKIŞ DERGİSİ

YAYIN POLİTİKASI

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi teorik ve/veya uygulamalı özgün makaleleri yayınlayan hakemli, bilimsel bir dergidir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'ne Türkçe çalışmalar gönderilebilir.

Kapsam olarak, muhasebe ve denetim alanlarında gönderilecek makalelere açıktır.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, bilginin global değişimini artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğurması ilkesi doğrultusunda açık erişim sağlama politikasını benimsemiştir. Dergi içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli"dir. Kullanıcılar, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere alanında uzman iki hakeme gönderilir. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilerek üçüncü hakemin olumlu veya olumsuz görüşüne göre nihai karar verilmektedir.

Dergiye gönderilecek makalelerin "yazım kurallarına" uygun hazırlanmış olması, başka hiçbir yerde yayımlanmamış olması veya dergimize gönderildiği tarihte bir başka dergide hakem değerlendirme sürecinde olmaması gerekir. Yayımla ilgili bitmeden 2. bir dergiye makale göndermek "duplikasyon" olarak nitelendirilmektedir. Bu şekilde makale gönderen yazarlar hukuki olarak suç işlemektedirler. "duplikasyon" yaptığı tespit edilen yazarlar hakkında dergimiz gerekli gördüğü taktirde yasal işlem başlatabilir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakemlerin ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler veya konunun uzmanı hakem olabilir.

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi makale gönderen yazar/yazarlar, derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

Makale Değerlendirme Süreci ve Süresi

Dergiye gelen çalışmalar, öncelikle dergi editörleri tarafından değerlendirilerek özgünlük ve bilime yaptığı katkı açısından ön bir değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlendirme sonucunda özgün ve bilimsel katkısı olduğu düşünülen çalışmalar, hakemlerce değerlendirilme sürecine alınır. Bu süreçte çalışmalar, en az iki hakem tarafından kör hakemlik esasına bağlı olarak değerlendirilir. Çalışmalara ilişkin olarak hakemlerden gelecek değerlendirme raporlarının sonucuna göre gerektiğinde üçüncü bir hakemin daha görüşüne başvurulur.

Dergiye gelen ve ön değerlendirmeyi geçen çalışmaların değerlendirilmesi ve hakem değerlendirmelerinin olumlu olması şartıyla yayınlanması süreci 3 - 12 ay arasında sürmektedir.

Açık Erişim Politikası

Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

